

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. В. ГЕТЬМАНА
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КНУ ім. Т. ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЛНУ ім. І. ФРАНКА

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

Науково-практичний журнал

EUROPEAN PERSPECTIVES

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
V. HETMAN KYIV NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
KYIV INTERNATIONAL UNIVERSITY
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF UKRAINE
INSTITUTE OF INTERNATIONAL RELATIONS KYIV NATIONAL TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY
FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS OF IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

№ 4, 2023

Спеціалізоване
видавництво

Specialized
publishing house

ЗМІСТ

ПРАВО

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

СОКОЛОВ О. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ЗМІСТ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ.....	5
--	---

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

ЖУРАВЛЬОВ Д.В., ХРИСТИНЧЕНКО Н.П. ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	11
ЩЕРБИНА Є.М. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ БЛАГОУСТРОЮ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ	17
СЛИЗЧЕНКО Д.С. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ	22
БОКОВ І.Д. ЩОДО ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ КІБЕРБЕЗПЕКИ	28

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ТРИНЬОВА Я.О. СУЧАСНЕ АНТИТЕРОРИСТИЧНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА ДЕЯКІ ЙОГО АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ (КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ).....	35
ЯРМИШ Н.М., ЯРМИШ О.Н. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ НА ПОЧАТКУ 1960-х рр.....	45

КРИЖАНОВСЬКИЙ А. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСОБИ ПІД ЧАС ВИДАЧІ З УКРАЇНИ /ЕКСТРАДИЦІЇ/	55
ШАЙ Р.Я. ПРОФЕСІЙНА ТАЄМНИЦЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	61
БАРАНЬЯК В.М. ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ОСОБИ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ: ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ.....	65

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

ЄВДОКІМЕНКО С.А. ОСОБЛИВОСТІ НАРАХУВАННЯ І СПЛАТИ ШТРАФНИХ САНКЦІЙ ТА ПЕНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	69
БОРИСОВА О.В. ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА ЯК СУБ'ЄКТ ЗДІЙСНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ.....	76
ГАНДЖА І.А. ПРОБЛЕМАТИКА ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ РЕЧОВИХ ПРАВ НА МАЙНО ТА ЇХ ОБТЯЖЕНЬ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ	82
МЕХЕД О.В. ВИКОНАВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ	88
ОЛІЙНИК Д. ФІНАНСОВІ САНКЦІЇ У СФЕРІ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ.....	94

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

SOSNA A. PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF DEALER ACTIVITIES AND DEALER RELATIONSHIPS IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA: THEORETICAL ASPECT	99
МОЖДЕ П. ОСНОВНІ КРИЗОВІ ЯВИЩА В УКРАЇНІ НА СЬОГОДНІ ДЛЯ ЖІНОК.....	105
СЕРЕДА О.Г., МИТЧИК Д.Р. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОДОЛАННЯ ГЕНДЕРНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ У СФЕРІ ПРАЦІ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД.....	111
ПОРИЦЬКА Ю.М. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД МЕДІАЦІЇ ПРИ РОЗГЛЯДІ ТРУДОВИХ СПОРІВ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ.....	120
ЩЕРБАКОВА Н.В., НОСАЧ О.А. ПИТАННЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ПРОГРАМ МІЖНАРОДНИХ КОМПАНІЙ В УКРАЇНІ.....	126

ОБГОВОРЕННЯ, ДИСКУСІЇ, АКТУАЛЬНО

ФУРСА В.В. ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ОНЛАЙН-СИСТЕМИ МОДЕЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ «OPENLABYRINTH» В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО	137
МУЗИЧУК О.М., НЕВЯДОВСЬКИЙ В.О. МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОЦІНЮВАННЯ РОБОТИ СУДІВ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ	143
ЯКОВЕЦЬ І.С. ДОСТУП ДО ЛІКУВАННЯ ЯК ПРАВО ОСОБИ НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я.....	150
ЯНШЕВСЬКА К.Д. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТІВ УПРАВЛІННЯ ОБ'ЄКТАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАСНОСТІ В ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ.....	154
КРАВЧУК М.Ю. РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА В ІНФОРМАТИВНО-КОМУНІКАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	160
ДАШКЕВИЧ С. ПРОБЛЕМНІ СТАДІЇ ДОБОРУ КАНДИДАТІВ НА ПОСАДУ СУДДІ МІСЦЕВОГО СУДУ	165
ЗАЙЦЕВА-КАЛАУР І.В. ДОГОВІР ПРО НЕРОЗГОЛОШЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ (NDA) ЯК ГАРАНТІЯ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ НА КОМЕРЦІЙНУ ТАЄМНИЦЮ.....	172
КАЛАУР І., ГЕВКО В. ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТ ОСОБОЮ КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА НА РОЗПОДІЛ ПРИБУТКУ ТОВАРИСТВА ТА ОТРИМАННЯ ДИВІДЕНДІВ.....	179
ГРОХОЛЬСЬКИЙ В.П., КОГУТ А.А. АКРЕДИТАЦІЯ ВИПРОБУВАЛЬНИХ ЛАБОРАТОРІЙ ЯК СКЛАДОВА ПРОЦЕСУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	187
СТАРЧЕНКО В.М. СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ КЛЮЧОВИХ ФУНКЦІЙ КЕРІВНИКА ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ ТА ЗАКОННОСТІ.....	191
ДУМЧИКОВ М.О., АНДРІЄНКО Р.І. ПРОБЛЕМНІСТЬ ЗМІН У ПОРЯДКУ ВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВОЄННИМ СТАНОМ В УКРАЇНІ, ЯК ОСНОВА ДЛЯ НОВОГО ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН	197
МОСКАЛЮК О.В. ПРОБЛЕМА ВІДСУТНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ	205
ПОДОРОЖНІЙ Є.Ю. ПОНЯТТЯ ТИ ВИДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОНТРАБАНДУ ТОВАРІВ	209
ЄВСТІГНЄЄВ А.С. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ ЯК ЗАСОБУ ЗАПОБІГАННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ ПРИ ФОРМУВАННІ ОКРУЖНИХ ВИБОРЧИХ КОМІСІЙ НА ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНИХ ВИБОРАХ В УКРАЇНІ	215
БОДНАР С.В. ДО ПИТАННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ ПОЗИТИВНОГО ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ	220
КОЛОБИЛІНА О.О. МІСЦЕ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ ПРАВОВИХ ЗАСАД КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ	226
YEDELIEV R. INTERNATIONAL ECONOMIC AGREEMENTS AMONG DEVELOPING NATIONS IN ASIA: CASES OF VIETNAM AND MALAYSIA	233
АНІКІНА Г.В., ГРИЦИШИНА Л.В. ЦИФРОВІ АКТИВИ, ЯК ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН	239

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ЗМІСТ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ

СОКОЛОВ Олександр - аспірант Київського університету інтелектуальної власності та права

**УДК 342.92:347.4(477)
DOI 10.32782/EP.2023.4.1**

У статті розглянуто питання змісту та сутності економічної безпеки України як складової національної безпеки, що впливає з норм Основного Закону нашої держави. Наголошено, що сьогодні обидві конституційні категорії (і національна безпека, і економічна безпека) стали, по суті, базовими для функціонування держави. Підкреслено, що Конституція України, як Основний Закон держави, у багатьох своїх нормах оперує терміном «національна безпека», і цілу низку положень Конституції України можна віднести до основ національної безпеки. Натомість, економічна безпека, як складова національної безпеки, стає вагомим чинником стабільності держави, впливає на стан обороноздатності, забезпечення стійкості і поступального розвитку економіки, добробуту населення держави. Проаналізовано деякі підходи до трактування економічної безпеки, її компонент, чинників, які впливають на забезпечення стабільності економіки, протидію потенційним і реальним загрозам та їх нейтралізацію.

Зроблено висновок про те, що національна безпека та економічна безпека, як надзвичайно важомі конституційні категорії, в умовах сьогодення вимагають доволі значних зусиль для їх надійного і стабільного забезпечення. Особливий акцент, в аспекті стану економіки держави та забезпечення економічної безпеки, має бути спрямований на покращення інвестиційного клімату, реформування податкової системи, удосконалення законодавства щодо запобігання правопорушенням у всіх галузях економіки, а також умов щодо його практичної реалізації з урахуванням позитивного міжнародного досвіду.

Ключові слова: безпека, національна безпека, економічна безпека, загроза, економіка, конституційно-правові засади, стратегія економічної безпеки.

Постановка проблеми

Широкомасштабне вторгнення в Україну країни-агресора і терориста – російської федерації створило велику загрозу для економіки нашої держави, яка і до того перебувала у доволі кризовій ситуації. По суті, така ситуація «оголила» найбільш слабкі місця економічного сектору та створила реальну загрозу національній безпеці загалом.

Натомість, Конституція України закріпила положення про те, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [1]. З огляду на це, варто зауважити, що нині конституційна категорія «економічна безпека» стала пріоритетною, адже від стану економіки напряду залежить обороноздатність нашої держави, а отже, її існування. Усе це зумовлює потребу розгляду питання економічної безпеки і з позиції розширеного наукового дослідження, і з площини її практичного забезпечення.

Стан дослідження проблеми

Питання, що так чи інакше стосуються національної безпеки та її складової – економічної безпеки, стали предметом розгляду значної кількості дослідників, які є фа-

хівцями в різних галузях науки. Найбільш активно у цьому плані публікують свої праці економісти, правники, фахівці в галузі державного управління тощо. Вагоме значення для розуміння сутності, змісту, особливостей, чинників, які визначають місце та роль економічної безпеки в національній безпеці держави мають наукові доробки В. Авер'янова, А. Берлача, Д. Белова, Ю. Бисаги, Ю. Битяка, В. Білоуса, Н. Бортник, Л. Долі, Я. Жаліла, В. Колпакова, О. Користіна, С. Лекаря, Е. Лібанової, В. Ліпкана, О. Ляшенка, В. Мартинюка, В. Мунтіяна, В. Олефіра, Г. Пастернак-Таранушенко, Б. Пасхавера, О. Рябченко, У. Садової, О. Тильчик, Н. Христинченко, В. Шамрая, В. Шкарупи, І. Шопіної та багатьох інших.

Мета статті полягає у з'ясуванні змісту поняття «економічна безпека» як такого, що є однією з найбільш вагомих складових конституційно-правової категорії «національна безпека».

Виклад основного матеріалу

Загалом термін «безпека» упродовж останнього десятиліття для нашої держави є не просто пустим звуком, а набув особливого змісту. Анексія Криму, військові дії на сході України, а тепер і широкомасштабне вторгнення, яке супроводжується не тільки військовими діями, але й постійними терористичними актами проти мирного цивільного населення з боку російської федерації, зумовили потребу підійти до питання безпеки досить серйозно. Зрозуміло, що безпека має багатоаспектне та багатогранне значення, яке для держави, передусім, зводиться до національної безпеки.

Конституція України, як Основний Закон держави, у багатьох своїх нормах оперує терміном «національна безпека». Варто погодитись з Ю. О. Загуменною, яка вказує на те, що «цілий ряд положень Конституції України можна віднести до основ національної безпеки. Перш за все це статті 3, 16, 17, 18 Основного Закону, які є одними із визначальних засад конституційного ладу. Крім того, категорія «національна безпека» згадується у дев'яти статтях Конституції: у статтях 32, 34, 36, 39, 44 передбачено обмежен-

ня прав громадян в інтересах забезпечення національної безпеки; у п. 17 ч. 1 ст. 92 вказується, що основи національної безпеки визначаються тільки законами України; відповідно до п. 1, 17 ч. 1 ст. 106 та п. 7 ч. 1 ст. 116 передбачено повноваження Президента та Кабінету Міністрів у сфері національної безпеки, а ст. 107 передбачає діяльність Ради національної безпеки та оборони України, яка є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України. Конституційний вплив на суспільні відносини у сфері національної безпеки України забезпечується також через дію нормативно-правових актів, які випливають із Основного Закону й деталізують його положення з цього питання» [2, с. 82-83].

Натомість, п. 17 ст. 92 містить положення про те, що основи національної безпеки визначаються тільки законами України [1]. Відтак, 21 червня 2018 року був прийнятий Закон України «Про національну безпеку України», у якому національна безпека України отримала трактування як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [3].

Національними інтересами України законодавець визначив «життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян» [3].

Аналіз вказаного вище нормативно-правового акта дає підстави виокремити низку напрямів, на які спрямовується державна політика у сфері національної безпеки, з-поміж них названо надзвичайно важливий напрям – економічну безпеку.

Ще одним нормативним актом, який визначив пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, є Стратегія національної безпеки України, яку введено в дію Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2000. У цьому документі вказано, що такими пріоритетами є:

- відстоювання незалежності і державно-го суверенітету;
- відновлення територіальної цілісності в межах міжнародно визнаного державного кордону України;
- суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу;
- захист прав, свобод і законних інтересів громадян України;
- європейська і євроатлантична інтеграція [4].

Отже, для реалізації вказаних пріоритетів окреслено низку напрямів, з-поміж яких «сталий розвиток національної економіки та її інтеграція в європейський економічний простір» [4].

Критичний огляд літературних джерел, який провели А. О. Бойко та А. О. Єпіфанов, дозволив ученим здійснити структурування категорії «національна безпека» за такими елементами:

- «– державна безпека – поняття, що характеризує рівень захищеності держави від зовнішніх і внутрішніх загроз;
- громадська безпека – поняття, виражене у рівні захищеності особистості і суспільства, переважно від внутрішніх загроз;
- техногенна безпека – рівень захищеності від загроз техногенного характеру;
- екологічна безпека і захист від загроз стихійних лих;
- економічна безпека;
- енергетична безпека;
- інформаційна безпека;
- безпека особистості;
- політична безпека» [5, с. 67].

Для того, щоб зрозуміти зміст і сутність категорії «економічна безпека» та визначити її місце в системі забезпечення національної безпеки, необхідно вдаватися до аналізу наукових підходів щодо розуміння цього поняття.

Так, В. В. Третяк та Т. М. Гордієнко висловлюють думку про те, що економічна безпека є однією з важливіших складових елементів національної безпеки, відображаючи причинно-наслідковий зв'язок між економічною міцністю країни, її військово-економічним потенціалом та національною безпекою. Цей зв'язок передбачає свідому підтримку в державі визначених пропорцій між накопиченням валового внутрішнього

продукту та військовим будівництвом. Тобто економічна безпека є засобом захисту національних інтересів держави [6, с. 8].

На думку О. В. Скорук, економічна безпека держави – це стан економіки держави, для забезпечення якого створюються стійкі та науково обґрунтовані методи нейтралізації негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, з'являються необхідні умови для стабільного соціально-економічного розвитку держави, захисту національних економічних інтересів та підвищення добробуту громадян [7, с. 40].

Звертаючись до теоретико-правового аспекту забезпечення економічної безпеки, А. Г. Чубенко пропонує розглядати економічну безпеку як стан захищеності національної економіки, який характеризується здатністю до стабільного функціонування та розвитку, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, зростанням конкурентоспроможності держави у світовому економічному середовищі [8, с. 99].

На думку О. Олійничук, ключовими складовими системи економічної безпеки держави доцільно визнати макроекономічну, зовнішньоекономічну, енергетичну, фінансову, продовольчу, інвестиційну, виробничу, інноваційну, які піддаються загрозам, визначених чинним законодавством. У своєму органічному поєднанні вони формують складно структуровану систему – економічну безпеку держави, внутрішній сутності якої притаманна тенденція водночас до зростання та стійкості [9, с. 97].

Водночас, Д. І. Повзун також схильний вважати, що економічна безпека є найважливішим елементом національної безпеки. Дослідник підкреслює, що незалежно від різноманітності поглядів на безпеку не може бути сумнівів щодо необхідності її включення в економічну життєздатність нашого суспільства. Без ресурсів і капіталу немає виробництва та підприємництва. Без бізнесу немає прибутку, без прибутку немає робочих місць. Також без діяльності немає податків, немає військового потенціалу тощо [10, с. 90].

Розглядаючи економічну безпеку як одну зі складових забезпечення національної безпеки України на сучасному етапі, З. В. Гбур

наводить такі характеристики економічної безпеки держави:

– стійкість та стабільність, протидія внутрішнім і зовнішнім загрозам, під якими розуміємо міцність і надійність зв'язків між усіма елементами економічної системи, стабільність економічного розвитку держави, стійкість до стримування та знешкодження дестабілізуючих загроз факторів;

– економічна незалежність, що характеризує насамперед можливість для будь-якого суб'єкта економічної безпеки самостійно приймати і реалізовувати стратегічні економічні та політичні рішення для розвитку, можливість використовувати національні конкурентні переваги для забезпечення стабільності та розвитку;

– самовідтворення та саморозвиток. Ця характеристика передбачає створення необхідних умов для ведення ефективної економічної політики та розширеного самовідтворення, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки на світовій арені;

– національні інтереси. Ця характеристика визначає спроможність національної економіки захищати національні економічні інтереси [11, с. 84].

Як вважає С. І. Урба, важливість економічної безпеки як основного складника національної безпеки та її вплив на макроекономічну стабільність держави зростають разом із трансформуванням національно-державних процесів [12, с. 22].

При цьому С. І. Урба виокремлює три найважливіших складники, які, на її думку, свідчать про певну складність економічної безпеки держави за своєю структурою:

«– економічну незалежність, яка не характеризується абсолютним змістом. Ураховуючи світовий розподіл праці, який формує взаємозалежний характер відносин національних економік, саме економічна незалежність розглядається як можливість контролю державою національних ресурсів, досягнення рівня ефективного виробництва якісної продукції, який створить умови для участі у світовій торгівлі, корпоративних зв'язках та в обміні результатами науково-технічних досягнень»;

– стабільність і стійкість національної економіки, що передбачає корегування та підтримку впливів, здатних дестабілізувати економічну ситуацію, створення гарантій та умов для активізації підприємництва, захист усіх форм власності та господарювання;

– здатність до саморозвитку і прогресу, що є актуальним для розвитку сучасного світу в умовах глобалізації» [12, с. 23].

У контексті сутності, складових елементів та проблем забезпечення економічної безпеки держави Х. О. Манцзіновська визначає, що «об'єкти економічної безпеки – власне економічна система країни; окремі сфери діяльності: військової, соціальної, політичної, правової, інформаційної і т. д.; суспільство – з його інститутами, організаціями, фірмами, підприємствами; особистість (індивід)».

Натомість «суб'єкти економічної безпеки – держава і суспільство з усіма його інституціями. Якщо конкретизувати, то суб'єктами економічної безпеки є державні та місцеві органи виконавчої і законодавчої влади; міністерства, відомства, комерційні і некомерційні організації, громадські організації, окремі громадяни тощо».

На думку вченої, «основними завданнями економічної безпеки є: забезпечення пропорційного та безперервного економічного зростання, подолання інфляції та безробіття, формування ефективної структури економіки, зменшення дефіциту бюджету та державного боргу, забезпечення соціального захисту і підвищення якості життя населення, стабілізація національної валюти, підвищення конкурентоспроможності країни тощо».

Для досягнення найвищого рівня економічної безпеки треба створити максимальну безпеку її основних функціональних складових. Функціональні складові економічної безпеки країни – це сукупність основних її напрямів, які істотно відрізняються один від одного» [13, с. 161-162].

Забезпечення національних економічних інтересів вимагає формування і реалізації стратегічного курсу у сфері забезпечення економічної безпеки, спрямованого як на стаке нарощення конкурентоспроможності економіки України, так і на поступове зміц-

нення економічної стійкості та, відповідно, невразливості національної економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз. Отже, стратегічний курс у сфері забезпечення економічної безпеки має два взаємопов'язаних напрями – напрям розвитку та безпековий напрям [14].

Погоджуємось з думкою С. Лекаря, стосовно того, що «істотне значення мають посилення державної підтримки інвестиційної та інноваційної активності, вживання заходів зі створення стійкої банківської системи, що відповідає інтересам реальної економіки, полегшення доступу підприємств до довгострокових кредитів на фінансування капітальних вкладень, надання реальної державної підтримки для реалізації програм структурної перебудови промисловості.

Найважливішим завданням, на думку вченого, є необхідність випереджаючого розвитку конкурентоспроможних галузей і виробництв, розширення ринку наукомісткої продукції. З метою її вирішення мають бути вжиті заходи, що стимулюють передачу нових військових технологій у цивільне виробництво, запроваджено механізм виявлення і розвитку прогресивних технологій, освоєння яких забезпечить конкурентоспроможність національних підприємств на світовому ринку [15, с. 189-190].

У контексті викладеного варто акцентувати увагу на викликах і загрозах, які існують у сфері інвестиційно-інноваційної безпеки, адже цей елемент економічної безпеки нині є надзвичайно важливим для стабілізації економіки держави, для її планомірного розвитку. У Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року такими загрозами названо: «відсутність сприятливих умов для залучення інвестицій та реінвестування, а також недостатнє інституційне забезпечення цих процесів; відсутність механізму оцінки (скринінгу) прямих іноземних інвестицій, які залучаються в об'єкти, що мають стратегічне значення для національної безпеки України; недосконалість регіональної і цілеспрямованої іміджевої інвестиційної політики, відсутність науково обґрунтованого моніторингу інвестиційно-

го потенціалу України та її регіонів; слабо розвинена інноваційна інфраструктура в цілому і, зокрема, для ведення бізнесу та впровадження інновацій суб'єктами малого і середнього підприємництва; відсутність сприятливих умов для створення та розвитку технологічних компаній та інноваційних підприємств, стартапів; незадовільний стан об'єктів дослідницької інфраструктури; недостатній обсяг фінансування наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності; недостатній для забезпечення інтенсивного розвитку економіки у довгостроковому періоді обсяг фінансування основного капіталу; відсутність дієвих економічних стимулів, сприятливих умов для інноваційного оновлення виробництва, низький попит на інноваційну продукцію на внутрішньому ринку; недостатній рівень захисту прав інтелектуальної власності; протиправні спрямування до вітчизняних технологічних розробок та інновацій з боку іноземних суб'єктів і ризики їх несанкціонованого витоку за кордон; низький захист прав власності; корупція» [14].

Висновки

Отже, підсумовуючи викладене вище, варто зауважити, що національна безпека та економічна безпека, як надзвичайно вагомі конституційні категорії, в умовах сьогодення вимагають надзвичайних зусиль для їх надійного і стабільного забезпечення. Економічна безпека нині відіграє надзвичайно важливу роль і займає одне з ключових місць у забезпеченні національної безпеки, адже від її стійкості багато в чому залежать усі інші складові національної безпеки, особливо в контексті мінімізації та усунення потенційних загроз та їх впливу на останню.

Особливий акцент, в аспекті стану економіки держави та забезпечення економічної безпеки, має бути спрямований на покращення інвестиційного клімату, реформування податкової системи, удосконалення законодавства щодо запобігання правопорушенням у всіх галузях економіки, а також умов щодо його практичної реалізації з урахуванням позитивного міжнародного досвіду.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Загуменна Ю. О. Конституційні засади національної безпеки України. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми. Харків, 2019. С. 82–83. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2019/pdf/38.pdf
3. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
5. Бойко А. О., Єпіфанов А. О. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування. *Вісник СумДУ*. Серія «Економіка». 2018. № 3. С. 65–75.
6. Третяк В. В., Гордієнко Т. М. Економічна безпека: сутність та умови формування. *Економіка та держава*. 2010. № 1. С. 6–8.
7. Скорук О. В. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 6. Ч. 3. С. 39–42.
8. Чубенко А. Г. Теоретико-правовий аспект забезпечення економічної безпеки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 88–101.
9. Олійничук О. Система економічної безпеки держави та рівні її формування: концептуальні аспекти. *Галицький економічний вісник*. Т.: ТНТУ, 2015. Том 48. № 1. С. 93–100.
10. Повзун Д. І. Економічна безпека регіону як складова національної безпеки України. *Економіка та держава*. 2020. № 8. С. 89–94.
11. Гбур З. В. Економічна безпека як одна зі складових забезпечення національної безпеки України на сучасному етапі. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 18. С. 81–86.
12. Урба С. І. Система економічної безпеки держави: сутність та особливості формування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 26(1). С. 22–25.

SUMMARY

The article examines the content and essence of the economic security of Ukraine as a component of national security, which follows from the norms of the Basic Law of our state. It is emphasized that today both constitutional categories (both national security and economic security) have become, in fact, basic for the functioning of the state. It is emphasized that the Constitution of Ukraine, as the Basic Law of the State, uses the term «national security» in many of its provisions, and a number of provisions of the Constitution of Ukraine can be attributed to the foundations of national security. Instead, economic security, as a component of national security, becomes an important factor in the stability of the state, affecting the state of defense capability, ensuring the stability and progressive development of the economy, and the well-being of the state's population. Some approaches to the interpretation of economic security, its components, factors that affect ensuring the stability of the economy, countering potential and real threats and their neutralization are analyzed.

It was concluded that national security and economic security, as extremely important constitutional categories, in today's conditions require quite significant efforts for their reliable and stable provision. Special emphasis, in terms of the state of the state economy and ensuring economic security, should be aimed at improving the investment climate, reforming the tax system, improving legislation on crime prevention in all sectors of the economy, as well as conditions for its practical implementation, taking into account positive international experience.

Key words: security, national security, economic security, threat, economy, constitutional and legal principles, economic security strategy.

13. Мандзіновська Х. О. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. *Наукові записки*. Економічні науки. 2016. № 2 (53). С. 159–166.

14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року»: Указ Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021/print>

15. Лекарь С. Правове регулювання економічної безпеки в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 186–191.

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

ЖУРАВЛЬОВ Д.В. - д.ю.н, професор, заступник керівника Департаменту з питань громадянства, помилування, державних нагород-керівник управління з питань помилування Офісу Президента України

ХРИСТИНЧЕНКО Н.П. - д.ю.н., професор, завідувачка кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін, Київського університету інтелектуальної власності та права

УДК 342.951(477)

DOI 10.32782/EP.2023.4.2

Стаття присвячена дослідженню публічного адміністрування сектору безпеки й оборони в контексті забезпечення національної безпеки України. При цьому виокремлено декілька ключових аспектів, що розкривають цю проблематику, а саме досліджено окремі підходи до трактування категорії «національна безпека», ядром якої, безсумнівно, виступає «безпека» та публічне адміністрування сектору безпеки і оборони. Наголошено на тому, що в сучасних умовах найбільш вагомою з-поміж усіх інших складових національної безпеки виступає її військова складова. Саме тому питання належного адміністрування сектору безпеки й оборони потребує особливої уваги і з позиції теорії, і з позиції практичного втілення. Вказано, що категорія публічне адміністрування сектору безпеки й оборони має трактуватись як діяльність усіх публічних органів державної влади, покликаних забезпечувати захист основоположних прав людини і громадянина, зокрема й шляхом використання належних принципів, засобів, форм та методів, які дозволять утримувати сектор безпеки і оборони в необхідному стані, сприяти виконанню намічених планів у цій сфері.

У контексті пріоритетних напрямів співробітництва України і НАТО акцентовано увагу на важливості активізації наукової та освітньої діяльності у сфері оборони і національної безпеки. Зазначено, що знання військової справи, зокрема поводження зі зброєю та військовою технікою, є надзвичайно вагомим аспектом у площині збереження людського життя та запобігання втратам особового

складу. Ключовими ланками посилення сектору оборони має стати кардинальна трансформація концептуальних підходів до застосування сил оборони на основі новітніх військових методик і стандартів, вироблених передовими європейськими та світовими державами.

Ключові слова: публічне адміністрування, безпека, національна безпека, сектор безпеки й оборони, сили безпеки, сили оборони, військова освіта, ЗСУ, НАТО, ЄС.

Постановка проблеми

Забезпечення національної безпеки та посилення з цією метою оборонного сектору є чи не найбільш важливою функцією держави. Особливого значення для усіх органів публічної влади ця функція набула у 2014 році і поглибилася з широкомасштабним вторгненням країни-зла, країни-агресора і терориста – російської федерації на територію нашої держави.

Отже, сьогодні варто говорити про різноманітні аспекти посилення сектору безпеки й оборони, одним з яких є публічне адміністрування у цій сфері, з огляду на нагальну потребу забезпечення всебічної національної безпеки, що й зумовлює науковий пошук в окресленій царині.

Стан дослідження проблеми

Проблематика, що так чи інакше стосується публічного адміністрування загалом та сектору безпеки і оборони, зокрема, розкрита в працях В. Авер'янова, А. Берлача, Ю. Битяка, В. Білоуса, Н. Бортник, С. Гри-

щенко, О. Джафарової, С. Єсімова, В. Заросила, В. Зьолки, М. Коваліва, Т. Коломоєць, В. Колпакова, О. Комісарова, І. Коропатніка, О. Петришина, В. Пилипчука, А. Собакаря, І. Шопіної, В. Шульгіна, О. Ярмиша та інших учених.

Мета статті полягає в розгляді питання, що стосується публічного адміністрування сектору безпеки й оборони в контексті забезпечення національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу

Розглядаючи питання публічного адміністрування сектору безпеки й оборони в контексті забезпечення національної безпеки України доцільно виокремити декілька ключових аспектів, що розкривають цю проблематику. Передусім, це категорія «національна безпека», ядром якої, безсумнівно, виступає «безпека».

Так, Г. Гончаренко вважає, що «безпека» – це діяльність держави, громадськості, що спрямована на запобігання загрозам, виявлення, відвернення загроз. Безпека є необхідною умовою існування особистості, суспільства й держави [1, с. 42].

Розглядаючи поняття та сутність сектору безпеки, С. Пономарьов зазначає, що існує декілька ознак, що характеризують поняття «безпека», а саме: а) нормативно-правові (відсутність ризику, загроз і небезпек); б) технічні правила захищеності (відповідність технічним нормам, правам, параметрам); в) дотримання певного стану безпеки конкретної діяльності (авіаційна безпека, безпека дорожнього руху, безпека мореплавства, радіаційна безпека тощо); г) інформаційна безпека (захищеність інформації); д) правова безпека, особиста, суспільна, державна (особистості, суспільства, держави) [2, с. 69].

Натомість, Закон України «Про національну безпеку» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII визначає категорію «національна безпека» як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [3].

Деякі підходи щодо визначення інститутів безпеки, структурних елементів (компо-

нентів) секторів безпеки і оборони, їх конструкції та шляхів трансформації за нинішніх складних безпекових умов повинні, на думку, яку висловлюють Ф. Саганюк, І. Романов, О. Соловей, ґрунтуватися, перш за все, на законах, у межах нормативно-правового поля, яке в ході оборонного огляду належить суттєво вдосконалювати та наближувати до необхідних стандартів і потреб країни з урахуванням як вітчизняного, так і світового досвіду [4, с. 80].

З огляду на це, поділяємо думки, висловлені А. Собакарем та О. Нестерцовою-Собакар, стосовно того, що успішний і безпечний розвиток держави неможливий без усвідомлення значущості цінностей та інтересів як важливих складових концепції національної безпеки. Не випадково проблеми національної безпеки сьогодні не обмежуються військовою, економічною, екологічною або інформаційною сферами, а охоплюють майже всі сторони соціокультурного життя країни [5, с. 107].

Однак, у сучасних умовах ми все більше переконуємось, що військова складова є доволі вагомою з-поміж усіх інших складових національної безпеки. Саме тому питання належного адміністрування сектору безпеки й оборони потребує особливої уваги і з позиції теорії, і з позиції практичного втілення.

Підтвердженням таких думок є теза Б. Хуторного, який вважає, що «фундаментальність аспекту в забезпеченні національної безпеки і оборони полягає в балансуванні між задоволенням особистісних інтересів та підвищенням суспільного благополуччя, який зумовлений тими законами, у яких людина (громадянин), її права і свободи проголошуються найвищою цінністю, а відповідні їх обмеження виправдовуються станом у секторі безпеки і оборони та рівнем національної безпеки. В Україні такий стан можливий шляхом підвищення ефективності публічного адміністрування відносин, пов'язаних із сектором безпеки і оборони, складові частини якого потребують систематизації, впорядкування та чіткого визначення, а також створенням передумов розвитку оборонно-промислового комплексу як невід'ємної складової частини структури національної економіки» [6, с. 20].

У статті 12 згадуваного нами Закону України «Про національну безпеку» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII закріплено, що «сектор безпеки й оборони України складається з чотирьох взаємопов'язаних складових: сили безпеки; сили оборони; оборонно-промисловий комплекс; громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки. ...» [3].

Як справедливо підкреслює Н. Цибульник, «сили безпеки та сили оборони є двома важливими складовими сектору безпеки України. Сили безпеки включають такі органи, як поліція, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації, а також інші відповідні установи». Учена наголошує, що «їх головна мета полягає в забезпеченні внутрішньої безпеки країни, боротьбі зі злочинністю та тероризмом, охороні громадського порядку та правопорядку, захисті прав і свобод людини та громадянина» [7].

Натомість Н. Цибульник акцентує на тому, що «сили оборони складаються зі Збройних Сил України та Національної гвардії України і забезпечують оборону держави від зовнішніх військових загроз, а також здійснюють міжнародну миротворчу діяльність та підтримують національну безпеку в мирний час» [7].

У контексті піднятої нами проблематики ще одним аспектом є публічне адміністрування сектору безпеки і оборони. Посилаючись на Глосарій Програми розвитку публічного адміністрування ООН, О. Шевчук зазначає, що «публічне адміністрування має два тісно пов'язані значення: (1) цілісний державний апарат (політика, правила, процедури, системи, організаційні структури, персонал тощо), який фінансується з державного бюджету й відповідає за управління та координацію роботи виконавчої гілки влади, його взаємодію з іншими зацікавленими сторонами в державі, суспільстві та зовнішньому середовищі; (2) управління й реалізація всього комплексу державних заходів, що пов'язані з виконанням законів, постанов і рішень уряду та управління, пов'язаних із наданням публічних послуг» [8, с. 139].

Натомість О. Коврига зауважує, що публічне адміністрування розкриває основні на-

прями цілеспрямованої діяльності суб'єктів владних повноважень щодо виконання адміністративних зобов'язань. За допомогою форм публічного адміністрування практично реалізуються завдання та функції публічної адміністрації, від їх використання значною мірою залежить успіх владної діяльності. Ці форми покликані забезпечувати найбільш доцільне виконання функцій адміністрування, досягнення його цілей з найменшими витратами сил, засобів і часу [9, с. 14].

Звертаючись до питання публічного адміністрування сектору безпеки і оборони, варто звернути увагу на тезу, яку висловлюють В. Бойко, Р. Бойко та Г. Храпач, вважаючи, що «процес військової трансформації передбачає перегляд оперативних концепцій та основ застосування Збройних Сил, пошук і прийняття нових підходів до ведення збройної боротьби, перегляд основних завдань та реорганізацію структури військ (сил), забезпечення готовності до можливих змін у середовищі безпеки, досягнення необхідних оперативних спроможностей, з точки зору застосування військ (сил). Найбільш важливим питанням інтеграції ЗС України з іншими військовими формуваннями є досягнення їх взаємосумісності у складі міжвидових угруповань» [10, с. 117-118]. Вочевидь, науковці аргументовано стверджують і про важливість проблеми «створення Єдиної системи управління оборонними ресурсами Збройних Сил та інших військових формувань держави, яка буде відповідати умовам модернізації та трансформації Збройних Сил, забезпечувати оперативну і технічну сумісність військ, зокрема, їх сумісне застосування» [10, с. 117-118].

Водночас вчені схильні до того, що створення Єдиної системи управління оборонними ресурсами дозволить здійснити наступні переваги: централізувати управління всіма видами оборонних ресурсів; скоротити кількість ланок існуючої системи управління оборонними ресурсами; зменшити витрати на Збройні Сили та військові формування інших силових міністерств і відомств; накопичити запаси матеріальних засобів на воєнний час за єдиним планом у цілковитій відповідності до оперативної (оперативно-стратегічної) мети застосування Збройних Сил; розробити єдиний план використання цивіль-

них джерел матеріальних запасів та системи забезпечення можливих бойових дій, в якому передбачити й використання промислових підприємств для ремонту озброєння та військової техніки (ОВТ); розвивати інфраструктуру Збройних Сил як частку загальнодержавної інфраструктури [10, с. 117-118].

Розглядаючи поняття та цілі публічного адміністрування в секторі безпеки і оборони, І. Шопіна формулює визначення публічного адміністрування в секторі безпеки і оборони. На думку вченої, це комплекс адміністративно-правових засобів, сукупність яких дозволяє здійснювати трансформацію суспільних відносин для досягнення більш високого рівня захищеності прав і свобод людини та громадянина, зміцнення обороноздатності нашої держави і зменшення впливу загроз національній безпеці [11, с. 135].

У контексті нашого дослідження також варто звернути увагу на думки С. Мельника, який під адмініструванням процесу реформування сектору безпеки і оборони пропонує вважати «систему взаємоузгоджених управлінсько-правових заходів, яких вживають вищі органи політичного керівництва держави, а також суб'єкти військового управління задля організаційного, кадрового, інформаційного, технологічного, матеріально-технічного забезпечення структурно-функціональних перетворень органів і служб, які входять до сектору безпеки й оборони держави» [12, с. 162]. Водночас, науковець зазначає, що такі заходи реалізуються в межах пріоритетних напрямів співробітництва України і НАТО: 1) розбудова спроможностей оборонних інституцій України; 2) комп'ютеризація структур управління, зв'язку, а також посилення спроможностей у галузі військового командування; 3) створення узгодженої та ефективної системи логістичної підтримки з фокусом на поліпшення спроможностей України щодо управління системою постачання та стандартизації; 4) покращення технічної взаємосумісності між Україною та НАТО; 5) посилення рівня кібербезпеки сектору безпеки і оборони; 6) посилення енергетичної безпеки воєнної інфраструктури; 7) впровадження ефективної системи медичної підтримки за Євroatлантичними стандартами; 8) знешкодження саморобних вибухових пристроїв,

боєприпасів, що не вибухнули, та їх розмінування; 9) активізація наукової та освітньої діяльності в сфері оборони і національної безпеки; 10) посилення спроможностей національних сил оборони України в галузі стратегічних комунікацій; 11) підвищення потенціалу України у протидії гібридним війнам; 12) реформа Служби безпеки України; 13) НАТО надаватиме підтримку Державній службі України з надзвичайних ситуацій у розбудові спроможностей у галузі захисту цивільного населення та гуманітарної допомоги [12, с. 162-163].

У контексті викладених вище пріоритетних напрямів співробітництва України і НАТО варто акцентувати увагу на важливості активізації наукової та освітньої діяльності у сфері оборони і національної безпеки. Тут доцільно зазначити, що знання військової справи, зокрема поведіння зі зброєю та військовою технікою, є надзвичайно важливим аспектом у площині збереження людського життя та запобігання втратам особового складу. На цьому слушно наголошують С. Мельниченко, В. Овчинник та С. Гудаль. Як фахівці у сфері військової освіти, вони наголошують, що «від якості бойової підготовки молодших офіцерів залежить ефективність підрозділів на тактичному рівні; від їх навичок поведінки з озброєнням та військовою технікою – людський та матеріальний вимір втрат під час бойових дій; від розвиненості особистісно-професійних якостей молодих офіцерів залежать уміння мотивувати підлеглих, протидіяти інформаційно-психологічним впливам противника, ефективно комунікувати із оточенням тощо» [13, с. 40].

Натомість, А. Сиротенко, С. Богунов і Ю. Приходько важливою складовою інноваційного руху України в галузі безпеки та оборони вважають вищі військові навчальні заклади, військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти, які в процесі підготовки офіцерських кадрів для Збройних Сил України (ЗСУ) виконують такі основні задачі та функції: проведення фундаментальних і прикладних досліджень у сфері оборони; неперервне накопичення наукових знань, досвіду; продукування нових знань і військових технологій; розробка змісту освітньо-професійних, освітньо-наукових програм,

що випереджають за рівнем знань сучасні потреби; розробка та запровадження нових інформаційно-комунікаційних технологій; удосконалення процедури та інструментарію оцінювання компетенцій (знань, умінь, навичок) тих, хто навчається; удосконалення механізмів управління освітнім процесом на основі моніторингу якості військової освіти та військово-освітньої діяльності [14, с. 38].

Вочевидь, необхідно погодитись з думками окремих науковців, що політика держави в галузі військової освіти відображає нові суспільні виклики до професії військовослужбовця, який має стати новим перспективним обличчям і виконувати завдання обороноздатності й національної безпеки країни в умовах ведення бойових дій і впровадження стандартів НАТО [15, с. 163].

Безперечно, вчені переконливо доводять, що політичне сьогодення країни вимагає запровадження принципово нової програми підготовки спеціалістів для військової сфери, яка буде враховувати передовий досвід країн-членів Північноатлантичного Альянсу та найкращий досвід військових освітніх систем провідних країн світу [15, с. 164].

Згадувані нами А. Сиротенко, С. Богунов і Ю. Приходько також доречно звертають увагу на особистість військового викладача та виокремлюють низку рушійних механізмів, чинників, здібностей і дій особистості військового викладача в інноваційній діяльності. До них автори відносять: загальну теоретико-методологічну та практичну підготовку; відкритість до нового, тобто формування й розвиток типу мислення та діяльності, протилежного стереотипам і шаблонним методам роботи, консерватизму, догматизму педагогічного мислення; рефлексивність, самоусвідомлення себе як суб'єкта пізнання, розвитку, активної професійної діяльності; комунікативність з усіма її різновидами (інформаційну, когнітивну, емоційну, колективну, креативну); усвідомлення окремих проблемних питань, що можуть бути вирішені; відчуття потреби та інтересу до проблемних питань, емоційна активність; сукупність зовнішніх і внутрішніх мотивів; активну, вольову діялісно-процесуальну спрямованість на досягнення результату (продукту) [14, с. 45].

Висновки

Отже, підсумовуючи викладене вище, можемо констатувати, що національна безпека, як особлива категорія, що характеризує стан функціонування соціально важливих сфер, галузей та інститутів, які забезпечують безперебійну життєдіяльність суспільства, за нинішніх умов потребує підсилення її безпекового та оборонного секторів. У цьому контексті публічне адміністрування сектору безпеки і оборони набуває вагомого значення. Така категорія має трактуватись як діяльність усіх публічних органів державної влади, покликаних забезпечувати захист основоположних прав людини і громадянина, зокрема й шляхом використання належних принципів, засобів, форм та методів, які дозволять утримувати сектор безпеки й оборони в необхідному стані, сприяти виконанню намічених планів у вказаній сфері.

Ключовими ланками посилення сектору оборони має стати кардинальна трансформація концептуальних підходів до застосування сил оборони на основі новітніх військових методик і стандартів, вироблених передовими європейськими та світовими державами. У цьому контексті досить важливим питанням є підвищення рівня військової освіти, використання у цій сфері інноваційних методів підготовки військових, а також тісна співпраця у цьому процесі з НАТО.

Література

1. Гончаренко Г. А. Управління сектором безпеки: поняття й сутність. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2020. № 2. Том 31(70). Ч. 2. С. 40–46.
2. Пономарьов С. П. Поняття та сутність сектору безпеки. *Право.ua*. 2015. № 3. С. 69–72.
3. Про національну безпеку: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
4. Саганюк Ф., Романов І., Соловей О. Обороздатність держави: шляхи її посилення. *Політичний менеджмент*. 2009. № 3. С. 69–73.
5. Собакарь А. О., Нестерцова-Собакарь О. В. Категоріально-теоретичний вимір національної безпеки України. *Науковий вісник*

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2018. № 4. С. 107–111.

6. Хуторний Б. В. Питання публічного адміністрування сектору безпеки і оборони. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2020. № 6. Том 31(70). С. 19–25.

7. Цибульник Н. Ю. Функціональні складові адміністрування сектору безпеки України. *International Scientific Journal «Internauka»*. Series: «Juridical Sciences». URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-3>

8. Шевчук О. Сектор безпеки України як об'єкт публічного адміністрування. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 138–142.

9. Коврига О.С. Розвиток публічного адміністрування як умова вдосконалення функціонування органів влади. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2018. № 2. Том 29 (68). С. 14–18.

10. Бойко В. О., Бойко Р. В., Храпач Г.С. Демократичний цивільний контроль сил оборони, проблемні питання в організації військово-цивільних відносин. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2016. № 2. С. 115–120.

11. Шопіна І. М. Поняття та цілі публічного адміністрування в секторі безпеки і оборони. *Аналітично-порівняльне правознавство*. Електронне наукове видання. 2021. № 3. С. 133–136. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/252495>

12. Мельник С. М. Адміністрування реформування сектору безпеки і оборони України у контексті розвитку співробітництва з НАТО. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 1 (26). С. 161–165.

13. Мельниченко С. В., Овчинник В. А., Гудаль С. А. Перспективи підготовки фахівців військових спеціальностей у системі ВВНЗ. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. Серія: «Педагогічні науки». 2022. Вип. 3. С. 39–45.

14. Сиротенко А. М., Богунов С. О., Приходько Ю. І. Інновації в системі підготовки військових фахівців з вищою освітою: поняття, сутність, спрямованість. *Наука і оборона*. 2018. № 3. С. 38–46.

SUMMARY

The article is devoted to the study of the public administration of the security and defense sector in the context of ensuring the national security of Ukraine. At the same time, several key aspects that reveal this problem have been singled out, namely, separate approaches to the interpretation of the category «national security» have been investigated, the core of which is undoubtedly «security» and public administration of the security and defense sector. It is emphasized that in modern conditions, its military component is the most important among all other components of national security. That is why the issue of proper administration of the security and defense sector requires special attention both from the point of view of theory and from the point of view of practical implementation. It is indicated that the category of public administration of the security and defense sector should be interpreted as the activity of all public bodies of state power, called to ensure the protection of fundamental human and citizen rights, in particular through the use of appropriate principles, means, forms and methods that will allow keeping the security and defense sector in the necessary state, to facilitate the implementation of planned plans in this area.

In the context of the priority areas of cooperation between Ukraine and NATO, attention was focused on the importance of intensifying scientific and educational activities in the field of defense and national security. It was noted that knowledge of military affairs, in particular handling of weapons and military equipment, is an extremely important aspect in the area of saving human life and preventing loss of personnel. The fundamental transformation of conceptual approaches to the use of defense forces on the basis of the latest military methods and standards developed by advanced European and world states should be the key links in strengthening the defense sector.

Key words: public administration, security, national security, security and defense sector, security forces, defense forces, military education, Armed Forces, NATO, EU.

15. Ананьїн В. О., Пучков О. О., Уваркіна О. В. Актуальні проблеми військової освіти в умовах політичного сьогодення. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. Вип. 3 (43). С. 163–168.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ БЛАГОУСТРОЮ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ

ЩЕРБИНА Євген Миколайович - кандидат юридичних наук, доцент, докторант кафедри публічного та приватного права Університету митної справи та фінансів

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7425-3866>

УДК 351.74 : 342.922

DOI 10.32782/EP.2023.4.3

У статті з'ясовуються особливості адміністративно-правових відносин у сфері благоустрою населених пунктів. На основі положень теорії права та теорії адміністративного права сформульовано визначення поняття «адміністративно-правові відносини у сфері благоустрою населених пунктів». Охарактеризовано структуру адміністративно-правових відносин у сфері благоустрою населених пунктів, визначено об'єкт, предмет та зміст цих правовідносин. Встановлено, що зміст правовідносин визначається суб'єктивними правами та юридичними обов'язками суб'єктів як загальнодержавного, так і місцевого рівня, які конкретизуються в положеннях спеціальних нормативно-правових актів у сфері благоустрою населених пунктів. Зроблено висновок, що особливості адміністративно-правових відносин у сфері благоустрою та необхідність чіткої регламентації цих відносин у національному законодавстві є необхідними для ефективного функціонування сфери благоустрою.

Встановлено, що адміністративно-правові відносини у сфері благоустрою населених пунктів можна визначити як урегульований нормами адміністративного права вид адміністративно-правових відносин, які надають суб'єктам право та покладають на них обов'язок забезпечувати організацію та здійснення органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування заходів з благоустрою населених пунктів. Ці відносини включають нормотворчу діяльність, пов'язану зі встановленням правил і процедур

у сфері благоустрою населених пунктів, здійсненням різних форм державного регулювання та заходів у цій сфері, координацією діяльності всіх відповідних суб'єктів, у тому числі органів державної влади, забезпеченням технічного та цінового регулювання, ліцензуванням діяльності та контролем.

Об'єктом правовідносин є поведінка людей, конкретні дії або діяльність; у правовідносинах організаційно-майнового характеру - поведінка (дія або діяльність) і майно. Суб'єктами у сфері благоустрою населених пунктів є органи державної влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, органи самоорганізації населення та громадяни. Зміст правовідносин визначається суб'єктивними правами та юридичними обов'язками суб'єктів - органів державної влади та органів місцевого самоврядування, визначеними положеннями спеціальних нормативно-правових актів у сфері благоустрою.

Вони сприяють підвищенню якості життя населення України та створенню ефективних механізмів гарантування та захисту прав і свобод громадян.

Ключові слова: правове регулювання, адміністративні правовідносини, сфера, благоустрій населених пунктів, якість.

Постановка проблеми

У будь-якому суспільстві виникають і взаємодіють різні типи відносин (економічні, політичні, соціальні, екологічні тощо). Політичні та економічні характерні для України останнім часом.

Політична та економічна криза, яка характеризує Україну останніми роками, посилює напруженість у суспільстві. Цьому сприяє незадовільний стан благоустрою населених пунктів (територія, житловий фонд, дороги, мости тощо). Цей сектор та відносини в ньому набувають усе більшого значення для України.

Стратегія сталого розвитку «Україна-2020», представлена Президентом України 12 січня 2015 року, передбачає реформування житлово-комунального господарства як частину вектору розвитку.

Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» передбачає реформування житлово-комунального господарства як вектор розвитку, а децентралізацію та адміністративну реформу – як вектор відповідальності.

Стан опрацювання цієї проблематики

Фундаментальними напрацюваннями у сфері благоустрою населених пунктів, що склали джерельну базу нашого дослідження, є дисертаційні роботи та монографії фахівців із права та державного управління: О.П. Ігнатенка [2], Є.В. Пряхіна [3], Є.М. Щербини [4] та ін. Проте вони не містять ґрунтовного дослідження особливостей адміністративних правовідносин у цій сфері.

Метою статті

На підставі теоретичних та нормативних положень виявлення особливостей адміністративних правовідносин у сфері благоустрою населених пунктів, формулювання визначення та характеристика елементів складу.

Виклад основного матеріалу

Функціонування сфери благоустрою передбачає виникнення, зміну та припинення різних видів правовідносин (цивільних, господарських, трудових, земельних тощо). Проте серед них центральне місце займають адміністративні правовідносини, тому що саме вони визначають форми та методи державного регулювання в означеній сфері, аспекти координації діяльності всіх суб'єктів відносин, зокрема органів публічної влади, засади технічного та цінового регулювання, дозвільної діяльності, контролю тощо.

Дослідження особливостей адміністративних правовідносин у сфері благоустрою базується на опрацюванні теоретичних положень із теорії права та теорії адміністративного права. Як відомо, у будь-якому суспільстві існують різноманітні відносини між учасниками: державою, державними утвореннями, органами, організаціями, особами, які певним чином урегульовані за допомогою соціальних норм (моральних, звичаєвих, релігійних, корпоративних, правових). Та частина з них, що врегульована нормами права (містяться у джерелах права), має назву правовідносин, які сприяють створенню в суспільстві правопорядку, надають стабільного та цілеспрямованого розвитку. Загальнотеоретичне визначення зводиться до того, що правовідносини – це врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких є носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, що охороняються та гарантуються державою [5, с. 44-45]. При цьому відносини, що регулюються, за твердженням О.В. Зайчука та Н.М. Оніщенко, не втрачають свого фактичного змісту (економічного, політичного, сімейного, майнового тощо), а лише видозмінюються, набуваючи нової додаткової якості. Держава не може за допомогою правових засобів довільно змінювати первинний характер тих чи інших відносин, а тим більше створювати нові. Вона за допомогою законів може лише прискорювати розвиток відповідних відносин, урахувати тенденції, давати простір для прояву позитивних начал, а також стримувати негативні й застарілі зв'язки і процеси [6, с. 432-433]. Проте, як далі визначають автори, існують правовідносини, які виникають тільки як правові й інакше існувати не можуть. Наприклад, конституційні, адміністративні, процесуальні, кримінальні тощо [6, с. 433]. Єдине, що можна доповнити, – це слово «певні», тому що і серед конституційних, адміністративних і т. д. відносин є чимало прикладів прояву в реальному житті.

Із теорії адміністративного права відомо, що йому притаманні певні межі правового регулювання – це сфера діяльності виконавчих та розпорядчих органів і суспільні відносини управлінського характеру, що складаються у цій сфері. Вони виникають, розвиваються

та припиняються між вищими та нижчими органами виконавчої влади (між Кабінетом Міністрів України та обласною державною адміністрацією); органами виконавчої влади та підпорядкованими підприємствами, установами, організаціями (між Міністерством освіти і науки України та ректором вищого навчального закладу); органами виконавчої влади, які не пов'язані безпосередньо підпорядкованістю (між Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством освіти і науки України); органами управління й органами громадських організацій (між обласною державною адміністрацією та президією обласної ради профспілок); органами виконавчої влади та громадянами (між районним відділом внутрішніх справ і громадянином, який притягається до адміністративної відповідальності за адміністративний проступок) [7, с. 8-9]. Але у зв'язку з тим, що специфіка предмета адміністративного права не в тотожності з державним управлінням, а із сукупністю суспільних відносин з управління, до нього можна віднести і недержавні види управлінського (організаційного) характеру, наприклад, у сфері господарювання (ознакою таких відносин є поєднання організаційного та майнового елемента [8, с. 21]).

Коло правовідносин у сфері благоустрою можна окреслити, виходячи з нормативних положень Закону України «Про благоустрій населених пунктів» (далі – Закон) [9]. Із преамбули Закону узагальнюємо, що ці відносини мають правову, економічну, екологічну, соціальну та організаційну природу. Перелік цих відносин безпосередньо витікає з призначення благоустрою населених пунктів (ст. 2 Закону) та системи благоустрою населених пунктів (ст. 3 Закону). Благоустрій населених пунктів передбачає: 1) розроблення і здійснення ефективних і комплексних заходів з утримання територій населених пунктів у належному стані, санітарного очищення, збереження об'єктів загального користування, а також природних ландшафтів, інших природних комплексів і об'єктів; 2) організацію належного утримання та раціонального використання територій, будівель, інженерних споруд та об'єктів рекреаційного, природоохоронного, оздоровчого, історико-культурного та іншого призначення; 3) ство-

рення умов для реалізації прав та виконання обов'язків суб'єктами у сфері благоустрою населених пунктів [9].

Система благоустрою населених пунктів містить: 1) управління у сфері благоустрою населених пунктів; 2) визначення суб'єктів та об'єктів у сфері благоустрою населених пунктів; 3) організацію благоустрою населених пунктів; 4) стандартизацію і нормування у сфері благоустрою населених пунктів; 5) фінансове забезпечення благоустрою населених пунктів; 6) здійснення державного, самоврядного і громадського контролю у сфері благоустрою населених пунктів; 7) установлення відповідальності за порушення законодавства у сфері благоустрою населених пунктів [9].

Характеристикою будь-яких правовідносин є склад, що містить об'єкт (стосовно чого виникають, змінюються або припиняються правовідносини), суб'єкт (учасники правовідносин) та зміст (суб'єктивні права та юридичні обов'язки) правовідносин. Щодо адміністративних правовідносин із благоустрою населених пунктів об'єктом виступають поведінка людей, певні дії або діяльність, а у правовідносинах організаційно-майнового характеру – поведінка (дії або діяльність) та майно [12].

Із теорії адміністративного права відомо, що суб'єктами адміністративно-правових відносин виступають органи державного управління, які наділені юридично-владними повноваженнями [7, с. 17]. Відповідно до ст. 12 Закону, суб'єктами у сфері благоустрою населених пунктів є органи державної влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, органи самоорганізації населення, громадяни [9]. При цьому управління у сфері благоустрою населених пунктів здійснюють Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері житлово-комунального господарства, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування та інші органи влади в межах їх повноважень (ст. 5 Закону). Статтями 6-11 Закону визначені повноваження суб'єктів у сфері благоустрою населених пунктів [9], що належать до змісту правовідносин [12].

На підставі загальнодержавних нормативно-правових актів приймаються Правила благоустрою окремих населених пунктів, зі змісту яких також можна охарактеризувати правовідносини у цій сфері. Наприклад, нормативні положення Правил благоустрою території міста Запоріжжя (далі – Правила), затверджені Рішенням міської ради від 22.06.2011 р. № 41 [10], окреслюють коло правовідносин у визначеній сфері. Щодо адміністративних правовідносин, то їх об'єктом є дії в межах поведінки людей або діяльності органів, установ, організацій, підприємств тощо, а у відносинах із використанням будь-якого майна – ще і майно. Суб'єктами цих відносин є такі: орган місцевого самоврядування (Запорізька міська рада), що встановлює порядок благоустрою та утримання об'єктів благоустрою міста Запоріжжя, права та обов'язки учасників правовідносин у сфері благоустрою території міста, визначає комплекс заходів, необхідних для забезпечення чистоти і порядку в місті; органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від форм власності та підпорядкування, органи самоорганізації населення, а також громадяни, зокрема іноземці та особи без громадянства, які зобов'язані виконувати Правила [11].

Зміст адміністративних правовідносин у цьому прикладі складають положення Розділів 3-11 Правил щодо прав та обов'язків фізичних та юридичних осіб, порядку здійснення окремих заходів із благоустрою міста – робіт з відновлення, належного утримання та раціонального використання територій, охорони та організації упорядкування об'єктів благоустрою з урахуванням особливостей використання [10].

Висновки

Таким чином, адміністративно-правові відносини у сфері благоустрою населених пунктів можна визначити як врегульований нормами адміністративного права вид адміністративно-правових відносин, які надають їх суб'єктам право та покладають на них обов'язок забезпечити організацію та здійснення заходів з благоустрою населених пунктів з боку органів виконавчої влади та

органів місцевого самоврядування. Ці відносини включають нормотворчу діяльність, пов'язану зі встановленням правил, процедур тощо у сфері благоустрою населених пунктів, здійсненням різних форм державного регулювання та заходів у цій сфері, координацією діяльності всіх відповідних суб'єктів, у тому числі органів публічної влади, забезпеченням технічного та цінового регулювання, ліцензуванням діяльності, управлінням тощо.

Об'єктом правовідносин є поведінка людей, конкретні дії або діяльність; у правовідносинах організаційно-майнового характеру – поведінка (дія або діяльність) і майно. Суб'єктами у сфері благоустрою населених пунктів є органи державної влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, органи самоорганізації населення та громадяни. Зміст правовідносин визначається суб'єктивними правами та юридичними обов'язками суб'єктів – органів державної влади та органів місцевого самоврядування, визначеними положеннями спеціальних нормативно-правових актів у сфері благоустрою.

Вони сприяють підвищенню якості життя населення України та створенню ефективних механізмів гарантування та захисту прав і свобод громадян.

Література

1. Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
2. Ігнатенко О.П. Державне регулювання сфери благоустрою населених пунктів. Дис. доктора наук з держ. управл.; 25.00.02 – механізми державного управління. Київ, 2016. 471 с.
3. Пряхін Є.В. Благоустрій населених пунктів в Україні: правове регулювання: монографія. Львів, 2011. 199 с.
4. Щербина Є.М. Правові основи адміністративної відповідальності за порушення державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів: монографія. Дніпропетровськ: ДДУВН, 2012. 191 с.
5. Шемшученко Ю.С., Рабінович П.М. Правові відносини / Юридична енцикло-

педія: в 6 т. Київ: Вид-во «Укр. енциклопедія», 2003. Т. 5: П-С. С. 44–45.

6. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

7. Алфьоров С.М., Ващенко С.В., Долгополова М.М., Купін А.П. Адміністративне право. Загальна частина. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 216 с.

8. Щербина В.С. Господарське право : підручник / 6-те вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 640 с.

9. Про благоустрій населених пунктів: Закон України від 06 вересня 2005 р. № 2807-IV. Станом на 10 червня 2017 р. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 49. Ст. 517.

10. Про Правила благоустрою території міста Запоріжжя : Рішення Запорізької міської ради від 22.06.2011 № 41/Запорізька міська рада. Офіційний сайт. URL: <http://zr.gov.ua/uk/documents/item/1203>. Лєгеза Є.О. Адміністративні послуги, що надаються міліціїєю громадської безпеки: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 Дніпропетровськ, 2011. 263 с.

11. Лєгеза Є.О. Адміністративні послуги, що надаються міліцією громадської безпеки: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 Дніпропетровськ, 2011. 263 с.

12. Лєгеза Є. О. Теорія публічних послуг : адміністративно-правова складова. Монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. 452 с.

LEGAL REGULATION OF ADMINISTRATIVE LEGAL RELATIONS IN THE SPHERE OF POPULATED POINTS IN BLAGOUSTRO

The article clarifies the peculiarities of administrative and legal relations in the field of improvement of settlements. On the basis of the provisions of the theory of law and the theory of administrative law, the definition of the concept of «administrative-legal relations in the field of improvement of settlements» was formulated. The structure of administrative and legal relations in the field of improvement of settlements is characterized, the object, subject and content of these legal relations are defined. It has been established that the content of legal relations is determined by the subjective rights

and legal obligations of subjects at both the national and local levels, which are specified in the provisions of special normative legal acts in the field of improvement of settlements. It was concluded that the peculiarities of administrative and legal relations in the field of public works and the need for clear regulation of these relations in national legislation are necessary for the effective functioning of the field of public works.

It has been established that administrative-legal relations in the field of urban improvement can be defined as a type of administrative-legal relations regulated by the norms of administrative law, which give subjects the right and impose on them the obligation to ensure the organization and implementation of measures by executive authorities and local self-government bodies with the improvement of settlements. These relations include rule-making activities related to the establishment of rules and procedures in the field of improvement of settlements, implementation of various forms of state regulation and measures in this field, coordination of activities of all relevant subjects, including state authorities, provision of technical and price state regulation, activity licensing and control.

The object of legal relations is the behavior of people, specific actions or activities; in legal relations of an organizational and property nature – behavior (action or activity) and property. Subjects in the field of improvement of settlements are state authorities and local self-government bodies, enterprises, institutions, organizations, bodies of self-organization of the population and citizens. The content of legal relations is determined by the subjective rights and legal obligations of subjects – state authorities and local self-government bodies, determined by the provisions of special normative legal acts in the field of public works.

They contribute to the improvement of the quality of life of the population of Ukraine and the creation of effective mechanisms for guaranteeing and protecting the rights and freedoms of citizens.

Key words: legal regulation, administrative legal relations, scope, development of settlements, quality.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

СЛИЗЧЕНКО Дмитро Станіславович - аспірант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Академії праці, соціальних відносин і туризму

ORCID 0009-0003-8107-1475

УДК 342.922

DOI 10.32782/EP.2023.4.4

Актуальність цієї статті зумовлена тим, що в умовах російської військової окупації нашої території населення зіткнулося з проблемою залишення свого місця проживання за власним бажанням з метою уникнення бойових дій, що спричинили гуманітарну катастрофу в інших регіонах України. Мета цього дослідження - з'ясувати, які заходи адміністративно-правового забезпечення мають бути вжиті або вже вживаються для захисту прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб, а також визначити їх ефективність. У дослідженні проаналізовано заходи, що вживаються державою, з урахуванням нормативно-правової бази щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб у воєнний час та статистичних даних щодо проблем, з якими стикається ця категорія осіб. В Україні часто виникають труднощі з соціальними виплатами, соціальними послугами (наприклад, медичними), відновленням документів, отриманням субсидій, працевлаштуванням та житлом, і це проблеми, які має вирішувати наша держава, відповідальна за захист прав внутрішньо переміщених осіб. Відновлення втраченого майна має бути юридично оформлене і доступне для всіх внутрішньо переміщених осіб та надання безкоштовного житла для ВПО. Ще одним важливим способом подолання цієї проблеми є залучення соціальних працівників та психологів для створення позитивної мотивації, яка б допомогла їм подолати свої проблеми та адаптуватися до нових умов життя.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, внутрішньо переміщені особи,

адміністративно-правовий статус, правове забезпечення, гарантія забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб.

Вступ

За період дії воєнного стану на території України наша країна зіткнулася з низкою внутрішніх проблем, серед яких гуманітарна катастрофа, спричинена вимушеним переміщенням населення з окупованих територій. Тому подолання негативних наслідків внутрішнього переміщення та забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є наразі нагальним завданням. Внутрішньо переміщені особи перебувають під юрисдикцією країни, громадянами якої вони є або постійно проживають, а саме України, і тому основна відповідальність за забезпечення реалізації їхніх прав і свобод лежить на цій країні. Водночас, їхній правовий статус визначається насамперед нормами адміністративного права. Адміністративне право має враховувати міжнародні зобов'язання держави, зокрема у сфері прав людини, і може бути ефективним, якщо воно враховує позитивний досвід інших держав та рекомендації міжнародних організацій, які сприяють забезпеченню прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Тому внутрішньо переміщені особи повинні бути забезпечені їжею, житлом, мінімальною соціальною та психологічною підтримкою, хоча б тимчасовим працевлаштуванням та влаштуванням дітей до дитячих садків і шкіл. Це перший крок до усунення причин

проблеми, але, на жаль, оскільки не відомо, як довго триватиме війна на території нашої країни, соціальні служби та правоохоронні органи стикаються з сучасними гуманітарними викликами і зобов'язані забезпечувати та вирішувати специфічні проблеми в цій сфері.

Метою цього дослідження є визначити, які заходи адміністративно-правового забезпечення мають існувати або вже існують для захисту прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб, а також визначити їх ефективність.

Для цього дослідження велике значення мають також роботи науковців, які аналізують питання адміністративно-правового забезпечення, а саме: О. Ніколаєнко (2020) зазначала, що «забезпечення належного захисту майнових прав внутрішньо переміщених осіб повинно покладатися на державу, а на законодавчому рівні повинно бути визначено ефективні механізми забезпечення повернення майна чи відшкодування його вартості в разі знищення чи пошкодження» [1].

«Створення окремого органу, до компетенції якого входила б реалізація державної політики щодо ВПО. Не менш важливим залишається взаємодія громадянського суспільства та держави при наданні допомоги внутрішньо переміщеним особам. Органи державної влади кожної країни повинні вивчати та досліджувати досвід інших країн з метою ефективного розв'язання проблем з ВПО» такі висновки зробила Е. Степанова (2023) [2].

Я. Пасічник та О. Стрельченко (2023), проаналізувавши цю проблематику, зазначають, що: «... досягнення цілей щодо вирішення конфліктних ситуацій щодо удосконалення статусу внутрішньо переміщених осіб необхідно розвивати законодавство в галузі адміністративного права, забезпечувати реалізацію прав ВПО, проводити інформаційну роботу щодо їх прав та свобод, сприяти їхній інтеграції в новому місці проживання, а також забезпечити координацію дій між державними та місцевими органами влади, міжнародними та громадськими організаціями для забезпечення

їхньої підтримки та інтеграції в новому місці проживання» [3].

Тому актуальність цього питання полягає в необхідності адміністративно-правового забезпечення захисту прав та інтересів населення в умовах воєнного стану на території України, забезпечення його майбутнього та стабільності країни.

Виклад основного матеріалу

Гарантії захисту прав, свобод і законних інтересів внутрішньо переміщених осіб встановлюються Конституцією України, законами, іншими нормативно-правовими актами та міжнародними договорами.

Відповідно до міжнародно-правових стандартів, гарантування прав внутрішньо переміщених осіб - це сукупність принципів і норм міжнародного права, закріплених у міжнародно-правових договорах щодо прав внутрішньо переміщених осіб, що є метою цивілізованої держави як члена світового співтовариства.

Основним міжнародним стандартом щодо прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є Керівні принципи з питань внутрішньо переміщених осіб, розроблені в 1998 році Представником Генерального секретаря ООН з питань внутрішньо переміщених осіб. Основний принцип полягає в тому, що державні органи влади зобов'язані і несуть відповідальність за надання правового захисту і гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам у межах своєї юрисдикції, а також гарантувати права і свободи ВПО, коли держава не в змозі забезпечити фізичний захист і допомогу, звернутись за допомогою та приймати її ззовні [4, с.159].

Основним законом, що регулює відносини щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні, є Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Відповідно до статті 1 Закону, внутрішньо переміщені особи - це громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України та мають право на постійне проживання в Україні у результаті збройних конфліктів, тимчасової окупації, повсюдних

проявів насильства, порушень прав людини, надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру, або з метою уникнення негативних наслідків таких ситуацій, або у зв'язку з прийняттям таких рішень були змушені залишити або покинути своє місце проживання [5].

На сьогодні на території України кількість внутрішньо переміщених осіб (далі-ВПО) значно зросла внаслідок війни, а також через інші конфлікти та природні катастрофи. Відповідно до даних Міжнародної організації з міграції (2023 рік) 5,4 млн. осіб є ВПО, причому 58 % здійснювали переміщення в країні протягом 6 місяців [6]. Ці відомості свідчать про досі актуальну гуманітарну катастрофу, яку потрібно вирішувати як на законодавчому рівні, так і на місцевому рівні.

Слід зазначити, що адміністративно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб є важливим питанням адміністративно-правового забезпечення в Україні. Це означає, що органи державної влади та місцевого самоврядування повинні забезпечити правовий захист та інші права і свободи внутрішньо переміщених осіб.

Відповідно до частини 1 статті 9 Закону, внутрішньо переміщені особи мають право на єдність сім'ї; сприяння з боку державних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та приватних організацій у розшуку та реінтеграції членів сім'ї, які втратили зв'язок з нею внаслідок внутрішнього переміщення; інформацію про долю та місцезнаходження зниклих безвісти членів сім'ї та найближчих родичів; безпечні житлові та санітарно-гігієнічні умови; право на отримання достовірної інформації про наявність загрози життю та здоров'ю на покинутій території та території тимчасового проживання та інші.

Відповідно до частини 2 статті 9 Закону, внутрішньо переміщені особи зобов'язані дотримуватися Конституції, законодавства України та інших нормативно-правових актів і в 10-денний строк з дня прибуття до нового місця проживання повідомити про це районну, районну у місті Києві державну адміністрацію, міську та структурний підрозділ з питань соціального захисту населення

виконавчого органу міської, районної у місті (у разі її утворення) ради. У разі добровільного повернення до покинутого місця постійного проживання внутрішньо переміщена особа зобов'язана не пізніше ніж за три дні до дня виїзду повідомити структурний підрозділ з питань соціального захисту населення Київської обласної, районної у місті Києві державної адміністрації, міської, структурний підрозділ з питань соціального захисту населення виконавчого органу районної у місті ради (у разі її утворення), структурний підрозділ з питань соціального захисту населення районної у місті ради, де отримано документ, про дотримання Конституції України та інші обов'язки, встановлені законодавством [5].

Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб передбачає створення відповідних механізмів та інструментів для забезпечення захисту їхніх прав та інтересів [7, с. 87].

Наразі ВПО можуть звернутись за допомогою до таких структур, як: структурний підрозділ з питань соціального захисту населення районної, районної у м. Києві державної (військової) адміністрації; виконавчого органу міської, районної у місті ради або уповноваженій особі виконавчого органу сільської, селищної, міської ради; центр надання адміністративних послуг за місцем обліку внутрішньо переміщеної особи із використанням функціоналу Єдиної інформаційної системи соціальної сфери (за технічної можливості) та електронних систем Мінсоцполітики; можливості подати заяву в електронній формі за наявності реєстраційного номера облікової картки платника податків засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг.

Також ця категорія осіб може звертатись за допомогою в питаннях соціального захисту до Урядового контактного центру. Відтак за січень-вересень 2023 року всього надійшло заявок – 356 048, з них 167 238 заявок надіслано органам виконавчої влади та 188 810 надано роз'яснення заявникам щодо питань пов'язаних із соціальним захистом [8].

Наразі законодавство чітко визначає поняття «внутрішньо переміщена особа»,

конкретизує права та пільги, у тому числі грошові виплати, що надаються та гарантуються державою, а також встановлює механізм видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи. Крім того, законодавство, що регулює цю сферу, постійно оновлюється відповідно до нової ситуації та потреб внутрішньо переміщених осіб, а також проблем, що виникають у процесі правозастосування.

Щодо практичних наслідків дії законодавства у сфері захисту прав ВПО, то громадські організації, які надають допомогу ВПО, згадують про постійні труднощі з призупиненням або відмовою у соціальних виплатах, бюрократичні процедури перевірок, проблеми з відновленням документів (паспортів, документів про освіту, права власності тощо), отриманням субсидій тощо.

Відповідно до проведеного соціологічного онлайн-опитування внутрішньо переміщені особи (50 осіб) зазначили, що основними проблемами, з якими вони стикаються, є: 60 % респондентів не змогли знайти роботу на новому місці (підставами проблеми становили нестача вакансій – 56 % та низька заробітна плата на запропонованих вакансіях – 64 %); наступною проблемою, яку зазначили ВПО, є відсутність власного житла – 75 % (більшість осіб проживають в орендованому житлі – 45 %, житло надане безкоштовно на певний термін – 30 % та 25 % наявність власного житла); доступність медичних послуг є ще однією з проблем – 65 % респондентів висловили незадоволення.

Так, дослідженням встановлено, що державою не виконується законодавство щодо надання безоплатного тимчасового житла внутрішньо переміщеним особам за умови оплати комунальних платежів, як це передбачено абзацом 8 частини 1 статті 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [9, с. 54].

Питання житла є однією з найважливіших проблем, пов'язаних з ВПО, і, як показує міжнародний досвід, має вирішуватися по-різному, залежно від планів, намірів і можливостей ВПО та рівня уваги з боку держави. Загалом можна виділити три основні шляхи вирішення житлових проблем:

розміщення в приватному секторі (оренда квартир або будинків), розміщення в державних об'єктах, готелях, гуртожитках, літніх таборах та будівництво нового житла. Будівництво тимчасового соціального житла на покинутих землях потенційно може вирішити такі проблеми [10, с. 74]: 1) забезпечити певну зайнятість ВПО; 2) задовольнити частину продовольчих потреб ВПО; 3) сприяти реконструкції покинутих і занедбаних міських територій та відновленню покинутих сіл та селищ.

Однак слід зазначити, що доступ до покинутих і занедбаних об'єктів не гарантує виконання всіх необхідних функцій, а їхня реконструкція потребує тривалого і капіталомісткого процесу.

Щодо якості медичного обслуговування, то були виявлені наступні проблеми, з якими стикаються ВПО при отриманні медичних послуг: 1) відсутність медичної документації; 2) недостатній доступ до інформації про медичні заклади, до яких вони можуть звернутися; 3) відсутність первинних медичних консультацій для всіх ВПО; 4) ліки для цієї категорії населення є дорогими і здебільшого хворим доводиться купувати їх за власні кошти; 5) відсутність або нецільове використання коштів, виділених на забезпечення належного рівня медичного обслуговування ВПО; 6) більшість медичних працівників не знають про аптеки, де ВПО можуть придбати ліки на пільгових умовах або безкоштовно; 7) недостатня доступність життєво необхідних ліків та процедур (наприклад, гемодіалізу) для пацієнтів, які їх потребують. Проблема полягає в тому, що ВПО мають труднощі з доступом до інформації про те, де і як можна отримати медичну допомогу та як захистити своє право на безоплатну медичну допомогу [11, с. 33].

Для подолання сформульованих у цій сфері проблем держава має забезпечити все необхідне для того, щоб ці громадяни ні в чому не потребували.

Висновки

Як свідчать вищезазначені джерела, адміністративно-правовий статус ВПО є важливим інструментом забезпечення їхніх прав та інтересів. Забезпечення прав вну-

трішньо переміщених осіб є важливим завданням органів державної та місцевої влади, які повинні гарантувати їм правовий захист та інші права і свободи. Ефективна та дієва реалізація адміністративно-правового статусу ВПО, недискримінація, вільний доступ до інформації, безперешкодне надання соціальних послуг, доступ до ринку праці, захист від насильства, інтеграція в нових поселеннях, спрощена реєстрація та видача документів, участь внутрішньо переміщених осіб у прийнятті рішень та сприяння їх негайному поверненню. Українське законодавство розробило низку нормативно-правових актів для забезпечення захисту цієї категорії громадян, але вони не враховують і не вирішують усіх проблем, з якими стикаються внутрішньо переміщені особи.

Забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб є одним з найважливіших питань в Україні на сьогодні. Це пов'язано з тим, що існують виклики, які має вирішити наша держава, яка зобов'язана захищати права внутрішньо переміщених осіб у сферах соціальної допомоги, соціальних послуг (наприклад, охорони здоров'я), відновлення документів, отримання субсидій, працевлаштування та житла. Відновлення втраченого майна має бути юридично оформленим і доступним для всіх внутрішньо переміщених осіб та надання безкоштовного житла. Ще одним важливим фактором подолання цієї проблеми є спільна робота з соціальними працівниками та психологами над вирішенням проблем та наданням позитивних стимулів для адаптації до нових умов життя.

Література

1. Ніколенко, Л. М. Забезпечення реалізації та захисту прав внутрішньо переміщених осіб. *Правовий часопис Донбасу*. № 3 (72). 2020. URL: <https://ljd.dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2022/01/5-nikolenko.pdf> (дата звернення 11.09.2023 року)

2. Степанова, Е. Р. Соціальне забезпечення внутрішньо переміщених осіб. *Економіка праці та соціальна політика*. 2023. URL: http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/29213/1/Степанова_стаття.pdf (дата звернення 11.09.2023 року)

3. Пасічник, Я., Стрельченко, О. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ. *Наукові перспективи (Naukovi perspektivi)*. № 5 (35). 2023.

4. Каліущенко І. М. Міжнародно-правові стандарти забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб та їх впровадження в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 157–159.

5. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

6. Дані Міжнародної організації з міграції за 2023 рік. URL: <https://www.migrationdataportal.org/sites/g/files/tmzbd1251/files/2023-02/ukraine-key-figures-2023.pdf> (дата звернення 12.09.2023 року)

7. Адміністративнеправо:альбомсхем:на вч.посіб. Харків: Право, 2015. 150 с.

8. Інтерактивна мапа звернень Урядового контактного центру щодо питань соціального захисту. URL: <https://ukc.gov.ua/a-statystyka-a/stats/> (дата звернення 12.09.2023 року)

9. Лук'янов Д.В., Погребняк С.П., Смородинський В.С., Загальна теорія права. Посібник для підготовки до іспитів за новою програмою курсу. Видавництво право. 2019. 172 с.

10. Малиновська О.А. Шляхи вирішення проблеми внутрішніх переміщених осіб: деякі уроки із зарубіжного досвіду. *Серія «Соціальна політика»*. № 9.

11. Іляшко, О. О. Проблеми захисту права внутрішньо переміщених осіб на медичну допомогу в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені ВІ Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2019. 30 (69), № 1. С. 32-35.

References

1. Nikolenko, L. M. Ensuring the implementation and protection of the rights of internally displaced persons. *Legal Journal of Donbass*. № 3 (72). 2020. URL: <https://ljd.dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2022/01/5-nikolenko.pdf> (access date 11.09.2023)

2. Stepanova, E.R. Social security of internally displaced persons. *Labor economics and social policy*. 2023. URL: http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/29213/1/Stepanova_stattya.pdf (access date 11.09.2023)

3. Pasichnyk, Ya., Strelchenko, O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS UNDER THE CONDITIONS OF THE MILITARY STATE. *Scientific perspectives (Naukovì perspektivii)*. № 5 (35). 2023.

4. Kaliushchenko I. M. International legal standards for ensuring the rights of internally displaced persons and their implementation in Ukraine. *Legal scientific electronic journal*. 2016. No. 2. P. 157–159.

5. On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons: Law of Ukraine dated October 20, 2014 № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

6. Data from the International Organization for Migration for 2023. URL: <https://www.migrationdataportal.org/sites/g/files/tmzbd1251/files/2023-02/ukraine-key-figures-2023.pdf> (access date 11.09.2023)

7. Administrative law: scheme album: study guide. Kharkiv: Pravo, 2015. 150 p.

8. Interactive map of appeals of the Government Contact Center on social protection issues. URL: <https://ukc.gov.ua-a-statystyka-a/stats/> (access date 11.09.2023)

9. Lukyanov D.V., Pogrebnyak S.P., Smorodynskiy V.S., General Theory of Law. Guide for preparing for exams according to the new course program. Publishing house right. 2019. 172 p.

10. Malinovska O.A. Ways to solve the problem of internally displaced persons: some lessons from foreign experience. *«Social policy» series*. № 9.

11. Ilyashko, O. O. Problems of protecting the right of internally displaced persons to medical care in Ukraine. *Scholarly notes of the Tavra National University named after VI Vernadskiyi. Series: Legal Sciences*. 2019. 30 (69), № 1. P. 32-35.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROVISION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE

The relevance of this article is due to the fact that in the conditions of the Russian military occupation of our territory, the population faced the problem of leaving their place of residence at their own will in order to avoid hostilities, which caused a humanitarian catastrophe in other regions of Ukraine. The purpose of this study is to find out what measures of administrative and legal support should be taken or are already taken to protect the rights and interests of internally displaced persons, as well as to determine their effectiveness. The study analyzed the measures taken by the state, taking into account the legal framework for the protection of the rights of internally displaced persons in wartime and statistical data on the problems faced by this category of persons. In Ukraine, there are often difficulties with social benefits, social services (for example, medical), restoration of documents, obtaining subsidies, employment and housing, and these are problems that must be solved by our state, which is responsible for protecting the rights of internally displaced persons. Restitution of lost property must be legally formalized and available to all internally displaced persons and free housing for IDPs. Another important way to overcome this problem is to involve social workers and psychologists to create positive motivation that would help them overcome their problems and adapt to new living conditions.

Key words: administrative and legal support, internally displaced persons, administrative and legal status, legal support, guarantee of ensuring the rights of internally displaced persons.

ЩОДО ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ КІБЕРБЕЗПЕКИ

БОКОВ Іван Дмитрович - аспірант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Академії праці, соціальних відносин і туризму

ORCID 0009-0000-4606-6943

УДК 347.83:34:002.1

DOI 10.32782/EP.2023.4.5

У статті здійснюється комплексний аналіз особливостей застосування адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері кібербезпеки в Україні. Визначається, що під час розгляду правопорушень у сфері обігу інформації, що передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення, виникають певні складнощі, оскільки чинний Кодекс не має окремої глави, присвяченої саме вказаним проступкам, а правопорушення, які можна було б включити до цієї глави, розташовані у різних главах Особливої частини Кодексу. З'ясовано, що адміністративна відповідальність у сфері кібербезпеки може бути застосована за вчинення трьох груп правопорушень: пов'язаних із забезпеченням доступу фізичних та юридичних осіб до публічної інформації, необхідної для реалізації їх прав, свобод та законних інтересів; пов'язаних із забезпеченням обмеження доступу до певних відомостей, розповсюдження яких може спричинити негативний вплив правам та свободам громадян, законній діяльності юридичних осіб або національній безпеці; пов'язаних із забезпеченням безпеки у сфері медіаінформації". Запропоновано, з метою згуртування статей Кодексу України про адміністративні правопорушення, що стосуються застосування адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері кібербезпеки, виділити окремий розділ у кодексі – "Адміністративні правопорушення, пов'язані із забезпеченням інформаційної безпеки".

Ключові слова: адміністративна відповідальність, інформація, безпека, кібератаки, кіберпростір, правопорушення.

Актуальність обраної теми

У сучасних умовах науково-технічної революції, що, у свою чергу, охопила процесами інформатизації всі сфери суспільного життя, Україна на достатньому рівні все ще не може протистояти різноманітним кібернетичним загрозам, особливо що стосується понять, пов'язаних з "гібридною війною". Вдала політика щодо припинення кібернетичних правопорушень неможлива без посилення та вдосконалення адміністративно-правових заходів забезпечення безпеки в кібернетичній сфері, направлених на запобігання, попередження та припинення зазначених вище протиправних діянь.

Проблематика правопорушень в інформаційній сфері стає все більш актуальною з розвитком інформаційних технологій. Дискусії ведуться навколо поєднання і співвідношення корпоративних норм обробки інформації, закріплених переважно у політиках конфіденційності або безпеки, з вимогами національного законодавства щодо цивільно-правової, адміністративно-правової, кримінально-правової охорони різних категорій інформації. Численні кібератаки та кіберінциденти як в Україні, так і у всьому світі зумовлюють підвищення уваги державних органів і, відповідно, науковців до проблематики боротьби з правопорушеннями в інформаційній сфері.

Крім того, під час розгляду правопорушень у сфері обігу інформації, що передбачені Кодексом України про адміністративні

правопорушення (далі – КУпАП), виникають певні складнощі, оскільки чинний КУпАП не має окремої глави, присвяченої саме вказаним проступкам, а правопорушення, які можна було б включити до цієї глави, розташовані у різних главах Особливої частини КУпАП.

Аналіз останніх досліджень та публікацій підтверджує актуальність обраної тематики в публікаціях наукової спільноти, серед яких можливо виділити праці: Юртаєва К.В., Пивоварова В.В., Лисенко С.Ю., Козирєвої В. П., Гаврилшина А. П., Педешко А.І., Перун Т.С., Веселова Л. Ю., Бараненко Р.В., Марущак А.І., Бухарєва В.В., Тарасюк А.В та інших.

Метою дослідження виступає здійснення комплексного аналізу особливостей застосування адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері кібербезпеки в Україні.

Виклад основного матеріалу

Адміністративно-правове забезпечення національної (у тому числі й кібернетичної) безпеки регламентується перш за все положеннями основного Закону України – Конституції України, у якій передбачається наявність певних прав та обов'язків для громадян, захист їхніх інтересів та гарантій щодо безпеки в різних сферах. Завдання із забезпечення кібернетичної безпеки покладається на державу, а держава у свою чергу, за допомогою певних методів впливає на поведінку правопорушників (чи/або потенційних правопорушників) у кібернетичній сфері. Також основним Законом закріплено право кожного вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб, за винятком спеціально визначених у законі обставин (ст. 34 Конституції України). Таке обмеження здійснюється в межах правового інституту інформації з обмеженим доступом, що поділяється на таємну та конфіденційну [1]

На сьогодні можна із впевненістю констатувати, що одними із найпоширеніших правопорушень є порушення у кіберпрос-

торі. Варто підкреслити, що вчинення таких правопорушень може не тільки мати негативні наслідки для кожного окремого громадянина, а й нести небезпеку для всієї держави взагалі. Саме тому важливого значення набуває інститут юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері кібербезпеки України. Взагалі ж “відповідальність” у науковій літературі в більшості випадків трактується лише як підзвітність (accountability) і усвідомлення осудності (immutability). У юридичній ж науці феномен відповідальності вивчається головним чином у плані покарання (punishability). Важливо також відзначити той факт, що термін “відповідальність” вперше ввів у науковий обіг Альфред Бен, який тлумачив її саме в значенні “покарання” [2].

На переконання Лук'янця Д.М., юридична відповідальність — це регламентована правовими нормами реакція з боку уповноважених суб'єктів на діяння фізичних або юридичних осіб (колективних суб'єктів), що проявляються в недотриманні встановлених законом заборон, невиконанні встановлених законом обов'язків, порушенні цивільно-правових зобов'язань, нанесенні шкоди або завданні збитків, і виражена в застосуванні до осіб, які вчинили такі діяння, засобів впливу, що тягнуть за собою позбавлення особистого, майнового або організаційного характеру [3, с. 15].

Відповідно до положень основного законодавчого акту, яким передбачено відповідальність за правопорушення у сфері кібербезпеки – Закон України “Про основні засади забезпечення кібербезпеки України”, визначено, що “особи, винні у порушенні законодавства у сферах національної безпеки, електронних комунікацій та захисту інформації, якщо кіберпростір є місцем та/або способом здійснення злочину, іншого винного діяння, відповідальність за яке передбачена цивільним, адміністративним, кримінальним законодавством, несуть відповідальність згідно із законом” [4.].

Тобто із зазначеного положення випливає, що до суб'єктів, котрі вчинили правопорушення в зазначеній сфері, можуть застосовуватися такі види юридичної відпові-

дальності, як цивільна, адміністративна та кримінально-правова відповідальність. Самим же законодавчим актом не визначено вичерпного переліку правопорушень, за вчинення яких може наступати один із різновидів юридичної відповідальності.

Щодо загального поняття адміністративної відповідальності, то під такою відповідальністю зазвичай розуміють – застосування до осіб, які вчинили адміністративні проступки, адміністративних стягнень, що тягнуть для цих осіб обтяжливі наслідки майнового, морального, особистого чи іншого характеру і накладаються уповноваженими на те органами чи посадовими особами на підставах і в порядку, встановлених нормами адміністративного права [5, с.66].

Виходячи з досліджень провідного науковця в галузі адміністративного права В.К. Колпакова, адміністративна відповідальність – це специфічне реагування держави на адміністративне правопорушення, що полягає у застосуванні уповноваженим органом або посадовою особою передбаченого законом стягнення до суб'єкта правопорушення. Як явище правової дійсності, така відповідальність характеризується двома видами ознак: по-перше, це ознаки, властиві юридичній відповідальності в цілому (основні); по-друге, ознаки, що відмежовують адміністративну відповідальність від інших видів юридичної відповідальності (похідні). Основні ознаки адміністративної відповідальності, як зазначає автор, полягають у тому, що вона: 1) є засобом охорони встановленого державою правопорядку; 2) нормативно визначена і полягає в застосуванні (реалізації) санкцій правових норм; 3) є наслідком винного антигромадського діяння; 4) супроводжується державним і громадським осудом правопорушника і вчиненого ним діяння; 5) пов'язана з примусом, з негативними для правопорушника наслідками (морального або матеріального характеру), яких він має зазнати; 6) реалізується у відповідних процесуальних формах [6, с.121].

Важливість аналізу загальних понять, таких, як юридична відповідальність у цілому та адміністративна відповідальність,

зокрема, пояснюється тим, що це є базисом, своєрідною основою для решти збірних понять, які стосуються відповідальності. Не є винятком і поняття адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері кібербезпеки.

Складності аналізу адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері кібербезпеки додає те, що в наукових колах не існує одностайної позиції щодо тих різновидів адміністративних правопорушень, які будуть зараховуватися до сфери кібербезпеки. Це пов'язано перш за все зі складністю поставлених завдань, що обумовлюється об'єктивними факторами, які пов'язані зі специфікою кіберправопорушень. Як зазначає К.В. Юртаєва, до них відносяться:

- транскордонний характер комп'ютерних правопорушень;
- неузгодженість юрисдикційних актів протидії кіберправопорушенням (позитивні і негативні конфлікти юрисдикцій);
- постійне вдосконалення засобів та методів вчинення кіберправопорушень;
- орієнтація кримінального і адміністративного законодавства на традиційні моделі вчинення та поширення правопорушень;
- складність та суперечливість процесу кваліфікації правопорушень;
- недоліки процесуального законодавства щодо отримання, фіксації та дослідження електронних правопорушень [7, с.221].

Важливим є також окреслення основних ознак адміністративної відповідальності у сфері кібербезпеки. Так, на думку С.Т. Гончарук, основними ознаками адміністративної відповідальності, як категорії загальної є: один із видів державного примусу, зокрема, адміністративний його різновид (одна із ланок заходів адміністративного примусу); це специфічна форма правового регулювання з боку держави в особі її компетентних органів на певну категорію протиправних проявів; своєрідні правовідносини між органами (посадовими особами), що її застосовують, та правопорушниками, причому в таких правовідносинах відсутні елементи службового під-

порядкування; юридичною підставою для настання адміністративної відповідальності, як правило, є окремих вид правопорушень – адміністративні проступки; один із самостійних видів правової відповідальності; державно-репресивний захід як результат протиправної поведінки особи; один із важливих адміністративно-правових інститутів, нормами якого значною мірою охороняється велика кількість суспільних відносин, урегульованих як адміністративно-правовими нормами, так і нормами інших галузей права; суб'єктами адміністративно-правової відповідальності можуть бути як фізичні, так і юридичні особи (наприклад, при порушенні правил пожежної безпеки, законодавства про об'єднання громадян, тощо) [8, с. 20–21].

Взагалі в КУпАП міститься близько сотні статей, за якими регулюються питання відповідальності щодо порушення порядку створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації. З цього приводу досить вдалою є думка Т.С. Перуна, який говорить про те, що “такі правопорушення можна поділити на три основні групи, а саме:

а) забезпечення доступу фізичних та юридичних осіб до публічної інформації, необхідної для реалізації їх прав, свобод та законних інтересів;

б) забезпечення обмеження доступу до певних відомостей, розповсюдження яких може спричинити негативний вплив правам та свободам громадян, законній діяльності юридичних осіб або національній безпеці;

в) забезпечення безпеки у сфері медіа-інформації” [9, с. 156].

Таким чином, можливо припустити, що адміністративна відповідальність у сфері кібербезпеки може наступати у випадку вчинення правопорушення: пов'язаного із забезпеченням доступу фізичних та юридичних осіб до публічної інформації, необхідної для реалізації їх прав, свобод та законних інтересів; пов'язаного із забезпеченням обмеження доступу до певних відомостей, розповсюдження яких може спричинити негативний вплив правам та свободам громадян, законній діяльності

юридичних осіб або національній безпеці; пов'язаного із забезпеченням безпеки у сфері медіа-інформації”.

Якщо виходити з позиції того, що адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері кібербезпеки є збірним поняттям та різновидом адміністративної відповідальності, то її можливо визначити як застосування до особи, яка вчинила правопорушення, санкцій, що передбачені в нормах адміністративного права. Частіше за все, такі санкції відображають матеріальний (грошовий) характер. Принадно зауважимо, що за чинним КУпАП окремо не виділяється розділ, який присвячується правопорушенням у сфері кібербезпеки. Проте, окремі науковці дають посилання на статті КУпАП, які таку відповідальність, безумовно, передбачають. Наприклад, однією з таких є ст.51-2 КУпАП, за якою “незаконне використання об'єкта права інтелектуальної власності (літературного чи художнього твору, їх виконання, фонограми, передачі організації мовлення, комп'ютерної програми, бази даних, наукового відкриття, винаходу, корисної моделі, промислового зразка, знака для товарів і послуг, топографії інтегральної мікросхеми, раціоналізаторської пропозиції, сорту рослин тощо), привласнення авторства на такий об'єкт або інше умисне порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності, що охороняється законом, – тягне за собою накладення штрафу від десяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією незаконно виготовленої продукції та обладнання і матеріалів, які призначені для її виготовлення” [10].

У свою чергу, відповідно до ст. 164-9 КУпАП зазначається, що “розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних, упаковки яких не марковані контрольними марками або марковані контрольними марками, що мають серію чи містять інформацію, які не відповідають носію цього примірника, або номер, який не відповідає даним Єдиного реєстру одержувачів контрольних марок, – тягне за собою накладення штрафу від десяти до ста

неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією цих примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних” [10] тощо.

На думку Веселової Л.Ю., КУпАП також передбачає адміністративну відповідальність за правопорушення в кіберсфері. Стягнення за незаконні дії з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем зводяться до накладення штрафу з конфіскацією незаконно збутих чи призначених для збуту копій баз даних, а також грошей, отриманих від їхнього продажу. До таких правопорушень належать: демонстрація та розповсюдження фільмів без державного свідоцтва на право розповсюдження та демонстрації фільмів (ст. 164-4), незаконне розповсюдження екземплярів аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних (ст. 164-9), здійснення незаконного доступу до інформації в інформаційних (автоматизованих) системах, незаконне виготовлення чи розповсюдження копій баз даних інформаційних (автоматизованих) систем (ст. 212-6) тощо. Однак судова практика щодо розгляду адміністративних справ за правопорушення в кібернетичній сфері не сформована, відсутній чіткий алгоритм розгляду таких неправомірних дій, і, як підсумок, немає дієвого механізму захисту прав та інтересів інтернет-суспільства [11, с. 92].

І наостанок варто зазначити, що протягом 2022 року за допомогою засобів Системи виявлення вразливостей і реагування на кіберінциденти та кібератаки було опрацьовано близько 58 мільярдів подій, отриманих за допомогою засобів моніторингу, аналізу та передачі телеметричної інформації про кіберінциденти та кібератаки, детектовано 181 мільйон підозрілих подій інформаційної безпеки (при первинному аналізі), опрацьовано 179 тисяч критичних подій інформаційної безпеки (потенційні кіберінциденти, виявлені шляхом фільтрації підозрілих подій ІБ та вторинного аналізу), зафіксовано та оброблено безпосередньо аналітиками безпеки 415 кіберінцидентів. Порівняно з 2021 роком, кількість

подій ІБ зростає: – у категорії «Шкідливий програмний код» у 18,3 рази; – у категорії «Збір інформації зловмисником» у 2,2 рази [12]. Це підтверджує те, що Україна є вразливою до правопорушень у сфері кібербезпеки, а тому потребує забезпечення належного рівня правового захисту, у тому числі заходів адміністративного захисту, серед яких важливе місце займає адміністративна відповідальність.

Висновки

Таким чином, адміністративна відповідальність може бути застосована за вчинення трьох груп правопорушень: пов'язаних із забезпеченням доступу фізичних та юридичних осіб до публічної інформації, необхідної для реалізації їх прав, свобод та законних інтересів; пов'язаних із забезпеченням обмеження доступу до певних відомостей, розповсюдження яких може спричинити негативний вплив правам та свободам громадян, законній діяльності юридичних осіб або національній безпеці; пов'язаних із забезпеченням безпеки у сфері медіаінформації”.

Зважаючи на постійне збільшення кількості кібератак та наявності на території України з 2022 року запровадженого правового режиму воєнного стану, постійної військової агресії сусідньої держави, інформаційна сфера стала надзвичайно вразливим місцем України. У зв'язку з чим вважаємо за необхідне певним чином структурувати статті КУпАП з метою їхнього згрупування в одному розділі Особливої частини. Також можливе буде виділення окремого розділу – “Адміністративні правопорушення, пов'язані із забезпеченням інформаційної безпеки”.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%8>
2. Баранова Н. М. Етика: навч. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. 323 с.
3. Лук'янець Д. М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку: монографія. Київ: Інститут

держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 136 с.

4. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>

5. Педешко А.І. Адміністративна відповідальність за порушення митних правил: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Університет внутрішніх справ. Харків, 2000. 176 с.

6. Колпаков В. К. Адміністративне право України. Київ: Юрінком-Інтер, 2004. 724 с.

7. Юртаєва К.В. Проблеми криміналізації незалежного використання комп'ютерних паролів, кодів доступу або подібних даних, які надають доступ до комп'ютерних систем чи їх частин. Ф. П. 2017. № 3. С. 221-227.

8. Перун Т. С. Адміністративна відповідальність в системі заходів забезпечення інформаційної безпеки. ІТ-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 17 листопада 2017 р.) Львів, Національний університет «Львівська політехніка». 2017. С. 155-160.

9. Гончарук С. Т. Адміністративна відповідальність за законодавством України. Київ: КМУЦА, 1995. 78 с.

10. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон УРСР від 7 грудня 1984 року № 2755-VI: Закон України від <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

11. Веселова Л. Ю. Зміст адміністративно-правових заходів забезпечення безпеки в кібернетичній сфері. Правовий часопис Донбасу. 2020. № 1. С. 89-97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppd_2020_1_13.

12. ЗВІТ ПРО РОБОТУ СИСТЕМИ ВИЯВЛЕННЯ ВРАЗЛИВОСТЕЙ І РЕАГУВАННЯ НА КИБЕРІНЦИДЕНТИ ТА КИБЕРАТАКИ ЗА 2022 рік. URL: <https://scrc.gov.ua/api/docs/sseb6a10-b7aa-4396-8b04-e0e4b7fca111/sseb6a10-b7aa-4396-8b04-e0e4b7fca111.pdf>

References

1. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k/96-BP. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%8>

2. Baranova N. M. Ethics: teach, guide. Nizhyn: NSU named after M. Gogol, 2015. 323 p.

3. Lukyanets D. M. Institute of administrative responsibility: problems of development: monograph. Kyiv: Institute of State and Law named after V. M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine, 2001. 136 p.

4. On the main principles of ensuring cyber security of Ukraine: Law of Ukraine dated October 5, 2017 No. 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>

5. Pedeshko A.I. Administrative responsibility for violation of customs rules: dis... candidate. law Sciences: 12.00.07 / University of Internal Affairs. Kharkiv, 2000. 176 p.

6. Kolpakov V. K. Administrative law of Ukraine. Kyiv: Yurinkom-Inter, 2004. 724 p.

7. Yurtaeva K.V. Problems of criminalizing the independent use of computer passwords, access codes or similar data that provide access to computer systems or parts thereof. F. P. 2017. No. 3. P. 221-227.

8. Perun T. S. Administrative responsibility in the system of information security measures. IT law: problems and prospects for development in Ukraine: collection of materials of the 2nd International Scientific and Practical Conference (Lviv, November 17, 2017) Lviv, Lviv Polytechnic National University. 2017. P. 155-160.

9. Honcharuk S. T. Administrative responsibility according to the legislation of Ukraine. Kyiv: KMUTSA, 1995. 78 p.

10. Code of Ukraine on Administrative Offenses: Law of the Ukrainian SSR dated December 7, 1984 No. 2755-VI: Law of Ukraine from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

11. Veselova L. Yu. Content of administrative and legal measures to ensure security in the cyber sphere. Legal journal of

Donbass. 2020. No. 1. P. 89–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppd_2020_1_13.

12. REPORT ON THE OPERATION OF THE SYSTEM FOR DETECTION OF VULNERABILITIES AND RESPONSE TO CYBER INCIDENTS AND CYBER ATTACKS FOR 2022. URL: <https://scpc.gov.ua/api/docs/sseb6a10-b7aa-4396-8b04-e0e4b7fca111/sseb6a10-b7aa-4396-8b04-e0e4b7fca111.pdf>

**REGARDING THE ISSUE OF
ADMINISTRATIVE AND LEGAL
LIABILITY FOR OFFENSES IN THE
FIELD OF CYBER SECURITY**

The article provides a comprehensive analysis of the features of the application of administrative responsibility for offenses in the field of cyber security in Ukraine. It is determined that during the examination of offenses in the field of information circulation provided for by the Code of Ukraine on Administrative Offenses, certain difficulties arise, since the current Code does not have a separate chapter dedicated to the specified offenses, and of-

fenses that could be included in this chapter, located in different chapters of the Special Part of the Code. It was found that administrative responsibility in the field of cyber security can be applied for the commission of three groups of offenses: related to ensuring access of individuals and legal entities to public information necessary for the realization of their rights, freedoms and legitimate interests; related to ensuring the restriction of access to certain information, the dissemination of which may cause a negative impact on the rights and freedoms of citizens, the legal activities of legal entities, or national security; related to ensuring security in the field of media information”. It is proposed, in order to unify the articles of the Code of Ukraine on administrative offenses related to the application of administrative responsibility for offenses in the field of cyber security, to allocate a separate section in the code – “Administrative offenses related to ensuring information security”.

Keywords: administrative responsibility, information, security, cyberattacks, cyberspace, offenses.

СУЧАСНЕ АНТИТЕРОРИСТИЧНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА ДЕЯКІ ЙОГО АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ (КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

**ТРИНЬОВА Я.О. - професор Академії Державної пенітенціарної служби,
доктор юридичних наук, доцент, академік Української академії наук, адвокат**

Orcid 0000-0002-5416-2756

УДК 343.8

DOI 10.32782/EP.2023.4.6

У статті аналізується чинне національне та міжнародне антитерористичне законодавство. Виявлено деякі актуальні проблеми в цій сфері. Зокрема, щодо застосування термінології, взаємовідношення понять тощо. Піддано критиці пропозиції щодо внесення змін до складу злочину, передбаченого ст. 258 КК України (терористичний акт) шляхом доповнення способів вчинення цього діяння. Визначено статті 258-1 – 258-3 КК України, як зайві, адже передбачені в них діяння охоплюються інститутом співучасті, описаним у Загальній частині КК. Зазначено, що доцільно визнати тероризування кваліфікуючою ознакою тих насильницьких та деяких інших агресивних злочинів, що можуть вчинюватись з метою застосування терору, як засобу досягнення певних цілей. При цьому в примітці до статті Кримінального кодексу, у якій уперше в його тексті згадуватиметься тероризування, доцільно закріпити визначення останнього як залякування невизначеного кола осіб або представників публічної влади чи громадськості з метою досягнення певної мети. Щодо пропозицій деяких дослідників доповнення конкретних способів вчинення терористичного акту, вказано сумнів у доцільності цього, адже законодавець фактично їх передбачив у словосполученні «інших дій». Разом із тим підтримано пропозиції щодо необхідності визначення механізму визнання організації терористичною та створення відповідного реєстру таких організацій, а також у необхідності завершення процесу затвер-

дження на загальнодержавному рівні правил антитерористичної безпеки.

Ключові слова: терор, тероризм, терористична діяльність, терористичний акт, екстремізм, сепаратизм, терористична організація.

Актуальність «терористичної» теми, на жаль, у сьогоденній Україні неможливо заперечити, хоча ще років двадцять тому в цьому аспекті Україна була безпечною. Через ЗМІ ми чуємо про випадки тероризму, екстремізму та сепаратизму. Проте чи закріплені ці терміни в чинному законодавстві? Чи передбачена окрема відповідальність за кожне діяння, що можливо віднести до проявів тероризму, екстремізму, сепаратизму, злочинів проти гуманітарного права тощо. Розмаїття термінології, що застосовується в цій сфері потребує свого визначення, адже від цього залежить правильна кваліфікація діянь і, відповідно, обрання правильних засобів кримінально-правового реагування на нього.

Питання антитерористичної тематики розглядалися через призму кримінального права, кримінології та криміналістики. Серед науковців, які присвятили свої публікації зазначеній сфері, можна назвати: Бурлак М., Біленчук П., Буханченко А., Глушков В., Герасименко К., Дрьомін В., Іщенко М., Ємельянов В., Кобець А., Крижна В., Кубальський В., О. Кириченко, Куц В., Леонов Б., Пащенко В., Рудник Л., Ткачов І., Циганов В. та ін.

Однак з плином соціальних відносин є постійна необхідність актуалізувати чинне законодавство. Не винятком стало і антитерористичне законодавство як на національному, так і міжнародному рівні.

Метою статті стало висвітлення проблем чинного національного антитерористичного законодавства, з'ясування сутності термінологічного апарату, що застосовується для розкриття тематики тероризму та пов'язаних із ним явищ, виявлення інших проблем та представлення пропозицій щодо їх усунення.

Враховуючи мету дослідження були обрані наступні *методи* наукового пізнання. Серед загальнонаукових методів використано описання, за допомогою якого викладаються частини цитованих законодавчих положень; аналіз – при виділенні досліджуваних частин національних та міжнародних актів; синтез – для їх узагальнення. Зі спеціально-юридичних методів використовувались метод конкретно-соціологічних досліджень – переробка та відбір необхідної інформації про той аспект правової реальності, який досліджується (тероризм та суміжні явища); контент-аналіз; порівняльно-правовий метод використовувався при з'ясуванні спільних рис визначення тероризму в науці та законодавчих актах; формально-юридичний метод застосовувався при дослідженні будови конкретних положень законодавства та формулювання власних пропозицій.

Виклад основного матеріалу

Для аналізу чинного антитерористичного законодавства та реалізації міжнародних зобов'язань України з протидії тероризму доцільно використовувати наступну правову базу: Конституція України [1], Кримінальний кодекс України [2], Закон України «Про боротьбу з тероризмом» [3], Закон України «Про Службу безпеки України» [4], Закон України «Про національну безпеку України» [5] інші закони України, указ Президента України «Про Стратегію воєнної безпеки України» [6], указ Президента України «Про Стратегію забезпечення державної безпеки» [7], постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, інші

нормативно-правові акти, що приймаються на виконання законів України.

Крім цього прийнято у 2019 році Концепцію боротьби з тероризмом в Україні, у якій визнавалося, що найбільшу терористичну загрозу для України становить агресивна політика Російської Федерації, спрямована на дестабілізацію ситуації в державі, у тому числі шляхом інспірування сепаратистських проявів і всебічної підтримки диверсійно-терористичної діяльності маріонеткових квазідержавних утворень на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях [8].

У 2020 році Стратегією національної безпеки України одним із пріоритетних завдань правоохоронних, спеціальних, розвідувальних та інших державних органів відповідно до їх компетенції визначено запобігання, виявлення та припинення проявів сепаратизму, тероризму, екстремізму [9].

З метою захисту України від терористичних посягань в інформаційному просторі Верховна Рада України прийняла від 22 травня 2022 року Закон України № 2265-ІХ «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» [10]. Законом визначено поняття держави-терориста, пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії РФ як держави-терориста проти України та її правове регулювання.

Універсальними міжнародними документами, спрямованими на зміцнення національних, регіональних та міжнародних зусиль з протидії (надалі буде використано саме цей термін) тероризму, є: Глобальна контртерористична стратегія Організації Об'єднаних Націй (A/RES/60/288), яка була прийнята державами-членами 8 вересня 2006 року. [11, с. 60]; Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом 1977р. [12]; Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом 1997р. [13]; Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999р. [14]; інші міжнародні дого-

вори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Ведучи мову про понятійний апарат відмітимо, що в різних матеріалах використовуються поняття «тероризм» і «терор». Так поняття «тероризм» зустрічається в ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [3]. Однак у ст. 33 Конвенції про захист цивільного населення під час війни, 1949 рік, використано термін «терор» разом із терміном «залякування» (що є синонімами), для визначення заборонених дій щодо цивільного населення [15]. У ст. 51 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, знову використано термін «тероризувати» для позначення забороненої мети вчинених дій щодо цивільного населення [16]. Така сама термінологія застосовується і в п. d ч.2 ст. 4 («акти тероризму»), і в ч.2 ст. 13 (мета тероризму) Протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 8 червня 1977 року [17]. У Римському статуті Міжнародного кримінального суду термін «терор» не значиться [18].

Етимологічно терор (франц. *terreur*, від лат. *terror* – страх, жах) – засіб тотального залякування, придушування політичних, ідеологічних та інших противників шляхом застосування насильства аж до фізичного знищення. Появу терміна пов'язують з якобінською диктатурою у Франції 1793- 1794 р.р., хоча схожі явища і процеси неодноразово відбувалися впродовж історії цивілізації [19].

Кульчицький С.В. та Примаченко Я.Л. поняття «терор» пов'язують із діями держави, а «тероризм» – із діями недержавних організацій або окремих осіб. Цей поділ визначає головний зміст відповідного явища: у терорі – це репресії, у тероризмі – терористичні акти. На протиставленні усталеного змісту терору і тероризму побудоване поняття «державного тероризму». Він проявляється в нелегітимному застосуванні загрози сили, а врешті й у застосуванні сили для змушування інших держав змінити чи

не змінювати проти волі народу існуючий політичний лад або в ігноруванні державного суверенітету в інший спосіб. Такі акції, як використання радянських військ з метою впливу на ситуацію в Угорщині (1956), Німецькій Демократичній Республіці (1961), Чехословаччині (1968), Афганістані (1979) або погроза використати їх у Польщі (1956, 1981), розглядаються як вияв державного тероризму. Виявом державного тероризму були також вбивства тих політичних противників комуністичного режиму, які перебували в інших країнах. Жертвами радянських вождів стали С.Петлюра у Франції, Є.Коновалець у Нідерландах, Л.Троцький у Мексиці, С.Бандера в Німеччині та ін. [20]

Пашенко В.І., Кобець М.В., Іщенко А.В., Буханченко А.С. – представники юридичної спільноти, також поділяють таке термінологічне відмежування. [21, с. 8].

У Законі України «Про боротьбу з тероризмом» останній визначено як суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей [3].

Проявом явища «тероризм» є суспільно небезпечне діяння – терористичний акт, ознаки якого визначено в ст. 258 КК України. Саме за конкретний прояв (діяння) тероризму настає кримінальна відповідальність.

Так, суспільно небезпечне діяння, щоб підпадати під ознаки терористичного акту (акту залякування – дослівно), має включати не лише суспільно небезпечний спосіб вчинення (підпал, застосування зброї, вибух тощо) та наслідки (також включається і погроза вчинити зазначені дії із певною метою), але ще і конкретну мету: порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями

громадян, юридичними особами, міжнародними організаціями, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста).

Водночас, незважаючи на зазначені ознаки, єдиний підхід до визначення поняття «тероризм», як соціального явища, у вітчизняній науці відсутній. Разом із тим можна відмітити загальні підходи вітчизняних та зарубіжних фахівців у розумінні цього поняття. Так спільними крапками є констатація наявності певної мети при вчиненні суспільно небезпечного діяння – залікування, досягнення конкретних результатів.

Дотепер на рівні міжнародного права не затверджено єдиної узгодженої дефініції тероризму, а також можливої відповідальності за його вчинення. Існує більше ста різних визначень, однак жодне з них не було визнано єдино правильним. Відповідних міжнародно-правових критеріїв для визнання держав спонсорами тероризму, а також механізму визнання держави терористичною так само немає.

Деякі автори виділяють такі критерії, властиві тероризму загалом:

- 1) основною формою вчинення злочину є акти насилля або загрози насилля;
- 2) може бути здійснений тільки субнаціональною групою або недержавними утвореннями, а не державами;
- 3) метою є досягнення політичних, економічних чи релігійних цілей;
- 4) акти тероризму поширюють страх поза безпосередньою жертвою та здійснюють сильний психологічний ефект;
- 5) терористична діяльність відрізняється послідовністю, високим рівнем організації та планування [22, с.16].

Під визначення тероризму не підпадають види насилля за наступними критеріями:

- 1) акти насилля, що здійснюються військовими силами у належній уніформі або силами законних комбатантів однієї держави проти іншої;
- 2) дії проти законних цілей у війні, таких як ворожі комбатанти і воєнні об'єкти;
- 3) супутній збиток, який не є надмірним щодо конкретної і прямої військової пере-

ваги, у тому числі заподіяння випадкового пошкодження небойових цілей під час атаки або спроби атакувати законні цілі у війні [22, с.16].

Серед видів тероризму можна виділити наступні.

Так, ученими із Східно-Кентуккського університету (Eastern Kentucky University) виокремлюється 5 типів тероризму:

– державний тероризм, який підтримується, насамперед фінансово, окремими державами. Він полягає у вчиненні терористичних актів від імені певної держави або її уряду;

– так званий «безпристрасний тероризм», коли терористичні акти вчиняються певними групами або особами, що повстали проти уряду;

– право- і ліворадикальний тероризм, коріння якого слід шукати в політичній ідеології;

– релігійний тероризм, в основу якого покладено релігійну мотивацію;

– кримінальний тероризм, особливістю якого є те, що акти терору є засобами для досягнення злочинного прибутку або для сприяння іншим злочинним намірам [23].

Також іншими дослідниками виділяються: - «інформаційний тероризм», акцент у якому переважно ставиться на різноманітних формах і методах впливу на інформаційні інфраструктури держави та цілеспрямоване використання цієї інфраструктури для створення умов, які мають катастрофічні наслідки для життєдіяльності суспільства й держави [24]. Доволі часто феномен інформаційного тероризму розглядають у контексті пропаганди та інформаційної війни. Разом з тим, зазначимо, що сутність інформаційного тероризму полягає у дестабілізації суспільства, створенні в ньому атмосфери громадянської непокори і недовіри суспільства до дій та намірів влади шляхом організації спеціальних медіакампаній [25];

-інформаційно-психологічний тероризм, під яким розуміємо спосіб впливу ЗМІ на свідомість і поведження людей за допомогою інформації, що пропагує насилля або сама є формою насилля. До різновиду інформаційно-психологічного тероризму віднесемо медіатероризм;

- інформаційно-технічний тероризм, сутність якого полягає в завданні збитків окремим елементам або всьому інформаційному простору супротивника задля шантажу та прийняття вигідних для суб'єкта впливу рішень. Класифікація використовуваних інформаційним тероризмом засобів визначає його основні форми. Різновидом його є кібертероризм [26 с.90-91].

Слід наголосити на доступності нині Інтернету для реклами своєї діяльності різноманітними міжнародними терористичними організаціями. Здебільшого пропаганда радикальних ідей відбувається в популярних соціальних мережах "Facebook", «ВКонтакте», "Twitter", "Youtube". Задля цього використовуються такі поширені форми пропагандистських матеріалів, як мультфільми або комп'ютерні ігри, основним сюжетом яких є прославляння терористичних актів, місії терористів-смертників, безбідне життя терористів [27].

Серед форм психологічного впливу активно використовуються такі, як доведення до об'єкта даних про реальні чи ненаявні загрози; прогнози щодо переслідувань, репресій та убивств; шантажування; здійснення вибухів, масових отруєнь, підпалів, захоплення заручників. Одним із найбільш поширених прийомів здійснення психологічного тиску став так званий телефонний тероризм, тобто дзвінки з інформацією про мінування місць масового скупчення людей. Останнім часом повідомлення про нібито мінування публічних місць значно почастишали в Україні [27 с.91].

Сепаратизм (від лат. *separatus* – відокремлення) – це політика і практика відокремлення, відділення частини території держави з метою створення нової самостійної (іншим словом незалежної) держави або переходу до складу іншої держави або набуття статусу широкої автономії [28]. Іншими словами, сепаратизм – це пропаганда стану культурного, етнічного, племенного, релігійного, расового, національного або ж гендерного відокремлення від ширшої групи населення.

Сепаратизм, будучи суперечливим суспільно-політичним явищем, є однією з найскладніших та найактуальніших проблем

світового співтовариства, тому вартує дослідження його ролі в міжнародних відносинах.

У науковій літературі немає єдиного конкретного підходу стосовно трактування поняття «сепаратизм». Його визначають і як спосіб розв'язання проблеми, і як рух за територіальне відокремлення, і як практику діяльності суспільно-політичних рухів. Проблема сепаратизму є однією з найбільш складних, адже вона безпосередньо пов'язана з питаннями існування держав, зміною їх кордонів та утворення нових держав.

Сепаратизм прийнято поділяти на два домінуючі види:

- релігійний, який відбувався ще в часи хрестових походів і залишився даниною історії. Наприклад, рух сектантської релігійної меншини, який зараз демонструють ісламісти в Сирії;

- етнічний, він може вважатися єдиним правомірним сепаратизмом, який вивіряється референдумом. Прикладом можуть бути рух каталонців Іспанії та події, які відбулись в Ірландії та Шотландії. Етнічний сепаратизм, за своєю суттю, є етнотериторіальним конфліктом, в основі якого лежить прагнення етнічної меншини відокремитися від загальної держави, що сприймається її представниками як державне утворення іншої етнічної меншини. Поява в позиції лише однієї з конфлікуючих сторін елементів сепаратизму інтернаціоналізує конфлікт і підчиняється його потребам і нормам міжнародного права [28].

Квзіреферендуми в Криму, ДНР, ЛНР, наслідками яких стало відділення, на думку влади РФ, цих територій від України – теж можна віднести до прикладу формального сепаратизму, однак не легітимного.

У сучасному світі сепаратистські настрої набули значного поширення в багатьох країнах, зокрема в Іспанії, і сконцентровані вони переважно в Каталонії та Країні Басків, в Азербайджані (Нагорний Карабах), Грузії та Абхазії тощо.

Екстремізм (від фр. *extremisme*, лат. *extremus* – крайній) – прихильність крайнім поглядам і особливо методам, діям, заходам у політиці. Серед таких методів можна від-

значити провокацію заворушень, громадянську непокору, терористичні акції, методи партизанської війни [29].

Зростанню екстремізму зазвичай сприяють: соціально-економічні кризи, різке падіння життєвого рівня основної маси населення, тоталітарний політичний режим з придушенням владою опозиції, переслідуванням інакомислення. У таких ситуаціях крайні заходи можуть стати для деяких осіб та організацій єдиною можливістю реально вплинути на ситуацію, особливо якщо складається революційна ситуація чи держава охоплена тривалою громадянською війною.

Яким же чином співвідносяться ці терміни?

Екстремізм є явище об'єктивної дійсності, його проявами або методами чи видами можуть бути тероризм або/та сепаратизм. Крім цього, методом досягнення сепаратизму як мети може слугувати тероризм.

Стосовно застосування терміну «боротьба» з тероризмом – доречно вживати термін «протидія» за прикладом вживання вже усталеного словосполучення «протидія злочинності» [30], адже тероризм є різновидом злочинності.

Провівши аналіз міжнародного та чинного законодавства у сфері протидії тероризму, можна виділити такі науково-прикладні проблеми.

До міжнародних актів з протидії тероризму приєдналися не всі держави, а РФ взагалі денонсувала Протокол I до Женевських конвенцій. Як зазначалось, на міжнародному рівні не існує ані загальновизнаної універсальної дефініції тероризму, ані єдиної договірної бази, ані судового органу з юрисдикцією відправляти правосуддя над терористами. З погляду міжнародного права, держава в принципі не може вчиняти акти тероризму. Злочини, що вчиняє РФ проти українського населення, мають ознаки міжнародних злочинів (порушення норм гуманітарного права та воєнні злочини). Підтвердженням такої позиції є рішення Міжнародного кримінального трибуналу у справі колишньої Югославії, коли терор в умовах збройного конфлікту вперше розглядався як самостійний склад воєнного злочину. Подібної правової позиції дотри-

мався і Спеціальний суд по Сьєрра-Леоне, який розглянув справи за обвинуваченням у низці «актів тероризму», передбачених статтею 3 (d) Статуту Спеціального суду, і при визначенні елементів цього злочину звертався до практики Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії [31, с.584; 32].

На національному ж рівні досі актуальними залишаються намагання внести зміни до ст. 24 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» щодо визначення статусу терористичної організації та внесення змін до складу злочину, передбаченого ст. 258 КК.

Можна погодитись із І. Ткачовим, що вірогідно наразі існує відсутність системного нормативно-правового регулювання порядку визнання організації терористичною, що не дозволяє вживати ефективних заходів правового реагування на протиправну діяльність, зокрема міжнародних терористичних організацій. Стаття 24 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», визначаючи відповідальність організації за терористичну діяльність, розглядає її як юридичну особу, зареєстровану в установленому порядку. Однак, законодавством не визначено юрисдикції таких справ та процедури розгляду їх судом, що є законодавчою прогалиною, яка не дає змоги реалізувати наведену норму закону [33с.134-135].

Буряк М. теж доходить до цієї думки і пропонує запровадити реєстр терористичних організацій, встановити порядок їх включення (виключення) до (з) такого реєстру, а також визначити юридичні наслідки включення терористичних організацій до реєстру [34 с.142]

Крім цього, існує серед дослідників думка, що визначення терористичного акту, яке передбачено диспозицією ч. 1 ст. 258 КК України, є далеко не повним, не вичерпує усього спектру терористичних діянь, відображаючи лише спеціальний склад злочину. Адже сам по собі терористичний акт може і не супроводжуватися вибухами, підпалами чи іншими подібними діями і, звичайно, не вичерпується ними. Невизнання інших форм насильства як терористичних у КК України можна вважати суттєвим пробілом у вітчизняному законодавстві. Інші злочини

хоч, за своєю суттю, можуть бути терористичними, формально в законі про кримінальну відповідальність такими не визнані [35, с.93].

Проте не можна погодитись із таким підходом, адже слідування казуїстиці (тобто описування в законі конкретних діянь, що було до недавнього часу не властиво українській законотворчій техніці) згодом може призвести до викривленого правозастосування, коли суд буде керуватись лише буквою закону.

У контексті удосконалення антитерористичного законодавства імпонує також пропозиція професора Куца В.М [36]. Він критикує законотворчу техніку, використану в ст. 258, 258-1 КК України, зазначаючи, що ст. 258-1 КК є, по суті, підбурювання до вчинення терористичного акту, яке до появи зазначеної статті в Кодексі сповна компенсувалось інститутом співучасті. Подібна ситуація спостерігається й щодо статей 258-3 та 258-4 КК України, у яких також описано ні що інше, як співучасть у терористичному акті. Тож Куц В. обгрунтовано ставить питання, навіщо відступати від усталеної традиції, коли в Особливій частині описуються діяння, вчинювані виконавцем, а злочинна поведінка співучасників інших видів кваліфікується за правилами, закріпленими у ст. 29 КК України? Основною причиною такого стану справ є відсутність в Україні досвіду трансформації міжнародно-правових актів до національного законодавства, а також закону про нормативно-правові акти. Замість імплементації «духу» міжнародних конвенцій до національного законодавства, спостерігається намагання майже дослівного переносу до останнього текстів міжнародно-правових документів, чого зовсім не вимагається від України [37, с. 37]. У міжнародно-правових документах, зазвичай, йдеться про забезпечення країнами-учасницями необхідних зусиль з протидії тим чи іншим правопорушенням, запобігання їх вчиненню, але не вказується як це слід робити. Куц В. для досконалості законодавчого визначення проявів тероризму пропонує визначити домінуючі ознаки тероризму, а потім вирішити, яке кримінально-правове значення їм надати. Сутнісне та етимологіч-

не значення явища тероризму виокремлює у якості головної об'єктивної його ознаки залякування невизначеного кола людей або представників публічної влади чи її безпосередніх носіїв, причому чим більше, тим краще для терориста (-ів). Але залякування не є для терориста (-ів) самоціллю. Воно використовується як засіб досягнення певної мети, як головної суб'єктивної ознаки тероризму, а саме – примушування до прийняття певного рішення або вчинення чи не вчинення певного діяння; привернення уваги громадськості до певних поглядів (політичні, релігійні тощо) терориста (-ів). Визначивши основні об'єктивні та суб'єктивні ознаки тероризму можливо запропонувати більш досконалу форму кримінально-правового відображення цього явища в законі. Замість виокремлення терористичного акту та низки діянь, що утворюють співучасть у його вчиненні, що породжує конкуренцію кримінально-правових норм та колізію, як це зроблено сьогодні (ст.ст. 358-358-3 КК України), доцільно визнати тероризування кваліфікуючою ознакою тих насильницьких та деяких інших агресивних злочинів, що можуть вчинюватись з метою застосування терору, як засобу досягнення певних цілей. При цьому в примітці до статті Кодексу, у якій уперше в його тексті згадуватиметься тероризування, доцільно закріпити визначення останнього як залякування невизначеного кола осіб або представників публічної влади чи громадськості з метою досягнення певної мети. Такий би варіант нормативно-закріплення, по-перше, більш адекватно відображав би в тексті закону кримінально-правові складові явища тероризму, а саме: залякування з метою досягнення певного результату. По-друге, виключав би колізії та конкуренцію кримінально-правових норм, наявні за існуючого сьогодні варіанту законодавчого визначення терористичного акту та інших злочинів терористичного спрямування [36].

Не можна не погодитись із уже згадуваним І. Ткачовим щодо необхідності завершення процесу затвердження на загальнодержавному рівні (Кабінетом Міністрів України), розробленого Національною академією СБ України спільно зі Штабом

Антитерористичного центру при СБ України проекту правил антитерористичної безпеки; визначення переліку відомостей, що містить паспорт антитерористичної захищеності найбільш уразливого об'єкту можливо-го терористичного посягання; потребує організації та проведення паспортизації антитерористичної захищеності об'єктів критичної інфраструктури в аспекті забезпечення антитерористичної безпеки. Правила антитерористичної безпеки повинні в нормувати правові та організаційні засади забезпечення її діяльності та мають стати невід'ємною складовою частиною законодавства України у сфері національної безпеки. У цьому ж контексті необхідним є внесення змін до нормативно-правових актів України (Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України) щодо визначення відповідальності фізичних та юридичних осіб за недотримання процедур дотримання правил антитерористичної безпеки. [33, с.133].

Висновок

Протидія (а не боротьба) тероризму є комплексом заходів, які мають застосовуватись як на внутрішньонаціональному рівні, так і на міжнародному. Для досягнення мети протидії тероризму – мінімізації його проявів, необхідно, окрім удосконалення національного законодавства (визначення термінології, грамотне застосування нормотворчої техніки) та практики його застосування, зокрема, дотримуватись принципу невідворотності кримінально-правового реагування на кожний факт заподіяння протиправного діяння, правильно кваліфікувати діяння, а також докладати зусиль на міжнародному рівні для створення (розширення за рахунок нових підписантів міжнародних договорів) міжнародної правової бази з протидії тероризму, що облегшить правозастосовчу діяльність у цьому напрямі.

Література

1. Конституція України [URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text)

2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III № 1000- 05 // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131.

3. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 року №638- IV// Відомості Верховної Ради України. 2003. № 25. Ст. 180.

4. Закон України «Про Службу безпеки України» [URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text)

5. Закон України «Про національну безпеку України» [URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text)

6. Указ Президента України «Про Стратегію воєнної безпеки України» <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>

7. Указ Президента України «Про Стратегію забезпечення державної безпеки» [URL:https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377](https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377)

8. Концепція боротьби з тероризмом в Україні, затверджено Указом Президента України від 5 березня 2019 року № 53/2019 [URL: https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/493.html?PRINT](https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/493.html?PRINT)

9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України», затверджене Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. [URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020?find=1&text=%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%80#w1_1](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020?find=1&text=%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%80#w1_1)

10. Закон України № 2265-IX «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» [URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text)

11. Кашкаров О. О. Норми міжнародного права як джерело протидії організованій злочинності. Кримський юридичний вісник. 2009. Вип. 2 (6). С. 57–63

12. Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом (ETS N 90) від 27 січня 1977 року № ETSN90 2

13. Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом 1997р URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_374#Text

14. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518#Text

15. Конвенції про захист цивільного населення під час війни URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

16. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

17. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text

18. Римський статут Міжнародного кримінального суду URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

19. Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. Т. 6 : Т – Я. 768 с. ISBN 966-7492-06-0.

20. Кульчицький С. В., Примаченко Я. Л. Терор і тероризм // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2013. Т. 10 : Т – Я. С. 72. 784 с. : іл. ISBN 978-966-00-1359-9.

21. Засоби та способи протидії терористичним актам, учиненим із застосуванням вибухових пристроїв : навч.-практ. посібник / В.І. Пашенко, М.В. Кобець, А.В. Іщенко, А.С. Буханченко. Київ : Київ. нац. ун-т вн. справ, 2010. 112 с.

22. Конфлікт на сході України: підходи до кваліфікації подій та кваліфікації злочинів URL: https://justiceforthefuture.org.ua/uploads/MaterialDocument/%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A4%D0%9B%D0%86%D0%9A%D0%A2%20%D0%9D%D0%90%20%D0%A1%D0%A5%D0%9E%D0%94%D0%86%20%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%86%CC%88%D0%9D%D0%98_%20%D0%9F%D0%

[86%D0%94%D0%A5%D0%9E%D0%94%D0%98%20%D0%94%D0%9E%20%D0%9A%D0%9B%D0%90%D0%A1%D0%98%D0%A4%D0%86%D0%9A%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%86%CC%88%20%D0%9F%D0%9E%D0%94%D0%86%D0%98%CC%86%20%D0%A2%D0%90%20%D0%9A%D0%92%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%A4%D0%86%D0%9A%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%86%CC%88%20%D0%97%D0%9B%D0%9E%D0%A7%D0%98%D0%9D%D0%86%D0%92_1620837259.pdf?_cf_chl_tk=A7BcdRrzoOo8vy1Vce6pM7oxhGb30zufBAS2lCmzUSM-1692717951-0-gaNycGzNEVA](https://goal-int.org/socialni-merezhi-yak-zasib-zdijsnennyateroristichnixaktiv)

23. Five Types of Terrorism. URL: <https://hiltonline.eku.edu/hls-101-terrorism>

24. Циганов В.В. Медиа-тероризм. Тероризм и средства массовой информации. Киев : Ника-Центр, 2004. 124 с.

25. Герасименко К.С. Сучасні ознаки загроз «інформаційного тероризму». *Форум права*. 2009. № 3. С. 162–166.

26. Крижна В.В. Інформаційний тероризм в Україні та світі. Актуальні питання удосконалення загальнодержавної системи боротьби з тероризмом в умовах функціонування режиму воєнного стану : зб. матер. круглого столу (м. Київ, 31 серпня 2022 року). Київ: НА СБУ, 2022. С.89-91.

27. Рудник Л.І. Соціальні мережі як засіб здійснення терористичних актів. URL: <https://goal-int.org/socialni-merezhi-yak-zasib-zdijsnennyateroristichnixaktiv>

28. Політологічний енциклопедичний словник; Л. М. Герасіна, В.Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. Х.: Право, 2015, С.105.

29. Гуцал Ф. Екстремізм [Архівовано 23 березня 2022 у Wayback Machine.] // Енциклопедія сучасної України / ред. кол.: І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001 – 2022. — ISBN 966-02-2074-X.

30. Триньова Я.О. Біоетика кримінально-правового забезпечення протидії злочинності: монографія. Харків. Право, 2019. 536 с.

31. Верле, Герхард. Принципы международного уголовного права: учебник / Гер-

хард Верле; пер. с англ. С. В. Саяпина. О. : Фенікс; М. : ТрансЛит, 2011. 910 с.

32. Prosecutor v. Fofana and Kondewa, Спеціальний суд по Сьєрра-Леоне (Судова палата), рішення від 2 серпня 2007 року, абзаци 167 і далі; Prosecutor v. Brima et al., Спеціальний суд щодо Сьєрра-Леоне (Судова палата), рішення від 20 червня 2007 року, абзаци 660 і далі; Prosecutor v. Fofana and Kondewa, Спеціальний суд з Сьєрра-Леоне (Судова палата), рішення від 2 серпня 2008 року, абзаци 167 та далі; Prosecutor v. Sesay et al., Спеціальний суд щодо Сьєрра Леоні (Судова палата), рішення від 2 березня 2009 року, абзаци 110 і далі.

33. Ткачов І.В. Науково-правові засади удосконалення загальнодержавної системи боротьби з тероризмом в умовах воєнного стану. Актуальні питання удосконалення загальнодержавної системи боротьби з тероризмом в умовах функціонування режиму воєнного стану : зб. матер. круглого столу (м. Київ, 31 серпня 2022 року). Київ: НА СБУ, 2022.С.132-136.

34. Бурак М. В. Щодо запровадження реєстру терористичних організацій, груп: деякі законодавчі ініціативи. Актуальні питання удосконалення загальнодержавної системи боротьби з тероризмом в умовах функціонування режиму воєнного стану : зб. матер. круглого столу (м. Київ, 31 серпня 2022 року). Київ: НА СБУ, 2022.С.142-144.

35. Кубальський В. Н. Проблеми удосконалення антитерористичного законодавства в умовах воєнного стану. Актуальні питання удосконалення загальнодержавної системи боротьби з тероризмом в умовах функціонування режиму воєнного стану : зб. матер. круглого столу (м. Київ, 31 серпня 2022 року). Київ: НА СБУ, 2022.С.92-95.

36. Куц В. Альтернативний погляд на кримінально-правове відображення тероризму// Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України. Збірник тез наук.-прак. конф. 15 грудня 2017 року. К.: НАПУ, 2017. С. 265-269.

37. Куц В.М. Апроксимація національних законодавчих систем. Вісник Запорізького державного університету. 2001. № 1. С. 34–39.

Trynyova Yana –

Doctor of Science of Law, Associate Professor, Professor of the State Penitentiary Service Academy, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences, Advocate

Orchid 0000-0002-5416-2756

**MODERN ANTI-TERRORIST
LEGISLATION AND SOME OF ITS
CURRENT PROBLEMS
(CRIMINAL-LEGAL ASPECT)**

The article analyzes the current national and international anti-terrorist legislation. Some actual problems in this area have been identified. In particular, regarding the use of terminology, the relationship of concepts, etc. The proposal to amend the composition of the crime provided for in Art. 258 of the Criminal Code of Ukraine (terrorist act) by supplementing the methods of committing this act. Articles 258-1 – 258-3 of the Criminal Code of Ukraine are defined as redundant, because the acts provided for in them are covered by the institution of complicity described in the General Part of the Criminal Code. It is noted that it is appropriate to recognize terrorizing as a qualifying feature of those violent and some other aggressive crimes that may be committed with the aim of using terror as a means of achieving certain goals. At the same time, in the note to the article of the Criminal Code, in which terrorization will be mentioned for the first time in its text, it is advisable to fix the definition of the latter as intimidation of an unspecified circle of persons or representatives of public authorities or the public in order to achieve a certain goal. As for the proposals of some researchers to add specific methods of committing a terrorist act, doubts have been expressed about the expediency of this, because the legislator actually provided for them in the wording of «other actions». At the same time, proposals were supported regarding the need to determine the mechanism for recognizing an organization as a terrorist and the creation of an appropriate register of such organizations, as well as the need to complete the process of approval of anti-terrorist security rules at the national level.

Keywords: terror, terrorism, terrorist activity, terrorist act, extremism, separatism, terrorist organization.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ НА ПОЧАТКУ 1960-Х РР.

ЯРМИШ Наталія Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри кримінального права та криминології Національної академії Служби безпеки України

ЯРМИШ Олександр Назарович - доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, провідний науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту МВС України

ORCID: 0000-0002-4811-4520

УДК 343.979:94(477)«196»

DOI 10.32782/EP.2023.4.7

У статті висвітлюються питання, пов'язані зі зміною кримінально-правової політики радянської держави після другої кодифікації республіканського законодавства. Прийняття Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів УРСР, Закону про судоустрій УРСР, ліквідація союзного міністерства внутрішніх справ і передача його функцій республіканському міністерству (1960 р.) були проявами певної лібералізації радянського політичного режиму. Важливими положеннями КК 1960 р. були звуження сфери кримінальної відповідальності; зменшення видів покарань; відмова від застосування аналогії; визначення підстави кримінальної відповідальності, а саме: «кримінальній відповідальності і покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину, тобто така, що умисно або з необережності вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння». КПК 1960 р. також закріплював перехід на демократичні засади кримінального процесу. Проте, багато гуманістичних засад як КК, так і КПК на практиці дотримувались не завжди, а нерідко й грубо порушувались. Ліквідація союзного МВС сприяла значному розширенню прав МВС УРСР. Разом з тим, на підставі ідеологічного постулату про швидке викорінення злочинності та підвищення ролі громадськості у боротьбі зі злочинністю значно було скорочено кадровий склад міліції – у результаті підвищився рівень злочинності, погіршився стан громадського порядку.

Ключові слова: Україна, 1960-ті роки, кримінальне право, кримінально-правова політика, протидія злочинності, контроль за злочинністю, радянський тоталітарний режим, міліція.

Постановка проблеми

Терміни «протидія та контроль за злочинністю» останніми роками отримали значне поширення в західній правничій літературі. Під ними розуміється діяльність зі здійснення спостереження за функціонуванням відповідного об'єкта контролю з метою отримання достовірної інформації. Важливе місце займає така превентивна функція кримінального права, як утримання особи чи групи осіб від вчинення злочинів. Вона забезпечується шляхом встановлення кримінальним законом системи покарань за певні види протиправної поведінки та діяльністю правоохоронних органів щодо попередження та припинення злочинних проявів. Така практика мала місце в нашій країні і на початку 1960-х років, після другої кодифікації радянського права. Історико-правовий досвід цього періоду становить неабиякий не тільки науковий, а й практичний інтерес з огляду на те, що нині Україна знову стоїть напередодні прийняття нового Кримінального кодексу, проект якого вже розроблений і пройшов широке обговорення в науковому та експертному середовищі.

Аналіз останніх публікацій

Деякі аспекти цієї проблеми знайшли своє певне висвітлення в дисертації М.І. Ко-

лоса, публікаціях І.Я. Терлюка та І.Б.Усенка. Проте в них мова йде лише про прийняття Кримінального кодексу УРСР 1960 та його оцінки. Проблема кримінально-правової протидії злочинності (початок 1960-х рр.) ні з теоретичної, ні з історико-правової точок зору в юридичній літературі спеціально не досліджувалася.

Мета статті

Статтю присвячено основним аспектам правової регламентації діяльності органів охорони правопорядку щодо протидії злочинності, забезпеченню засобами кримінального, кримінально-процесуального характеру нормативно-правового контролю за протиправною діяльністю криміналітету.

Виклад основного матеріалу

Десталінізація та лібералізація радянського політичного режиму, що почалася в 1953 р. і прискорилося після 1956 р., передбачала розширення повноважень союзних республік та усунення деформацій у правовій системі, зміцнення законності, найважливішою гарантією якої мало стати удосконалення нормотворчої діяльності. Розпочавшись у травні 1956 року, кодифікаційні роботи пожвавились з лютого 1957 року, після прийняття союзного закону «Про віднесення до відання республік законодавства про устрій судів союзних республік, прийняття цивільного, кримінального та процесуального кодексів».

1960 рік став безпрецедентним в історії радянського законодавства з точки зору змін у кримінальному праві, кримінально-процесуальному праві, судоусторозі та організації органів охорони правопорядку. Почалася друга кодифікація радянського законодавства.

Прийнятий 28 грудня 1960 р. Кримінальний кодекс УРСР [1, ст.14] базувався на Основах кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік (1958 р.). Він повністю увібрав у себе загальносоюзні закони про кримінальну відповідальність за державні, військові та інші злочини, спрямовані проти СРСР. Кримінальний кодекс 1960 р. мав завданням охорону від злочинних посягань суспільного і державного ладу, соціалістичної

власності, особи і прав громадян, був спрямований на попередження злочинності. Важливими положеннями КК 1960 р. були: звуження сфери кримінальної відповідальності (скасовувалось понад 70 складів злочинів, передбачених КК 1927 р.); зменшення видів покарань; відмова від застосування аналогії; визначення підстави кримінальної відповідальності, а саме: «кримінальній відповідальності і покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину, тобто така, що умисно або з необережності вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння». Закону, що усував або пом'якшував караність діяння, надавалася зворотна сила. Закон, який встановлював караність діяння чи посилював її, зворотної сили не мав. Вік кримінальної відповідальності підвищувався до 16 років, за вчинення певних злочинів – 14 років. Знижувався максимальний, з 25 до 15 років, термін позбавлення волі. Конкретизованішими стали види примусових заходів виховного характеру і порядок їхнього застосування. Відновлювалася відома радянському праву з 1918 р. практика умовного засудження, встановлювався новий порядок умовно-дострокового звільнення від покарання і заміни покарання більш м'яким. Смертна кара проголошувалася винятковою мірою покарання. Як загальну тенденцію, слід відзначити пом'якшення відповідальності за злочини, які не становили великої суспільної небезпеки, з одночасним посиленням відповідальності за найтяжчі злочини проти життя та здоров'я особи. Водночас КК 1960 р. зберігав норми, спрямовані на боротьбу з інакомисленням (ст. 56 – «зрада Батьківщини», ст. 61 – «шкідництво», ст. 62 – «антирадянська агітація і пропаганда» та ін.), під дію яких підпадали вияви невдоволення владою і дисидентства. Найпоширенішим покаранням було позбавлення волі, яке розглядалось як універсальний засіб досягнення мети кримінального покарання, як панацея від практично абсолютної більшості злочинів. Разом з тим, норми КК УРСР 1960 р. свідчили й про посилення боротьби з рецидивною злочинністю [2, с.78]. Варто зазначити, що український законодавець визначив у статті 22 КК УРСР мету покарання злочинців у точній відповідності до положень статті 20 Основ кри-

мінального законодавства СРСР і союзних республік у редакції 1958 р. А тому покарання в СРСР та УРСР вважалося не лише карою за вчинений злочин, але й мало на меті виправлення і перевиховання засуджених у дусі «чесного ставлення до праці, точного виконання законів, поважання правил соціалістичного співжиття», а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Можна погодитись з точкою зору дослідника М. І. Колоса, що чітка структура і системність інститутів і норм КК УРСР у редакції 1960 р., дає підставити стверджувати, що український радянський законодавець навіть за умов залежності від керівних органів Союзу РСР зумів сформулювати якісну фундаментальну базову структуру галузевого кодифікованого кримінально-правового акту, форми й окремі категорії якої з часом були використані в процесі укладання КК України, як акту незалежної суверенної держави. Водночас треба підкреслити, що в політичному аспекті КК УРСР у редакції 1960 р. ще залишався радянсько-комуністичним нормативно-правовим актом. Це проявилось у тому, що радянський законодавець, з ідейних міркувань, не визнаючи приватну власність особи як інститут, рівноцінний державній або так званій колективній власності, принципово виділив злочини проти особистої власності громадян в окрему главу 5 (ст. 140–146), а злочини проти соціалістичної власності, тобто державної та громадської – у главу 2 (ст. 81–92), підкресливши, таким чином, політичну і правову «пріоритетність» останніх. Це видно ще з того, що санкції покарань за вчинення злочинів проти соціалістичної власності були суттєво суворішими [3, с. 256, 258-260].

28 грудня 1960 р. було прийнято Кримінально-процесуальний кодекс України [4, ст.15], з 1 квітня 1961 р. його було введено в дію. В основу КПК також було покладено Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік (1958 р.) [5, с. 398-400]. КПК 1960 р. закріплював перехід на демократичні засади кримінального процесу, розпочатий у 1956 р., коли було скасовано особливий процесуальний порядок провадження слідства і судового розгляду у справах про терористичні організації і терорис-

тичні акти, шпигунство й диверсії. Завданням кримінального судочинства проголошувалося «охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб..., швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинуватий не був покараний».

Проте, багато гуманістичних засад як КК, так і КПК на практиці дотримувались не завжди, а нерідко й грубо порушувались. КПК не повною мірою забезпечував належні юридичні гарантії прав особи. Незабезпеченість прав обвинувачених посилювалась ще й тим, що радянський кримінально-процесуальний закон у досліджуваній період не передбачав обов'язкової участі адвоката в попередньому слідстві. Збереження союзних принципів, централізація законодавчого регулювання, уніфікація законодавства залишились визначальними рисами розвитку права цього періоду. Жоден із кодексів періоду другої кодифікації радянського законодавства не містив особливостей, що підтверджували б національно – державну самобутність республіки, її право на створення самостійної правової системи.

Відбулося також реформування судової системи. Завдання правосуддя та нові засади реформування судової системи визначили прийняті наприкінці 1958 р. Основи законодавства про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік та Закон про судоустрій УРСР від 30 червня 1960 р. [6, ст.176].

Зміни стосувалися передусім організації і діяльності низової ланки судової системи. Замість дільничної системи народних судів встановлювалися єдині народні суди району чи міста, які тепер обиралися не на три, а на п'ять років. Народні засідателі обиралися на два роки зборами трудових колективів. Судові справи між суддями розподілялися за територіальним принципом, за кожним суддею закріплювалася певна територія району (міста). Народні суди мали звітувати про свою діяльність перед відповідними радами, а народні судді – перед виборцями. Деякому підвищенню ролі громадськості в здійсненні правосуддя сприяло створення керованих судами самодіяльних органів – Рад народних

засідателів. Відновили діяльність товариські суди, що виникли ще у 20-х роках ХХ ст. для боротьби з порушниками дисципліни праці. Відповідно до Положення про товариські суди Української РСР від 15 серпня 1961 р., до їхньої підсудності належали справи про антигромадські вчинки (адміністративні та ін.), а також про вперше вчинені злочини, що не становили «великої суспільної небезпеки». Товариські суди застосовували переважно заходи громадського впливу і лише в разі необхідності могли порушувати клопотання перед народними судами про застосування кримінального покарання. Справи розглядалися колегіально в складі трьох членів товариського суду. Закон про судоустрій УРСР 1960 р. вніс зміни в правовий статус адвокатури. Зазначалося, що колегії адвокатів є добровільними об'єднаннями осіб, які займаються адвокатською діяльністю. Відповідно до норм кримінального і цивільного судочинства, адвокат допускався до участі у розгляді будь-якої кримінальної і цивільної справи. 25 вересня 1962 р. було прийнято Положення про адвокатуру УРСР, яке значно посилило роль місцевих рад депутатів трудящих у керівництві діяльністю адвокатури. Новим у Положенні був розділ про права і обов'язки адвоката. Адвокат був зобов'язаний не розголошувати відомостей, що були повідомлені йому довірцем у зв'язку із наданням юридичної допомоги у справі. Тому адвокат не міг бути допитаний як свідок про обставини, що стали йому відомими у зв'язку з виконанням обов'язків захисника у справі. Йому заборонялося відмовлятися від узятого на себе захисту обвинуваченого.

13 січня 1960 р. було оприлюднено указ Президії Верховної Ради СРСР, яким ліквідовувалося Міністерство внутрішніх справ СРСР, а його функції передавалися міністерствам внутрішніх справ союзних республік [7, с.522]. Це сприяло значному розширенню прав МВС Української РСР. Більшість функцій колишнього МВС СРСР – керівництво міліцією, пожежною охороною, ЗАГС та інші – відійшло до МВС союзних республік.

25 січня 1960 р. було видано цілком таємний наказ Міністра внутрішніх справ СРСР М.П. Дудорова з оголошенням постанови Ради Міністрів СРСР від 13 січня 1960 р.

«Про заходи, пов'язані зі скасуванням Міністерства внутрішніх справ СРСР». У ньому приписувалося начальникам головних управлінь, управлінь та відділів МВС СРСР у 7-денний термін підготувати та подати на затвердження пропозиції про порядок скасування головних управлінь, управлінь та відділів МВС СРСР, подати пропозиції про зміни, які необхідно внести до постанов та розпоряджень Ради Міністрів СРСР та інші акти, що регламентували діяльність органів МВС, а також про визнання такими, що втратили чинність, деяких з них, у зв'язку зі скасуванням МВС СРСР [8, с.527-530].

Рішення Президії Верховної Ради СРСР від 13 січня 1960 р. про ліквідацію Міністерства внутрішніх справ СРСР було продубльовано відповідним органом УРСР аж 6 квітня 1960 р., коли було прийнято Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про перетворення Міністерства внутрішніх справ УРСР з союзно-республіканського в республіканське Міністерство внутрішніх справ Української РСР» [9, ст.36].

У розвиток та конкретизацію КК 1960 р., 5 травня 1961 р. було видано Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про посилення боротьби з особливо небезпечними злочинами». Це було зроблено у зв'язку з необхідністю посилення боротьби з особливо небезпечними злочинами, число яких було досить значним, тому був запит суспільства щодо їхнього зменшення та посилення протидії їм. Президія Верховної Ради СРСР встановила можливість застосування смертної кари – розстрілу за вчинення таких видів злочинів: за розкрадання державного або громадського майна в особливо великих розмірах, за виготовлення з метою збуту або збуту підроблених грошей та цінних паперів, скоєних у вигляді промислу, а також щодо особливо небезпечних рецидивістів та осіб, засуджених за тяжкі злочини, які тероризують у місцях позбавлення волі в'язнів, що встали на шлях виправлення, або вчиняють напади на адміністрацію, або організують з цією метою злочинні угруповання, або які беруть участь у таких угрупованнях. Як бачимо, мова йшла про посилення покарань за розкрадання державного або громадського майна в особливо великих розмірах та про жорсткіші

заходи стосовно рецидивістів. Це конкретизувалося в наступному пункті постанови, де встановлювалося, що особливо небезпечні рецидивісти, а також особи, засуджені за тяжкі злочини, які тероризують у місцях позбавлення волі ув'язнених, що стали на шлях виправлення, або вчиняють напади на адміністрацію, а також організують з цією метою злочинні угруповання, або беруть участь у таких угрупованнях, – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років або стратою [10, с.287-288].

Удосконаленню кримінально-правового контролю над економічною злочинністю був присвячений й інший Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про посилення кримінальної відповідальності за хабарництво» від 20 лютого 1962 р. Він мав на меті посилення кримінальної відповідальності за хабарництво, як комплексу особливо небезпечних злочинів. Згідно з Указом, одержання службовою особою особисто або через посередників у будь-якому вигляді хабаря за виконання або невиконання в інтересах того, хто дає хабаря, будь-якої дії, яку службова особа повинна була або могла вчинити з використанням свого службового стану, – каралося позбавленням волі на строк від трьох до десяти років з конфіскацією майна. Ті ж дії, вчинені службовою особою, яка займає відповідальне становище, або раніше судима, за хабарництво чи одержувала хабарі неодноразово, або поєднані з вимаганням хабаря, каралося позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна і з засланням після відбуття позбавлення волі на строк від двох до п'яти років, а при особливо обтяжуючих обставинах – смертною карою з конфіскацією майна. Посередництво в хабарництві каралося позбавленням волі на строк від двох до восьми років. Посередництво в хабарництві, вчинене неодноразово або особою, яка раніше судилася за хабарництво, чи з використанням свого службового стану, каралося позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна і з засланням після відбуття позбавлення волі на строк від двох до п'яти років або без заслання. Дача хабаря каралася позбавленням волі на строк від трьох до восьми років. Дача хабаря неодноразово або осо-

бою, яка раніше судилася за хабарництво, каралася позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна чи без такої і з засланням після відбуття позбавлення волі на строк від двох до п'яти років або без заслання. Особа, яка дала хабара, за певних умов звільнялася від кримінальної відповідальності [11, с.288-289].

Кримінально-правовий контроль за злочинністю здійснювали й МВС УРСР та УВС областей, які провели низку організаційних та практичних заходів, спрямованих на посилення боротьби зі злісними порушеннями та перевиховання засуджених за допомогою громадськості. Було розроблено спеціальний план заходів, проведено республіканську нараду начальників УВС, кущові наради начальників ВКР, ВБРСВ та дізнання УВС областей та УМ міст Української РСР. Ці питання неодноразово обговорювалися на засіданнях Колегії МВС УРСР. У порядку контролю та надання практичної допомоги в 11 областей, у тому числі до Вінницької, Дніпропетровської, Львівської, Київської, Сталінської, Станіславської, Житомирської, Чернігівської, Миколаївської, Полтавської та Закарпатської, виїжджали члени Колегії, керівні та оперативні працівники Міністерства.

За 6 місяців 1960 року органами міліції було попереджено 3665 злочинів, що становило 11,8% до зареєстрованих у першому півріччі 1959 р. У першому півріччі 1959 р. було попереджено 3938 злочинів або 14% до числа зареєстрованих, і у другому півріччі 1959 р. відповідно 3888 злочинів або 15.5 %.

Попередження особливо небезпечних злочинів у республіці характеризувалося такими даними: у 1-му півріччі 1959 року їх було попереджено 3352, або 25,4% до загальної кількості зареєстрованих, у 2-му півріччі – 2951, або 21,6%, і в 1-му півріччі 1960 року – 3102, чи 17,2 %.

Органи міліції також вели певну роботу щодо запобігання злочинності серед молоді. Якщо 1-му півріччі 1959 року за кримінальні злочини було притягнуто 1832 осіб віком до 18 років, то 2-му півріччі цього ж року – 1137 й у 1-му півріччі 1960 р. – 1337 осіб, або відповідно на 38 % або 27 % менше, ніж у 1-му півріччі попереднього року. Органи міліції республіки в роботі стали більше спиратися

на допомогу громадськості. Багато матеріалів про злочини, які не становили великої суспільної небезпеки, передавалося на розгляд колективів трудящих. У 1-му півріччі 1960 року за всіма лініями роботи міліції було передано на розгляд громадськості 44030 правопорушників, у тому числі 5432, на яких було порушено кримінальні справи. Взято на поруки 13014, з них 4801 особу, на яких кримінальні справи припинено [12, с.326].

Здійснюючи заходи по очищенню міст республіки від «антигромадських та паразитичних» елементів, органи міліції в першому півріччі цього року виселили з обласних центрів 208 жінок, які займалися проституцією, і заарештували 149 осіб, що утримували притони або займалися звідництвом. Внаслідок проведеної міліцією роботи по ліквідації притонів розпусти, а також профілактичних заходів, деяка частина жінок «легкої поведінки» змінила свій спосіб життя і залучилась до суспільно корисної праці. Всього в першому півріччі 1960 р. припинили заняття проституцією та працевлаштувались 429 жінок. За станом на 1 липня 1960 року в органах міліції республіки знаходилось на оперативному обліку 1086 осіб, які займалися утриманням притонів, звідництвом та проституцією. Їхня протиправна діяльність документувалася з метою притягнення до кримінальної відповідальності. Найбільша кількість цих осіб була взята па облік в Сталінській області – 195, у м. Одесі – 171, у Луганській області – 138, Львівській області – 130, Кримській області – 116, у м. Києві – 65. Як бачимо, найбільша кількість осіб, що були пов'язані з проституцією, була взята на облік в Донбаському регіоні. Важко пояснити, чому така незначна кількість подібних осіб взята на облік у столиці республіки – Києві. Або їх там дійсно було мало (у що не дуже віриться), або це недопрацювання міліції.

Наявність притонів розпусти сприяла розповсюдженню венеричних хвороб. МВС УРСР мало дані, що лише в семи містах республіки: Києві, Харкові, Львові, Одесі, Сталіно, Дніпропетровську та Сімферополі було зареєстровано 1951 випадок захворювання громадян на венеричні хвороби. Органами міліції проводилися деякі заходи щодо виявлення та притягнення до кримінальної від-

повідальності осіб, які хворіли на венеричні хвороби і заражали ними інших громадян. Разом з цим, МВС УРСР вважало доцільним влаштувати в обласних центрах республіки для осіб, які ведуть розпусний спосіб життя і неодноразово знаходились на лікуванні в шкірно-венерологічних диспансерах, відділення цих диспансерів зачиненого типу, де хворі не тільки б одержували лікування, але були б залучені до суспільно корисної праці [13, с.330-331].

На початку 1960-х рр. органи прокуратури, міліції та громадськість стали більш активно вести боротьбу з хуліганством і пов'язаним з цим пияцтвом та самогеноварінням, однак, незважаючи на це, хуліганство в республіці ще мало значне поширення. Упродовж 1961 року було зареєстровано 29118 випадків злісного хуліганства, по яких були порушені кримінальні справи. Кількість осіб, відданих до суду за хуліганські прояви, складала 21,6 % до загального числа обвинувачених, притягнутих до кримінальної відповідальності за всі злочини. Особливо значна кількість хуліганських проявів, за які обвинувачені притягнуті до кримінальної відповідальності, була в областях: Донецькій (3675 випадків), Дніпропетровській (2834), Луганській (2252), Київській (1940), Одеській (1694), Запорізькій (1488), Кримській (1412), Харківській (1396). Як бачимо, тут «лідують» промислово розвинені регіони. Однією з причин зловживання алкогольними напоями та хуліганства вважався низький рівень виховної роботи, особливо серед молоді в низці підприємств, організацій, установ і навчальних закладів. Аналіз матеріалів щодо злочинності в республіці в цілому показував, що значну кількість різних злочинів, у тому числі і особливо небезпечних, вчиняли молоді люди віком до 25 років. За 9 місяців 1961 року всього було засуджено 30189 осіб віком до 25 років, або 27,8 % до загальної кількості засуджених, у тому числі молодь до 18 років складала 3618 осіб (3,3 %), від 18 до 25 років – 26571 осіб (24,5 %).

На поширення хуліганства значний вплив мав низький рівень боротьби з пияцтвом. Пияцтво і пов'язане з цим самогеноваріння в багатьох випадках призводило до скоєння особливо небезпечних злочинів

(убивств, згвалтувань, транспортних злочинів ін.). Тому МВС УРСР дало вказівку посилити боротьбу з самогоноварінням та пияцтвом. Всього по республіці в 1960 році було притягнуто до кримінальної відповідальності за самогоноваріння, продаж та зберігання самогону 11255 осіб проти 1683 осіб у попередньому, 1959 році [14, с.332].

На початку 1960-х років виникла необхідність посилення заходів з охорони громадського порядку та посилення безпеки громадян. Ця ситуація виявилася наслідком послаблення ролі міліції у забезпеченні правопорядку в країні. У той період на підставі ідеологічного постулату про швидке викорінення злочинності та максимальне підвищення ролі громадськості в боротьбі зі злочинністю, що було закріплено в Програмі КПРС (1961 р.), значно було скорочено кадровий склад міліції. Підвищився рівень злочинності, погіршився стан громадського порядку. У цих умовах, щоб оздоровити кримінальну ситуацію, поряд з іншими заходами, 8 червня 1961 р. було прийнято спільну постанову ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР, якою затверджувалося «Положення про добровільні народні дружини з охорони громадського порядку в УРСР». Вважалося, що «в період розгорнутого будівництва комунізму, в обстановці зростання свідомості, політичної активності трудящих і дальшого розвитку радянської демократії боротьба з порушеннями правил соціалістичного співжиття і радянських законів повинна вестися, головним чином, шляхом широкого залучення трудящих до охорони громадського порядку». З цією метою і організовувалися добровільні народні дружини. Вони повинні були «створюватися з передових робітників, службовців, колгоспників, студентів та пенсіонерів на добровільних началах по виробничо-територіальному принципу на підприємствах, будовах, транспорті, у радгоспах, колгоспах, установах, навчальних закладах, будинкоуправліннях». Для керівництва народними дружинами в межах району, міста утворювалися районні, міські штаби народних дружин з представників партійних, радянських, профспілкових, комсомольських організацій, окремих начальників штабів, командирів дружин і кращих дружинників.

У вказаній постанові детально регламентувалися питання організації добровільних дружин, їхньої структури, окреслювалися обов'язки та права їхніх штабів, самих дружинників, визначалися заходи заохочення та впливу на дружинників [15, с.326-330].

15 лютого 1962 р. було прийнято указ Президії Верховної Ради СРСР «Про посилення відповідальності за посягання на життя, здоров'я і гідність працівників міліції та народних дружинників». Згідно з цим Указом було встановлено, що протидія законній діяльності працівників міліції та народних дружинників карається: злісна непокора законному розпорядженню або вимозі працівника міліції або народного дружинника при виконанні ними своїх обов'язків з охорони громадського порядку – арештом на строк до п'ятнадцяти днів, або виправними роботами терміном до одного місяця, або штрафом до двадцяти рублів – за постановою народного судді; образу працівника міліції або народного дружинника у зв'язку з виконанням цими особами покладених на них обов'язків з охорони – позбавленням волі терміном до шести місяців, або виправними роботами терміном до одного року, або штрафом до ста рублів; вчинення опору працівникові міліції або народному дружиннику при виконанні цими особами покладених на них обов'язків з охорони громадського порядку – позбавленням волі на строк до одного року, або виправними роботами на той же термін, або штрафом до ста рублів; ті ж дії, пов'язані з насильством або загрозою застосування насильства, а також примус цих осіб шляхом насильства або загрози застосування насильства до виконання явно незаконних дій – позбавлення волі на строк від одного до п'яти років. Цим же указом було встановлено, що зазіхання на життя працівника міліції або народного дружинника у зв'язку з їхньою службовою або громадською діяльністю з охорони громадського порядку карається позбавленням волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років з посланням на строк від двох до п'яти років або без заслання, а за обтяжуючих обставин – стратою [16, ст.83].

Таким чином, вперше в історії вітчизняного кримінального права законодавець особливо акцентував увагу на необхідності за-

безпечення безпеки осіб, які беруть участь в охороні громадського порядку [17, с.9].

4 квітня 1962 р. була прийнята постанова Президії Верховної Ради СРСР «Про застосування заходів впливу за злісну непокору законному розпорядженню або вимозі працівника міліції або народного дружинника». Ця постанова була прийнята у розвиток та конкретизацію попереднього указу Президії Верховної Ради СРСР від 15 лютого 1962 р. «Про посилення відповідальності за посягання на життя, здоров'я і гідність працівників міліції та народних дружинників». У ньому роз'яснювалося, що застосування арешту, виправних робіт чи штрафу за злісну непокору законному розпорядженню чи вимогам працівника міліції чи народного дружинника у виконанні ними своїх обов'язків з охорони громадського порядку є мірою *адміністративного впливу*. «Застосування зазначених заходів адміністративного впливу не тягне за собою судимості, не є підставою для звільнення з роботи та не перериває стажу роботи». Матеріали про злісну непокору працівникові міліції або народному дружиннику мали розглядатися народним суддею одноосібно протягом доби від надходження їх до судді з органів міліції або штабу народної дружини з викликом особи, яка надала непокору, та в необхідних випадках – свідків. Постанова народної судді щодо застосування заходу адміністративного впливу було «остаточною та оскарженню не підлягала». Вона могла бути скасована або змінена лише за протестом прокурора самим народним суддею, а також головою відповідного вищого суду. Особи, які зазнали арешту, повинні були утримуватися в камері попереднього ув'язнення або у в'язниці, з використанням їх на фізичних роботах; за час перебування під арештом заробітна плата не виплачувалася. До адміністративної відповідальності за злісну непокору працівникові міліції або народному дружиннику могли бути притягнуті особи, яким до скоєння цієї провини виповнилося шістнадцять років [18, ст.149].

7 травня 1962 р. була видана постанова Президії Верховної Ради УРСР щодо практики застосування Указу Президії Верховної Ради СРСР від 5 травня 1961 р. «Про посилення боротьби з особливо небезпечними

злочинами». У постанові вказувалося, що в практиці застосування цього Указу мали місце суттєві недоліки. У ряді випадків небезпечні злочини розкривалися несвоєчасно, розслідування справ, особливо про розкрадання державного та громадського майна у великих розмірах, часто затягувалося. У процесі розслідування та судового розгляду не завжди виявлялися всі учасники злочинних дій, причини та умови, що сприяли скоєнню злочинів, не завжди приймалися належні заходи для забезпечення повного відшкодування збитків, заподіяних злочинцями. Органи прокуратури, міліції та суду мали недостатній зв'язок із громадськістю, у своїй роботі щодо боротьби зі злочинністю недостатньо спиралася на широкі маси трудящих, не завжди своєчасно реагували на їхні сигнали. Прокуратура республіки безпосередньо мало розслідувала справи про особливо небезпечні злочини, а Верховний Суд УРСР мало розглядав такі справи в якості першої інстанції. Мали місце факти, коли окремі суди призначали за небезпечні злочини м'які заходи покарання. У постанові вимагалася: «Міністерству внутрішніх справ та Прокуратурі Української РСР рішуче покращити роботу з виявлення злочинів та розслідування справ про розкрадання державного та громадського майна у великих розмірах, виготовлення та збут фальшивих грошей та цінних паперів, порушення правил про валютні операції, хабарництві, умисному вбивстві, бандитизмі, зґвалтуванні та інших тяжких злочинах. У своїй роботі із запобігання та виявлення злочинів більше спиратися на громадський актив, постійні комісії місцевих Рад, добровільні народні дружини, товариські суди, широкі маси трудящих». Верховному Суду Української РСР приписувалося більше розглядати справи по першій інстанції, систематично узагальнювати судову практику щодо застосування Указів Президії Верховної Ради СРСР від 5 травня та 1 липня 1961 р. та від 15 та 20 лютого 1962 р., обговорювати ці питання на пленумі Верховного Суду, спрямовуючи роботу судів республіки на посилення боротьби з особливо небезпечними злочинами та застосування до винних суворих заходів покарання, передбачених законом. Міністерству юстиції УРСР вказувалося

на необхідність посилити контроль за роботою обласних та народних судів по боротьбі з особливо небезпечними злочинами, забезпечити своєчасний та якісний розгляд справ для того, щоб судові процеси максимально сприяли підвищенню пильності трудящих та активній участі їх у виявленні злочинів та боротьбі з ними [19, с.289-290].

Висновки

На початку 1960-х років назріла необхідність трансформації засобів кримінально-правової протидії злочинності, оскільки попередня кримінально-правова політика держави не сприяла покращенню кримінальної ситуації. Усе більш очевидною ставала проблема подальшої розробки теорії кримінального права. Друга кодифікація радянського права, а, особливо, прийняття Кримінального кодексу 1960 р. повинні були сприяти поліпшенню кримінально-правовій протидії злочинності та лібералізації радянського політичного режиму взагалі. Проте, услід за прийняттям КК законодавець видав низку нормативно-правових актів, які посилювали протидію особливо небезпечним злочинам, хабарництву, підвищували відповідальність за посягання на життя, здоров'я і гідність працівників міліції та народних дружинників. Продовжувала домінувати ідеологема про відсутність при соціалізмі причин для злочинності, її зростання пояснювалося лише недопрацюваннями правоохоронних органів, які теж мали місце. У багатьох випадках небезпечні злочини розкривалися несвоєчасно, розслідування справ, особливо про розкрадання державного та громадського майна у великих розмірах, затягувалося. У процесі розслідування та судового розгляду не завжди виявлялися всі учасники злочинних дій. У період десталінізації не відбулося відчутного послаблення кримінально-правового контролю за окремими видами злочинів. В умовах тоталітарного режиму в СРСР кримінально-правовий контроль за злочинністю не міг бути об'єктивним за своєю сутністю.

Література

1. Кримінальний кодекс Української РСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 14.

2. Терлюк І.Я. Огляд історії кримінального права України. Львів: Ліга-Прес, 2007. 92 с.

3. Колос М. І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність: дис... докт. юр.наук. Спец. 12.00.08. Національний університет «Острозька академія», м. Острог; Університет державної фіскальної служби України, м. Ірпінь, 2019.471 с.

4. Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 15.

5. Усенко І.Б. КОДИФІКАЦІЙНІ РОБОТИ В УРСР, друга кодифікація українського радянського законодавства // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка – Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2007. 528 с.

6. Закон про судоустрій Української РСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1960. № 23. Ст. 176.

7. Про скасування Міністерства внутрішніх справ СРСР: указ Президії Верховної Ради СРСР 13 січня 1960 р.// Міністерство внутрішніх справ: події, керівники та матеріали(1917-2017): наук. вид. / авт. кол. : М.Г. Вербенський, О.Н. Ярмиш, В.О. Криволапчук, Т.О. Проценко, В.В. Ткаченко, В.М. Чисніков, Т.А. Плуатар, В.А. Довбня, О.В. Кожухар ; за заг. ред. А.Б. Авакова. – К., 2016. – Т. 6. : Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку радянської України в період десталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). К.-Х. : Мачулін, 2016. Т.6. С.522.

8. Про заходи, пов'язані зі скасуванням Міністерства внутрішніх справ СРСР: наказ міністра внутрішніх справ СРСР М.П. Дудорова з оголошенням постанови Ради Міністрів СРСР від 13 січня 1960 р. 25 січня 1960 р.//Міністерство внутрішніх справ: події, керівники та матеріали... (1917- 2017). Т.6. С.527-530.

9. Про перетворення Міністерства внутрішніх справ УРСР з союзно-республіканського в республіканське міністерство внутрішніх справ Української РСР: указ Президії Верховної Ради УРСР 6 квітня 1960 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1960. № 11. Ст. 36.

10. Про посилення боротьби з особливо небезпечними злочинами: указ Президії Верховної Ради СРСР 5 травня 1961 р. // Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. К.: Генеза, 1997. Т. 3. С. 287–288.

11. Про посилення кримінальної відповідальності за хабарництво: указ Президії Верховної Ради СРСР 20 лютого 1962 р. // Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. К.: Генеза, 1997. Т. 3. С. 288–289.

12. Довідка про хід виконання МВС УРСР вказівок ЦК КПРС щодо підвищення ролі громадськості у боротьбі зі злочинністю і порушеннями громадського порядку 20 січня 1960 р. // Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. К.: Генеза, 1997. Т. 3. С. 326.

13. Про наслідки роботи органів міліції республіки по боротьбі з притонами розпусти та проституцією за перше півріччя 1961 року: доповідна записка заступника міністра внутрішніх справ УРСР В.Г. Гайдамаки 2 вересня 1961 р. // Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. К.: Генеза, 1997. Т. 3. С. 330–331.

14. Про стан боротьби з хуліганством, пияцтвом та самогоноварінням в УРСР: довідка прокуратури УРСР 15 січня 1962 р. // Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. К.: Генеза, 1997. Т. 3. С. 332.

15. Положення про добровільні народні дружини з охорони громадського порядку в УРСР: постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР 8 червня 1961 р. // Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України. у документах і матеріалах : у 3 т. К.: Генеза, 1997. Т. 3. С. 326–330.

16. Про посилення відповідальності за посягання на життя, здоров'я і гідність працівників міліції та народних дружинників: указ Президії Верховної Ради СРСР 15 лютого 1962 р. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1962. № 8. Ст. 83.

17. Комарницький М. М. Кримінально-правова охорона осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку : автореф. дис...

SUMMARY

The article deals with issues related to changes in the criminal law policy of the Soviet state after the second codification of republican legislation. The adoption of the Criminal and Criminal Procedure Codes of the Ukrainian SSR, the Law on the Judicial System of the Ukrainian SSR, the liquidation of the Union Ministry of Internal Affairs and the transfer of its functions to the Republican Ministry (1960) were manifestations of a certain liberalization of the Soviet political regime. Important provisions of the Criminal Code of 1960 were the narrowing of the scope of criminal liability; reduction of types of punishments; rejection of the principle of analogy; declaration of guilt as the only basis for criminal liability. The Criminal Procedure Codes of 1960 also established the transition to democratic principles of the criminal process. However, many humanistic principles of both the Criminal Code and the Criminal Procedure Codes were not always observed in practice, and were often grossly violated. The liquidation of the Union Ministry of Internal Affairs contributed to a significant expansion of the rights of the Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian SSR. At the same time, on the basis of the ideological postulate of quick eradication of crime and increasing the role of the public in the fight against crime, the number of police personnel was significantly reduced – as a result, the level of crime increased and the state of public order worsened.

Key words: Ukraine, 1960s, criminal law, criminal law policy, crime prevention, crime control, Soviet totalitarian regime, militia.

канд. юр. наук. спец. 12.00.08. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2017. 20 с.

18. Про застосування заходів впливу за злісну непокору законному розпорядженню або вимозі працівника міліції або народного дружинника: постанова Президії Верховної Ради СРСР 4 квітня 1962 р. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1962. № 14. Ст. 149.

19. Про практику застосування Указу Президії Верховної Ради СРСР від 5 травня 1961 р. «Про посилення боротьби з особливо небезпечними злочинами» : постанова Президії Верховної Ради УРСР 7 травня 1962 р. // Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. К.: Генеза, 1997. Т. 3. С. 289–290.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСОБИ ПІД ЧАС ВИДАЧІ З УКРАЇНИ /ЕКСТРАДИЦІЇ/

КРИЖАНОВСЬКИЙ Анатолій - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», доцент

ORCID ID: 0000-0002-2432-5286

DOI 10.32782/EP.2023.4.8

Стаття присвячена аналізу інституту видачі особи в кримінальному процесі та гарантіям прав особи при міжнародному співробітництві під час екстрадиції. Проаналізовано двосторонні та багатосторонні договори, а також національне законодавство при розв'язанні питання про видачу особи (екстрадицію). Визначено основні принципи екстрадиції, які регулюються нормами процесуального права.

Постановка проблеми

Однією з форм міжнародного співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю, яка реалізується в рамках надання правової допомоги у кримінальних справах, є видача осіб (екстрадиція). Актуальності також набула проблема застосування норм Розділу IX «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження», Розділу IX² КПК України «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» – після оголошення в державі особливого правового режиму – воєнного стану. 18 жовтня 2022 року прийнято також Закон України «Про приєднання України до Конвенції про екстрадицію», який містить три складові: «Україна не видаватиме іншій державі громадян України»; «Україна може відмовити у видачі особи у випадку, якщо є обґрунтовані підстави вважати, що екстрадиція суперечить інтересам національної безпеки України»; «В Україні запити про екстрадицію складає та отримує Офіс Генерального прокурора (під час досудового розслідування) та Мініс-

терство юстиції України (під час судового провадження або виконання вироку)».

Видача осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, є засобом, що підвищує ефективність співпраці в боротьбі зі злочинністю, інституту надається все більш важливе значення на регіональному, локальному (двосторонньому) рівні міждержавного співробітництва.

Доцільність подальшого дослідження проблем екстрадиції в цей час також викликана потребою в усуненні прогалин у національному кримінальному процесуальному законодавстві; удосконаленні практики застосування вимог і стандартів міжнародного права; виконанні міжнародних зобов'язань у галузі кримінального судочинства.

Стан дослідження

Питання міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, зокрема, інституту видачі особи (екстрадиції), були предметом дослідження багатьох науковців. Новизну привнесено в кваліфікаційних наукових працях вітчизняних вчених, як – от: В. Березняка «Екстрадиція як інститут кримінально-процесуального права України», С. Нестеренко «Міжнародно-правовий захист прав людини при здійсненні екстрадиції», В. Зуєва «Кримінальні процесуальні гарантії прав особи при міжнародному співробітництві під час кримінального провадження», О. Ляшук «Особливості міжнародного розшуку осіб, які вчинили

кримінальне правопорушення на території України», А. Антонюк «Процесуальні засади міжнародного співробітництва при розслідуванні кримінальних правопорушень», Г. Грищук «Кримінально-правова характеристика інституту видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення», І. Бойка «Застосування кримінально-процесуального примусу в екстрадиційному процесі», В. Бортницької «Спрощений порядок видачі осіб з України». Також в інших наукових доробках (монографіях, наукових публікаціях): Н. Ахтирської, О. Бичківського, А. Бутко, О. Бутко, О. Виноградова, С. Вихрист, О. Гоцул, П. Іосіфова, В. Канціра, М. Коробкіна, С. Кравчука, М. Макарова, Л. Максимів, А. Маланюк, А. Озерської, І. Озерського, О. Насонова, М. Пашковського, О. Старенького, М. Свистуленко, Я. Сторожика, М. Погорецького, О. Татарова, В. Тертишник О., Тертишник, Л. Удалової, Т. Фоміної, В. Фрич, А. Шевчишен, О. Узунова, Ю. Черноус та інших.

Проте, згадані дослідження інституту екстрадиції не охоплюють усього комплексу проблем забезпечення прав і свобод людини під час видачі особи іншій державі, що пролонгує актуальність проблематики.

Метою статті є обстеження окремих аспектів кримінальних процесуальних правовідносин, що виникають, змінюються та припиняються у зв'язку із застосуванням інституту видачі особи (екстрадиції) та гарантій забезпечення прав учасників таких правовідносин.

Виклад основного матеріалу дослідження

Сталий розвиток України як демократичної, незалежної та правової держави, у сучасних умовах, значно ускладнюється зростанням рівня злочинності та її «адаптацією» до поточних реалій, викликаних режимом воєнного, надзвичайного стану, забезпеченням національної безпеки і оборони опосередком відсічі збройної агресії Російської Федерації.

Чимало осіб, які підозрюються у вчиненні кримінальних правопорушень, щоб уникнути відповідальності за діяння та по-

карання, переховуються від правоохоронних органів на території України й поза її межами. Одним із негативних наслідків цієї тенденції є розширення масштабів міжнародної злочинності, яка має свою специфіку та особливості, а одним із пріоритетних напрямів розв'язання цієї проблеми є ефективне міжнародне співробітництво з питань боротьби зі злочинністю [1].

Одним з інструментів міжнародного кримінального та процесуального права, що дозволяє притягнути до відповідальності осіб, які вчинили кримінально каране діяння та перемістилися на територію іншої держави, є інститут видачі особи (екстрадиції). Досліджуючи генезис інституту екстрадиції, можна сказати, що з нього почалося становлення процесу міжнародного правового співробітництва у кримінальних справах у сучасному розумінні про це поняття.

Правовий інститут видачі особи (екстрадиції) є комплексною системою правових норм. Беручи до уваги те, що він перебуває на перетині міжнародного і внутрішньодержавного права, які є взаємопов'язані між собою, потребує узгодження із встановленими міжнародно-правовими стандартами. Таким чином, для повної кримінально-правової характеристики інституту екстрадиції, необхідно визначити й дослідити міжнародно-правові акти, які регламентують інститут видачі особи, що вчинила злочин [2, с. 58].

Перш за все, варто визначити дефініцію самого поняття «екстрадиції», про те слід зазначити, що воно є складним і багатоаспектним і виступає предметом вивчення багатьох галузей права: міжнародного, кримінального та кримінального процесуального. Саме неоднозначність правової природи детермінувало неоднозначність тлумачення цього поняття [3, с. 81]. Тому важливим виступає питання нормативного закріплення поняття «екстрадиція».

Так, на національному рівні питання екстрадиції отримало законодавче закріплення. Ч. 1 ст. 541 Кримінального процесуального кодексу України визначено, що видача особи (екстрадиція) – це видача особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до

кримінальної відповідальності або виконання вироку.

Екстрадиція включає: офіційне звернення про встановлення місця перебування на території запитуваної держави особи, яку необхідно видати, та видачу такої особи; перевірку обставин, що можуть перешкоджати видачі; прийняття рішення за запитом; фактичну передачу такої особи під юрисдикцію запитуючої держави [4].

У міжнародному праві під видачею розуміється передача обвинуваченої чи засудженої особи державою, на території якої вона перебуває, державі, у якій вона вважається такою, що вчинила злочин чи була засуджена. На сьогодні правові основи видачі не вичерпуються нормами міжнародного права. Більше того, у свій час ще Д. П. Нікольський визначив видачу «як сукупність юридичних дій, за допомогою яких одна держава видає іншій державі особу, обвинувачену у вчиненні злочинів у межах останньої держави». Чимало сучасних вчених притримуються такого бачення [3, с. 81].

Досліджуючи це поняття, П. Р. Ізмайлов вважає, що «екстрадицією можна визначити вид правової допомоги, що здійснюється суб'єктами міжнародного права на прохання або вимогу компетентних органів, що включає видачу обвинувачених і засуджених з метою їх залучення до кримінальної відповідальності або відбування покарання на основі міжнародно-правових норм і внутрішньодержавного законодавства». Підставою для видачі злочинців у сучасному міжнародному праві можна вважати двосторонні та багатосторонні договори, національні закони про видачу, іноді – принцип взаємності та моральні норми [5, с. 89].

Договори виступають платформами для створення правових відносин між двома державами, які можна схарактеризувати як особливий тип кваліфікованого суверенітету. Двосторонні договори про екстрадицію не характеризуються створенням «автоматичного» процесу передачі особи між державами. Вони відзначаються встановленням правових відносин, де запит держави розглядається іншою державою, на основі формальної процедури, яка передбачає певну перевірку цього запиту. Наявність цієї

формальної процедури, забезпечує державі автономію, яка може спричинити початкову відмову в екстрадиції, супроводжувану запитом на отримання додаткової інформації або відмовою в екстрадиції. Це означає, що держава, яка надсилає офіційне звернення, не має права на екстрадицію, але робить запит, у відповідь на який інша держава просто дотримує формальну процедуру, за допомогою якої приймається вільне рішення про екстрадицію. Договори про екстрадицію, як правило, визначають умови, за яких може відбутися сама видача особи [6, с. 1].

Проте, далеко не завжди укладена міжнародна угода (договір) про видачу осіб, що вчинили протиправне діяння у «своєї» державі та переховуються в іншій.

У міжнародному праві, екстрадиція передбачає розгляд справи про відправлення злочинця у «рідну країну» навіть у тому випадку, якщо договір не підписаний. Тобто особа видається за «принципом взаємності». У такому випадку приймаюча держава повинна надати певну послугу тій країні, яка згодна передати злочинця, тобто держава сама вирішує, чи варто здійснювати таку процедуру [7, с. 23].

Питанням екстрадиційної діяльності присвячено багато міжнародно-правових документів та рішень.

Основними міжнародними правовими актами є: Статут ООН, Загальна декларація прав людини (1948 року), Віденська конвенція 1969 року про право міжнародних договорів, типові договори про взаємодопомогу в галузі кримінального правосуддя, про перейняття кримінального провадження та видачу, що були прийняті Генеральною Асамблеєю ООН (1990 року), Конвенція ООН 2000 року проти транснаціональної злочинності, а також інші міжнародні акти ООН та інших міжнародних організацій [1].

Завдяки широкій договірній базі України, компетентні органи нашої держави мають змогу на підставі чинних міжнародних договорів ефективно співпрацювати з компетентними органами іноземних держав. Одним з основоположних джерел правових норм у правовідносинах між державами є Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Нормативно чітко визначено

основні правила поводження з особою, яка потрапила у сферу судочинства. У пакті проголошено, що кожна людина має право на свободу й особисту недоторканність, ніхто не може бути безпричинно підданий арешту або триманню під вартою, ніхто не може бути позбавлений волі інакше, як на таких засадах і за такою процедурою, які встановлені законом, також цей документ передбачає, що кожен має право при розгляді будь-якого висунутого йому обвинувачення на ряд гарантій на основі повної рівності і, зокрема, бути судимим у його присутності і захищати себе особисто або за посередництва обраного ним захисника [8, с. 139].

Фактор прав людини в процесі екстрадиції, без сумніву, має дуже важливе значення і, звичайно, повинен бути врахований при вирішенні питання видачі осіб. Суверенне право держави при здійсненні екстрадиції, безперечно, поєднується з правами людини, і хоча розв'язання питання про видачу – це суверенне право будь-якої держави, воно реалізується в контексті норм міжнародного і національного права при дотриманні загальноновизнаних стандартів прав людини в міжнародному праві [9, с. 91].

Зауважимо, що в контексті цієї проблеми необхідно мати на увазі не тільки права людини в цілому, а й певні конкретні процесуальні права, реальна можливість порушення яких може стати підставою для відмови у видачі. До числа таких порушень варто віднести ризики піддатися катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність видам поводження чи покарання, відмови від надання процесуальних гарантій у ході судового розгляду, порушення права на рівність тощо.

Договори про екстрадицію, чи це двосторонні чи багатосторонні, забезпечують права осіб у процесі видачі (екстрадиції) багатьма юридичними гарантіями. Ці гарантії різноманітні та виникають зі своєрідних причин і задовольняють різні цілі та проблеми.

У своїх працях М. Й. Кулик, аналізуючи практику Європейського суду з прав людини щодо порушень основоположних прав особи, видача (екстрадиція) якої запитується, спробував визначити наступні фактори,

що впливають на гарантії дотримання прав і свобод особи та які потрібно враховувати при прийнятті відповідних рішень:

- 1) законність затримання для екстрадиції;
- 2) гарантування безпеки в разі екстрадиції особи;
- 3) гарантування справедливого судового розгляду в разі екстрадиції особи;
- 4) вичерпання та ефективність національних засобів захисту [10, с. 210].

Гарантії щодо прав людини та громадянина в процесі екстрадиції викладені у декількох міжнародних конвенціях: Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод; Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Європейська конвенція про видачу правопорушників; Конвенція ООН 1951 р. «Про статус біженців» [9, с. 91].

Окремо варто зупинитися на Європейській конвенції про видачу правопорушників від 1957 р. (далі – Конвенція 1957 р.), яка передбачає ряд гарантій прав особи, що запитується для видачі іноземній державі. Зокрема, у ст. 14 Конвенції 1957 р. передбачено, що видана особа не може переслідуватися, засуджуватися або затримуватися з метою виконання вироку чи постанови про утримання під вартою ні за яке правопорушення, вчинене до її видачі, крім правопорушення, за яке вона була видана та її особиста свобода ні з яких інших причин не може обмежуватися, за винятком таких випадків:

- 1) якщо сторона, яка її видала, на це погоджується;
- 2) якщо ця особа, маючи можливість залишити територію сторони, якій вона була видана, не зробила цього впродовж 45 днів після її остаточного звільнення або, залишивши цю територію, знову туди повернулася.

За статтею 3 Конвенції 1957 р., видача не здійснюється, якщо правопорушення, у зв'язку з яким особа запитується, розглядається запитуваною стороною як політичне. Стаття 10 Конвенції містить гарантію про те, що видача не здійснюється у зв'язку із

закінченням строку давності. Окрім того, за ст. 11 Конвенції, якщо правопорушення, за яке вимагається видача, карається смертною карою за законодавством запитуючої сторони, а законодавство запитуваної сторони її за таке саме правопорушення не передбачає, у видачі може бути відмовлено [1, с. 109].

Кримінальним процесуальним кодексом України визначені гарантії, які надаються особам, що потрапили у сферу дії міжнародного співробітництва під час кримінального провадження на рівні законодавчого регулювання взаємодії правоохоронних та судових органів при застосуванні процедур, пов'язаних із наданням допомоги в межах кримінального провадження в частині застосування екстрадиції, тимчасової видачі, екстрадиційного та тимчасового арешту, екстрадиційних перевірок, інформаційного забезпечення таких процедур, призначення покарань тощо [8, с. 56].

Також варто зазначити, що в договірній практиці держави закріпили основні засади видачі осіб, які становлять основу інститутів як видачі, так і відмови у видачі підозрюваних обвинувачених (підсудних) чи засуджених. Так, Грищук Г. М. у своїх дослідженнях, до засад екстрадиції, які регулюються нормами кримінального права, відносить:

1) принцип невидачі своїх громадян вирішується при поєднанні територіального принципу (місця вчинення злочину і місцеперебування злочинця) та громадянства цієї особи;

2) принцип подвійного інкримінування – вчинене діяння повинно визнаватися злочином за законами запитуючої і запитуваної сторони;

3) принцип «подвійної злочинності» – вчинене діяння, незалежно від складу кримінально-правової норми та відповідності його елементів, повинно порушувати правові приписи обох держав;

4) принцип невідворотності покарання – держава, на території якої виявлена особа, яка вчинила злочин, має або видати або перейняти кримінальне провадження для подальшого переслідування;

5) принцип мінімального строку покарання – однією з головних вимог для вида-

чі особи, яка вчинила злочин, залишається ступінь тяжкості злочину;

6) принцип меж кримінальної відповідальності виданої особи – видана особа має бути засуджена винятково за той злочин, за яким запитувалася і здійснювалася екстрадиція;

7) принцип виключення з підстав видачі за вчинення політичного злочину;

8) принцип заборони притягнення до відповідальності або покарання двічі за одне й те саме діяння – можлива відмова від видачі в разі, якщо на території запитуваної країни за тим же злочином було винесено вирок або постанову про припинення кримінального переслідування у справі;

9) принцип відповідальності за вчинення господарського (фінансового) злочину [2, с. 92-107].

Таким чином, можна вважати, що принципи, покладені в основу інституту екстрадиції, формують нормативну основу регулювання співробітництва держав у сфері видачі осіб, встановлюючи приписи та заборони щодо дій держави. Більше того, надають можливість відмови у видачі осіб за різними підставами, включаючи територіальний критерій, критерій громадянства, захисту прав особи від застосування насильства і різних видів дискримінації, а також від політичного переслідування. При цьому, зберігається базова особливість інституту – невідворотність покарання за вчинене діяння.

Висновки

Можна стверджувати, що видача особи (екстрадиція) – це форма міжнародного співробітництва в кримінальній процесуальній сфері, що є сукупністю правових відносин між двома державами щодо запиту про видачу обвинувачених і засуджених, з метою притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності або виконання вироку на основі нормативно-правових актів міжнародного та національного рівня.

Інститут екстрадиції, будучи одним з напрямків міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю, забезпечує досягнення цілей кримінального процесу, відновлення порушених правовідносин, підтримання нормативів рівності та спра-

ведливості в суспільстві. За допомогою цього інституту, у кожному конкретному випадку, забезпечується невідворотність кримінальної відповідальності й покарання осіб, що вчинили суспільно небезпечні діяння.

Література

1. Басиста І., Галаган В., Калачова О., Максимів Л. Міжнародний розшук та видача особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Київ: УкрДГПІ, 2016. 277 с.
2. Гришук Г. М. Кримінально-правова характеристика інституту видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.08. Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2017. 252 с.
3. Бойко І. І. Застосування кримінально-процесуального примусу в екстрадиційному процесі: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.09. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія». 2019. 256 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
5. Маланчук П. М., Молчанова А. П. Видача особи (екстрадиція) у кримінальному провадженні щодо злочинів міжнародного характеру. *Правові горизонти*. Суми, 2017. С. 86-91.
6. Saroj Chhabra Ass. Extradition and human rights implications. Prof. Department of Law MMU Mullana, Ambala, 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/333844123_extradition_and_human_rights_implications.
7. Бутко О. А., Резнікова О. І. Видача особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (екстрадиція): окремі теоретичні та практичні аспекти. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. № 10(50), 4 т., 2018. С. 21-26.
8. Зуєв В. В. Кримінальні процесуальні гарантії прав особи при міжнародному співробітництві під час кримінального провадження: монографія. Харків: «Оберіг», 2017. 203 с.
9. Зуєв В. В. Процесуальний порядок видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція), як гарантія забезпечення прав особи. *Науковий вісник Ужго-*

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of the institution of extradition of a person in criminal proceedings and guarantees of individual rights in international cooperation during an extradition. Bilateral and multilateral agreements, as well as national legislation in resolving the issue of extradition are analyzed. The basic principles of extradition are determined, which are regulated by the norms of of procedural law.

The institute of extradition includes many branches of law, particularly: international law, criminal law and criminal procedure law. The issue of extradition has been enshrined in law on the national level, so the Criminal Code of Ukraine provided substantive legal basis for issuing a person charged with a crime and convicted for the crime.

Many international solutions and legal documents have been devoted to the issue of extradition. The main international legal acts are: the UN Charter, the Universal Declaration of Human Rights (1948), the Convention (European Convention on Extradition, the European Convention on Mutual Assistance in Criminal), as well as other international acts of the UN and other international organizations.

International legal aspects of the matter and institute extradition goal isn't exhausted. Many of the problems that arise within the institute of the extradition resolved at the amount of national legislation, including the ministerial regulation. They are based on the principles of the international cooperation.

The conducted research of the criminal characteristics of the institution extraditing people who have committed a criminal offense allows solving many disputable issues related to the extradition rules and their application when implementing this institution in law enforcement and judicial practice.

родського національного університету. 2014. № 22. С. 91-94. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12295/1/Zuev_91-94.pdf.

10. Кулик М. Й. Дотримання прав особи, видача (екстрадиція) якої запитується, з урахуванням практики європейського суду з прав людини. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2017. № 1 (77). С. 204-212. URL: file:///C:/Users/aovsh/Desktop/Vlduvs_2017_1_26.pdf.

ПРОФЕСІЙНА ТАЄМНИЦЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

ШАЙ Роман Ярославович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка».

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2788-6035>

УДК: 343.1

DOI 10.32782/EP.2023.4.9

У статті розкриваються основні аспекти поняття професійної таємниці, його зміст та обсяг, джерела й суб'єкти. Розглядаються проблеми формування поняття «професійна таємниця» як правової категорії.

Ключові слова: інформація, професійна таємниця, ознаки професійної таємниці, види професійної таємниці.

Постановка проблеми

Одним із завдань нормотворчої діяльності і правозастосовчої практики, що пов'язано з утвердженням нових демократичних начал і створенням справжньої правової держави в Україні, є реальне забезпечення і захист прав і свобод людини і громадянина відповідно до принципу рівності всіх перед законом і судом.

Розвиток в Україні інформаційного суспільства зумовлює підвищення вимог до дотримання інформаційних прав і свобод людини і громадянина. Особливо важливим сьогодні стає забезпечення проголошених Конституцією та законами України прав і свобод людини в інформаційній сфері під час здійснення слідчих, оперативно-розшукових заходів.

На сьогодні значна увага приділена питанням вирішення проблеми інформаційної безпеки: зокрема, шляхом законодавчого встановлення переліку видів інформації, яка повинна належати до інформації з обмеженим доступом, та механізмів реалізації обмеження доступу до такої інформації. У системі визначених законодавством Украй-

ни видів інформації з обмеженим доступом професійній таємниці приділено, на жаль, недостатньо уваги в науці. «На жаль» – тому, що від питання забезпечення охорони професійної таємниці напряму залежить захист особистих немайнових прав фізичних осіб, що в рамках інтеграції України до Євросоюзу набуває надзвичайно важливого практичного значення.

Аналіз останніх досліджень

Питання правового режиму інформації з обмеженим доступом взагалі і професійної таємниці зокрема досліджували у своїх працях І.В. Арістова, К.І. Бесяков, О.О. Гаврилюк, О.В. Герасименко, С.М. Логінова, І.В. Шатковська та інші автори.

Виклад основних положень

Кримінальне провадження є саме тією сферою правозастосовної державної діяльності, у якій обмеження прав людини є об'єктивно необхідним явищем для успішного вирішення завдань такого провадження, охорони прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь, а також для швидкого і повного розкриття злочинів, викриття винних і забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний. Порушення прав громадян не може бути виправдане мотивами державної необхідності. [1, с. 4]. Одним із елементів

цього механізму є категорія «професійна таємниця».

Втім, наявність професійної таємниці притаманна й іншим сферам правовідносин. Так, вважається, що класифікація професійних таємниць у юридичному їх розумінні включає до тридцяти двох її різновидів. Підстави віднесення тієї чи іншої інформації до професійної таємниці є досить різноманітними. Наприклад, пропонують їх умовно розділити на три групи: таємниця приватного життя, комерційна таємниця та державні секрети [2, с. 34; 3]. Серед першої групи (таємниця приватного життя) автори виокремлюють банківську, лікарську, нотаріальну, страхову, адвокатську та деякі інші види таємниць. Зокрема, прикладами комерційної таємниці є безпосередньо комерційна, журналістська чи редакційна, а прикладами державних секретів є державна чи службова таємниця. А.І. Алексенцев пропонує розподіл інформації за видами таємниці [3, с. 65]. А.А. Фатьянов класифікує інформацію, що підлягає захисту, за трьома ознаками: за належністю; за ступенем конфіденційності; за змістом [4, с. 27]. Досить змістовний варіант класифікації професійної таємниці пропонує В.Н. Лопатін. На його думку, професійна таємниця може бути поділена на сім видів: лікарську таємницю; таємницю зв'язку; нотаріальну таємницю; адвокатську таємницю; таємницю усиновлення; таємницю страхування; таємницю сповіді [5, с. 36; 7].

Як бачимо, в юридичній науці до цих пір немає єдності в розумінні професійної таємниці. Так, у більшості наукових джерел під професійною таємницею розуміється інформація, яка має обмежений доступ і охороняється силою держави, і при цьому виникає внаслідок здійснення професійної (специфічної) діяльності певними категоріями зайнятих осіб. Реалізація професійної діяльності вимагає збереження інформації щодо неї в якості професійної таємниці.

Логінова С.М. пише, що професійна таємниця є поєднанням особистої та службової таємниці, що, власне, і породжує інститут професійної таємниці, та додає, що до професійної таємниці відносять медичну таємницю, таємницю судового захисту, до-

судового слідства (дівання), усиновлення, нотаріальних дій, запису актів громадянського стану, адвокатську таємницю та таємницю нарадчої кімнати [6, с. 25]. На наш погляд, дослідниця звужує поняття професійної таємниці лише обмеженою кількістю професій, оскільки з часом зі збільшенням кількості осіб, які щоденно використовують конфіденційну інформацію в «еру інформаційних технологій», як свідчить практика, буде зростати кількість професій, до правового статусу яких належатиме забезпечення збереження таємниці.

Важливою для розуміння суті професійної таємниці є її мета, тобто те, для чого вона взагалі отримує відповідний правовий режим та охорону. На нашу думку, такий вид інформації призначений для забезпечення конфіденційності інформації, утвореної чи отриманої особами певних професій при виконанні своїх професійних обов'язків, охорони її від незаконного розголошення, використання, зміни чи знищення, захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Щодо функціонального характеру охорони професійної таємниці, то він перш за все передбачає врегулювання порядку отримання і використання такого виду інформації, а також формування правових гарантій збереження отриманих відомостей від розголошення. Водночас, у законодавстві відсутнє закріплення універсального визначення поняття «професійна таємниця», яке могло б застосовуватися у всіх без винятку галузях права.

На наше переконання, професійною таємницею можуть бути визнані лише ті відомості, що отримані при виконанні особою трудових чи інших професійних обов'язків за умови, що в момент отримання відомостей особа виконувала певну трудову діяльність за спеціальністю (фахом). Разом з тим, правовий режим професійної таємниці не може виникнути у випадках одержання і використання інформації з обмеженим доступом особою, яка не має на те відповідних повноважень, або уповноваженою особою, але коли особа не виконує свої посадові обов'язки. Тому, професійною таємницею можуть бути визнані лише ті відомості, що отримані безпосередньо у зв'язку зі здій-

сненням відповідної професійної діяльності. Професійні таємниці передаються (довіряються) людьми у вигляді інформації в переважній більшості випадків за наявності фідуціарних (довірчих) відносин з представникам певних професій з метою реалізації ними своїх прав та законних інтересів. Захист від несанкціонованого розповсюдження таких професійних відомостей є прямим обов'язком суб'єкта у зв'язку з виконанням ним своїх професійних функцій. Варто зауважити, що навіть у випадку припинення зайняття певною професією, особа, якій стала відома така інформація, має обов'язок далі зберігати в таємниці відповідну інформацію.

Тугарова О.К. досить влучно, на наш погляд, звертає увагу на таку визначальну ознаку професійної таємниці, як фах особи, яка нею володіє: «Достатньою і необхідною умовою формування професійної таємниці є професія або фах утримувача інформації, тобто рід занять або трудової діяльності, що вимагає певних знань і навичок і є основним джерелом існування» [7, с. 60].

На основі проведеного аналізу можемо констатувати, що професійна таємниця – це матеріали, документи, інші відомості, якими користується особа в процесі та у зв'язку з виконанням своїх професійних обов'язків, які забороняється розголошувати у будь-якій формі. У правовій науці виділені певні критерії, за якими інформація може бути віднесена до професійної таємниці. По-перше, така інформація довірена або стала відомою особі виключно через виконання нею своїх професійних обов'язків. По-друге, особа, якій довірено інформацію, не перебуває на державній або муніципальній службі. По-третє, заборону на поширення довіреної або такої, що стала відомою, інформації, яка може зашкодити правам або законним інтересам довірителя, встановлено законом. По-четверте, інформація не належить до відомостей, що становлять державну або комерційну таємницю [8].

Висновки

Розгляд поняття професійної таємниці свідчить про те, що правове регулювання

цього правового поняття ще не зовсім досконале. Оскільки навіть при правовому врегулюванні ще неповністю захищені інтереси самих суб'єктів правовідносин: їх володільців та осіб, які довірили таку інформацію. Чітко не окреслені правові критерії визначення інформації, яка належить до професійної. А це призводить до розмитості поняття. Очевидно, така ситуація пояснюється догматами радянського права, де регламентації підлягала перш за все державна таємниця. Що ж до інших видів таємниці і зокрема, таємниці професійної, то їй законодавець не приділяв належної уваги. Сучасні виклики ставлять серйозну вимогу – забезпечення належної регламентації та охорони професійної таємниці (нотаріальної, лікарської, адвокатської та інших видів професійної таємниці).

Можемо підсумувати, що на сьогодні регулювання поняття «професійна таємниця» ще не зовсім досконале, ще неповністю захищені інтереси самих суб'єктів правовідносин. Чітко не окреслені правові критерії визначення інформації, яка належить до професійної. Тому сучасні виклики ставлять серйозну вимогу – забезпечення належної регламентації та охорони професійної таємниці (нотаріальної, лікарської, адвокатської та інших), а отже, підготовку та прийняття Закону України «Про професійну таємницю».

Література

1. Чабайовський Т.В. Підстави та межі кримінально-процесуального втручання в особисте життя громадян: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2012. С. 3–16.
2. Талонпойка В., Шабалин В. Право на тайну. Гражданская защита. 1999. № 4. С. 32–36.
3. Алексенцев А.И. О классификации конфиденциальной информации по видам тайны. Безопасность информационных технологий. 1999. № 3. С. 62–69.
4. Фатьянов А.А. Концептуальные основы обеспечения безопасности на современной этапе. Безопасность информационных технологий. 1999. № 10. С. 24–29.

5. Лопатин В.Н. Правовая охрана и защита права на тайну. Юридический мир. 1999. № 7. С. 34–42.

6. Логінова С.М. Адвокатська таємниця: теорія і практика: дис... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2002. 183 с.

7. Тугарова О.К. Кримінально-правове забезпечення охорони професійної таємниці. Актуальні питання публічного та приватного права. 2017. № 2 (16). С. 58–62.

8. Бачило И.Л., Лопатин В.Н., Федотов М.А. Информационное право/ Под ред. акад. РАН Б.Н. Топорнина. СПб, 2001. С. 538.

Shai Roman

Ph.D. in Law

Professor of the Department

of Criminal law and procedure,

Psychology and Innovative Education of

the National University

Lviv Polytechnic University, Lviv

PROFESSIONAL SECRET IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article reveals the main aspects of the concept of professional secrecy, its content and scope, sources and subjects. The problems of forming the concept of «professional secrecy» as a legal category are considered.

One of the tasks of law-making activity and law enforcement practice, which is connected with the establishment of new democratic principles and the creation of a true legal state

in Ukraine, is the real provision and protection of the rights and freedoms of man and citizen in accordance with the principle of equality of all before the law and the court.

The development of the information society in Ukraine leads to an increase in the requirements for compliance with the informational rights and freedoms of a person and a citizen. It is especially important today to ensure the rights and freedoms of people in the information sphere, proclaimed by the Constitution and laws of Ukraine, during the implementation of investigative, operational and investigative measures.

To date, considerable attention has been paid to the issue of solving the problem of information security: in particular, by legislative establishment of the list of types of information that should belong to information with limited access, and the mechanisms for implementing restrictions on access to such information. In the system of types of information with limited access defined by the legislation of Ukraine, professional secrecy is unfortunately not given enough attention in science. «Unfortunately» – because the protection of personal non-property rights of natural persons directly depends on the issue of ensuring the protection of professional secrecy, which in the framework of Ukraine's integration into the European Union acquires extremely important practical significance.

Keywords: information, professional secrecy, signs of professional secrecy, types of professional secrecy.

ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ОСОБИ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ: ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ

БАРАНЯК Володимир Михайлович - кандидат хімічних наук, доцент Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету "Львівська політехніка", кафедра кримінального права і процесу

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6161-7862>

УДК 343.985

DOI 10.32782/EP.2023.4.10

Проаналізовані криміналістичні наукові дослідження щодо взаємозв'язку кримінального процесу з криміналістикою у сфері застосування криміналістичних рекомендацій і деяких тактико-криміналістичних прийомів проведення різних слідчих дій. Розглянуто одне з дискусійних питань щодо тактики проведення пред'явлення особи для впізнання.

Акцентовано увагу на недоліках тактики проведення пред'явлення для впізнання, що істотно обмежує право особи, яку впізнають на вибір будь-якого місця на свій розсуд.

Здійснений аналіз прийменника «серед» у нормативно-правовому акті, що регламентує порядок проведення пред'явлення особи для впізнання.

Запропоновано змінити формулювання «Перед тим як пред'явити особу для впізнання, їй пропонується у відсутності особи, яка впізнає, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, які пред'являються», що міститься у ч. 2 ст. 228 Кримінального процесуального кодексу України, на «Перед тим як пред'явити особу для впізнання, їй пропонується у відсутності особи, яка впізнає, за своїм вибором зайняти будь-яке з місць, підготовлених для пред'явлення осіб, після чого особи, які пред'являються разом з особою, яку впізнають, розташовуються на вільних місцях, про що в протоколі впізнання робиться відповідний запис».

Ключові слова: тактико-криміналістичний прийом, пред'явлення особи для впізнання, криміналістична рекомендація, особа, яку впізнають, особа, що впізнає.

Постановка проблеми

Багато відомих учених-криміналістів відзначають тісний взаємозв'язок кримінального процесу з криміналістикою. Так, Є. П. Іщенко та А. О. Топорков у своїх роботах підкреслюють, що кримінально-процесуальне право визначає межі та умови застосування криміналістичних рекомендацій у розкритті та розслідуванні злочинів, компетенцію учасників процесу у використанні криміналістичних засобів і прийомів, процесуальний порядок проведення слідчих дій. Криміналістика ж на цій основі розробляє засоби, прийоми та рекомендації щодо оптимального досягнення цілей кримінального судочинства [1].

Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, Ю. Г. Корухов і О. Р. Россинська вказують, що процесуальні науки визначають межі й умови застосування криміналістичних рекомендацій у сфері судового дослідження, компетенцію різних учасників процесу у використанні криміналістичних засобів, прийомів, методик тощо [2,3,4,5].

Інші вчені вважають, що в криміналістичних наукових дослідженнях реалізуються поняття, підходи, різні концепції та положення, що створюються кримінально-правовою, кримінально-процесуальною науками, кримінологією, юридичною психологією. У свою чергу, зазначені юридичні науки вбирають у себе все корисне, що створюється в криміналістиці.

Результати криміналістичних досліджень чинять безпосередній позитивний вплив на створення нових, уточнення та зміну чинних законів.

Однак головне завдання криміналістів – своїми розробками сприяти створенню ефективного механізму реалізації законів та іншого нормативного матеріалу, що регулює відносини в кримінальному судочинстві [3].

Водночас, на наш погляд, слід зазначити, що розвиток криміналістичної техніки і криміналістичної тактики йде з деяким випередженням кримінально-процесуального законодавства. Наприклад, тільки з ухваленням у 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу України було законодавчо закріплено таку раніше розроблену в рамках криміналістичної тактики та успішно застосовувану на практиці слідчу дію, як слідчий експеримент. Водночас далеко не всі криміналістичні рекомендації отримали своє законодавче закріплення, а деякі тактико-криміналістичні прийоми щодо проведення тих чи інших слідчих дій потребують подальшого розроблення. У зв'язку з цим ми зупинимося на одному з дискусійних питань – про тактику проведення пред'явлення особи для впізнання.

Стан дослідження проблеми

Значний внесок у розвиток теорії взаємозв'язку кримінального процесу з криміналістикою, застосування криміналістичних рекомендацій у сфері судового дослідження зробили такі вчені, як Є. П. Іщенко та А. О. Топорков, Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, Ю. Г. Корухов і О. Р. Россинська та інші автори.

Мета і завдання дослідження полягає в дослідженні окремих особливостей тактики проведення пред'явлення особи для впізнання.

Виклад основного матеріалу

Пред'явлення для впізнання – це самостійна слідча дія, яка слугує ефективним способом як збору нових доказів, так і перевірки раніше зібраних.

Пред'явлення для впізнання є одним із видів ідентифікації за уявним образом, що зберігся в пам'яті того, хто впізнає. Розглянута слідча дія має на меті ототожнення раніше побаченого об'єкта (людини, тварини, предмета) з тим, що пред'являють особі, що впізнає, на даний час. Цьому передують встановлен-

ня групової належності, яке можна характеризувати як етап криміналістичної ідентифікації. Найчастіше, приймаючи рішення про пред'явлення для впізнання, слідчий вирішує питання про групову належність об'єкта впізнання: він пред'являє шуканий об'єкт у групі однорідних. Це положення випливає з кримінально-процесуального законодавства (ч. 2 ст. 228 КПК України).

Особа, що впізнає, може висловити своє судження про однорідність пред'явленого об'єкта, тобто визначити об'єкт як такий самий, але це судження не є метою пред'явлення для впізнання. Підтвердження групової належності пред'явленого об'єкта з раніше сприйнятим має певне значення для розслідування кримінального правопорушення, однак воно менш ефективне, ніж встановлення тотожності.

Сутність пред'явлення для впізнання, як вважають деякі вчені, полягає в психологічному механізмі уявного зіставлення образу раніше сприйнятого об'єкта з образом (передусім за індивідуалізуючими ознаками й особливостями) об'єкту, що пред'являється [6]. Ці положення знайшли своє відображення в правилах і тактико-криміналістичних рекомендаціях проведення пред'явлення для впізнання.

У юридичній літературі, зазвичай, найбільш раціональним вважається такий спосіб організації проведення пред'явлення особи для впізнання. Відповідно до кримінально-процесуального закону розглянутій слідчій дії в обов'язковому порядку має передувати допит особи, що впізнає. У протоколі допиту має бути зафіксовано, що особа, яку допитують, може впізнати раніше бачений об'єкт, обставини, за яких особа, що впізнає бачила особу, яку впізнають, прикмети й особливості особи, яку пред'являють для впізнання. Потім проводиться безпосередня підготовка до пред'явлення для впізнання, під час якої визначається час, місце, особи, які беруть участь, технічні засоби. Далі у відведені для проведення цієї слідчої дії приміщення (кабінет слідчого або інше місце, що відповідає умовам, які унеможливають візуальне спостереження особи, що впізнає з особою, яку впізнають) з метою засвідчення факту проведення слідчої дії запрошують не менше двох

понятих, а також не менше трьох осіб (статистів). Понятим і статистам слідчий роз'яснює їхні права й обов'язки, суть слідчої дії, які дії має виконувати кожен із присутніх. Потім до кабінету запрошують особу, яку впізнають. Слідчий повинен йому пояснити мету виклику, права та обов'язки, порядок проведення слідчої дії.

Особа, упізнання якої проводиться, пред'являється особі, що впізнає разом з іншими особами (не менш як з трьома), за можливістю схожими за зовнішніми ознаками з особою, яку впізнають. Рекомендується, щоб особи, яких пред'являють для впізнання, не мали різких відмінностей за статурою, віком, зростом, кольором волосся тощо. Одяг також не повинен суттєво відрізнитися.

Перед початком дії особі, яку впізнають, пропонується зайняти будь-яке місце серед інших осіб, що пред'являються. Це пов'язано з бажанням унеможливити фальсифікацію результатів цієї слідчої дії, коли особа, що впізнає, за підказкою може впізнати потрібну людину за місцем, на яке його поставили [8]. Потім у приміщенні викликається по телефону особа, що впізнає. Якщо особа, що впізнає, є свідком або потерпілим, його попереджають про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань (ст. 385 КК України) і за давання завідомо неправдивих показань (ст. 384 КК України). Потім особі, що впізнає, пропонують уважно оглянути осіб, яких пред'являють для впізнання, і вказати, чи впізнає когось із них, кого саме і за якими прикметами, а також пояснити, за яких обставин раніше бачив упізнану людину.

Водночас автори навчальної літератури у своїх працях [1,2,3,4,5,6,7] не приділяють достатньої уваги такій тактичній особливості, як розташування особи, яку впізнають, і осіб, разом з якими її впізнають у процесі пред'явлення для впізнання.

На нашу думку, зазначене в ч. 2 ст. 228 Кримінального процесуального кодексу України правило, що перед початком впізнання особи, яку впізнають пропонується зайняти будь-яке місце серед інших осіб, що пред'являються, фактично обмежує право особи, яку впізнають до вибору будь-якого місця. Так, дотримуючись вимог зазначеного

нормативно-правового акта, слідчий повинен виконати таку послідовність дій. Слідчий пропонує статистам перейти і розташуватися у відведеному для пред'явлення впізнання місці. Зазвичай відведене для демонстрації осіб, що пред'являються, місце становить розташовані в ряд чотири стільці або вільну ділянку простору вздовж однієї зі стін кабінету слідчого. Статисти за розпорядженням слідчого займають на свій розсуд три з чотирьох відведених для пред'явлення осіб місця. Після чого залишається вільним тільки одне відведене місце. Потім особі, яку впізнають, пропонується зайняти будь-яке місце серед осіб, що пред'являються.

У словнику української мови прийменник «серед» може вживатися в таких значеннях:

1) Під час позначення осіб, предметів і т. ін., в оточенні яких перебуває хто-, що-небудь або відбувається якась дія; між, поміж.

2) Під час позначення осіб, предметів, у складі, у числі яких знаходиться хто-, що-небудь; поміж.

3) Під час позначення певного кола людей, середовища, у якому відбувається якась дія або хтось перебуває [9].

Згідно зі словником української мови прийменник «серед» має такі синоніми, як «між», «поміж», «посеред».

Своєю чергою, прийменник «між» у словнику української мови трактується як:

1) під час означення просторового розташування предмета чи вияву дії посередині чого-небудь;

2) під час означення місця, куди спрямована дія;

3) під час означення осіб, предметів, явищ, які порівнюються, зіставляються між собою [10].

Тому ми вважаємо, що власне формулювання, яке міститься в ч. 2 ст. 228 Кримінального процесуального кодексу України, особі, яку впізнають пропонується зайняти будь-яке місце серед інших осіб, які пред'являються, передбачає першочергове розташування статистів, а потім між ними пропонують розташуватися особі, яку упізнають. Тим самим скорочується кількість можливих варіантів у виборі особою, яку впізнають для себе місця, часто до одного. Наприклад, якщо місцями розташування пред'явлених осіб є чотири

стілці, на трьох з яких розташовуються статисти, а особа, яку впізнають, опиняється перед вибором: розташуватися на одному вільному місці (що є припущенням зайняти будь-яке місце «серед» пред'явлених осіб) або запропонувати статистові «поступитися своїм місцем» (у такому разі особа, яку впізнають займе місце «замість» пред'явленої особи, що вступає в суперечність із формулюванням нормативно-правового акта). Подібна тактика проведення пред'явлення для впізнання істотно обмежує право особи, яку впізнають на вибір будь-якого місця на свій розсуд і водночас загалом не суперечить вимогам закону.

Висновки

Таким чином, ми вважаємо, що перед безпосереднім впізнанням особі, яку впізнають необхідно пропонувати зайняти будь-яке зручне для нього місце, яке не суперечить вимогам проведення процедури, і тільки після цього – розташовувати статистів. У зв'язку з цим формулювання». Перед тим як пред'явити особу для впізнання, їй пропонується у відсутності особи, яка впізнає, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, які пред'являються «, що міститься у ч. 2 ст. 228 Кримінального процесуального кодексу України, на наш погляд, потребує зміни.

Література

1. Ищенко Е. П., Топорков А. А. Криминалистика: учебник / под ред. Е. П. Ищенко. – М.: Юридическая фирма «КОНТРАКТ», «ИНФРА-М», 2006. – 748 с.
2. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика: учебник для вузов. /под ред. Р. С. Белкина. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА—ИНФРА • М), 2000. – 990 с.
3. Криминалистика: учебник / под ред. В. А. Образцова. – М., 2002. С. 36-37.
4. Криминалистика: учебник / под ред. А. Г. Филиппова. – М., 2005. С. 7-8.
5. Хижняк Д. С. Процессуальные и криминалистические проблемы развития тактики следственных действий. – М., 2004. С. 38-41.
6. Шурухов Н. Г. Криминалистика: учеб. пособие. – М., 2005. С. 297-298.
7. Курс криминалистики: в 3 т. / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. – СПб.,

2004. Т. I. Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика. С. 629-632.

8. Эксперт: Руководство для экспертов органов внутренних дел / под ред. Т. В. Аверьяновой, В. Ф. Статкуса. – М., 2003. С. 214.

9. Словник української мови: в 11 томах. Том 9, 1978. С. 133.

10. Словник української мови: в 11 томах. Том 4, 1973. С. 726.

Volodymyr Baranyak

Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education Lviv Polytechnic National University, Chair of Criminal Law and Procedure

e-mail: baranyakvm@gmail.com

PRESENTING A PERSON FOR IDENTIFICATION: SOME PECULIARITIES OF THE TACTICS OF IDENTIFICATION

The author analyses forensic scientific research on the relationship between criminal procedure and forensics in the field of application of forensic recommendations and some tactical and forensic techniques for conducting various investigative actions. One of the controversial issues regarding the tactics of identification is considered.

Attention is focused on the shortcomings of the tactics of identification, which significantly restricts the right of the person being identified to choose any place of his/her choice.

The article analyses the preposition «among» in the legal act regulating the procedure for identification.

It is proposed to change the wording «Before presenting a person for identification, he/she is offered, in the absence of the identifying person, to take any place among other persons who are presented», contained in part 2 of Art. 228 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, to «Before presenting a person for identification, he/she shall be offered, in the absence of the identifying person, to take any of the places prepared for the presentation of persons, after which the persons presented together with the person being identified shall be placed in free places, and a corresponding entry shall be made in the identification protocol».

Key words: *tactical and forensic technique, presentation of a person for identification, forensic recommendation, person to be identified, person who identifies.*

ОСОБЛИВОСТІ НАРАХУВАННЯ І СПЛАТИ ШТРАФНИХ САНКЦІЙ ТА ПЕНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ЄВДОКІМЕНКО Сергій Анатолійович - доктор юридичних наук, доцент кафедри кримінального права, кримінології, цивільного та господарського права Вищого навчального закладу «Національна академія управління»

ORCID: 0000-0003-4700-9777

DOI 10.32782/EP.2023.4.11

Розглянуті питання визначення форм відповідальності за порушення господарських зобов'язань суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин та досліджені особливості нарахування, сплати штрафних санкцій і пені в умовах воєнного стану, важливі для забезпечення своєчасного виконання господарських договорів. В умовах воєнного стану це веде до збалансованого розвитку економічних відносин суб'єктів господарювання та в цілому до укріплення потенціалу країни.

Ключові слова: господарські зобов'язання, господарсько-правова відповідальність, збитки, економічні ризики, штрафні санкції, пеня, форс-мажорні обставини, умови воєнного стану.

Постановка проблеми

Відповідно до Господарського кодексу України, підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання. Учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним вжито всіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення. У разі якщо інше не передбачено законом або договором, суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання несе господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання

виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин за цих умов здійснення господарської діяльності. Не вважаються такими обставинами, зокрема, порушення зобов'язань контрагентами правопорушника, відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів, відсутність у боржника необхідних коштів [1, ст.218]. Особливої уваги заслуговує питання застосування системи штрафних санкцій та пені в умовах дії воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання умов настання та застосування штрафних санкцій у господарських відносинах завжди було предметом дослідження українських вчених, серед яких: Г. Л. Знаменський, О. П. Подцерковний, В. С. Щербина, Н. М. Шевченко, С. М. Мамедова, В. М. Черешнюк, З. Ф. Татькова та інші, а тому, як наслідок, необхідно розглянути особливості нарахування і сплати штрафних санкцій та пені в умовах воєнного стану.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Актуальність цього дослідження полягає в необхідності чіткого окреслення умов настання штрафних санкцій та пені при виконанні зобов'язань по договорах купівлі-продажу, позики, оренди. Також, до складу збитків згідно з частиною 1 статті 225 Господарського кодексу України входять додаткові витрати та втрачена (упущена) вигода.

При цьому, у Господарському кодексі наводиться лише приблизний, невичерпний перелік збитків, які можуть бути відшкодовані як додаткові витрати. Це передбачає проведення попереднього аналізу та ретельних підрахувань. Крім того, передбачається проведення аналізу розрахунків при можливому зменшенні розміру штрафних санкцій боржника на користь кредитора. Війна, що розв'язана Російською Федерацією проти України, суттєво збільшує економічні ризики при виконанні договорів, також фактори економічної нестабільності пов'язані із заходами щодо договорів позики.

Таким чином, **метою дослідження** особливостей нарахування та сплати штрафних санкцій та пені в умовах воєнного стану є з'ясування умов дотримання заходів відповідальності при виконанні господарських зобов'язань та зміни до деяких законодавчих актів.

Виклад основного матеріалу

З точки зору господарського права, юридична відповідальність передбачає використання насамперед таких законодавчих актів, як: Господарський кодекс України від 16.01.2003 р., із змінами (далі – ГК України) [1] та Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р., із змінами (далі – ГПК України) [2]. Перш за все, зупинимось на визначенні умов настання відповідальності. Як впливає з ГК України, відповідальність продиктована дотриманням господарських зобов'язань. Згідно зі статтею 173 ГК України, господарським визнається зобов'язання, що виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених цим Кодексом, у силу якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо), або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку [1, ст.173-1].

Колектив авторів (Подцерковний О. П., Добровольська В. В., Зягіна Д. В., Будурова Г. М.) у навчально-методичному посібнику, далі – Подцерковний О. П. (зі співавторами), відзначають, що принципи належного виконання полягає у виконанні зобов'язання належним чином – відповідно до вимог закону, інших нормативно – правових актів, договору, а за відсутності в цих правових документах конкретних вимог щодо їх виконання – згідно з вимогами, що в певних умовах звичайно ставляться (іншими словами, – відповідно до звичаїв господарсько-ділового обігу). Це стосується і місця, і часу виконання зобов'язання, і можливості (неможливості) розстрочення виконання [3, с.117].

Однією з підстав виникнення господарських зобов'язань (і найпоширенішою у сфері економіки) є господарські договори, за допомогою яких опосередковуються зв'язки між суб'єктами господарювання, а також між ними та іншими учасниками господарських відносин. Термін «господарський договір» широко використовується в законодавстві, юридичній літературі та в господарській практиці. Однак чинне законодавство не містить визначення господарського договору, хоча в Господарському кодексі України йому присвячена ціла глава – 20 «Господарські договори» (статті 179-188) [3, с.119].

Господарський договір – це зафіксовані в спеціальному правовому документі на підставі угоди зобов'язання учасників господарських відносин (сторін), спрямовані на обслуговування (забезпечення) їх господарської діяльності (господарських потреб), що ґрунтуються на оптимальному врахуванні інтересів сторін і загальногосподарського інтересу [3, с.120].

Невиконання зобов'язань веде до настання юридичної відповідальності.

Як визначено в пунктах 1-3 статті 193 ГК України, суб'єкти господарювання та інші учасники господарських відносин повинні виконувати господарські зобов'язання належним чином відповідно до закону, інших правових актів, договору, а за відсутності конкретних вимог щодо виконання зобов'язання – відповідно до вимог, що в певних умовах звичайно ставляться. До ви-

конання господарських договорів застосовуються відповідні положення Цивільного кодексу України з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом.

Кожна сторона повинна вжити всіх заходів, необхідних для належного виконання нею зобов'язання, враховуючи інтереси другої сторони та забезпечення загальногосподарського інтересу. Порухення зобов'язань є підставою для застосування господарських санкцій, передбачених цим Кодексом, іншими законами або договором.

Застосування господарських санкцій до суб'єкта, який порушив зобов'язання, не звільняє цього суб'єкта від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, крім випадків, коли інше передбачено законом або договором, або управнена сторона відмовилася від прийняття виконання зобов'язання [1, ст.193-1, ст.193-2, ст.193-3].

Подцерковний О. П. (зі співавторами) вказує, що господарсько-правова відповідальність знаходить у законодавстві своєрідне регулювання. Зокрема, в гл. 24 ГК України наводиться її самостійне поняття, перелік санкцій, принципи, підстави, межі і порядок реалізації [3, с.97].

Згідно зі статтею 216 ГК України, господарсько-правова відповідальність учасників господарських відносин відзначає, що:

1. Учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених цим Кодексом, іншими законами та договором.

2. Застосування господарських санкцій повинно гарантувати захист прав і законних інтересів громадян, організацій та держави, у тому числі відшкодування збитків учасникам господарських відносин, завданих внаслідок правопорушення, та забезпечувати правопорядок у сфері господарювання.

3. Господарсько-правова відповідальність базується на принципах, згідно з якими:

-потерпіла сторона має право на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі; передбачена законом відповідальність виробника (продавця) за недоброякісність продукції засто-

совується також незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;

-сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання, а також відшкодування збитків не звільняють правопорушника без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі;

-у господарському договорі неприпустимі застереження щодо виключення або обмеження відповідальності виробника (продавця) продукції [1, ст.216].

Ми згодні, що під формою господарсько-правової відповідальності розуміють форму вираження економічних обтяжень, що покладаються на правопорушника. Відповідальність може наступити у формах: відшкодування збитків, сплати неустойки, втрати завдатку, відмови управненої сторони від прийняття подальшого виконання зобов'язання, конфіскація майна і т.п.

В основу поділу господарсько-правової відповідальності на види покладаються різні критерії розрізнення відповідних санкцій [3, с.100].

Ми згодні із зазначенням, що, класифікуючи засоби господарсько-правової відповідальності, слід вести мову про види господарсько-правових санкцій, що групуються за певними критеріями (ознаками) та форми, у яких реалізуються відповідні господарсько-правові санкції [3, с.101].

У статті 217 ГК України зазначено, що:

1. Господарськими санкціями визнаються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, у результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки.

2. У сфері господарювання застосовуються такі види господарських санкцій: відшкодування збитків; штрафні санкції; оперативно-господарські санкції.

3. Крім зазначених у частині другій цієї статті господарських санкцій, до суб'єктів господарювання за порушення ними правил здійснення господарської діяльності застосовуються адміністративно-господарські санкції.

4. Господарські санкції застосовуються у встановленому законом порядку за ініціативою учасників господарських відносин, а адміністративно-господарські санкції – упо-

вноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування [1, ст.217].

Ми згодні з Подцерковним О. П. (та зі співавторами), що відшкодування збитків – це один із видів господарсько-правових санкцій, що застосовуються до учасників господарських правовідносин у результаті вчинення господарського правопорушення та виражаються в настанні негативних наслідків у вигляді відшкодування вартості втраченого, пошкодженого або знищеного майна, додаткових витрат (реальних збитків), упущеної вигоди та моральної шкоди [3, с.102].

Згідно з частиною 2 статті 224 ГК України, під збитками розуміються витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною [1, ст.224-2].

Склад та розмір відшкодування збитків визначено у статті 225 ГК України, а саме:

До складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються:

- вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства;

- додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною;

- неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною;

- матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом [1, ст.225-1].

Склад збитків повинні становити такі елементи:

- реальні збитки (які включають вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна та додаткові витрати, понесені стороною, яка зазнала збитків, включаючи витрати на оплату послуг адвоката);

- упущена вигода;

- матеріальна компенсація моральної шкоди (за умови передбачення такої компенсації законом або в договорі) [3, с.103].

При дослідженні особливостей відшкодування збитків у сфері господарювання необхідним є аналіз природи і складу збитків, що можуть виникати за порушення господарських зобов'язань, проведення розмежування категорій збитків і шкоди, аналіз положень ГК України і ЦК України щодо складу збитків та особливостей їх відшкодування, визначення підстав відшкодування збитків у сфері господарювання, необхідним є дослідження умов відшкодування збитків, зокрема сутність принципу «повного відшкодування збитків». Крім того, доцільно проаналізувати специфіку відшкодування збитків за порушення окремих видів господарських зобов'язань, у тому числі грошових [3, с.103].

Згідно з частиною десятою статті 238 ГПК України суд, приймаючи рішення про стягнення боргу, на який нараховуються відсотки або пеня, може зазначити в рішенні про нарахування відповідних відсотків або пені до моменту виконання рішення з урахуванням приписів законодавства України, що регулюють таке нарахування.

Остаточна сума відсотків (пені) у такому випадку розраховується за правилами, визначеними у рішенні суду, органом (особою), що здійснює примусове виконання рішення суду і відповідні дії (рішення) якого можуть бути оскаржені в порядку, передбаченому розділом VI ГПК України на загальних підставах [2, ст.238-10].

Штрафними санкціями є один із видів господарсько-правових санкцій, що застосовується до учасників господарських правовідносин у результаті вчинення господарського правопорушення, незалежно від майнової шкоди, якої зазнала потерпіла сторона внаслідок такого правопорушення, та виражаються в настанні негативних наслідків для правопорушника у вигляді стягнення неустойки (штрафу, пені) [3, с.104].

Залежно від співвідношення права на неустойку з правом на відшкодування збитків виділяють чотири види неустойки: штрафну, залікову, виключну та альтернативну.

Штрафною є неустойка, яка підлягає стягненню в повному розмірі, незалежно від відшкодування збитків. При заліковій неустойці відшкодуванню підлягають як неустойка, так і збитки, проте у частині, у якій вони не покриваються неустойкою. Винятковою називається неустойка, яка обмежує відповідальність за невиконання або неналежне виконання зобов'язання лише виплатою неустойки, виключаючи можливість збитків. Альтернативною є неустойка, яка надає кредитору можливість вибору стягнення неустойки чи відшкодування збитків [3, с.104].

Штрафними санкціями згідно зі ст. 230 ГК України визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконанні або неналежному виконанні господарського зобов'язання [3, с.104].

Статтею 233 ГК ГПК України передбачено зменшення розміру штрафних санкцій, тобто в разі якщо належні до сплати штрафні санкції надмірно великі порівняно із збитками кредитора, суд має право зменшити розмір санкцій. При цьому повинно бути взято до уваги:

- ступінь виконання зобов'язання боржником;
- майновий стан сторін, які беруть участь у зобов'язанні;
- не лише майнові, але й інші інтереси сторін, що заслуговують на увагу [1, ст.233-1].

З 24 лютого 2022 року в Україні введено режим воєнного стану.

Як відзначає Олена Радтке, виконання багатьох зобов'язань за цивільно-правовими договорами ускладнюється або стає неможливим [4].

До них, за нашою думкою, можливо додати й господарсько-правові договори щодо майново-господарських зобов'язань, договори купівлі-продажу. Проте, певних обмежень у процесі здійснення господарської діяльності, та пільг для досягнення необхідних цілей по відношенню до цих зобов'язань не визначено.

Щодо таких договорів Олена Радтке пропонує застосування в договірних право-

відносинах форс-мажорних обставин, що ми повністю підтримуємо.

Проте автоматично форс-мажорні обставини не застосовується. Між форс-мажорними обставинами і неможливістю виконати якоесь конкретне договірне зобов'язання повинен існувати причинно-наслідковий зв'язок. Власне воєнний стан не варто розцінювати як можливість невиконання зобов'язань за договорами. Потрібно розбиратися в деталях, за потреби – збирати докази та готуватися до судового розгляду [4].

Згідно з листом Торгово-промислової палати України (далі – ТПП України) вказано, що на підставі ст. ст. 14, 14¹ Закону України “Про торгово-промислові палати в Україні” від 02.12.1997 № 671/97-ВР, Статуту ТПП України, цим засвідчує форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили): військову агресію Російської Федерації проти України, що стало підставою введення воєнного стану з 24 лютого 2022 року, відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 “Про введення воєнного стану в Україні” [5].

Враховуючи це, ТПП України підтверджує, що зазначені обставини з 24 лютого 2022 року до їх офіційного закінчення, є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб по договору, окремим податковим та/чи іншим зобов'язанням/обов'язком, виконання яких/-го настало згідно з умовами договору, контракту, угоди, законодавчих чи інших нормативних актів і виконання відповідно яких/-го стало неможливим у встановлений термін внаслідок настання таких форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) [5].

Проте, відповідно до частини 3 статті 216 (нагадуємо: сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання, а також відшкодування збитків не звільняють правопорушника без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі) самі зобов'язання потрібно виконувати.

Мова йде лише про можливість звільнення сторони договору від цивільно-правової відповідальності в разі невиконання або порушення умов виконання зобов'язання [4].

У зв'язку з порушенням договірних зобов'язань у період воєнного стану доведеться вирішувати в суді чималу кількість спорів. При цьому суд надаватиме оцінку всім доказам. Окремо суд оцінюватиме достовірність, належність і допустимість кожного доказу. Також загалом суд установлюватиме взаємний зв'язок доказів та їхню достатність у сукупності [4].

Щодо інших договорів передбачається наступне:

1) договори позики:

під час воєнного стану та протягом 30 днів після його закінчення (скасування) кредитор суттєво обмежується в правах. Зокрема, він не вправі:

- збільшувати відсоткову ставку (виняток – коли змінна відсоткова ставка закріплена договором);

- нараховувати штрафи, пені, 3 % річних, інфляційні втрати або накладати інші види відповідальності в разі прострочення внесення платежів;

- вимагати погашення боргу в повному обсязі або ще гірше – достроково (коли в договорі передбачені певні конкретні строки погашення);

- іпотекодержатель не може протягом цього періоду набути права власності на предмет іпотеки, продати відповідний об'єкт нерухомості, виселити з нього мешканців [4].

У Законі України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану», що передбачено у розділі IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про споживче кредитування» (пунктом 6¹) зазначено:

У період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після дня його припинення або скасування у разі прострочення споживачем виконання зобов'язань за договором про споживчий кредит споживач звільняється від відповідальності перед кредитором за таке прострочення. У разі допущення такого прострочення споживач звільняється, зокрема, від обов'язку сплати кредитором неустойки (штрафу, пені) та інших платежів, сплата яких передбачена договором про спо-

живчий кредит за прострочення виконання (невиконання, часткове виконання) споживачем зобов'язань за таким договором. Забороняється збільшення процентної ставки за користування кредитом з ризиком інших, ніж передбачені частиною четвертою статті 1056¹ Цивільного кодексу України, у разі невиконання зобов'язань за договором про споживчий кредит у період, зазначений у цьому пункті. Норми цього пункту поширюються, у тому числі, на кредити, визначені частиною другою статті 3 цього Закону.

Установити, що неустойка (штраф, пеня) та інші платежі, сплата яких передбачена договором про споживчий кредит, нараховані лише з 24 лютого 2022 року за прострочення виконання (невиконання, часткове виконання) за таким договором, підлягають списанню кредитором»[6, 7].

Фактично позичальнику надають можливість не обслуговувати свій кредит (не вносити платежі згідно з графіком), і жодних штрафних санкцій за це не буде.

За позичальником зберігаються договірні зобов'язання щодо погашення тіла кредиту і нарахованих відсотків. Адже нарахування відсотків кредиторами – законний процес. Той факт, що деякі банки в перші місяці війни запровадили кредитні канікули та призупинили нарахування відсотків, було актом доброї волі, а не вимогою закону;

2) договори оренди:

- зберігається унесення орендних платежів;

- у деяких договорах оренди містяться форс-мажорні застереження, на підставі яких орендаря звільняють від орендної плати на час дії форс-мажорних обставин. Проте за відсутності такого застереження орендареві буде складно довести неможливість використання майна та бути звільненим від орендної плати, якщо, скажімо, доступ до майна зберігається;

3) договір підряду:

- замовник може скористатися форс-мажором як підставою затримки платежів за виконані роботи чи послуги, а саме домовитися з виконавцем про відстрочення або розстрочення внесення таких платежів. Зокрема, як замовник, так і виконавець повинні дотримуватися процедури вчасного

повідомлення іншої сторони договору про наявні перешкоди у виконанні зобов'язань.

- щодо договорів будівельного підряду в тому випадку, коли об'єкт будівництва зруйновано або значно пошкоджено внаслідок збройної агресії РФ, замовник має відшкодувати виконавцеві всі фактично понесені витрати попри те, що договір не буде виконаний, тобто об'єкт будівництва неможливо здати замовнику згідно з умовами договору [4].

Висновок

Метою дослідження було визначення форм відповідальності та складу господарських санкцій, встановлення розміру штрафних санкцій та пені. Розглянуті особливості нарахування та сплати штрафних санкцій та пені в умовах воєнного стану. Зокрема, умови відповідальності по виконанню зобов'язань за договорами купівлі-продажу, позики, оренди та будівельного підряду.

Зазначено, що у період дії воєнного стану значно зростають економічні ризики як виконавця, так і замовника. Тобто може мати місце як затримка платежів за виконані роботи, так і відстрочення поставки (здачі) продукції (робіт) по відповідному договору. Для запобігання ризику пред'явлення штрафних санкцій передбачається своєчасне повідомлення сторін договору про наявність перешкоди у виконанні зобов'язання (незалежної від сторін договору). У цих умовах зростає роль збору доказової бази даних щодо порушення договірних зобов'язань. Наявність форс-мажорних обставин затверджується лише в суді.

Означені проблеми відшкодування збитків доповнюються додатковими втратами щодо договорів позики, за рахунок скасування штрафів, пені, 3 % річних, інфляційних втрат на час воєнного стану та протягом 30 днів після його закінчення (скасування), визначених згідно прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану».

Література

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // ВВР. – 2003. – № 18-22. – Ст. 144 (із змінами).

2. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. //ВВР. – 1992 – № 6 – Ст.56 (із змінами).

3. Господарське право : навчально-методичний посібник (для студентів денної та заочної форми навчання) / Подцерковний О. П., Добровольська В. В., Зятіна Д. В., Будурова Г. М. – Одеса, 2021. – 166 с.

4. Олена Радтке. Договірні відносини у воєнний час. Що змінилося? Олена Радтке, адвокат, керуючий партнер адвокатського об'єднання, член Ради Комітету з питань верховенства права НААУ, АО «Радтке-Прядко і партнери»/ https://uz.ligazakon.ua/magazine_article/EA015902

5. Лист Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 року № 2024/ 02.0-7.1// Всім, кого це стосується

6. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2120-IX/ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#top>

7. Закон України «Про споживче кредитування» від 15 листопада 2016 року № 1734-VIII (Відомості Верховної Ради України, 2017 р., № 1, ст. 2) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text>

***Yevdokimenko Serhii Anatoliiovych* SPECIFICS IN CALCULATING AND PAYING FINES AND PENALTIES IN TERMS OF MARTIAL LAW**

Considered issues of determining the forms of responsibility for the violation of economic obligations of business entities and other participants in economic relations, as well as studied specific features of calculating, paying the fines and penalties in terms of the martial law are important for ensuring the timely execution of commercial agreements. In terms of the martial law it leads to the balanced development of economic relations of business entities and, in general, to strengthening the country's potential.

Key words: economic obligations, economic and legal responsibility, damages, economic risks, fines, penalties, force majeure, terms of the martial law.

ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА ЯК СУБ'ЄКТ ЗДІЙСНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

БОРИСОВА Олена Василівна - аспірант кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України

ORCID: 0009-0008-7164-8820
DOI 10.32782/EP.2023.4.12

У статті досліджено поняття територіальної громади як суб'єкта здійснення екологічної політики, визначено термін «державна екологічна політика» та окреслено її основні завдання. Визначено роль територіальних громад у контексті здійснення екологічної політики, констатовано, що роль органів місцевого самоврядування націлена на створення місцевих екологічних цільових програм, а в питаннях, які територіальні громади не можуть розв'язати відслідковується залучення державних цільових програм. Вбачається гостра потреба у реформуванні екологічної політики, що зумовлюється зобов'язаннями, які взяла на себе Україна для вступу у Європейський Союз.

Встановлено, що сприйняття України у міжнародному товаристві у багатьох випадках пов'язується із екологічно-небезпечними катаклізмами, що відбувалися на її території. Сучасні реалії відкидають першочерговість розв'язання проблем, пов'язаних з довкіллям, оскільки в період ведення кровопролитної війни з окупантом, передній план займає потреба у перемозі. Екологічну шкоду, нанесену бойовими діями, важко оцінити в матеріальному контексті, фактично вона не піддається фінансовій оцінці, проте для держави архіважливим є спрямування політики на відновлення сприятливого природного навколишнього середовища, забезпечення екологічної безпеки, раціональне використання природних ресурсів та збереження довкілля для майбутніх поколінь.

Роль територіальних громад як суб'єктів здійснення екологічної політики передбачена на законодавчому рівні. Діяльність ор-

ганів місцевого самоврядування спрямована на створення місцевих цільових програм, що носять екологічний характер, проте на практиці відсутній комплексний підхід до сприйняття проблеми. До питань, розв'язати які територіальним громадам не під силу, залучається держава шляхом розробки цільової програми.

Екологічна політика та право потребує активного та дієвого реформування, оскільки зазначене зобов'язання було взяте при підписанні Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Однак, попри існування дієвого правового механізму контролю та реалізації екологічної безпеки, варто усвідомлювати факт його нікчемності в умовах, коли в практичному аспекті пересічний громадянин нехтуватиме встановленими правилами.

Ключові слова: державна екологічна політика, охорона навколишнього природного середовища, довкілля, державна регіональна політика, органи місцевого самоврядування, територіальна громада, державна цільова програма, регіональна програма соціально-економічного розвитку, громадськість.

Постановка проблеми

Державна екологічна політика є самостійним напрямом, де держава займає позицію активного суб'єкта її реалізації. Проте, варто усвідомити доречність поділу такої політики на регіональний, муніципальний та локальний рівні. Насамперед, це зумовлено проблемами, притаманними для конкретного регіону, оскільки Україна, будучи най-

більшою державою Європи, має різноманітні географічні та адміністративно-територіальні особливості. Відтак, обсяг і методи застосування екологічної політики на місцях залежатимуть від факторів, характерних для відповідної території. Одним із суб'єктів забезпечення та реалізації державної екологічної політики є територіальні громади, діяльність яких розкривається у цій статті.

Стан дослідження проблеми

Під час здійснення автором дослідження значну роль відіграли роботи наступних науковців: Г.І. Балюк, Ю.О. Чугуєнка, О.І. Савенкова, В.К. Матвійчука, Заржицького О.С. та інших, у наукових здобутках яких достеменно розкрито поняття територіальної громади та особливості її функціонування в розрізі здійснення екологічної політики.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Не вирішеним в процесі децентралізації залишається те, яким чином і на яких засадах, ідеологічних, організаційних, правових має будуватись екологічна політика об'єднаної територіальної громади, з урахуванням того, що громад є значна кількість і при цьому їх адміністративні межі ніяк не співпадають з кордонами різних кліматичних поясів, зонами поширення рослин і тварин, басейнами водних ресурсів тощо. Отже, слід розглянути територіальну громаду як нового суб'єкта екологічної політики.

Таким чином, **метою дослідження** було взято здійснення аналізу нормативної бази та наукових поглядів щодо закріплення територіальної громади як суб'єкта здійснення екологічної політики.

Виклад основного матеріалу

Не здається дивним прагнення людини проживати в екологічно чистому просторі, оскільки міцне здоров'я – невід'ємний атрибут щасливого та стабільного майбутнього. Враховуючи катаклізми, кількість яких на планеті щороку зростає, дедалі важче нестримним амбіціям досягнути обмеженість природних ресурсів. Україна неодноразово

знаходилася в епіцентрі жахливих екологічних криз, зокрема, Чорнобильська катастрофа 1986 року залишила глибокий відбиток не лише на імунитеті громадян УРСР, але й на геополітичній карті, перетворившись на один із факторів, що почали відлік до кінця імперії під назвою Радянський Союз. Досить іронічно усвідомлювати, що попри колосальні вкладення коштів у спорудження саркофагів та інших витрат, спрямованих на подолання наслідків вибуху на АЕС, у 2022 році через дії окупантів зона відчуження знову нагадала про себе. Сьогодні ключовим каталізатором виникнення проблем з навколишнім середовищем є агресія з боку невгамовного сусіда, однак попри війну в нашій державі існує незліченна кількість проблем, які вузько переплітаються з екологічною небезпекою: вирубка лісів, несанкціонований видобуток бурштину та інші дії, які, по-перше, негативно впливають на соціально-економічні аспекти суспільного життя, а, по-друге, завдають нищівний удар екологічній обстановці.

Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» określено як невід'ємні умови сталого економічного та соціального розвитку України, насамперед, охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини [1].

У 2019 році набув чинності Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», який висвітлює активні процеси глобалізації, причину підвищення пріоритетності збереження довкілля. Законодавець наголошує на необхідності вживати заходів, які гальмуватимуть погіршення екологічних умов, оскільки присутня нераціональна експлуатація природних ресурсів та вживання заходів щодо захисту навколишнього середовища не займає пріоритетне місце, а такий підхід спричинить відстрочку забезпечення сталого розвитку. Згаданий Закон включає до першопричин екологічних проблем наступні фактори:

- відсутність серйозного законодавчого підходу до питання підпорядкованості при-

родних ресурсів економічним інтересам, що тягне за собою негативні наслідки для довкілля;

- антропогенний вплив на навколишнє середовище, спричинений переважною кількістю ресурсо- та енергоємних галузей в економічному секторі, відповідно, для ситуації характерна неврегульованість нормативів при переході до ринкових умов господарювання;

- моральне та фізичне зношення ключових фондів національної економіки;

- державне управління, націлене на врегулювання використання природних ресурсів та захисту навколишнього середовища характеризується неефективною теоретичною та практичною базою;

- слабкий рівень освіти в суспільстві у питанні розставляння пріоритетів для захисту, збереження довкілля та особливостей концепції сталого розвитку;

- неефективність правових норм, спрямованих на врегулювання екологічних прав та обов'язків та їх ігнорування;

- відсутність високого рівня контролю в галузі дотримання та можливість ухилення від відповідальності за законодавством, що поширюється на охорону навколишнього середовища;

- відслідковування значного дефіциту в державному та місцевому фінансуванні заходів забезпечення охорони довкілля [2].

Відповідно, напрошується тлумачення терміна «державна екологічна політика», зокрема, за О. Заржицьким, екологічна політика – це комплекс заходів та засобів, направлених на охорону і оздоровлення довкілля суспільством та державою. Науковець акцентує увагу на гостру потребу в ефективності поєднання природоохорони та природокористування, а також у забезпеченні нормальної життєдіяльності громадян, що матиме такі параметри, як регулятивний та нормативний, де до першого відноситимуть конкретні дії, а до другого – сукупність правових норм щодо концепції охорони довкілля [3, с. 200].

В. Матвійчук, Ю. Чугаєнко та О. Савенков опосередковують національну екологічну політику як цілі та принципи, що мають загальнодержавний характер, зважають на

пріоритетність екологічного розвитку, його збалансованість з соціально-економічним розвитком країни [4, с. 7].

На нашу думку, найбільш вдало висловлюється Г. Балюк, розуміючи державну екологічну політику як самостійний напрям, для якого притаманний державно-вольовий характер. Звідси, присутні наступні специфічні ознаки: структура державної екологічної політики ґрунтується на праві загалом (не лише екологічному), у цей же час право виступає і її об'єктом, і інструментом реалізації. Державна екологічна політика поділяється на загальнодержавний, регіональний, муніципальний та локальний рівні, реалізація яких забезпечується правовими методами, активно спирається на примус, а також є публічною, офіційною. Також дослідниця підкреслює відношення екологічної політики до державної, тому й виділяє державу як активного суб'єкта, проте важливість залучення інтересів реалізаторів екологічної політики визнає високою. Також екологічна політика розглядається як результат діяльності структур громадянського суспільства, відтак, відповідність інтересам Українського народу як носія суверенітету та єдиного джерела влади повинна нести вагому силу у формуванні та реалізації державної екологічної політики, екологічного права та законодавства [5, с. 10].

Відповідно, формування та здійснення екологічної політики на місцевому рівні, враховуючи воєнний стан, не буде наразі прешочерговим завданням, проте в мирні часи виступатиме найактуальнішим питанням.

Закон України «Про засади державної регіональної політики» детермінує поняття державної регіональної політики як систему цілей, заходів, засобів та узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб для забезпечення високого рівня якості життя людей на всій території України з урахуванням природних, історичних, екологічних, економічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їх етнічної і культурної самобутності. У цей же час, одним із базових

принципів державної регіональної політики визначено реалізацію сталого розвитку суспільства з метою задоволення потреб сучасного покоління, враховуючи інтереси майбутніх поколінь [6].

Повторно аналізуючи положення згаданого закону, визначаємо, що до об'єктів державної регіональної політики відносять регіони, макрорегіони, мікрорегіони. Відповідно суб'єктами визнаються Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, органи влади Автономної Республіки Крим, центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи [6].

У контексті цього дослідження пропонуємо розглянути територіальну громаду як суб'єкта здійснення екологічної політики. Отже, Конституцією України (140 ст.) встановлено право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення, не виходячи за рамки законодавства, відповідно, таке явище визначається як місцеве самоврядування. У цей же час територіальна громада опосередковується як жителі села або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, селища та міста у сільську громаду [7].

Законом України «Про місцеве самоврядування» територіальна громада дефініціюється як об'єднані жителі, що постійно проживають у межах села, селища, що виступають самостійними адміністративно-територіальними одиницями / добровільне об'єднання жителів декількох сіл, селищ, міст, наділених єдиним адміністративним центром. Здійснення територіальними громадами місцевого самоврядування відбувається за допомогою сільських, селищних, міських рад, їх виконавчі органи, а також – районні та обласні ради, які займають позицію представників спільних інтересів територіальних громад, сіл, селищ та міст [8].

Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» констатовано відмінність соціально-економічного розвитку у регіонах, що тягне за собою нерівномірне техногенне навантаження на довкілля. Стратегія вбачає розв'язання цієї проблеми в інтеграції її положень та наці-

ональних планів дій до регіональних програм соціально-економічного розвитку, які необхідно деталізувати на рівні регіональних планів дій охорони навколишнього природного середовища. Такий плацдарм передбачає розробку місцевих планів дій, спрямованих на охорону довкілля та підготовлених на рівні територіальних громад, сільських, селищних, а також міських рад. Відповідно, внаслідок виконання «планів» передбачається запустити процес посилення значення органів місцевого самоврядування в питанні реалізації державної екологічної політики, досягнути напями її вдосконалення, враховуючи регіональну специфіку [2]. Враховуючи наслідки ведення воєнних дій на території України, враховуватиметься не лише соціально-економічна відмінність того чи іншого регіону, але й антропогенні наслідки для довкілля, спричиненні діями агресора.

Важливим аспектом формування органами місцевого самоврядування екологічних програм є залучення громадськості до їх підготовки, що реалізується через оприлюднення проєктів таких програм, даючи змогу громадянами їх дослідити, підготувати громадські зауваження та пропозиції щодо поданих екологічних програм, а також має місце проведення публічних слухань [9].

У випадку неможливості розв'язання проблеми інструментами територіального або галузевого управління, розроблятиметься державна цільова програма, зумовлена потребою у державній підтримці, координації діяльності центральних та органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування [10].

Законом України «Про оцінку впливу на довкілля» віднесено органи місцевого самоврядування до суб'єктів оцінки впливу на довкілля, які реалізують свою діяльність під час здійснення планової господарської діяльності, спрямованої на втручання у навколишнє середовище, що не справляє значного впливу на довкілля [11]. У контексті проведення стратегічної екологічної оцінки, органи місцевого самоврядування відіграють роль її суб'єктів. Проведення оцінки регламентується Законом України «Про стратегічну екологічну оцінку» [12].

Природні території та об'єкти є невід'ємною частиною географії України, відповідно, їх функціонування та розташування, у будь-якому випадку, буде пов'язаним з об'єднаною територіальною громадою. Звідси, згідно із Законом України «Про природно-заповідний фонд України» сприяння охороні та збереженню об'єктів природно-заповідного фонду та виконання покладених завдань забезпечується органами місцевого самоврядування, місцевими державними адміністраціями та виконавчими органами місцевого самоврядування [13].

Висновки

Таким чином, сприйняття України в міжнародному товаристві у багатьох випадках характеризується із екологічно-небезпечними катаклізмами, що відбувалися на її території. Сучасні реалії відкидають першочерговість розв'язання проблем, пов'язаних з довкіллям, оскільки в період ведення кровопролитної війни з окупантом, передній план займає потреба у перемозі. Екологічну шкоду, нанесену бойовими діями, важко оцінити в матеріальному контексті, фактично, вона не піддається фінансовій оцінці, проте для держави архіважливим є спрямування політики на відновлення сприятливого природного навколишнього середовища, забезпечення екологічної безпеки, раціональне використання природних ресурсів та збереження довкілля для майбутніх поколінь.

Роль територіальних громад як суб'єктів здійснення екологічної політики передбачена на законодавчому рівні. Діяльність органів місцевого самоврядування спрямована на створення місцевих цільових програм, що носять екологічний характер, проте на практиці відсутній комплексний підхід до сприйняття проблеми. До питань, розв'язати які територіальним громадам не під силу, залучатиметься держава шляхом розробки цільової програми.

Екологічна політика та право потребує активного та дієвого реформування, оскільки зазначене зобов'язання було взяте при підписанні Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Однак, попри існування ді-

євого правового механізму контролю та реалізації екологічної безпеки варто усвідомлювати факт його нікчемності в умовах, коли в практичному аспекті пересічний громадянин нехтуватиме встановленими правилами.

Література

1. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.

2. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>.

3. Заржицький О.С. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної політики України (теоретичні аспекти) : монографія. Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2012. 200 с.

4. Матвійчук В. К., Чугаєнко Ю. О., Савенков О. І. М. Екологічна політика в системі державного управління національним господарством: Монографія. – К.: Національна академія управління, 2013. – 198 с.

5. Балюк Г.І. Правові засади державної екологічної політики України: сучасні проблеми. Екологічне право України. 2017. № 3–4. С. 8–15.

6. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>.

7. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96- ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

8. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

9. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.

10. Про державні цільові програми: Закон України 8.03.2004 р. № 1621-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15#Text>.

11. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text>.

12. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20.03.2018 р. № 2354-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text>.

13. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 р. № 2456-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>.

Borysova Olena Vasylivna

TERRITORIAL COMMUNITY AS A SUBJECT OF ENVIRONMENTAL POLICY IMPLEMENTATION

The article examines the concept of a territorial community as a subject of environmental policy implementation, defines the term “state environmental policy” and defines its main tasks. The role of territorial communities in the context of the implementation of environmental policy is determined, it is established that the role of local self-government bodies is aimed at creating local environmental target programs, and in issues that territorial communities cannot solve, the involvement of state target programs is monitored. There is an urgent need to reform the environmental policy, which is determined by the obligations that Ukraine undertook to join the European Union.

It has been determined that the perception of Ukraine in the international community in many cases is associated with environmentally dangerous cataclysms that occurred on its territory. Modern realities reject the priority of solv-

ing problems related to the environment, because during the bloody war with the invader, the need for victory occupies the foreground. The environmental damage caused by hostilities is difficult to assess in the material context, in fact, it cannot be financially assessed, however, it is of paramount importance for the state to direct the policy towards restoring a favorable natural environment, ensuring environmental safety, rational use of natural resources and preserving the environment for future generations.

The role of territorial communities as subjects of environmental policy is provided for at the legislative level. The activities of local self-government bodies are aimed at creating local targeted programs that are environmental in nature, but in practice there is no comprehensive approach to the perception of the problem. The state will be involved in issues that territorial communities cannot solve by developing a targeted program.

Environmental policy and law require active and effective reform, as this commitment was made when signing the Association Agreement with the European Union. However, despite the existence of an effective legal mechanism for monitoring and implementing environmental safety, it is necessary to be aware of the fact of its nullity in conditions when, in practical terms, an ordinary citizen will neglect the established rules.

Keywords: state environmental policy, environmental protection, environment, state regional policy, local self-government bodies, territorial community, state target program, regional socio-economic development program, public.

ПРОБЛЕМАТИКА ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ РЕЧОВИХ ПРАВ НА МАЙНО ТА ЇХ ОБТЯЖЕНЬ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

ГАНДЖА Ігор Анатолійович - аспірант кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України

ORCID:0009-0005-2080-7252
DOI 10.32782/EP.2023.4.13

Державний реєстр речових прав на нерухоме майно є основою і гарантією стабільності цивільного обігу в країні. Для значних верств населення нерухомість є основним видом заощаджень, отже, впевненість у своїх правах особливо потрібна особі під час воєнного стану. Так само наявність стабільної системи реєстрації є гарантією того, що особа, майно якої зруйновано в результаті бойових дій, буде в змозі довести свої права на відшкодування його вартості, отримати державну допомогу на час тимчасового проживання в іншому житлі. Так само важливо мати стабільну систему реєстрації і для бізнесу, оскільки нерухомість так само часто залишається єдиним базовим активом, стосовно якого вимірюється платоспроможність юридичної особи, а для тих, хто спеціалізується на оренді нерухомості, це взагалі ключова гарантія непорушності бізнес-процесів.

У цих умовах якість публічного адміністрування нерухомим майном, земельними ділянками прямо залежить від якості і оперативності змін даних Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, у тому числі ступеня захищеності, продубльованості на різних серверах даних реєстрації нерухомого майна, особливостей недопущення несанкціонованого проникнення у бази даних.

Проблемами і викликами є те, що в умовах війни як окремі угруповання, спонсоровані ворогом, різного роду диверсійні групи в кі-

берпросторі, так і звичайні рейдери, можуть атакувати реєстр у цілому або його окремі масиви даних задля досягнення терористичних цілей або для банальної наживи, діючи з території країни-агресора, або на тимчасово окупованих територіях України, або навіть на підконтрольній території України у своїх злочинних інтересах, можуть завдати великої економічної шкоди, викликати нестабільність у суспільстві.

У таких умовах необхідне прийняття дієвих заходів, які б значно підвищили рівень захисту системи даних, інтегрували б систему захисту персональних даних у відповідні європейські мережі, не виключаючи перенесення на сервери в країнах – союзниках України, як це очевидно планувалось в особливо критичний перший період повномасштабної війни на початку минулого року.

Проте такі екстрені заходи мали тимчасовий характер, а отже, необхідне вивчення дієвої системи щоденного захисту даних, з урахуванням ситуації, що нестабільність у відносинах з країною-агресором, попри ефективну відсіч, яку здійснюють збройні сили, може тривати ще достатньо довгий час, і в умовах таких загроз цивільний обіг на території країни має бути захищений подвійними і потрійними системами захисту.

Ключові слова: Державний реєстр речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, воєнний стан, захист даних державної реєстрації речових прав.

Постановка проблеми

Державний реєстр речових прав на нерухоме майно є основою і гарантією стабільності цивільного обігу в країні. Для значних верств населення нерухомість є основним видом заощаджень, отже, впевненість у своїх правах особливо потрібна особі під час воєнного стану. Так само наявність стабільної системи реєстрації є гарантією того, що особа, майно якої зруйновано в результаті бойових дій, буде в змозі довести свої права на відшкодування його вартості, отримати державну допомогу на час тимчасового проживання в іншому житлі. Так само важливо мати стабільну систему реєстрації і для бізнесу, оскільки нерухомість так само часто залишається єдиним базовим активом, стосовно якого вимірюється платоспроможність юридичної особи, а для тих, хто спеціалізується на оренді нерухомості, це взагалі ключова гарантія непорушності бізнес-процесів.

У цих умовах якість публічного адміністрування нерухомим майном, земельними ділянками, прямо залежить від якості і оперативності змін даних Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, у тому числі ступеня захищеності, продубльованості на різних серверах даних реєстрації нерухомого майна, особливостей недопущення несанкціонованого проникнення у бази даних.

Стан дослідження проблеми (Аналіз останніх досліджень і публікацій)

Питанням цілей, місії, історії, євроінтеграції системи реєстрації прав на нерухоме майно приділялась значна увага у довоєнний час з боку таких дослідників, як А. Бежевець, О. Большакова, М. Бондаренко, Л. Гбур, О. Коровайко, В. Нежевело, В. Олексюк, Т. Петренко, О. Піддубний, В. Руденко, К. Сілкін, Я. Тамаря, О. Таранова, Ю. Фетько – проте в умовах повномасштабної війни захист даних Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обмежень проводився в швидких умовах з міркування оборонної доцільності і потребує більш ретельного

розгляду і вивчення з метою підготовки до тривалих загроз.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У межах загальної проблеми захисту записів про державну реєстрацію речових прав виділяється глобальна проблема і небезпека втрат даних, у тому числі умисним шляхом, у результаті спрямованих диверсій і рейдерських атак з використанням вразливості інфраструктури захисту під час війни.

Таким чином, **метою дослідження** є аналіз можливих загроз і проблем захисту даних Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень протягом періоду воєнного стану та вироблення пропозицій щодо підвищення рівня такого захисту як станом на зараз, так і на тривалу перспективу.

Виклад основного матеріалу

Проблемами і викликами є те, що в умовах війни як окремі угруповання, спонсоровані ворогом, різного роду диверсійні групи у кіберпросторі, так і звичайні рейдери, можуть атакувати реєстр у цілому або його окремі масиви даних задля досягнення терористичних цілей або для банальної наживи, діючи з території країни-агресора, або на тимчасово окупованих територіях України, або навіть на підконтрольній території України у своїх злочинних інтересах, можуть завдати великої економічної шкоди, викликати нестабільність в суспільстві.

Оптимізація системи публічного адміністрування реєстрації нерухомого майна, зокрема, земельних ділянок сформульована наступним чином: це організаційно-розпорядча діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також інститутів громадянського суспільства у випадку надання останнім адміністративних повноважень, яка виявляється у правових та організаційних формах та спрямована на реалізацію державної політики в земельних відносинах шляхом забезпечення ефективного використан-

ня земельних ресурсів зі збалансуванням екологічних та економічних інтересів. Суб'єктами публічного адміністрування, відповідно, є органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та, в окремих випадках, інститути громадянського суспільства [1, с.167].

Ще до повномасштабного вторгнення, зауважувалось, що свої внутрішні загрози існували і зі сторони внутрішніх дестабілізаційних факторів, у вигляді місцевої корупції, так зазначалось, що масив земель, що має бути наданий у комунальну власність, є досить вагомим, і тому державі слід пильно контролювати цей процес і унеможливити ситуацію безконтрольного привласнення земельних ділянок посадовими або іншими особами для забезпечення інтересів органів місцевого самоврядування [2, с. 34].

Так само наголошувалось, що одним із способів захисту відносин власності від корупції є посилення євроінтеграційних процесів, перенесення на нашу специфіку давно напрацьованих запобіжних механізмів уніфікації, які у своїй сукупності отримали назву руху за «Європу регіонів» [3], де інтеграція йде не цілою країною, а насамперед на рівні місцевого правозастосування, на рівні громад, державних реєстраторів, які на місцях здійснюють запобіжну функцію від зловживань, знаючи буквально наочно всіх учасників правочину, їх попередню історію і репутацію тощо.

Але і в цьому контексті зауважувалось, що через наявність прогалин у законодавстві щодо державної реєстрації прав власності на нерухоме майно, законодавцем досить часто вносяться зміни для позитивного регулювання таких прогалин. Поняття «захист прав власності на нерухомість» та «державна реєстрація прав власності на нерухоме майно» є невід'ємними один від одного у випадку реформування нормативно-правових актів щодо державної реєстрації нерухомого майна [4, с. 235].

Так само правильним є те, що нині чинний державний реєстр увібрав у себе весь обсяг об'єктів державної реєстрації – земельні ділянки, об'єкти, розташовані на

земельних ділянках, обтяження, правочини, речові права [5, с.83].

Місія програми державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень складалась з двох фундаментальних цілей – створення рівних умов доступу до послуг державної реєстрації прав власності широкому колу осіб і регламентація однакових вимог до кількості та суті документів, які необхідні для проведення державної реєстрації речових прав; – офіційне визнання державою речових прав на нерухоме майно та їх обтяження шляхом проведення державної реєстрації у державному реєстрі речових прав на нерухоме майно [6, с. 45]. На сьогодні ця місія виконана, але новим напрямом стала безпека і захист таких даних.

Протягом подальших років було відмічено, що відповідні позитивні зрушення в реформуванні системи державної реєстрації прав власності на нерухоме майно, звичайно, є, що, зокрема, викликане адаптацією українського законодавства до законодавства Європейського Союзу, але такі зміни здебільшого є хаотичними [7].

Світовий досвід, у свою чергу, дає підстави вважати, що для ефективного захисту прав на нерухомість як приватних власників, так і держави необхідно створити єдину формальну реєстраційну систему. Вона гарантуватиме надійність і гласність цивільного обороту нерухомості [8].

Окремо зверталась увага на шахрайство з використанням доступу до даних Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Це одна з найскладніших категорій кримінальних справ. У Реєстрі судових рішень можна знайти дуже мало вироків суду щодо цього питання. Це підтверджує складність цієї категорії справ. Для вирішення цієї проблеми необхідно передбачити в Кримінальному кодексі норму, яка закріплювала б кримінальну відповідальність державного реєстратора, де доказом умислу були б саме дії реєстратора, які спричинили тяжкі наслідки [9, с. 143].

Але в останній час питання захисту даних державної реєстрації, а відтак і прав

на нерухоме майно постало набагато жорсткіше. Замість внутрішніх корупційних і рейдерських схем, з якими навчилися певною мірою боротись шляхом викорінення т.з. «чорних реєстраторів», країна опинилась під загрозою масових захоплень і руйнації як наземної, так і інтелектуальної, інформаційної інфраструктури.

У цілому, справедлива думка, що державна реєстрація – це врегульована адміністративно-правовими нормами процедура, яка, забезпечуючи фіксацію фактів, передбачає внесення записів до державних реєстрів, регулює адміністративно-правові відносини з метою легітимації правового статусу юридичної особи, фізичної особи-підприємця, прав на нерухоме, рухоме майно, їх обтяжень та інших об'єктів державної реєстрації [10].

Важливою віхою в регулюванні відносин реєстрації стала Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 №209 «Деякі питання державної реєстрації в умовах воєнного стану та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164». Основною метою цього акту є забезпечення в умовах воєнного стану захисту прав держави, фізичних та юридичних осіб стосовно державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Концепція постанови полягає у забезпеченні балансу між потребою захисту відомостей реєстрів від несанкціонованої зміни та потребою проведення в умовах війни нагальних реєстраційних дій [11].

Проте більшість обмежень була невдовзі знята, за винятком деяких, як констатує практикуючий юрист. Такі обмеження хоча й звужують повний спектр можливих операцій з нерухомістю, та дещо обмежують права певних категорій власників чи набувачів, втім, вони скоріше направлені на захист інтересів поточних власників і запобігання можливих зловживань. Частка таких випадків порівняно невелика та суттєво не вплине на загальний стан відновлення функціонування ринку нерухомості. У цілому, зняття повного блокуван-

ня Реєстру прав та повернення можливості здійснювати реєстраційні дії щодо об'єктів нерухомості варто оцінювати позитивно. Досить швидке реагування та формування Міністерством юстиції України Переліку нотаріусів, що мають доступ до Реєстру прав, демонструє зацікавленість держави у швидкому відновленні функціонування ринку нерухомості. Тому, незважаючи на регіональну обмеженість можливих операцій та низку інших обмежувальних умов, у цілому варто найближчим часом очікувати поживлення на ринку, адже юридичне підґрунтя в цілому відповідає його основним поточним запитам і має задовольнити його найбільш нагальні потреби на найближчий час [12].

Висновки

У воєнних умовах необхідне прийняття дієвих заходів, які б значно підвищили рівень захисту системи даних, інтегрували б систему захисту персональних даних у відповідні європейські мережі, не виключаючи перенесення на сервери в країнах – союзниках України, як це, очевидно, планувалось в особливо критичний перший період повномасштабної війни на початку минулого року.

Проте такі екстрені заходи мали тимчасовий характер, а отже, необхідне вироблення дієвої системи щоденного захисту даних, з урахуванням ситуації, що нестабільність у відносинах з країною-агресором, попри ефективну відсіч, яку здійснюють збройні сили, може тривати ще достатньо довгий час, і в умовах таких загроз цивільний обіг на території країни має бути захищений подвійними і потрійними системами захисту.

Тим не менше, захист даних не повинен ставати підставою для обмеження цивільної правоздатності осіб щодо укладення будь-яких правочинів і будь-який час, тому що міркування безпеки не можуть на постійній основі переважати міркування свободі економічної діяльності.

Література

1. Піддубний О.Ю., Нежевело В.В., Публічне адміністрування у сфері земле-

користування та охорони земель: поняття, зарубіжний досвід та сучасний стан в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 9. С. 164- 167. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2020/41.pdf

2. Нежевело В.В., Піддубний О.Ю., Большакова В.О. Проблемні аспекти в межах процесу децентралізації у сфері земельних відносин в світі введення в обіг земель сільськогосподарського призначення. Приватне та публічне право. 2021. № 2. С. 31-35. URL: http://pp-law.in.ua/archive/2_2021/8.pdf

3. Piddubnyi O. Hbur L. Oleksiuk V. Rudenko L. Nezhevelo V. Legislative support for expanding the land powers of local self-government bodies in Ukraine. International Journal of Agricultural Extension. 2021. Special Issue. 55-63 <https://doi.org/10.33687/ijae.009.00.3721> <https://esciencepress.net/journals/index.php/IJAE/article/view/3721>

4. Бежевець А. Бондаренко М. Державна реєстрація права власності на нерухоме майно: проблеми та перспективи розвитку. Interconf. 2021. с. 230-236 URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/13364>

5. Тамаря Я.В. Історико-правовий аспект розвитку державної реєстрації речових прав на нерухоме майно за часи незалежної України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція. 2016. №24. с. 81-84. URL: <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc24/23.pdf>

6. Петренко Т.В. Актуальність впровадження та місія програми державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Юридичний науковий електронний журнал. 2014. №5. с. 43-45 URL: http://lsej.org.ua/5_2014/12.pdf

7. Коровайко О. Правове регулювання державної реєстрації прав на нерухоме майно за часів української незалежності. Підприємництво, господарство і право. 2017. №11. С. 116-119. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/11/25.pdf>

8. Тамаря Я. Зарубіжний досвід державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. National Law Journal. Theory and Practice. 2016. №12. с.66-69. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/6/part_1/15.pdf

www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/6/part_1/15.pdf

9. Таранова О.О. Проблемні аспекти діяльності реєстру речових прав на нерухоме майно в Україні. Науковий часопис публічного управління, психології, права. 2012. №1. с. 140-143. URL: <https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/44/41>

10. Фетько Ю.Б. Правова природа та сутність державної реєстрації. Київський часопис права. 2022. №2. с. 106-110. URL: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/170/158>

11. Особливості державної реєстрації в умовах воєнного стану. Адміністративні послуги. Новини. 2022. 13 березня. URL: <https://auc.org.ua/novyna/osoblyvosti-derzhavnoyi-reyestraciyi-v-umovah-voyennogo-stanu>

12. Сілкін К. Що змінилося у сфері нерухомості під час воєнного стану х прийняттям Постанови № 480? Liga 360 5 травня 2022 р. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/211025_shcho-zmnilosya-u-sfer-nerukhomost-pd-chas-vonnogo-stanu-z-priynyattyam-postanovi--480

Gandzha Igor Anatoliiovych

**PROBLEMS OF PROTECTION
OF THE STATE REGISTER OF REAL
RIGHTS TO PROPERTY AND THEIR
ENCUMBRANCES DURING MARTIAL
LAW**

The State Register of Proprietary Rights to Real Estate is the basis and guarantee of stability of civil circulation in the country. For large segments of the population, real estate is the main type of savings, therefore, confidence in their rights is especially necessary for a person during martial law. Also, the existence of a stable registration system is a guarantee that a person whose property was destroyed as a result of hostilities will be able to prove his rights to compensation for its value, receive state aid for the period of temporary residence in other housing. It is also important to have a stable registration system for business, since real estate also often remains the only underlying asset against which the solvency of

a legal entity is measured, and for those who specialize in renting real estate, this is generally a key guarantee of the inviolability of business processes.

In these circumstances, the quality of public administration of real estate, land plots, directly depends on the quality and efficiency of changes in the data of the State Register of Proprietary Rights to Real Estate and their encumbrances, including the degree of security, duplication on different servers of real estate registration data, features of preventing unauthorized entry into databases.

The problems and challenges are that in war conditions, both individual groups sponsored by the enemy, various sabotage groups in cyberspace, and ordinary raiders can attack the register as a whole or its individual data sets in order to achieve terrorist goals or for banal gain, acting from the territory of the aggressor country, or in the temporarily occupied territories of Ukraine, or even in the controlled territory of Ukraine in their criminal interests, can cause great economic damage, cause instability in society.

In such circumstances, it is necessary to take effective measures that would significantly increase the level of data system protection, integrate the personal data protection system into the relevant European networks, not excluding the transfer to servers in the countries – allies of Ukraine, as was obviously planned in the particularly critical first period of a full-scale war at the beginning of last year.

However, such emergency measures were temporary, and therefore it is necessary to develop an effective system of daily data protection, taking into account the situation that instability in relations with the aggressor country, despite the effective rebuff carried out by the armed forces, can continue for quite a long time, and in the face of such threats, civilian circulation in the country should be protected by double and triple protection systems.

Keywords: State Register of Proprietary Rights to Immovable Property and Their Encumbrances, Martial Law, Data Protection of State Registration of Proprietary Rights.

ВИКОНАВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

МЕХЕД Олег Валерійович - аспірант кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів України

ORCID: 0009-0000-5762-1148

DOI 10.32782/EP.2023.4.14

З моменту початку повномасштабної війни внаслідок нападу країни-агресора на Україну життя мільйонів людей стрімко змінилось. Дещо на другий план відійшли цивільні правовідносини, і країна була повністю зорієнтована на виживання і відсіч збройній агресії. Не стала винятком і сфера виконавчого провадження, деякі виконавчі дії стали фізично неможливими, в окремих випадках у інтересах боржників, що опинились в складному становищі, держава пішла на поступки, заморожуючи і відтерміновуючи здійснення виконавчих дій.

Проте цивільний обіг – це запорука економічного розвитку, і будь-які його обмеження в середньо- та довгостроковій перспективі загрожують негативними економічними наслідками, отже, саме час детально розібрати, які саме заходи є необхідними, а від яких слід відмовитись, або можливо модифікувати з тим, щоб у повній мірі забезпечувались інтереси всіх сторін виконавчого провадження по можливості і під час війни.

Стверджується, що удосконалення виконавчого провадження має йти за двома напрямками – з одного боку, залишається магистральний напрямок щодо удосконалення, пришвидшення, підвищення ефективності виконавчих дій і як наслідок підвищення швидкості цивільного обігу і взагалі економічної ефективності, пришвидшення «розшивки» конфліктних цивільних правовідносин і постановки в них крапок. З іншого боку, існують протилежні за напрямком фактори реформування, що радше пригальмовують виконавчі процеду-

ри. Ці фактори викликані війною і свідомо введені до чинного законодавства.

Відстоюється позиція, згідно з якою замість мораторія на стягнення на користь осіб, перефразованих у п. 102 Прикінцевих та перехідних положень Закону «Про виконавче провадження», а саме: країни-агресора, афілійованих з нею і її громадянами юридичних осіб, громадян країни-агресора тощо, слід допустити законодавчу заміну всіх таких стягувачів на державу Україна, використати всі кошти на потреби державного бюджету, і вже після закінчення війни визначити, які саме кошти підлягають поверненню у разі, якщо їх стягувачі виявляться непричетними до фінансування агресії.

Ключові слова: виконавче провадження; державний виконавець, приватний виконавець; воєнний стан; примусове стягнення; звернення стягнення на майно; виконавчий збір.

Постановка проблеми

З моменту початку повномасштабної війни внаслідок нападу країни-агресора на Україну життя мільйонів людей стрімко змінилось. Дещо на другий план відійшли цивільні правовідносини, і країна була повністю зорієнтована на виживання і відсіч збройній агресії. Не стала винятком і сфера виконавчого провадження, деякі виконавчі дії стали фізично неможливими, в окремих випадках в інтересах боржників, що опинились у складному становищі, держава пішла на поступки, заморожуючи і відтерміновуючи здійснення виконавчих дій.

Проте цивільний обіг – це запорука економічного розвитку, і будь-які його обмеження в середньо- та довгостроковій перспективі загрожують негативними економічними наслідками, отже, саме час детально розібрати, які саме заходи є необхідними, а від яких слід відмовитись, або можливо модифікувати з тим, щоб у повній мірі забезпечувались інтереси всіх сторін виконавчого провадження по можливості і під час війни.

Стан дослідження проблеми (Аналіз останніх досліджень і публікацій)

Дослідженнями в галузі правового регулювання виконавчого провадження займалися такі вчені, як: С. Бичкова, І. Булик, Р. Ігонін, Л. Крупнова, Н. Сергієнко, Є. Фурса, С. Фурса, К. Шевчук, С. Щербак та деякі інші, проте специфіка воєнного стану може бути лише введена з попередніх загальних наукових положень шляхом їх співставлення з цілями і задачами воєнного стану, спроба чого виконується в цьому дослідженні.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

З викликами такого роду практичні працівники і науковці зустрічаються вперше, адже за історію незалежності України прецедентів введення воєнного стану не було, тому функціонування виконавчого провадження під час воєнного стану повинно стати предметом ретельних наукових досліджень.

Таким чином, **метою дослідження** є поновому розглянути цілі і завдання, а також межі примусових дій у процесі стягнення боргових зобов'язань з поправкою на стан війни, що триває, і спробу виробити правила, за якими б здійснювались особливості виконавчих проваджень різних видів.

Виклад основного матеріалу

1. Закон України «Про виконавче провадження» [1] передбачає у п. 10², що фізичні особи – боржники, на кошти яких накладено арешт органами державної виконавчої служби, приватними виконавцями, можуть

здійснювати видаткові операції з поточного рахунку на суму в розмірі, що протягом одного календарного місяця не перевищує двох розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом про Державний бюджет України на 1 січня поточного календарного року, а також сплачувати податки, збори без урахування такого арешту, за умови, що такий поточний рахунок визначений для здійснення видаткових операцій у порядку, встановленому цим підпунктом. Звернення стягнення в межах зазначеної суми на такому рахунку не здійснюється. Для визначення такого поточного рахунку в банку фізична особа – боржник звертається до органу державної виконавчої служби, приватного виконавця, який наклав арешт на кошти фізичної особи – боржника, із заявою про визначення поточного рахунку в банку для здійснення видаткових операцій. юридичні особи – боржники, самозайняті особи (які використовують найману працю фізичних осіб), на кошти яких накладено арешт органами державної виконавчої служби, приватними виконавцями, можуть здійснювати видаткові операції з поточних рахунків тільки для виплати заробітної плати в розмірі не більше п'яти розмірів мінімальної заробітної плати на місяць на одного працівника такої юридичної особи чи самозайнятої особи, а також для сплати податків, зборів та єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Отже, є певна вимога законодавства, що полегшує положення боржників у скрутний для всіх час. Проте слід задати собі питання – а чи співмірним такий захід є по відношенню до стягувачів, у яких так само може бути скрутне фінансове становище.

Також відповідно до закону забороняється відкриття виконавчих проваджень на підставі виконавчих написів нотаріусів, вчинених на кредитних договорах, які не посвідчені нотаріально. Очевидно, це робиться для уникнення масштабних зловживань з використанням невизначеності в умовах військових дій.

Під час дії воєнного стану, введеного відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану»:

1) зупиняються до припинення або скасування воєнного стану в Україні встановлені частиною першою статті 40 цього Закону строки розгляду Дисциплінарною комісією подань про притягнення приватного виконавця до дисциплінарної відповідальності та прийняття рішення про застосування до приватного виконавця дисциплінарного стягнення;

2) відомості, які згідно з цим Законом підлягають внесенню до Єдиного реєстру приватних виконавців України, у разі відсутності технічної можливості для їх внесення вносяться Міністерством юстиції України після настання такої можливості;

3) планові та позапланові перевірки діяльності приватних виконавців не проводяться, крім передбачених підпунктом 9 цього пункту перевірок приватних виконавців, стосовно яких є сумніви щодо факту здійснення ними своєї діяльності в офісі приватного виконавця. У разі якщо на день введення воєнного стану позапланова перевірка діяльності приватного виконавця не була проведена, така перевірка проводиться в порядку, встановленому Міністерством юстиції України, після припинення або скасування воєнного стану за письмовим зверненням учасника виконавчого провадження щодо рішень, дій або бездіяльності приватного виконавця [2].

Приватний виконавець, який має на виконанні незакінчені виконавчі провадження, може змінити виконавчий округ у разі, якщо його офіс розташований у територіальній громаді, що належить до територій, на яких ведуться активні бойові дії, або тимчасово окупованих територій відповідно до переліку, затвердженого центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань тимчасово окупованої Російською Федерацією території України. Такий приватний виконавець продовжує примусове виконання виконавчих документів, що перебували у нього на виконанні у виконавчому окрузі, який він змінив, з урахуванням обмежень, встановлених законодавством про виконавче провадження [2].

У період дії воєнного стану приватний виконавець, який заміщуватиме приватного

виконавця, може визначатись з приватних виконавців, які мають доступ до автоматизованої системи виконавчого провадження та офіс яких розташований у територіальній громаді, що не належить до територій, на яких ведуться активні бойові дії, або тимчасово окупованих територій відповідно до Переліку [3].

Виконавчі правовідносини виникають у зв'язку з невиконанням боржником своїх обов'язків у добровільному порядку, тоді держава фактично санкціонує, дозволяє застосовувати при примусовому виконанні рішення заходи примусового виконання, що чітко передбачені законодавством про виконавче провадження. З одного боку, держава чітко визначила процедуру примусового виконання рішень, і, таким чином, санкціонує потенційну можливість примусу до зобов'язаної особи в чітких межах виконавчого провадження, а з іншого, стягувач, подаючи встановлені законом документи до Державної виконавчої служби, санкціонує примусове стягнення до конкретного боржника як наслідок невиконання останнім своїх обов'язків у добровільному порядку [4 с.12].

Досліджувались також і відносини щодо заміни сторони у виконавчому провадженні, які так само можуть бути актуальними під час війни [5]. На нашу думку, мораторій, який було запроваджено п. 10² Закону, варто модифікувати та замінити всіх осіб, передбачених у цьому пункті однією стороною – Українською державою, з тим, щоб кошти не завмирили на роки в заморожених виконавчих провадженнях, а були стягнуті якнайшвидше до державного бюджету, працювали на оборону країни, а потім після закінчення воєнного стану в індивідуальному порядку вирішувалось, чи мають право на регресну компенсацію такі особи, виключно, якщо доведуть, що не сприяли і не підтримували військову агресію проти України.

На зміст тієї чи іншої систематизації інформації з примусового виконання рішень впливають суб'єктивні фактори, які і зумовлюють її остаточний обсяг, послідовність викладення і контекст надання. Наприклад, за своїм правовим значенням функції виконавчого провадження мають передувати

організаційній структурі виконавців, але для поступового ознайомлення студентів з наукою виконавчого процесу варто надати інформацію про тих осіб, які вчиняють виконавчі дії, щоб в наступному послідовно та системно розкрити їх повноваження з урахуванням специфіки різних видів виконавчих проваджень [6, с.181].

Так само про механізм процесуальної аналогії згадує Н. Сергієнко – можлива заміна сторін у виконавчому провадженні, якщо вони вибули з процесуального відношення, як це відбувається зі сторонами виконавчого провадження [7, с. 78].

Усі досліджені недоліки стадій адміністративних процедур виконавчого провадження переважно пов'язані з: відсутністю мораторію на подання заяви про відкриття виконавчого провадження та проведення виконавчих дій на період до завершення проведення антитерористичної операції, затягуванням строків перевірки виконавчого документу щодо відповідності законодавчо встановленим вимогам, недосконалістю механізмів оскарження рішень, дій або бездіяльності приватних виконавців, відсутністю можливості повернення виконавчого збору боржнику та пільг щодо його сплати, обмеженням прав боржника щодо ініціювання перевірки законності виконавчого провадження, необґрунтованою диференціацією окремих юрисдикційних рішень за ознакою строків розшуку майна боржника, відсутність законодавчо визначених підстав повернення виконавчого документу органу й особі, рішення яких підлягають примусовому виконанню (окрім суду); недосконалістю підстав закінчення виконавчого провадження [8, с. 374].

Отже, в ідеальній версії виконавче провадження як процес проходить чотири стадії. За цією версією виконавче провадження відбувається поза межами соціального конфлікту і в багатьох випадках, такий сценарій можливий, якщо державний виконавець або приватний виконавець правильно та професійно зіграє свою роль, а керівник органу державної виконавчої служби, на належному правовому та професійно-психологічному рівні організує таку роботу, природньо за умов повної відсут-

ності корупційно-кримінальних інтересів та схем [9].

На думку Катерини Шевчук, чинне національне законодавство щодо участі сторін у виконавчому провадженні містить чимало колізій та прогалин, а тому потребує вдосконалення. Зокрема, вбачається за необхідне доповнити З У «Про виконавче провадження» статтею «Права та обов'язки стягувача» та статтею «Права та обов'язки боржника». Вказані заходи сприятимуть підвищенню ефективності застосування національних норм щодо здійснення виконавчого провадження в Україні [10, с. 77].

Якщо представник має обмеження щодо вчинення певних дій від імені сторони виконавчого провадження, то про це має бути вказано в його довіреності як документі, який посвідчує його повноваження як представника. Перспективними видаються й подальші наукові розробки тематики представництва у виконавчому процесі, враховуючи, що, загалом представництву в юрисдикційних діяльностях як правовідношенню властива багатогранність – матеріально-правовий аспект, процесуально-правовий аспект [11, с.175].

За роки незалежності в Україні сформувалась власна система суб'єктів виконавчого провадження. Однак, практика свідчить, що її функціонування мало ефективно і повноцінно. У першу чергу, це зумовлено недостатнім досвідом правового регулювання системи суб'єктів виконавчого провадження як складової інституту адміністративного права. Цей чинник сприяв неналежному та несвоєчасному виконанню рішень судів та інших органів, що стало однією з головних причин падіння авторитету судової влади. Відсутність чіткого визначення правового статусу суб'єктів виконавчого провадження, розмаїття юридичних взаємозв'язків, що існували між ними, нормативно – правового забезпечення виконання рішень судів та інших органів призводило до ситуації, коли боржник знаходився в кращому становищі порівняно з кредитором. Це створювало перешкоди для розвитку рівноправних ринкових відносин, підривало авторитет правової системи України. Виникла ситуація, коли особа

не могла бути впевнена у відшкодуванні за-
подіяних їй збитків [12, с. 1].

Висновки

Отже, всі перераховані наукові заува-
ження є доволі справедливими і не втрача-
ють своєї цінності навіть в умовах радикаль-
них змін у виконавчому провадженні через
повномасштабне вторгнення.

На нашу думку, удосконалення вико-
навчого провадження має йти за двома на-
прямами – з одного боку, залишається ма-
гістральний напрямок щодо удосконалення,
пришвидшення, підвищення ефективності
виконавчих дій і як наслідок підвищення
швидкості цивільного обігу і взагалі еконо-
мічної ефективності, пришвидшення «роз-
шивки» конфліктних цивільних правовід-
носин і постановки в них крапок. З іншого
боку, існують протилежні за напрямком
фактори реформування, що радше пригаль-
мовують виконавчі процедури. Ці фактори
викликані війною і свідомо введені до чин-
ного законодавства.

Продовжуємо наполягати на позиції,
згідно з якою замість мораторія на стяг-
нення на користь осіб, перерахованих в п.
10² Прикінцевих та перехідних положень
Закону «Про виконавче провадження», а
саме країни-агресора, афільованих з нею і
її громадянами юридичних осіб, громадян
країни-агресора тощо, слід допустити за-
конодавчу заміну всіх таких стягувачів на
державу Україна, використати всі кошти на
потреби державного бюджету, і вже після
закінчення війни визначити, які саме кошти
підлягають поверненню у разі, якщо їх стя-
гувачі виявляться непричетними до фінан-
сування агресії.

Література

1. Про виконавче провадження. За-
кон України від 2 червня 2016 року № 1404-
VIII URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/
show/1404-19#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text)
2. Про органи та осіб, які здійсню-
ють примусове виконання судових рішень
і рішень інших органів. Закон України
від 2 червня 2016 року № 1403-VIII URL:
[https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#
Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text)

3. Про затвердження Інструкції з орга-
нізації примусового виконання рішень. На-
каз Міністерства юстиції 02.04.2012 № 512/5
URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/
z0489-12#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12#Text)

4. Щербак С.В. Адміністративно-пра-
вово регулювання виконавчого проваджен-
ня в Україні : автореф. дис. на здобуття наук.
ступеня канд. юридич. наук : спец. 12.00.07
– теорія управління; адміністративне право
і процес; фінансове право / С.В. Щербак ;
Національна академія наук України Інсти-
тут держави і права ім. В. М. Корецького. –
Київ, 2002. – 16 с.

5. Бичкова С.С. Правонаступництво
у виконавчому провадженні. Науковий ві-
сник Міжнародного гуманітарного універ-
ситету . Сер.: Юриспруденція. 2013. № 6-2.
Том 2. с. 5-8.

6. Фурса С.Я., Фурса Є. І. Система на-
уки виконавчого процесу: актуальні питан-
ня. Науковий вісник Ужгородського Націо-
нального Університету. Серія Право. 2022.
С. 177-182.

7. Сергієнко Н.А. Сторони виконавчо-
го провадження: окремі проблеми їхнього
правового статусу. ReOS – scientific journal of
legal sciences. 01. 2020. с. 75-78 URL: [https://
elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/31541/1/N_
Serhienko_ReOS_1_2020_FPMV.pdf](https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/31541/1/N_Serhienko_ReOS_1_2020_FPMV.pdf)

8. Крупнова Л.В. Система виконавчого
провадження в Україні: теоретико-правові та
праксеологічні аспекти. Дис. доктора юрид.
наук. 12.00.07 адміністративне право і про-
цес; фінансове право; інформаційне право.
К. 2018. 455 с.

9. Булик І.А. Особливості виконав-
чого провадження в Україні. Київський
часопис права. 2021. №1 с. 65-71 URL:
[http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/
kyivchasprava/article/view/11/10](http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/11/10)

10. Шевчук К.П. Сторони виконавчого
провадження. Цивілістична процесуаль-
на думка. Виконавчий процес. 2017. №1.
с. 74-77. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/
cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM
=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&I
MAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file
name=PDF/tsprv_2017_1_19.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/tsprv_2017_1_19.pdf)

11. Сергієнко Н. А. Представники сто-
рін виконавчого провадження: окремі пи-

тання їхнього правового статусу *Юридичний вісник*. – Одеса : Гельветика – 2019. – № 4. – С. 173-177. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/15836?show=full>

12. Ігонін Р.В. Організаційно-правові засади діяльності суб'єктів виконавчого провадження. Автореф. дис. канд. юр. наук. 12.00.07. адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право. Ірпінь. 2007. 21 с.

Mekhed Oleg Valeriiovych
**ENFORCEMENT PROCEEDINGS
DURING MARTIAL LAW**

Since the beginning of a full-scale war, as a result of the aggressor country's attack on Ukraine, the lives of millions of people have changed rapidly. Civil legal relations faded into the background and the country was fully focused on survival and repulsion of armed aggression. The sphere of enforcement proceedings was no exception, some enforcement actions became physically impossible, in some cases, in the interests of debtors in a difficult situation, the state made concessions, freezing and postponing the implementation of enforcement actions.

Проте цивільний обіг це є запорука економічного розвитку і будь-які його обмеження в середньо- та довгостроковій перспективі загрожують негативними економічними наслідками, отже саме час детально розібрати, які саме заходи є необхідними, а від яких слід відмовитись, або можливо мо-

дифікувати з тим, щоб у повній мірі забезпечувались інтереси всіх сторін виконавчого провадження по можливості і під час війни.

It is argued that the improvement of enforcement proceedings should go in two directions – on the one hand, there remains the main direction of improving, accelerating, increasing the efficiency of enforcement actions and, as a result, increasing the speed of civil circulation and, in general, economic efficiency, accelerating the «unstitching» of conflicting civil legal relations and putting points to them. On the other hand, there are opposite reform factors that rather slow down enforcement procedures. These factors are caused by the war and deliberately introduced into the current legislation.

The position is defended that instead of a moratorium on recovery in favor of persons listed in paragraph 102 of the Final and Transitional Provisions of the Law «On Enforcement Proceedings», namely the aggressor country, legal entities affiliated with it and its citizens, citizens of the aggressor country, etc., it is necessary to allow the legislative replacement of all such claimants with the state of Ukraine, use all funds for the needs of the state budget, and after the end of the war determine what kind of funds are subject to return if their claimants are not involved in financing the aggression.

Keywords: enforcement proceedings; state executor, private executor; martial law; enforcement; foreclosure on property; executive fee.

ФІНАНСОВІ САНКЦІЇ У СФЕРІ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

ОЛІЙНИК Дмитро - аспірант Київського університету інтелектуальної власності та права

**УДК 349.3:342.7
DOI 10.32782/EP.2023.4.15**

У статті розглянуто питання фінансових санкцій у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Акцентовано увагу на тому, що в умовах сьогодення соціальні пріоритети держави мають доволі вагоме значення і стають чинником, який пов'язаний із забезпеченням соціальної безпеки шляхом попередження потенційних загроз у сфері соціального забезпечення населення. На жаль, значні фінансові ресурси, які спрямовуються на обороноздатність держави протистояти російській воєнній агресії не дозволяють створити такий фінансовий механізм, який був би здатний реалізувати всі аспекти ефективної соціальної політики, забезпечити загальнолюдський розвиток українського суспільства. За таких умов важливе значення надається неухильному дотриманню норм чинного законодавства в соціальній сфері, а у випадку їх порушення, притягнення винних до відповідальності, передусім, шляхом застосування фінансових санкцій. З огляду на це, проаналізовано наукові підходи до розуміння категорії «фінансова санкція», розглянуто їх особливості та місце фінансових санкцій у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Констатовано, що сфера загальнообов'язкового державного пенсійного страхування відіграє надзвичайно важливу роль у системі соціального забезпечення населення. З огляду на це, суспільні відносини у цій сфері вимагають не лише чіткого законодавчого регулювання, але й безперечного дотримання цих норм. Вказано, що вагоме місце в цьому процесі відведено фінансовій відпові-

дальності, «серцевиною» якої є фінансові санкції. У досліджуваній царині перевагу мають такі фінансові санкції, як пеня та штраф. Безумовно, що реалізація фінансової санкції у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування має місце лише у випадках вчинення правопорушення і здійснюється спеціально уповноваженими на це органами.

Ключові слова: соціальне забезпечення, право соціального забезпечення, соціальні послуги, соціальний захист, соціальна безпека, загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, фінансові санкції, фінансовий механізм, відповідальність.

Постановка проблеми

Сьогодення виявилось для України важким випробуванням у всіх без винятку сферах суспільного життя, і це спричинено жорсткими реаліями військової агресії російської федерації, – країни, яка реалізовує свої ворожі наміри щодо захоплення нашої держави та знищення українського народу. За таких умов виникає багато загроз і викликів, які потрібно подолати, вирішити низку важливих і невідкладних завдань, з-поміж яких не останнє місце займає забезпечення соціального захисту населення, підвищення його добробуту, надання якісних соціальних послуг, тим хто гостро їх потребує, а відтак, забезпечення соціальної безпеки загалом. Важливу роль у процесі забезпечення соціальної сфери, надання якісних соціальних послуг населенню, покликані виконувати фінансові санкції, що містяться в нормах чинного законодавства.

Як складові фінансового механізму, що спрямований на дотримання законодавства у праві соціального забезпечення, фінансові санкції підсилюють пріоритет держави на реалізацію ефективної соціальної політики, забезпечення соціальної збалансованості в суспільстві та підвищення добробуту населення. У цьому контексті науковий інтерес становить розгляд змісту та сутності фінансових санкцій, які застосовуються у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Стан дослідження проблеми

У науковій літературі, що містить праці, у яких розглядаються питання права соціального забезпечення та фінансового права, проблематика фінансових санкцій отримала відповідне відображення та науковий інтерес. З-поміж учених, які присвятили свої праці вказаним вище питанням, варто назвати А. Берлача, В. Білоуса, О. Головенка, Р. Єну, С. Єсімова, М. Занфірова, О. Капітан, Л. Касьяненко, Д. Кобильніка, Н. Литвин, Т. Мачелик, Ю. Назара, Т. Парпан, О. Рябченко, Н. Туркіну, І. Устинову, Ю. Фоменко, В. Шамрая, В. Шкарупу та ін.

Мета статті полягає в розкритті сутності та змісту фінансових санкцій та з'ясуванні їх місця і ролі у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Виклад основного матеріалу

В умовах сьогодення соціальні пріоритети держави мають доволі вагоме значення і стають чинником, який пов'язаний із забезпеченням соціальної безпеки шляхом попередження потенційних загроз у сфері соціального забезпечення населення. Значні фінансові ресурси, які спрямовуються на обороноздатність держави протистояти російській військовій агресії, не дозволяють створити такий фінансовий механізм, який був би здатний реалізувати всі аспекти ефективної соціальної політики, забезпечити загальнолюдський розвиток українського суспільства. Водночас, необхідно підкреслити той факт, що «система соціального забезпечення та соціальної підтримки є важливою складовою реалізації державної соціальної політики. Передусім це стосується політики щодо малозабезпечених

та непрацевдатних і забезпечує соціальну стабільність у суспільстві.

Складовими соціального забезпечення є пенсійне забезпечення, забезпечення грошовою допомогою, соціальне обслуговування. Пільги і компенсації є головними для трьох компонентів. Соціальне забезпечення тісно взаємодіє та переплітається із самозабезпеченням громадян на випадок настання складних життєвих обставин. До соціального забезпечення належать усі матеріальні блага, які людина отримує безоплатно чи на пільгових умовах від суспільства у разі втрати джерел до існування або несення додаткових витрат» [1, с. 5].

Варто погодитись з О. І. Капітан у тому, що соціальний захист займає одне з ключових місць у житті держави і суспільства. Він безпосередньо залежить від розвитку економіки і тісно пов'язаний з політикою та соціальним добробутом працюючих людей і непрацюючих верств населення.

Вочевидь, вчена досить слушно зауважує, що підвищення добробуту населення є однією з основних цілей будь-якого суспільства, що прагне до прогресу. Держава, що піклується про своїх громадян, має створювати сприятливі умови для довгого, безпечного, здорового і благополучного життя людей, забезпечуючи економічне зростання і соціальну стабільність у суспільстві [2, с. 25].

Натомість І. С. Андрієнко нагадує, що сфера соціального забезпечення є комплексом «різноманітних відносин, що мають різну правову природу: фінансову, управлінську та власне розподільчу. Законодавство у сфері соціального забезпечення, яке у своєму складі має адміністративне, фінансове, законодавство права соціального забезпечення, є комплексним правовим утворенням. Норми про юридичну відповідальність за порушення соціальних прав громадян мають різну галузеву належність. З огляду на останнє, винна особа несе кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, матеріальну, дисциплінарну відповідальність. Водночас норми про юридичну відповідальність фрагментарно містяться і в джерелах права соціального забезпечення. Однак більшість законів та підзаконних нормативно-правових актів, які є джерелами права соціального забезпечення, висвітлюють питання

юридичної відповідальності та мають виключно бланкетний характер [3, с. 130-131].

В аналітичній доповіді про основні напрями оптимізації системи соціального захисту в Україні, її автори О. О. Кочемировська та О. М. Пищуліна звертають увагу на необхідність побудови нової системи соціальних послуг, яка «має супроводжуватися заходами державної політики, спрямованими на розвиток ринку соціальних послуг, зокрема запровадженням системи державного замовлення на соціальні послуги та соціального контракування і державних, і недержавних надавачів таких послуг» [4, с. 67-68]. При цьому науковці висловлюють думку про необхідність здійснення низки заходів, спрямованих на впровадження основних засад диверсифікації постачальників послуг соціальної сфери, з-поміж яких вказується на доцільність визначення форми й характеру санкцій за недотримання вимог щодо змісту та якості послуг [4, с. 67-68].

Отож, фінансові санкції відіграють важливу роль для забезпечення належного механізму, спрямованого на дотримання норм чинного законодавства, яке діє у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, зокрема та соціального забезпечення загалом.

У контексті нашого дослідження, передусім, варто з'ясувати значення категорії «фінансова санкція». Так, розглядаючи питання санкції фінансово-правової норми, Т. С. Демченко зауважує, що в юридичній науці не існує одностайності у визначенні поняття «фінансова санкція». Таке твердження він аргументує поглядами окремих науковців, зокрема І. П. Устинової та Д. А. Кобильніка, які визначають фінансову санкцію як елемент структури норми права [5, с. 270]. Дослідник також наводить думки М. В. Занфірова, який вважає, що це міра фінансової відповідальності [5, с. 270]. Окрім того, Т. С. Демченко зауважує існування поглядів, у яких науковці розглядають фінансові санкції з різних сторін. Так, зокрема, вчений вказує на позицію Ю. О. Ровинського, який стверджує, що поняття «фінансова санкція» може розглядатись як елемент структури (необхідний атрибут) норми права й як конкретно визначена міра фінансово-правової відповідальності, тобто санкцією слід

називати тільки закладену в юридичній формі можливість фінансово-правового примусу щодо зобов'язаної особи на випадок невиконання нею обов'язку [5, с. 270].

Натомість, на думку А. Й. Іванського, фінансово-правові санкції – це обов'язкові структурні елементи норми фінансового права, що мають майновий характер, забезпечені примусовою силою держави, застосовуються в спеціальному процесуальному порядку уповноваженими на це державними органами та їх посадовими особами у випадку невиконання або неналежного виконання (тобто у випадку вчинення фінансового правопорушення) суб'єктом фінансової діяльності – фізичної чи юридичної особи – вимог законодавства про акумуляцію, розподіл, використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів з метою відшкодування недоотриманих бюджетом і позабюджетними фондами грошових коштів, а також покарання порушників [6, с. 21-23].

З'ясовуючи поняття та юридична природу фінансових санкцій, М. А. Бейгул та Ю. О. Фоменко роблять висновок, що найбільш істинним є підхід до розуміння фінансової санкції як самостійної міри юридичної відповідальності, оскільки вона має певні ознаки, а саме: застосовується уповноваженими органами, має імперативний характер, в окремих випадках може вступати в дію без наявності вини суб'єкта, мають специфічну процедуру застосування, мають грошовий, правовідновлюючий характер, чим відрізняються від адміністративних, кримінальних санкцій [7, с. 43].

Згадуваний нами А. Й. Іванський також звертає увагу на ознаки фінансово-правових санкцій, зазначаючи при цьому, «що до ознак фінансово-правових санкцій також слід віднести існування специфічного провадження щодо їх застосування, а також появу власних процесуальних норм, строків давності та специфіки доказування. Зокрема, санкції (пеня та штраф) застосовуються у безспірному або судовому порядку за результатами проведених податкових перевірок, перевірок отримувачів та розпорядників бюджетних коштів тощо» [6, с. 21-23].

Окрім того, дослідник підкреслює, що до характерних ознак фінансово-правових санкцій належить існування специфічного про-

вадження щодо їх застосування, а також наявність власних процесуальних норм, строків давності та специфіки доказування, які закріплені нормами фінансового законодавства [6, с. 21-23].

Варто звернути увагу на чинники, які впливають на особливості фінансово-правових санкцій. У цьому контексті Т. С. Демченко вважає, що такими особливостями є те, що:

«1) вони в одних випадках можуть застосовуватися на вимогу керівника державного органу, а в інших – в обов'язковому порядку;

2) в більшості випадків застосування фінансово-правової санкції потребує процесуального оформлення;

3) фінансово-правові санкції застосовуються через певний проміжок часу після попередження про усунення недоліків і, як правило, на розсуд правозастосовного органу;

4) реалізація фінансово-правових норм має продовжувальний характер і її припинення залежить, як правило, від активних позитивних дій правопорушника, від його виконавської дисципліни і своєчасності ліквідації недоліків, що існують;

5) для фінансової діяльності держави характерні специфічні методи, до яких можна віднести встановлення обов'язкових платежів, податків, встановлення і стягнення мита, зборів та інше;

6) фінансово-правовим санкціям характерні різноманітні і специфічні види примусу. Санкції, що застосовуються у фінансовому праві, як правило, не знаходять свого застосування (крім штрафу і пені) у будь-якій іншій галузі права. До специфічних видів можна віднести, наприклад, припинення фінансування, відмовлення в прийнятті до фінансування, обмеження кредитування;

7) фінансово-правові санкції залежно від способів, яким вони слугують правовій охороні, поділяються на правовідновлювальні і каральні» [5, с. 270-271].

Аналізуючи Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р. № 1058-IV, можемо зауважити, що законодавець застосовує два базові види фінансових санкцій, якими є пеня та штраф. Так, зокрема, ч. 10 ст. 106 цього Закону передбачає, що «виконавчі органи

Пенсійного фонду застосовують до банків такі фінансові санкції:

1) за несвоєчасне перерахування або несвоєчасне зарахування на банківські рахунки органів Пенсійного фонду та Накопичувального фонду сум страхових внесків, фінансових санкцій, зазначених у частині дев'ятій цієї статті, сум інвестиційного доходу, одержаного від інвестування коштів Накопичувального фонду, за несвоєчасне перерахування за платіжними документами виконавчих органів Пенсійного фонду та несвоєчасне зарахування на банківські рахунки сум коштів Пенсійного фонду та Накопичувального фонду, які використовуються на цілі, передбачені цим Законом, нараховується пеня з розрахунку 0,1 відсотка зазначених сум, розрахована за кожний день прострочення їх перерахування (зарахування) та накладається штраф у розмірі 10 відсотків своєчасно не зарахованих (неперерахованих) сум;

2) за порушення вимог, передбачених частиною дванадцятю статті 20 цього Закону, накладається штраф у розмірі суми страхових внесків, яка підлягає сплаті страхувальником» [8].

Характерним є те, що «оскарження рішення виконавчого органу Пенсійного фонду про нарахування пені та накладання штрафів зупиняє строки їх сплати до винесення вищим органом Пенсійного фонду або судом рішення у справі. Строки сплати фінансових санкцій також призупиняються до винесення судом рішення в разі оскарження страхувальником вимоги про сплату недоїмки, якщо накладення фінансових санкцій пов'язано з її виникненням або несвоєчасною сплатою» [8].

Висновки

Отже, з огляду на викладене вище можемо констатувати, що сфера загальнообов'язкового державного пенсійного страхування відіграє надзвичайно важливу роль у системі соціального забезпечення населення. З огляду на це, суспільні відносини у цій сфері вимагають не лише чіткого законодавчого регулювання, але й безперечного дотримання цих норм. У сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування за порушення норм чинного законодавства, яке її регулює, законодавець передбачив змогу застосування фі-

нансової, адміністративної, кримінальної та інших видів відповідальності. Натомість, вагоме місце у цьому процесі відведено фінансовій відповідальності, «серцевиною» якої є фінансові санкції. У досліджуваній царині перевагу мають такі фінансові санкції, як пеня та штраф. Безумовно, що реалізація фінансової санкції у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування має місце лише у випадках вчинення правопорушення і здійснюється спеціально уповноваженими на це органами.

Література

1. Утвенко В. В. Система соціального забезпечення та соціальної підтримки: навч. посіб. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2018. 248 с. Бібліогр.: с. 239–247.
2. Капітан О. І. Адміністративно-правове регулювання діяльності суб'єктів формування та реалізації соціальної політики України в умовах євроінтеграційних процесів: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філософ.; спец. 081 – Право. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 206 с.
3. Андрієнко І. С. Особливості юридичної відповідальності у праві соціального забезпечення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 3. С. 129–134.
4. Основні напрями оптимізації системи соціального захисту в Україні: аналіт. доп. / О. О. Кочемировська, О. М. Пищуліна. К.: НІСД, 2012. 88 с.
5. Цит за: Демченко Т. С. Санкція фінансово-правової норми. *Проблеми захисту прав та свобод людини і громадянина: тези Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених та студентів (м. Чернігів, 22–23 травня 2014 р.)*. Чернігів: Десна Поліграф, 2014. С. 269–273.
6. Іванський А. Й. Фінансово-правова відповідальність в сучасній Україні: теоретичне дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук; спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Одеса: Одеська національна юридична академія, 2009. 42 с.
7. Бейгул М. А., Фоменко Ю. О. Поняття та юридична природа фінансових санкцій: *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів*: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Суми,

SUMMARY

The article discusses the issue of financial sanctions in the field of mandatory state pension insurance. Attention is focused on the fact that in today's conditions, the social priorities of the state are of considerable importance and become a factor related to ensuring social security by preventing potential threats in the sphere of social security of the population. Unfortunately, significant financial resources that are directed to the state's defense capability to resist Russian military aggression do not allow creating such a financial mechanism that would be able to implement all aspects of effective social policy and ensure the universal development of Ukrainian society. Under such conditions, important importance is attached to strict compliance with the norms of current legislation in the social sphere, and in case of their violation, bringing the guilty to responsibility, first of all, through the application of financial sanctions. With this in mind, scientific approaches to understanding the category «financial sanction» were analyzed, their features and the place of financial sanctions in the field of mandatory state pension insurance were considered. It was established that the field of mandatory state pension insurance plays an extremely important role in the social security system of the population. Given this, social relations in this area require not only clear legislative regulation, but also unquestionable compliance with these norms. It is indicated that an important place in this process is given to financial responsibility, the «heart» of which is financial sanctions. In the area under study, such financial sanctions as fines and fines are preferred. It goes without saying that the implementation of a financial sanction in the field of mandatory state pension insurance takes place only in cases of committing an offense and is carried out by specially authorized bodies.

Key words: social security, social security law, social services, social protection, social security, mandatory state pension insurance, financial sanctions, financial mechanism, responsibility.

21–22 травня 2020 року); [у 2-х ч.]. Суми: Сумський державний університет, 2020. Ч. 2. С. 41–44.

8. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 49–51. Ст. 376.

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF DEALER ACTIVITIES AND DEALER RELATIONSHIPS IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA: THEORETICAL ASPECT

**SOSNA Alexandru - Doctor of Laws, university professor, State
University of Moldova**

**E-mail: alexandrusosna@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4806-1756>
DOI 10.32782/EP.2023.4.16**

In the article, the author reveals the features of an independent type of trading activity – dealer activity and an unnamed agreement – a dealer agreement. In the Republic of Moldova, dealer activity is very common, however, the current legislation does not establish legal regulation of this type of trading activity, and there is no dealer agreement in the civil code. In this regard, in this article, the author scientifically proves the independence of the dealer activity and the dealer agreement.

Keywords: dealer activity, dealer agreement, dealer, distributor.

In the legislation of the Republic of Moldova, the term “dealer” or “dealer activity” is not disclosed and has no legal regulation, although there are separate references to it in the legislation. So, according to paragraph d) part (3) of Art. 13 of the Law of the Republic of Moldova “On the production and circulation of ethyl alcohol and alcoholic products” No. 1100 dated 06/30/2000[3], an economic entity requesting a license, in addition to the documents provided for by the Law “On licensing certain types of activities” No. 451 dated July 30, 2001 year, must submit: “a copy of the permission of at least one manufacturer to carry out the wholesale sale of alcoholic products in the mode of dealer activity – for the storage and wholesale of domestic alcoholic products through specialized warehouses.”

In point. c) part (1) Art. 2 of the Law of the Republic of Moldova “On Commodity Exchanges” No. 1117 of February 26, 1997 [4] states that “exchange trading is carried out

through exchange transactions by an intermediary on its own behalf and at its own expense for the purpose of reselling goods on the exchange (dealer activity)”.

From the above legislative acts, it can be seen that the legislator uses the concept of “dealer activity”, but does not disclose its legal content.

The word dealer comes from the English “dealer” – merchant, agent. [6, c.121]

A dealer is considered in two capacities: 1) a legal or natural person, a member of the stock exchange, conducting exchange operations not as brokers, but acting on its own behalf and at its own expense, independently buying and selling securities, currencies, precious metals; 2) an individual or legal entity that buys products in bulk and sells them at retail or in small lots. [9, c.325]

It should be noted that in foreign legislation the content of the concept of “dealer” is revealed to a greater extent. For example, according to Art. 1 of the Federal Law of the Russian Federation “On the Technical Inspection of Vehicles” No. 170-FZ of 07/01/2011 [13], a dealer is a legal entity or an individual entrepreneur who, on the basis of an agreement concluded with a manufacturer or importer (distributor) at his own expense and undertakes on its own behalf to carry out service and maintenance of vehicles of certain brands without the obligation to sell such vehicles. It should be noted that the concept of a dealer in commercial circulation is wider than in the above normative act and, in our opinion, the

activities of a dealer are not limited exclusively to vehicle service activities, but in practice the dealer has the right to sell vehicles. The dealer purchases vehicles from the manufacturer, and becomes their owner, and then sells them to individuals and legal entities. [11, c.101]

In the Republic of Belarus, a dealer is considered as a commodity distribution network entity that sells (services) the manufacturer's goods on its own behalf at its own expense on the terms determined by the relevant agreement or contract with the manufacturer or an authorized organization.

In Germany, a dealer agreement is usually a mixed agreement: an agency agreement, an agency agreement and an agreement on the use of know-how. [8, c.117]

Interestingly, when analyzing the activities of dealers in the car market, Volgin V.V. notes that Audi's support includes: 1) consulting on construction and architecture issues; 2) consulting on business planning; 3) consulting on standards and processes; 4) selection, training and development of personnel through the Audi Academy; 5) technical support on-line and through the Atlantic Center; 6) control over the system of compliance with standards and processes.[2, c.27]

Analyzing what is indicated in the German Commercial Code, we note that in the dealer activity in this state, the manufacturer puts forward both quantitative and qualitative criteria. On this occasion Fesenmeier G. notes that quantitative criteria are characterized by the fact that dealer agreements can only be concluded with a limited number of partners that meet qualitative criteria. The quality criteria, in turn, include the following: 1) training of sales personnel; 2) level of service (after-sales); 3) requirements for the range of goods; 4) requirements for product presentation (brand image); 5) the possibility of "shopinshop" – solutions (for example, in shopping centers). [15, s.283]

In France, dealer activity has many names: exclusive commission agent, concessionaire, general agent, etc. The legal regulation of dealer activity in France has common features with the legal regulation of dealer activity in Germany. This conclusion is also confirmed by the fact that dealers are subject to quantitative

and qualitative requirements, which we mentioned above when examining the legal regulation of dealer activities in Germany. So Volgin V.V. notes that in such cases, the manufacturer independently "creates" its dealers. Thus, the car companies Citroen, Ford, Renault have created their own multi-brand dealer companies in the network of car services in France. This, for example, "Eurorepair", "Motocraft". [2, c.70]

It should be noted that dealership is widely used in the field of the securities market and the banking sector. Thus, in the UK, a dealer bank sells securities [7, c.62] and a primary dealer is a dealer company offering new securities. In the US, the dealer operates mainly in the field of buying and selling securities, and dealership is identified with the concept of "franchising".[10, c.45]

Thus, it can be concluded that dealer activity is mainly used in the field of car sales, since the manufacturer himself builds his dealer network in order to quickly and efficiently sell vehicles and thereby impose qualitative and quantitative requirements on dealers.

In the Republic of Moldova, dealer activity is quite developed and involves, to a greater extent, the sale of vehicles, as well as their service. To justify this, we will cite several dealer companies operating in the Republic of Moldova, including:

1) Toyota Center Chişinău "Continent" is the official dealer of Toyota cars in the Republic of Moldova, which sells and provides service for Toyota cars. 2) AutoFrame – FM is an official dealer of Chevrolet cars, which sells and carries out maintenance of cars of these brands. 3) DAAC Autotest, DAAC Hermes, Integral Auto are the official dealers of Renault and Dacia car brands that sell and service these car brands. 4) Grand Premium is the official distributor of Mercedes-Benz cars, acting as an official seller, service and warranty service for Mercedes-Benz cars. 5) Autospace – the official dealer of the car company). "Mitsubishi Motors", and "BMW" car company, selling and servicing cars of "Mitsubishi" and "BMW" brands in the territory of Moldova. 6) Nistru-Lada – the official dealer of the AvtoVAZ car company, which sells and service cars of the VAZ brands in Moldova.

The foregoing confirms once again that the dealer carries out not only technical and service maintenance of vehicles, but also sells them. The main purpose of the dealer is to sell cars, and service is an additional function, since the sale of cars brings the dealer more of the income than maintenance. It should be noted that the dealer sells vehicles at retail prices under sales contracts, and provides car servicing separately on the basis of a paid services agreement.[8, c.87]

In the Republic of Moldova, there is no legal regulation of dealer activity, and there are no scientific studies of this problem. In this regard, we will investigate the issue of legal regulation of the dealer agreement and its difference from the distribution agreement.

As noted, a dealership agreement for car service is concluded with: 1) the manufacturer, 2) the distributor. The contract concluded between the manufacturer and the dealer for the sale of vehicles to retail buyers in its content fully coincides with the distribution agreement.

Egorova M.A. notes the similarity in nature and design of the dealer and distributor agreements, but they have a specific subject composition: this is a distributor who has received goods from the manufacturer and a dealer who purchases goods from a distributor. [5, c.313]

Stepanchikova Yu.S. reasonably noted that the basis for distinguishing a “distributor” from a “dealer” was based on three criteria. Firstly, the distributor acts on behalf of the manufacturer of the goods, the dealer on his own behalf. Secondly, the region of the distributor’s activity is limited, while the activity of the dealer is not limited to a certain region. Thirdly, the distributor carries out only the sale of goods, in turn, the dealer carries out the sale or service of the goods.[12, c.201]

Most authors agree that the terms “dealer” and “distributor” are synonymous, although the latter is more widely used in world contractual practice. As noted by F. Bortolotti, if a dealer agreement is singled out, it is only on the basis that the dealer resells the goods at the retail level.[14, p.316]

The basis of the dealer’s activity is independent trade, in which he himself becomes

the owner of the purchased goods and acts as a party to the transactions. In this sense, dealer activity cannot be attributed to forms of intermediary activity. This is an independent activity of participants in commercial turnover associated with the acquisition of goods in their ownership for the purpose of their further resale. Related to this are the features of the trading activities of dealers: 1) dealers always act in their own interests, and not in the interests of customers; 2) the purpose of their activities is the resale of goods; 3) their actions are always speculative – the profit is made up of the difference between the sale and purchase price of the goods, and not from the remuneration of clients, as with brokers; 4) the dealer acts in the trade turnover as a trader, and not as an intermediary.

Dealer-supplier relations, in addition to distribution agreements, may be formalized by an “agreement on granting the right to sell”. In accordance with this agreement, the parties enter into contracts for the supply of goods. This name of the agreement is not well-established, and in practice you can also find other names when the seller grants the buyer the right or exclusive right to sell: agreement on the right of exclusive sale and purchase (in the USA), commercial concession agreement (in France, Belgium, Switzerland), an agreement on the exclusive right to market (in the UK). [1, c.64]

Under such an agreement, the supplier (seller-exporter) grants the importer (dealer) the right to sell (concession to sell) its goods in a certain territory and within a specified period. The buyer in these relations does not represent anyone, but acts on his own behalf, at his own expense and at his own risk, i.e. he is an independent party under the contract and acquires ownership of the goods from the seller.

Immediately after the delivery of the goods, the dealer makes settlements with the supplier and actually becomes the owner of the goods, and then sells these goods on his own behalf and at his own expense. But unlike the usual resale of goods purchased under contracts of sale, when the new owner is not bound by any obligations with the seller from whom he purchased the goods, the

dealer is obliged to sell the goods purchased from the supplier on the terms determined by the agreement between them on granting the right to sell. As a rule, this agreement establishes a minimum sales volume for a certain period of time, and if the actual sales volume is below the established minimum, the supplier has the right to terminate the agreement. The agreement may also include conditions on joint cooperation of the parties in promoting goods to the market of the country of importation of goods, on marketing, advertising, after-sales service of goods to end consumers, staff training, etc.

A number of additional obligations may be imposed on the dealer: 1) organization of advertising; 2) pre-sales service (showrooms, sales exhibitions); 3) maintenance of goods; 4) observance of the interests of the supplier; 5) ensuring conditions for its goods that are not worse than for goods of other suppliers; 6) informing your supplier of information about your activities.

With respect to setting prices, dealers are completely independent. An agreement may grant a monopoly right to a certain dealer to sell the supplier's goods in a particular territory. Then, with large and constant sales volumes, the dealer creates his own distribution network. When creating such a network, the supplier can no longer enter this market with goods of the nomenclature that is determined by the agreement, either independently or through other dealers. If he still needs to enter this market, he must pay a fee to such a monopoly dealer.

Therefore, when signing an agreement on granting the dealer the exclusive right to sell goods, the supplier should specify in the agreement in which cases he can independently sell his goods in this market segment.

Unless prohibited by agreement, the dealer may enter into agreements with other suppliers. An agreement with the right of "first hand" can be concluded between the parties. In this case, the supplier is obliged to first offer the product to the "first hand" dealer and only in case of his refusal can sell this product on his own or through other dealers. In addition, an agreement signed between the parties may not restrict the rights of the sup-

plier, he may enter the same market and with the same goods on his own or through other dealers.

Legalo – technically, relations with a dealer are regulated by an agency agreement, a commission agreement or an agency agreement. The amount of remuneration must be clearly defined. Dealers are remunerated in the form of the difference between the purchase price of the goods from the supplier and the price of its resale. It is necessary to specify in the contract the moment from which the dealer has the right to receive remuneration. Such a moment may be the date of the conclusion of the transaction, the date of its confirmation, the date of transfer of funds to the bank account of the principal for transactions made with third parties. The frequency of payment of remuneration should also be determined by the contract.

The dealer cooperates with the manufacturer most closely. On the contrary, he is always interested in direct sales and expanding the customer base. Dealers act on behalf of the manufacturer, they always sell the manufacturer's products to specific consumers, regardless of whether it is an individual or a legal entity. Moreover, they buy goods at the manufacturer's price, and sell them at a higher price – at the seller's price. It is this difference that constitutes the remuneration of the dealer. Sometimes the dealer receives remuneration in the form of bonuses for a large volume of goods sold.

The main task of the dealer is to find and interest the consumer. At the same time, he can make discounts for regular customers or wholesalers. The dealer's income depends only on direct sales: how much is sold, how much is received. If the dealer has not sold anything in a certain period of time, then he will not receive his money. As opposed to a distributor who can receive money from the sales of people attracted by him.

Since the dealer does not act on his own behalf, then claims for the quality of the goods are made not to him, but to the manufacturer.

Thus, summing up the above, we can distinguish the following distinctive features of a distribution agreement from a dealer agreement:

1. A distributor, unlike a dealer, is engaged in the distribution of the manufacturer's products and acts on his own behalf. Being an intermediary, the distributor works with the same intermediaries, i.e. he develops his own sales channels, builds his own dealer network, without direct contact with the buyer.

2. By purchasing products directly from the manufacturer at his own expense, then the distributor distributes it on his own behalf. However, the responsibility for the appropriate quality also falls on his shoulders, and the buyer will make claims directly to him, and not to the manufacturer.

3. As for the pricing policy, here the distributor, unlike the dealer, has relative freedom: in fact, being a seller, he has no particular interest in what the final price will be, because this is not the only product he distributes.

4. Still very often the term "distributor" is found in network marketing, because their work is paid a little differently here. The distributor here does not so much receive money for the goods sold, but rather the percentage from the transactions carried out by him "agents" and the percentage from the sales of those whom these "agents" attracted. Thus, an extensive, income-generating network is created. In network marketing, the distributor's interest is not in sales, but in "recruiting" new "agents" who will attract other people, and the latter in turn will follow.

5. A distributor who sells goods through regional distribution channels can draw up an agreement with the manufacturer that only he and no one else will be granted the right to distribute goods in a particular region.

The dealer differs from the distributor in that, firstly, his cooperation with the manufacturer is closer.

The dealer's interest lies in sales and customer base development. That is, the dealer always acts on behalf of the manufacturing company, offering its products to a specific buyer, whether it be an individual or a legal entity. Purchase of products is made at the price of the manufacturer, and sales – at the price of the dealer, the resulting difference is the payment for the work of the dealer. That is, his income depends directly on how much he sold. If the dealer has not sold anything for

a set period of time, then he will not receive any money either. In some cases, the dealer receives bonuses as a reward. This is another item on the list of differences between a dealer and a distributor.

The dealer must find a buyer and interest him. This is done through discounts and bonuses for wholesalers and regular customers. In addition, he is engaged in market monitoring, product advertising, service, etc. The dealer agreement specifies all the duties of the dealer.

We believe that it is necessary to introduce such concepts as "dealer" and "dealer activity" into the current legislation, since "de facto" such an activity exists, but "de jure" does not exist, and taking into account the specifics, it is necessary that this type of activity extends exclusively to the sale and car service, and for other goods, apply the concept of "distributor" and "distributor agreement", otherwise the dealer agreement will not differ in any way from the distribution agreement.

Bibliography

1. Belov A.P. Mediation in foreign trade // Law and Economics. 1998. No. 8.
2. Volgin B.V. Encyclopedia of car service. Business secrets. Moscow, 2009.
3. Law of the Republic of Moldova "On the production and circulation of ethyl alcohol" No. 1100 of 06/30/2000// In: Official Monitor of the Republic of Moldova No. 98-99 of 10/19/2000.
4. Law of the Republic of Moldova "On Commodity Exchanges" No. 1117 of February 26, 1997. In: Official Monitor of the Republic of Moldova No. 70 dated 25.07.1998.
5. Egorova M. A. Commercial law: a textbook for universities / M. A. Egorova; Russian Academy of National Economy and Public Administration under the President of the Russian Federation, Faculty of Law. M. M. Speransky, Department of Entrepreneurial and Corporate Law. Proc. ed. Moscow: Statute, 2013.
6. Kravchenko N.V. English-Russian, Russian-English dictionary of business vocabulary: 30,000 words. Rostov-on-Don: Phoenix, 2012.
7. Londar S.L. Formation of the system of the first dealers in Ukraine / S.L. Londar, V.J. Basko. In: Fiance of Ukraine. 2010, №3,

8. Orlenko B. Legal regulation of dealer activity in the states of the Romano-Germanic and Anglo-American legal systems. In: National Law Journal: Theory and Practice. Chisinau, 2016, No. 5.

9. Raizberg B.A. Modern economic dictionary. – 6th ed., revised. and additional Moscow: NITs – INFRA-M, 2014.

10. Pine C.A. Franchising. Commercial concession / Sosna S.A., Vasilyeva E.H. Moscow: ICC “Academ book”, 2005.

11. Stepanchikova Yu. S., Borel, Yu. S. Distribution (dealer) agreement: qualification trends. Belarus in the modern world: In: Materials of the IX Intern. scientific conf., dedicated 89th anniversary of the formation of Belarus. state un-ta, Minsk, 29 Oct. 2010 Belarusian. state un-t; editorial board: V. G. Shadursky [and others]. Minsk, 2010.

12. Stepanchikova Yu.S. Distributor agreement as a form of building a sales network abroad: legal nature, terminology issues, application practice. Actual problems of international public and international private law. In: collection of scientific papers. Issue 3: Belarus: BSU, 2011.

13. Federal Law of the Russian Federation “On the technical inspection of vehicles No. 170-FZ” dated 07/01/2011 (adopted by the State Duma of the Federal Assembly of the Russian Federation on 11/15/2011). In: Collection of legislation of the Russian Federation No. 27 of 07/04/2011.

14. Bortilotti F. Drafting and Negotiating International Commercial Contracts. ICC The World Business Organization ICC publication No. 671, 2008.

15. Fesenmair G. Markenartikel und selektive Vertriebs systemeim Onlinevertrieb, GRUR-Prax 2013.

ОСНОВНІ КРИЗОВІ ЯВИЩА В УКРАЇНІ НА СЬОГОДНІ ДЛЯ ЖІНОК

МОЖДЕ Пурызданхах - науковий співробітник RIFS Потсдам, аспірант кафедри міжнародного та європейського права Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Mojdehpoooryazdankhah@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9192-4812>
УДК 341.215.4
DOI 10.32782/EP.2023.4.17

Мільйони людей в Україні були змушені покинути свої домівки і потребують гуманітарної допомоги у зв'язку з тим, що ця криза стала найбільшою і найшвидше зростаючою кризою переміщення в Європі з часів Другої світової війни. Понад 8 мільйонів людей втекли до сусідніх країн як біженці, тоді як мільйони інших були переміщені в Україні і терміново потребують гуманітарної допомоги. Багато з них переміщені або не можуть покинути Україну через зростання насильства, руйнування мостів і дофіг, брак ресурсів або інформації про те, де знайти безпеку і притулок. Світ є свідком загибелі невинних цивільних осіб, руйнування критично важливої інфраструктури та масового переміщення в Україні та за її межами. Ті, хто залишився в Україні, стикаються з небезпекою життя в облозі, намагаючись вижити без води, тепла та електроенергії. Тим часом, безпервні обстріли ускладнюють доступ до продуктів харчування та медичної допомоги. Більшість із тих, хто переміщується, - це жінки та діти, які завжди більш вразливі до експлуатації та насильства під час кризових ситуацій. Війна послабила інфраструктуру України та занурила економіку країни в глибоку рецесію. Бідність, нестача води та їжі, відсутність психологічної безпеки, відсутність доступу до системи охорони здоров'я та медицини, стандартів охорони здоров'я, а також репродуктивного здоров'я, напади на склади та закладання мін на сільськогосподарських угіддях, міграція переміщених осіб через умови війни, 90% з яких - жінки та діти. Це спричинило гендерну та демографічну кризи. Катастро-

фічне пошкодження енергетичної інфраструктури України, включаючи електро-, тепло- та водопостачання, також є широкомасштабною кризою. Війна спровокувала значні проблеми у сфері захисту, оскільки цивільне населення наражається на обстріли, збройне насильство, мінування, розлучення сімей, мародерство, виселення та торгівлю людьми. Безпервні обстріли також призводять до виникнення потреб у психіатричній допомозі, від яких страждає кожен четвертий українець. Це стрес, тривога, депресія та посттравматичний стресовий розлад. Конфлікт охопив практично всі аспекти життя і діяльності людини - від охорони здоров'я і культури до освіти, економіки і сільськогосподарського виробництва, перетворивши деякі з процвітаючих і жвавих міст України на безлюдні і зруйновані міста-примари, породивши привид глобальної нестачі продовольства.

Ключові слова: гендерна криза, продовольча криза, бідність, репродуктивне здоров'я, здоров'я жінок, експлуатація жінок.

Вступ

Актуальність дослідження

24 лютого 2022 року, відколи Росія розпочала повномасштабне вторгнення в Україну, конфлікт завдав невимовних страждань українському народові: тисячі людей загинули, мільйони були змушені покинути свої домівки, а найважливіші об'єкти цивільної інфраструктури були зруйновані. Жінки та дівчата України стикаються з важкими наслідками - від зростання торгівлі людь-

ми та гендерно зумовленого насильства до втрати важливих засобів до існування та зростання рівня бідності. Масштабне руйнування інфраструктури призвело до того, що послуги для постраждалих, охорона здоров'я та інші критично важливі форми підтримки стали недоступними для багатьох [1].

24 лютого 2023 року війна Росії проти України досягла своєї річної позначки. За цей рік багато українців були змушені покинути свою країну, що призвело до найшвидшого та наймасштабнішого переміщення населення в Європі з часів Другої світової війни. Населення України швидко скорочувалося ще до війни через низьку народжуваність, високий рівень смертності та високий рівень еміграції. Дослідження демографічного майбутнього України показує, що війна та спричинене нею переміщення посилять скорочення та старіння населення України, а також відбудуться кардинальні зміни в структурі населення – особливо в молодших вікових групах [2].

Майже третина населення України була змушена покинути свої домівки. Близько 60% з 7,7 мільйона внутрішньо переміщених дорослих становлять жінки, а 90% з 5,6 мільйона біженців, які покинули Україну, – жінки та діти, що робить цю кризу переміщення однією з найбільш гендерно забарвлених криз сучасності [3].

Станом на квітень 2023 року, за оцінками, 8,1 мільйона українців втекли до інших частин Європи, з яких понад 5 мільйонів зареєстровані для отримання тимчасового захисту або аналогічних національних схем захисту. Наразі Польща є найбільшою країною, що приймає біженців, де зареєстровано 1,5 мільйона біженців з України. Ще 5,4 мільйона українців зареєстровані як внутрішньо переміщені особи [4, Р 2].

Оскільки повномасштабне вторгнення Росії в Україну триває вже другий рік, війна продовжує завдавати руйнівного удару по добробуту мільйонів жінок, дівчат і молодих людей. Доступ до засобів до існування та базових послуг, включно з життєво важливими послугами з охорони сексуального та репродуктивного здоров'я та інформацією, був серйозно порушений.

Гендерно зумовлене насильство також широко розповсюджене, але про такі випадки продовжують замовчувати [5].

Жінки та дівчата України стикаються з важкими наслідками – від зростання торгівлі людьми та гендерно зумовленого насильства до втрати важливих засобів до існування та зростання рівня бідності. Масштабне руйнування інфраструктури призвело до того, що послуги для постраждалих, охорона здоров'я та інші критично важливі форми підтримки стали недоступними для багатьох. Сьогодні захист цивільного населення та надання допомоги майже 18 мільйонам українців, які її потребують, мають залишатися головними пріоритетами. Порушення прав людини – такі як акти сексуального насильства, кількість яких стрімко зростає – мають бути розслідувані, а жертви мають отримати справедливе покарання. Оскільки жінки продовжують нести різний і додатковий тягар конфлікту, вони повинні бути представлені на всіх платформах прийняття рішень щодо деескалації, запобігання конфлікту, пом'якшення його наслідків та інших процесів, спрямованих на досягнення миру і безпеки для всього народу України [6].

Війна погіршила рівень доступу до здоров'я та медичних послуг у країні, особливо для людей, які проживають у районах, наближених до лінії зіткнення, та на територіях, які частково перебувають під контролем, але система охорони здоров'я країни є гнучкою, і загальний доступ до медичних послуг залишається відносно високим. Однак результати також показують, що більше половини людей, які зверталися за певною формою медичної допомоги, стикалися принаймні з однією проблемою, причому основними бар'єрами були вартість ліків і лікування [7, Р 3].

Одним із найбільш загрозливих ризиків у сфері захисту, про які повідомлялося до цього часу, є розлучення з сім'єю, що для дівчат може підвищити ймовірність сексуальної експлуатації та торгівлі людьми. Крім того, домогосподарства, очолювані жінками, складають більшість груп з найвищим ризиком бідності та продовольчої незахищеності, включаючи самотніх батьків

з кількома дітьми або дітьми з інвалідністю, або тих, хто доглядає за літніми членами сім'ї. Жінки також складають 80% усіх медичних і соціальних працівників в Україні, і тому можуть вирішити не евакуюватися. Багато біженців – це жінки та дівчата, що призводить до гендерних ризиків у сфері захисту та необхідності приділяти пріоритетну увагу гендерним питанням у гуманітарному реагуванні [8].

Міжнародна та регіональна підтримка

Військову, фінансову та гуманітарну допомогу, обіцяну урядами України в період з 24 січня по 2022 рік, надала 41 країна, зокрема країни-члени ЄС, інші члени G7, а також Австралія, Південна Корея, Туреччина, Норвегія, Нова Зеландія, Швейцарія, Китай, Тайвань, Індія та Ісландія [9].

Міжнародний комітет порятунку (IRC) розпочав надзвичайне реагування на війну в лютому 2022 року, співпрацюючи з місцевими партнерами в Україні, Польщі та Молдові, щоб охопити найбільш вразливі верстви населення, надаючи предмети першої необхідності, грошову допомогу, покращуючи доступ до охорони здоров'я та створюючи безпечні місця для жінок і дітей [10].

ОЕСР та Уряд України започаткували чотирирічну програму, яка підтримує програму реформ, відновлення та реконструкції в Україні та допоможе їй реалізувати свої амбіції щодо вступу до ОЕСР та Європейського Союзу. Це забезпечить життєво важливу підтримку Україні під час війни, водночас гарантуючи найкраще використання допомоги на відновлення для сприяння економічному розвитку та добробуту громадян. Програма складається з 31 огляду політики та проектів з розбудови спроможності. Вона передбачає участь України в 24 органах ОЕСР, а також приєднання до більш ніж 70 правових інструментів ОЕСР протягом чотирьох років [11].

ЮНФПА надає життєво важливі послуги жінкам і дівчатам, які потребують гуманітарної допомоги через війну в Україні. Це стосується як людей, переміщених всередині України, так і тих, хто втік до сусідніх країн [12].

ЮНФПА продовжує співпрацювати з партнерами для забезпечення доступу до послуг у сфері сексуального та репродуктивного здоров'я (СРЗ) та протидії гендерно зумовленому насильству (ГЗН) для жінок і дівчат у більшості регіонів України та в сусідніх країнах з метою подолання гуманітарної ситуації, що розвивається. Запустила в Україні простір, дружній до жінок, створений у Вільнюсі, і наразі їхня загальна кількість досягла 28. Ці простори пропонують такі послуги, як юридичні та психологічні консультації, медична допомога та професійне навчання, що охоплюють широкий спектр тем, пов'язаних із сексуальним насильством, включаючи домашнє насильство та сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, а також права постраждалих від нього. За підтримки ЮНФПА було також введено в дію спеціалізований центр для постраждалих від ГОН та відкрито новий Центр підтримки постраждалих (ЦПН) у Мукачевому, Західна Україна, який слугує ефективною точкою входу для постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, для отримання допомоги. Мобільний додаток «ГОН» – це інноваційна технологія, яка дозволяє постраждалим та особам, які перебувають у групі ризику, безпечно повідомляти Національну поліцію про своє місцезнаходження та негайну потребу в допомозі [4, Р 2].

У рамках Регіонального реагування на проблеми біженців Структура ООН Жінки створила та очолила Регіональну робочу групу з гендерних питань, до складу якої входять майже 40 організацій, для підтримки інтеграції гендерних аспектів у реагування ООН у приймаючих країнах, включаючи Молдову, Румунію, Польщу, Словаччину та Угорщину. Робоча група проводить гендерні тренінги для гуманітарних організацій та здійснює регіональний аналіз та адвокаційну роботу з метою інформування про реагування на проблеми біженців у всьому регіоні [3].

Незалежна міжнародна комісія з розслідування подій в Україні окреслює основні висновки, зроблені з початку вико-

нання свого мандату. Зібрані докази свідчать про те, що російська влада вчинила широкий спектр порушень міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права в багатьох регіонах України та в Російській Федерації. Багато з них становлять воєнні злочини і включають безглузді вбивства, напади на цивільне населення, незаконне позбавлення волі, тортури, зґвалтування, примусове переміщення і депортацію дітей. Комісія дійшла висновку, що російські збройні сили здійснюють напади із застосуванням вибухової зброї в населених пунктах з явною зневагою до шкоди і страждань цивільного населення. Вона задокументувала невибіркові і непропорційні атаки, а також нездатність вжити запобіжних заходів, що є порушенням міжнародного гуманітарного права. Крім того, Комісія встановила, що хвилі нападів російських збройних сил, починаючи з 10 жовтня 2022 року, на об'єкти енергетичної інфраструктури України та застосування тортур російською владою можуть становити злочини проти людяності [13].

Висновок

1) Війна по-різному впливає на жінок і чоловіків та поглиблює існуючу нерівність. Жінки з вразливих груп маргіналізуються і непропорційно страждають від криз, спричинених війною.

2) Жінки та чоловіки здебільшого виконують різні ролі на війні. Хоча жінки та жіночі організації відіграють надзвичайно важливу роль в умовах гуманітарної кризи, вони практично відсутні в процесах прийняття рішень на місцевому та національному рівнях, а також у переговорному процесі, що відбувається між Російською Федерацією та Україною.

3) Безробіття серед усіх категорій населення, ймовірно, зростатиме, що продовжуватиме виштовхувати жінок у вразливі неформальні сектори економіки.

4) Жінки та чоловіки стикаються з різними труднощами у доступі до необхідних їм послуг та ресурсів. Це, зокрема,

- відсутність безпечного та доступного житла;

- гостра нестача продуктів харчування, води та енергії;

- перешкоди у доступі до готівки, фінансової та соціальної підтримки;

- гострі перебої у сфері охорони здоров'я, включаючи доступ до послуг у сфері сексуального та репродуктивного здоров'я (СРЗ), причому різні групи потребують доступу до спеціалізованих ліків та лікування;

- Порушення у сфері освіти, що впливають на дітей, молодь та осіб, які здійснюють догляд за ними;

- Відсутність документів про реєстрацію актів цивільного стану, що може обмежити доступ до гуманітарної допомоги;

- обмежений доступ до інформації, особливо через нестабільне функціонування або пошкодження Інтернету та електричних мереж у найбільш постраждалих районах.

5) З'являється багато нових проблем у сфері захисту, таких як підвищений ризик гендерно зумовленого насильства (ГЗН), від якого непропорційно страждають жінки та дівчата, особливо з вразливих груп. Це, зокрема, такі проблеми:

- питання безпеки, пов'язані з ГОН, сексуальним насильством, пов'язаним з конфліктом, та торгівлею людьми;

- зростаючі потреби у сфері психічного здоров'я та психосоціальної підтримки (ПЗПСР).

6) Переміщення населення та потоки біженців мають значні гендерні особливості: жінки стикаються з численними труднощами на кордоні, а деякі групи людей, зокрема жінки, чоловіки, хлопці та дівчата з інвалідністю, не можуть покинути країну.

7) Жінки-активістки, активістки громадянського суспільства, журналістки та правозахисниці стикаються з більшими ризиками для своєї особистої безпеки, включаючи більші ризики викрадення та переслідування [14. Р 6].

Війна в Україні негативно вплинула на здоров'я людей та сектор охорони здоров'я, створивши бар'єри для доступу до планових та екстрених послуг, пошкодивши та зруйнувавши медичні заклади, а також перервантаживши ті, що продовжують функціонувати. Крім того, медичні працівни-

ки були змушені покинути свої домівки, а ланцюги постачання основних лікарських засобів та витратних матеріалів були порушені [15].

Поняття солідарності та відповідальності за надання допомоги в цій ситуації викликають особливе занепокоєння, у тому числі щодо сексуального та репродуктивного здоров'я, прав і правосуддя. Як частина зусиль з надання допомоги та міжнародної відповідальності за допомогу, політичні механізми ООН, включаючи Раду Безпеки, відіграють важливу роль у запобіганні порушенням прав людини та виконанні зобов'язань у сфері прав людини, включаючи порушення сексуальних і репродуктивних прав відповідно до гуманітарного права [16].

ООН Жінки, керуючись перспективою рівності, закріпленою в Статуті Організації Об'єднаних Націй, працює в напрямку ліквідації дискримінації щодо жінок та дівчат, розширення прав та можливостей жінок, досягнення рівності між чоловіками та жінками як партнерами та користувачами розвитку, дотримання прав людини, гуманітарної діяльності, забезпечення миру та безпеки. ООН Жінки ставить права жінок у центр усіх своїх зусиль, очолює та координує діяльність системи Організації Об'єднаних Націй з метою забезпечення того, щоб всесвітні зобов'язання щодо гендерної рівності та гендерного мейнстримінгу були втілені в життя. В Україні Структура ООН Жінки продовжуватиме надавати пріоритетне значення потребам жінок та дівчат під час кризи, спричиненої війною, у тісній співпраці з жіночими громадськими організаціями та іншими партнерами. Через серію подальших оперативних гендерних аналізів Структура ООН Жінки намагатиметься інформувати про гуманітарні заходи реагування та відстоювати першочергові потреби всіх людей, включно з найбільш вразливими» [14, С. 35].

Література

1.ООН Жінки, У фокусі: Війна в Україні – криза для жінок і дівчат, 22.02. 2023. <https://www.unwomen.org/en/news-stories/in-focus/2022/03/in-focus-war-in-ukraine-is-a-crisis-for-women-and-girls>.

2.Європейська комісія, EU Science Hub, Війна посилює скорочення населення України, як показує новий звіт, 8 березня 2023 року, Об'єднаний дослідницький центр. https://joint-research-centre.ec.europa.eu/jrc-news-and-updates/war-exacerbates-ukraines-population-decline-new-report-shows-2023-03-08_en.

3.ООН Жінки, Європа та Центральна Азія, Українська криза є гендерно зумовленою, як і наша відповідь, 20 лютого 2023 року. <https://eca.unwomen.org/en/stories/in-focus/2023/02/in-focus-war-in-ukraine-is-a-crisis-for-women-and-girls>.

4.UNFPA EECA, Ukraine Emergency Situation Report #18 – 17 May 2023, May 2023, P 2. <https://www.unfpa.org/resources/ukraine-emergency-situation-report-18-17-may-2023>.

5. Фонд народонаселення ООН, Україна: Конфлікт посилює вразливість жінок і дівчат, 24.02.2023, <https://www.unfpa.org/ukraine-war>.

6. ООН Жінки, Війна в Україні – це криза для жінок і дівчат, 22 лютого 2023 року, <https://www.unwomen.org/en/news-stories/in-focus/2022/03/in-focus-war-in-ukraine-is-a-crisis-for-women-and-girls>.

7. Всесвітня організація охорони здоров'я, ВІДПОВІДЬ НА КРИЗУ В УКРАЇНІ: 15, БЕРЕЗЕНЬ 2023 р. БЮЛЕТЕНЬ, <file:///C:/Users/МРО/Downloads/WHO-EURO-2023-6172-45937-69323-eng.pdf>.

8. РОБОЧА ГРУПА НУО «ЖІНКИ, МИР І БЕЗПЕКА», Гендерний аналіз ситуації в Україні, квітень 2022 р., <https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2022/04/report/gender-analysis-of-the-situation-in-ukraine/Gender-Analysis-of-the-Situation-in-Ukraine-April-2022.pdf>.

9. Інститут світової економіки KIEL, Ukraine Support Tracker Європейський Союз База даних військової, фінансової та гуманітарної допомоги Україні, Кейтлін Бушнелл, Андре Франк, Іван Харитонов, Крістофер Шейд, Леон Вайзер та Крістоф Требеш, 7 вересня 2023 року.

10. IRC, Топ-10 криз, які світ не може ігнорувати у 2023 році, 14.10.2022. <https://www.rescue.org/article/top-10-crises-world-cant-ignore-2023>.

11. ОЕСР посилює підтримку України чотирирічною програмою, 07. Черв.2023, <https://www.oecd.org/newsroom/oecd-strengthens-support-for-ukraine-with-four-year-country-programme.htm>.

12. Фонд ООН у галузі народонаселення, Звіт про надзвичайну ситуацію в Україні #19 – 14 липня 2023 року, Липень 2023 р., видавець UNFPA СБЦА, <https://www.unfpa.org/resources/ukraine-emergency-situation-report-19-14-july-2023>.

13. УВКПЛ, Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування ситуації в Україні, Рада з прав людини, п'ятдесят друга сесія, 27 лютого – 31 березня 2023 року, пункт 4 порядку денного, Ситуації з правами людини, які потребують уваги Ради, С. 1. https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A_HRC_52_62_AUV_EN.pdf.

14. ООН Жінки та піклування, Женева, ОПЕРАТИВНИЙ ГЕНДЕРНИЙ АНАЛІЗ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ: ОГЛЯД ВТОРИННИХ ДАНИХ; 29.03. 2022, С. 6,35. https://eca.unwomen.org/sites/default/files/2022-05/UNWomen_BRIEF_A4_2022_UKR-1.pdf.

15. ООН МІГРАЦІЯ, КРИЗА В УКРАЇНІ 2022-2023: РІК ВІДПОВІДІ, Періодичний звіт МОМ в Україні про реагування на кризу за 1 рік Спеціальний звіт Ukr.pdf, С. 27, <https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/2023-03/ІОМ%20Україна%20Regional%20Response%201%20Year%20Special%20Report%20Ukr.pdf>.

16. Сексуальне та репродуктивне здоров'я, права та правосуддя в умовах війни проти України 2022, Естер Кімедія та Емма Пітчфортб, Sex Reprod Health Matters. 2022; 30(1): 2052459, Опубліковано онлайн 2022 квітня 8. doi: 10.1080/26410397.2022.2052459, PMID: PMC9004523, PMID: 35289724, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9004523>.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОДОЛАННЯ ГЕНДЕРНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ У СФЕРІ ПРАЦІ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

СЕРЕДА Олена Григорівна - докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

<https://orcid.org/0000-0002-8252-1963>

МИТЧИК Дмитро Романович - здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти 3 курсу факультету прокуратури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

<https://orcid.org/0009-0003-3299-7191>

УДК 349.2:[316.647.82:316.346.2]

DOI 10.32782/EP.2023.4.18

У статті розглядається аспект гендерної дискримінації у сфері трудових правовідносин, а саме обмеження права жінки на вільний вибір праці, що закріплено у певних нормах національного законодавства. На думку авторів, така дискримінація серйозно впливає на права жінки та демократичні цінності в цілому, а також сприяє підтриманню вставлених суспільством гендерних ролей для кожного з представників протилежних статей. Наслідком такої дискримінації автори називають відомий науковому колу перелік проблем, що пов'язаний з меншою оплатою праці жінок, мінімальною зацікавленістю роботодавців у працівниках жіночої статі, великою гендерною сегрегацією ринку праці, складнощами просування кар'єрними сходами з боку жінок тощо.

У дослідженні проаналізовано праці науковців у відповідній сфері, національні та міжнародні стандарти щодо регулювання питання заборони дискримінації. Особливу увагу приділено міжнародним зобов'язанням, які Україна взяла на себе ратифікацією відповідних актів, зокрема Загальної декларації прав людини та Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права. Автори стверджують, що заборона жінкам працювати на шкідливих та важких роботах прямо порушує імперативні міжнародно-правові норми згаданих вище актів, а враховуючи те, що Україна прагне розвивати правову державу, такі порушення слід усувати.

Велику увагу було приділено наслідкам зрівняння чоловіків та жінок у правах. Автори стверджують, що таке зрівняння сприятиме

покращенню економічного, соціального, культурного та правового стану в країні, а певні результати зрівняння чоловіків та жінок у правах ми бачимо і зараз, враховуючи кількість жінок у складі різних типів оборонних інституцій.

У прикінцевій думці автори пропонують шляхи розв'язання проблеми, враховуючи інтереси жінки та зобов'язання держави. Знайдений підхід, на думку авторів, сприятиме розвитку демократичних цінностей у державі та руйнуванню гендерних стереотипів, які вже століттями паразитують у суспільстві.

Ключові слова: гендерна нерівність, професійна сегрегація, заборона дискримінації, шкідливі та важкі роботи, місце роботи, правова політика, трудові правовідносини, умови праці, демократичні цінності.

Постановка проблеми

Історія людства пронизана взаємодією двох існуючих статей: жіночої та чоловічої. У силу багатьох факторів, у ранніх формах суспільства склалася певна соціальна модель, що затвердила ролі для кожного з представників цих груп. Проте, навіть за умови повної зміни нашого життя усталені соціальні ролі залишаються закріпленими й надалі.

З одного боку, здається, що такий розподіл є нормальним, однак саме через ці традиційні установки виникають великі труднощі щодо взаємодії та співвідношенні прав гендерних груп. Зокрема, як стверджує Добош З. А., ми маємо меншу оплату праці жі-

нок, мінімальну зацікавленість роботодавців у працівниках жіночої статі, велику сегрегацію ринку праці та інші чисельні проблеми [2, с. 192]. У своєму дослідженні Клименко М. В. зазначає, що ми також маємо вертикальну сегрегацію, тобто таку ситуацію, коли жінки обіймають лише 23% керівних посад, а також приріст чисельності жінок без роботи, які становить близько 52,4% загальної кількості безробітних [10, с. 32-33]. На нашу думку, ці проблеми беруть свій початок саме з гендерних стереотипів, тих традиційних установок, які вказують що є суто «жіночим», а що «чоловічим».

Законодавець не розв'язує ці проблеми. Навпаки, у сфері розподілу робіт на суто «чоловічі» та «жіночі» у правовому полі функціонує низка норм, які закріплені положеннями статті 43 Конституції [11], статтями 174 та 175 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП) [14] та Наказом Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження Переліку важких робіт та робіт зі шкідливими та небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок» (далі – Наказ МОЗ) [16]. Враховуючи прагнення України розвивати демократичну та правову державу, яке встановлено Конституцією [11], а також взяті на себе міжнародно-правові зобов'язання, така політика повинна бути широко проаналізована на відповідність демократичним принципам та нормам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемні питання недопущення дискримінації у сфері праці свого часу тією чи іншою мірою висвітлювалися різними авторами, які зробили вагомий внесок у їх дослідження. Питання гендерної дискримінації, зокрема у сфері робіт, на яких заборонено використовувати працю жінок, досліджували такі науковці, як Вапнярчук Н. М., Добош З. А., Коваленко О. О., Шабанов Р. І., Клименко М. В., Ольховська Є. О., Костюченко Т. С. та інші. Попри кількість досліджень сьогодні не існує загальної концепції, яка запропонувала б шляхи розв'язання цієї проблеми.

Метою статті є аналіз сучасного стану гендерного обмеження права жінок на вільний вибір роботи, яка кваліфікується як тяжка та шкідлива, та формування пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства України у відповідності до міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу

Поняття «дискримінація» є складним, бо науковці мають різні погляди на нього. Це підтверджується багатостороннім дослідженням Вапнярчук Н. М. [1], однак нам слід використовувати законодавче визначення, яке має юридичну силу. Відповідно до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», дискримінація – це ситуація, коли особа (група осіб) за її певними ознаками зазнає обмежень у визнанні, реалізації або користуванні правами та свободами в будь-якій формі. Однак, не визнаються дискримінацією випадки, коли такі обмеження мають правомірну мету [13]. Для справедливого дослідження слід проаналізувати й міжнародне визначення поняття «дискримінація». Відповідно до Конвенції Міжнародної організації праці № 111 «Про дискримінацію в галузі праці та занять», терміном «дискримінація» охоплюється «будь-яке розрізнення, недопущення або перевага, що робиться за ознакою раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних переконань, іноземного походження або соціального походження і призводить до знищення або порушення рівності можливостей чи поведження в галузі праці та занять» [18]. Цей документ також зазначає, що «будь-яке розрізнення, недопущення або перевага відносно певної роботи, що ґрунтується на її специфічних вимогах, дискримінацією не вважається» [18]. Таким чином, національне визначення поняття «дискримінації» відповідає міжнародним стандартам.

На наш погляд, слід відрізнити дискримінацію юридичну та фактичну, бо в цьому контексті існує певна розбіжність між «de-jure» та «de-facto» [10, с. 31]. Відповідно до зазначеного вище Закону, будь-яке обмеження, яке є об'єктивно виправданим, вважається легітимним, тобто правомірним

[13]. На нашу думку та на думку Клименко М. В., будь-яке обмеження є обмеженням фактично [10, с. 31], а для досягнення загальної рівності особи повинні бути рівні як юридично, так і фактично.

Клименко М. В. зазначає, що «гендерна дискримінація та гендерна нерівність у світі праці залишаються, причиною тому – стійкі гендерні стереотипи...» [4, с. 79]. Якщо стверджувати, що юридично чоловіки та жінки рівні, як зазначено у положеннях статті 24 Конституції України, то таких тенденцій не могло б бути, проте на практиці, тобто фактично, ми досить часто стикаємося з дискримінацією, яка може не визнаватися нею юридично [11]. Відповідно, тільки у тісному взаємозв'язку юридичного та фактичного рівноправ'я можливо досягти усунення дискримінації та встановлення реальної рівності.

Дискримінація за статевою приналежністю найчастіше зустрічається у сфері трудових відносин [2, с. 190]. Так, Вапнярчук Н. М. з цього приводу виділяє одну з найбільш розповсюджених її форм: гендерна, професійна сегрегація, яка юридично не визнається обмеженням прав гендерних груп [1, с. 154]. Така проблема бере коріння з тих традиційних установок, про які ми згадували раніше, а також з окремих статей Конституції та КЗпП, які забороняють використовувати працю жінок на чітко визначених роботах, та відповідного Наказу МОЗ, який встановлює вичерпний перелік цих робіт [11; 14; 16].

Відповідно до положень статті 43 Конституції: «Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється», а відповідно до статті 174 КЗпП: «Забороняється застосування праці жінок на важких роботах і на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах, крім деяких підземних робіт (не фізичних робіт або робіт по санітарному та побутовому обслуговуванню)» [11; 14]. Перелік таких важких робіт затверджується актом центрального органу виконавчої влади, а саме Наказом Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження Переліку важких робіт та робіт зі шкідливими

та небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок» [16]. Відповідно до цих положень, жінки не можуть працювати на певних видах робіт, що, на думку Клименко М. В., є юридичним корінням професійної сегрегації [10, с. 32]. Погоджуючись з думкою Клименко М. В., хочеться додати, що фактичним корінням професійної сегрегації виступають ті гендерні ролі та стереотипи, які встановлюють для представників кожної з протилежних статей певні права та обов'язки, що визнаються державою та населенням як суспільна норма та звичай.

Така сегрегація є досить небезпечною через те, що вона закріплює та підтримує ті традиційні установки у сфері «жіночих» та «чоловічих» професій, які, на думку Ольховської Є. С., негативно впливають на кожного з представників цих статей [5, с. 145]. Звідси бере свій початок розрив у заробітній платі, переривання трудової кар'єри, складнощі у просуванні кар'єрними сходами у жінок та інші численні проблеми у сфері трудових праввідносин [2, с. 192]. Слід зазначити, що такий розподіл не може впливати тільки на жінок, бо так чи інакше він зачіпляє права чоловіків. На думку Ольховської Є. С., цей розподіл негативно впливає на чоловіків у тих ситуаціях, коли вони не можуть займати певні посади або коли це різко та негативно сприймається суспільством [5, с. 145]. Складно не погодитися з Ольховською Є. С., бо дійсно існує певний перелік професій, де праця чоловіків зустрічається набагато частіше за працю жінок. Як наслідок, згідно з дослідженням Т. С. Костюченко, переважна кількість жінок знаходиться в одній сфері зайнятості, а чоловіків – у протилежно іншій, що погано впливає на економічну та культурну ситуацію в країні [6, с. 11]. Дійсно, помітною є тенденція збільшення відсотка чоловіків на роботах, що пов'язані з фізичною працею або важкою промисловістю та виробництвом, та зменшення відсотка жінок на подібних роботах, та навпаки, збільшення відсотка жінок на роботах, що пов'язані з інтелектуальною або іншою діяльністю, що не вимагає великого фізичного навантаження, та зменшення відсотка чоловіків на подібних роботах. Н. М. Вапнярчук перекона-

на, що внаслідок усунення таких відмінностей між статями утвердяться демократичні принципи, а також відбудеться позитивний вплив на соціальні та економічні відносини в суспільстві, що дозволить більш ефективно використовувати людські ресурси [1, с. 155], а Клименко М. В. у своєму дослідженні приходить аналогічного висновку [10, с. 33]. Погоджуючись з думкою Н. М. Вапнярчук та Клименко М. В., слід додати, що і зараз ми спостерігаємо позитивний вплив усунення відмінностей між гендерними групами, коли жінки долучилися до захисту Батьківщини від агресора. Дійсно, роль та вплив жінок у цій війні набагато більші, ніж за інші часи, як раз унаслідок усунення таких відмінностей, що, як ми бачимо, має лише позитивні наслідки для держави та суспільства. Слід додати, що принципи державної політики, які зазначені у преамбулі Конституції України, а саме положення: «прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу», цілком співвідносяться з результатами, про які ми зазначаємо [11].

Прихильники політики заборони праці жінок на певних видах робіт, зокрема Коваленко О. О. та Шабанов Р. І., стверджують, що держава має обов'язок піклуватися про життя і здоров'я людини, що закріплений у Конституції [3, с. 130]. Дійсно, відповідно до положень статті 3 Конституції України, здоров'я людини визнається однією з найвищих соціальних цінностей, на рівні з життям, честю та гідністю, а у статті 24 закріплено застосування спеціальних заходів щодо охорони праці та здоров'я жінок [11]. На думку цих науковців, держава, встановлюючи перелік робіт, на яких заборонено використання праці жінок, піклується саме про репродуктивне здоров'я жінки, відповідно, визначені у Наказі МОЗ роботи різко та негативно впливають на здатність жінки до народження дитини [3, с. 131].

Коваленко О. О. та Шабанов Р. І. у своїй роботі вдаються питанням: «Чи залишиться жінка жінкою, працюючи на цих роботах, чи зможе виконати свою природну функцію?» [3, с. 132]. Коваленко О. О. стверджує, що професійні патології є актуальними та складними проблемами, які негативно впливають на жіноче здоров'я, і через це держава

повинна дбати про збільшення чисельності населення шляхом підтримки здатності жінок продовжувати рід [8, с. 75]. Аналізуючи думки Коваленко О. О., слід погодитися, що в Україні дійсно існують демографічні проблеми, які почалися ще з моменту проголошення незалежності, проте вони пов'язані не з великою кількістю патологій, внаслідок яких жінка втрачає здатність народжувати, а з іншими чинниками, зокрема економічними, соціальними та політичними. Однак, не можна спростувати тезу про те, що ці патології так чи інакше впливають на демографічні показники.

Учасники сьомого Європейського Конгресу з трудового права та права соціального забезпечення визнали, що встановлення певних вимог виконання роботи особам жіночої статі є допустимим в інтересах самої жінки та її безпеки [4, с. 80]. Також учасники Конгресу відмітили, що тенденція країн Європейського Союзу, які пішли шляхом скорочення переліку заборонених для жінок робіт, є негативною [4, с. 80]. Однак, як ми бачимо, Конгрес визнає, що ряд країн Європейського Союзу все ж таки пішов шляхом дозволу жінкам працювати на заборонених раніше роботах. Враховуючи європейський курс України, якій встановлений у преамбулі Конституції, нам слід брати до уваги законодавчі ідеї країн Європи як зразкові та авторитетні, бо Європа є одним з найбільших осередків демократичних цінностей у світі [11].

Узагальнюючи, прихильники такої правової політики держави підтримують її, аргументуючи таке втручання у права жінок обов'язком держави у збереженні здоров'я населення, зокрема репродуктивного здоров'я жінки.

Зазначимо, що жінка, в першу чергу, фізична особа, людина [9, с. 6]. Аналізуючи релігії, більшість жінок народжує дітей, однак презюмувати або створювати концепцію «природної функції жінки» є неправильним. Згідно зі згаданими вище концепціями науковців, держава покладає на жінку уявний обов'язок, і внаслідок його виконання захищає її репродуктивне здоров'я, однак, народжувати дитину це особливе право особи [9, с. 14]. Дослідження 2021 року показує

ють, що у нашому суспільстві відсоток осіб, які підтримують рух «чайлдфрі», дорівнює 1,2% серед осіб обох статей [21]. Відповідно, кількість осіб, які не бажають народжувати або мати дітей, становить близько 500 тис., серед них приблизно половина це жінки. У такому випадку постає питання доцільності з боку держави обирати жінці її «природню функцію», якщо народжувати є правом жінки, яке вона може і не реалізовувати за власним бажанням.

Слід зазначити про існування досить великого прошарку суспільства, що охоплює жінок, які народили та більше народжувати не планують. Згідно з дослідженням, у середньому на жінку в Україні припадає 1,2 дитини [21], відповідно, українська жінка зазвичай народжує 1-2 дитини, після чого право та можливість жінки на народження фактично не використовується. Також до цієї категорії слід віднести безплідних жінок та жінок, які у силу свого віку не можуть виносити дитину, або це є небезпечним як для матері, так і для самої дитини, внаслідок чого жінки не планують і не будуть народжувати. У своїй сукупності, кількість таких жінок є досить великою, а заборона працювати їм на роботах, де не допускається праця жінок, залишається попри те, що своє право народжувати вони не реалізують.

Аналізуючи тенденції розвитку сучасного суспільства, виникає питання як бути з чоловіками, які змінили статеву належність та стали жінками. Відповідно до статі 51 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», в Україні можлива корекція статевої належності, а також існує певна процедура визнання такої особи жінкою [12]. У цьому випадку жінка об'єктивно не може реалізувати свою можливість народжувати через те, що не всі операції дозволяють змінити стать та отримати таку можливість.

Відповідно до вищезазначеного, існує великий прошарок суспільства, що охоплює жінок, які не планують, не можуть або не будуть народжувати, проте, відповідно до Наказу МОЗ, положень Конституції та КЗпП, працювати на заборонених роботах вони права не мають [11; 14; 16]. У такому випадку займатися забороненими роботами вони

не можуть лише через те, що вони жінки. Клименко М. В. стверджує, що така політика держави є дискримінаційною [10, с. 32]. Погоджуючись з Клименко М. В., нам слід звернутися до згаданої вище законодавчої регламентації дискримінації.

Відповідно до Закону України «Про заходи запобігання та протидії дискримінації в Україні», не вважається дискримінацією ситуація, «коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними» [13]. Об'єктивно обґрунтована мета, яка стосується захисту репродуктивного здоров'я жінки, не існує в цих випадках, відповідно до наведених аргументів, і, згідно з законодавством України та міжнародних стандартів, заборона працювати на шкідливих та важких роботах жінкам, які охоплюються наведеним вище прошарком, є як фактичною, так і юридичною дискримінацією. У своїх документах Міжнародна організація праці зазначає, що такі захисні механізми (щодо впровадження переліку робіт, на яких забороняється використання праці жінок) повинні реалізовуватися лише в рамках збереження репродуктивного здоров'я [7, с. 230], однак, у цьому випадку, збереження репродуктивного здоров'я вже не може бути обґрунтованою метою в силу зазначених вище причин. Узагальнюючи, жінки, які охоплюються згаданим вище прошарком, не можуть працювати на тяжких та шкідливих роботах, визначених Наказом МОЗ, лише через те, що вони належать до певної гендерної групи, тобто є жінками. Як наслідок, така політика є дискримінаційною як з юридичного, так і з фактичного боку.

Також, на нашу думку, суперечливою є позиція імперативного характеру норм щодо встановлення переліку робіт, на яких забороняється праця жінок. На думку Добош З. А., з якою ми погоджуємося, така політика повинна бути диспозитивною, а не імперативною [2, с. 193]. До того ж, на нашу думку, якщо держава хоче забезпечити жінок від такого роду робіт, їй слід створити такі умови, за яких жінкам, або більшості з них, не треба буде займатися важкою роботою. Таких напрямів є декілька, зокрема, на думку Клименко М. В., має місце збільшен-

ня робочих місць, при цьому такі роботи повинні бути більш вигідними для жінок, тобто з рівною оплатою праці, рівною можливістю просування кар'єрними сходами тощо [10, с. 32]. Таку систему створити реально, й існують приклади застосування відповідних механізмів у законодавстві зарубіжних країн. Гарним механізмом є контрольна модель у Франції, яка передбачає обов'язок підприємств публікувати інформацію щодо просування по службі, оплати праці та підвищення заробітної плати за ознакою статі. Ця інформація оцінюється за 100-бальною шкалою, і якщо компанія отримує менше ніж 75 балів, на неї накладаються досить вагомні санкції.

Також ця політика має й інші проблемні місця, зокрема, аналізуючи аргументи прихильників такої політики, можна зробити висновок, що держава, захищаючи репродуктивне здоров'я жінки, має на меті захистити не її особисто, а ймовірний плід, тобто дитину [3, с. 130]. Таким чином, вона захищає права ненародженої дитини, якої може і не існувати. Згідно з Цивільним кодексом України, є випадки, коли плід всередині матері має певні права [15], проте існування прав у суб'єкта, якого не існує у будь-якому вимірі неможливе. Тому якщо немає іншої особи, права якої держава намагається захистити, законодавець забороняє жінці працювати на підставі власного бажання, що не співвідноситься з принципами демократичної та правової держави, які закріплені в Конституції [11].

На нашу думку, кращим кроком є надання жінці права вільного вибору праці. Щодо цього Клименко М.В. стверджує, що нерівний доступ до оплачуваної праці та різних професій є дискримінаційним відповідно до низки міжнародно-правових документів [10, с. 32], тому слід звернутися до положень цих актів. Відповідно до статті 23 Загальної декларації прав людини: «Кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі та сприятливі умови праці та на захист від безробіття» [17]. Також у частині 1 статті 6 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права вказано: «Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право на працю, що включає пра-

во кожної людини дістати можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується, і зроблять належні кроки до забезпечення цього права» [19], а в положеннях пункту 1 «Рекомендації щодо політики в галузі зайнятості №169», яка видана Міжнародною організацією праці, вказано: «Сприяння повній, продуктивній і вільно вибраній зайнятості, передбачене Конвенцією та Рекомендацією 1964 року щодо політики в галузі зайнятості слід вважати засобом забезпечення на практиці здійснення права на працю» [20]. Таким чином, як ми бачимо, ця правова політика держави прямо порушує імперативні вимоги Загальної декларації та Міжнародного пакту, а також рекомендації Міжнародної організації праці. Зазначимо, що це не вичерпний перелік актів, норми яких порушуються досліджуваною правовою політикою держави.

Для реалізації наведеної ідеї та виконання зобов'язань держави у сфері виконання положень міжнародно-правових актів та сфері захисту здоров'я жінки, слід створити достатній інформаційний простір, що допоможе жінкам усвідомити небезпечність таких робіт. На думку юридичних консультантів адвокатського об'єднання «Юбікон» та ТОВ «Калашнік і партнери», право на достатнє інформування особи є фундаментальним [9, с. 7], з чим ми погоджуємося.

На нашу думку, такий механізм може існувати в наступному вигляді: при прийнятті на небезпечні роботи для жінок слід створити систему інформування про шкідливі наслідки таких робіт. Таким механізмом може бути обов'язковий курс, проходження якого стане підставою для прийняття жінки на роботу, а для полегшення реалізації такої моделі інформування, можна зобов'язати роботодавців організовувати проведення таких курсів при прийнятті жінок на ці види робіт. Для контролю за реальним вивченням курсу слід створити тест, і за умови проходження курсу та ефективного складання тесту жінку можна буде допускати до цих робіт, бо вона буде повністю усвідомлювати та розуміти наслідки своїх рішень. Форма курсу може бути різною, але повинна бути стандартизованою. На нашу думку, гарним

варіантом є створення уповноваженим органом влади одного уніфікованого відеокурсу, який разом із затвердженим тестом буде передаватися керівникам тих підприємств, на яких робота, відповідно до Наказу МОЗ, кваліфікується шкідливою для жіночого організму [16]. Також слід запровадити відповідальність за різноманітні порушення цих вимог і покласти на певний орган функції контролю за виконанням цього процесу.

Клименко М.В. зазначає, що у кожній сфері життя повинен бути присутній як чоловічий, так і жіночий елемент [10, с. 32], бо, як ми вже згадували раніше, це має лише позитивні наслідки. На наш погляд, така політика держави буде вигідна як для жінок, так і для держави. Жінки отримають свободу вибору професії, відповідно до положень Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Рекомендацій Міжнародної організації праці [17; 19; 20], зможуть працювати на тих роботах, які наразі є забороненими для них, отримають можливість реалізуватися у бажаній галузі, і в цьому випадку вони будуть повністю розуміти, які це буде мати наслідки. За таких умов, їх рішення буде виваженим і держава не має права втручатися в цей вибір. З боку зобов'язань держави забезпечувати збереження здоров'я жінок, вона їх виконає у формі належного інформування жінки про шкідливі наслідки такого роду діяльності, проте, остаточне рішення щодо розпорядження своїм життям та здоров'ям повинна приймати сама особа, а держава повинна допомогти їй у прийнятті цього рішення [11]. Також з боку держави будуть виконані зобов'язання, взяті на себе ратифікацією Загальної декларації та Міжнародного пакту, що буде сприяти покращенню міжнародного іміджу країни та зміцнення демократичних цінностей. Як ми вже довели, встановлення реальної рівності між чоловіком та жінкою, зокрема у сфері трудових відносин, буде сприяти економічному і соціальному процвітанню країни, з чим погоджується низка науковців. Цей крок буде одним з сотні інших, які потрібно зробити для створення реальної гендерної рівності в Україні.

Висновки

В Україні існують норми, які встановлюють перелік робіт, на яких забороняється праця жінок. Прихильники такої правової політики держави стверджують, що такі норми ґрунтуються на зобов'язанні країни піклуватися про здоров'я населення, у тому числі у сфері репродуктивного здоров'я жінок.

У ході нашого дослідження ми встановили, що певні категорії жінок не використовують свої можливості народжувати дітей у силу багатьох факторів: як об'єктивних, заснованих на неможливості або небезпеці народжувати, так і суб'єктивних, які засновані на небажанні народжувати. У такому випадку забороняти цим категоріям жінок працювати на таких роботах є як юридичною, так і фактичною дискримінацією.

Для подолання реальної, а в зазначених вище випадках і юридичної, дискримінації держава повинна відмовитися від імперативності норм, які встановлюють заборону жінкам працювати на шкідливих та важких видах робіт. Ці норми повинні регулювати модель поведінки країни, а не жінки.

Слід створити механізм, який буде сприяти жінкам обирати нешкідливу роботу, що також буде допомагати покращенню стану економіки та утвердженню демократичних принципів.

Держава повинна направити зобов'язання у сферу належного інформування жінок про шкідливість такого роду зайнятості. У цьому випадку держава надає жінкам більшу свободу вибору та прав і одночасно виконує свої зобов'язання з приводу захисту здоров'я населення, зокрема у сфері репродуктивного здоров'я, а також не забуває про зобов'язання, взяті на себе ратифікацією міжнародних актів. Проаналізувавши ці аргументи, ми встановили, що цей варіант буде враховувати інтереси як держави, так і жінок.

Реалізувавши таку політику, країна почне руйнувати старі стереотипи, які базуються на сегрегації ринку праці та розподілу робіт на «жіночі» та «чоловічі», внаслідок чого ми отримаємо позитивні показники у правовій, соціальній, культурній та еконо-

мічній сферах. Реальна рівність – гарантія розвитку країни у всіх сферах життя.

Література

1. Вапнярчук Н.М. До питання дискримінації у сфері трудових відносин в умовах сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: електрон. наук. фахове вид. 2022. Серія: Право. Том 1. №73. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/11/28.pdf> (дата звернення 11.09.2023)

2. Добош З.А. Гендерна рівність і гендерна дискримінація у сфері трудових відносин. *Юридичний науковий електронний журнал*: електрон. наук. фахове вид. 2020. №7 URL: http://lsej.org.ua/7_2020/50.pdf (дата звернення 11.09.2023)

3. Коваленко О. О. Шабанов Р. І. Дискримінація чи єдність та диференціація правового регулювання трудових відносин: що нівелюється МОЗ на шляху досягнення гендерної рівності в Україні. *Підприємництво, господарство і право*: електрон. наук. фахове вид. 2018. № 6. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/6/23.pdf> (дата звернення 11.09.2023)

4. Клименко М. В. Гендерна рівність у трудових правовідносинах: питання сьогодення. *Актуальні проблеми держави і права*: електрон. наук. фахове вид. 2021. Вип. 90. URL: <http://www.apdp.in.ua/v90/12.pdf> (дата звернення 11.09.2023)

5. Ольховська Є. О. Окремі теоретичні та практичні проблеми забезпечення гендерної рівності у трудових відносин. *Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди*: електрон. наук. фахове вид. 2022. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/61a76b65-cd08-47be-bf74-d4a478aee186/content> (дата звернення 11.09.2023)

6. Костюченко Т. С. Гендерованість ринку праці: порівняння кейсів України і Литви: дослідження. *Український Центр Європейської Політики*: електрон. наук. фахове вид. 2019. URL: <https://ucerp.org.ua/doslidzhennya/labor-market-gender-comparison-of-the-cases-of-ukraine-and-lithuania.html> (дата звернення 11.09.2023)

7. Пищуліна О. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті Європейської стратегії України. *Центр Разумкова*: електрон. наук. фахове вид. 2016. URL: https://gazumkov.org.ua/uploads/article/2016_Gender_rivn.pdf (дата звернення 11.09.2023)

8. Коваленко О.О. Чи сприяє встановленню гендерної рівності скасування МОЗ переліку важки робіт та робіт з шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок? *Актуальні проблеми трудового законодавства, законодавства про державну службу та службу в правоохоронних органах*: електрон. наук. фахове вид. 2018. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4e9b82ad-14ff-4c84-96ae-90f5054e3072/content> (дата звернення 11.09.2023)

9. Сальникова А. Горбенко О. Кубах Є. Петровська Г. Права жінки у пологах та їх реалізація в Україні. *Громадська організація «Природні Права Україна»*. 2018. URL: https://pryroodni.org.ua/wp-content/uploads/2018/05/Права_m.pdf (дата звернення 11.09.2023)

10. Клименко М. В. Гендерна рівність у трудових правовідносинах: правове забезпечення в Україні. *The Scientific Heritage*: електрон. наук. фахове вид. 2021. VOL 4, No 59 (59). URL: <http://www.scientific-heritage.com/wp-content/uploads/2021/02/VOL-4-No-59-59-2021.pdf> (дата звернення 11.09.2023)

11. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96_vr/ed20200101/sp:max50:nav7:font2#Text (дата звернення 11.09.2023)

12. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення 11.09.2023)

13. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 р. № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення 11.09.2023)

14. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 11.09.2023)

15. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 11.09.2023)

16. Про затвердження Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок (ДНАОП 0.03-8.08-93): Наказ МОЗ України від 29.12.1993 р. № 256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0051-94#Text> (дата звернення 11.09.2023)

17. Загальна декларація прав людини: Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 11.09.2023)

18. Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять N 111: Конвенція, Міжнародний документ від 25.06.1958 р. № 111. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161#Text (дата звернення 11.09.2023)

19. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення 11.09.2023)

20. Рекомендація щодо політики в галузі зайнятості N 169: Рекомендації, Міжнародний документ від 26.06.1984 р. № 169. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_278#Text (дата звернення 11.09.2023)

21. Корба Г. «Жодних «за», щоб народжувати»: чому українці не хочуть мати дітей. *BBC NEWS Україна*. 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-59656166> (дата звернення 11.09.2023)

CURRENT ISSUES OF OVERCOMING GENDER DISCRIMINATION IN THE FIELD OF LABOR: INTERNATIONAL STANDARDS AND DOMESTIC EXPERIENCE

The article focuses on the aspect of gender discrimination in the field of labor relations, namely limiting a woman's rights of free choice of work, which is enshrined in norms of the national legislation.

According to the authors, such discrimination seriously affects women's rights and democratic values in general, and also contributes to the support of gender roles enforced by society for each of the representatives of the opposite sex. As a result of such discrimination, the authors name a list of problems known to the scientific community, which is connected with lower wages for women, minimal interest of employers in female employees, major gender segregation of the labor market, difficulties for women in advancing up the career ladder, etc.

The study analyzes works of scientists in the relevant field, and national and international standards regarding the regulation of the prohibition of discrimination. Special attention is paid to the international obligations that Ukraine undertook by ratifying the relevant acts, in particular the Universal Declaration of Human Rights and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. The authors claim that banning women from working in harmful and difficult jobs directly violates the imperative international legal norms of the above-mentioned acts, and given that Ukraine strives to develop a rule of law, such violations should be eliminated.

Much attention was paid to the consequences of equal rights between men and women.

The authors claim that such equalization will contribute to the improvement of the economic, social, cultural and legal situation in the country. And certain results of the equalization of rights between men and women can be seen even now, considering the number of women in various types of defense institutions.

In the concluding paragraph, the authors suggest ways of solving the issue at hand, taking into account the interests of women and the obligations of the state. According to the authors, the found approach will contribute to the development of democratic values in the state and the destruction of gender stereotypes that have been a parasite in society for centuries.

Key words: gender inequality, occupational segregation, prohibition of discrimination, harmful and difficult work, workplace, legal policy, labor relations, working conditions, democratic values.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД МЕДІАЦІЇ ПРИ РОЗГЛЯДІ ТРУДОВИХ СПОРІВ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

ПОРИЦЬКА Юлія Миколаївна - аспірантка **Навчально-наукового інституту права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна**

ORCID ID: 0000-0002-5594-4805
DOI 10.32782/EP.2023.4.19

У статті розглянуто досвід використання процедури медіації в зарубіжних країнах при врегулюванні трудових відносин. Зокрема, проаналізовано особливості правового регулювання інституту медіації як способу вирішення трудових спорів у таких країнах, як Сполучені Штати Америки, Канада, Іспанія, Чехія, Німеччина та Франція. При написанні статті були використані загальнонаукові та спеціально-юридичні методи наукового пізнання, а саме, метод аналізу, історичний, структурно-функціональний, формально-юридичний, порівняльно-правовий та інші методи. Визначено, що в останні роки в Україні розширилося використання медіації як способу альтернативного вирішення спорів. Медіація як процедура, здатна врегулювати значну частину конфліктів у суспільстві, зокрема у сфері праці, що є інновацією для українського суспільства. З її допомогою можливе зниження рівня соціальної напруги, формування сприятливих умов подальшого розвитку суспільства. На основі зарубіжного досвіду зроблені висновки про доцільність використання медіації при вирішенні колективних трудових спорів. Крім того, для нашого суспільства характерний низький рівень поінформованості щодо можливості та основних переваг використання інституту медіації при вирішенні трудових спорів. Впровадженню інституту медіації у сферу праці сприятиме включення до трудового договору умови проведення медіації у разі виникнення спору між сторонами трудових правовідносин. Незважаючи на те, що згадка про медіацію в договорі ні до чого не зобов'язує працівника, робото-

давець може включити цю умову до трудового договору з метою інформування працівника про можливості медіації та про свою готовність вирішувати можливі спори з допомогою цього інституту. Розробка механізмів застосування медіації у трудових спорах із залученням профспілок та об'єднань роботодавців також сприятиме впровадженню медіації у сферу праці як мінімум за рахунок підвищення рівня інформованості працівників та роботодавців про можливість використання медіаційних процедур. Саме поширення інформації про медіацію дасть можливість використовувати її при врегулюванні трудових спорів.

Ключові слова: трудове право, трудове законодавство, трудові спори, захист трудових прав, способи захисту трудових прав, працівник, роботодавець, альтернативне вирішення спорів, медіація, медіаційна процедура, зарубіжний досвід.

Актуальність проблематики і постановка проблеми

Різноманітність способів урегулювання конфліктів є важливою складовою системи трудових відносин у межах будь-якого ринку праці. Як індивідуальні, так і колективні трудові відносини нерідко призводять до виникнення спорів між сторонами. З'являється потреба у дієвому, ефективному та справедливому регулюванні вирішення трудових спорів. Певні можливості щодо врегулювання конфліктів надає сторонам спору процедура медіації. Медіація, як процедура, здатна

врегулювати значну частину конфліктів у суспільстві, зокрема у сфері праці, що є інновацією для українського суспільства. З її допомогою можливе зниження рівня соціальної напруги, формування сприятливих умов подальшого розвитку суспільства тощо. В останні роки в Україні розширилося використання медіації як способу альтернативного вирішення спорів. Зокрема, у листопаді 2021 року був прийнятий Закон України «Про медіацію» № 1875-ІХ [1], який набрав чинність 15 грудня 2021 року (далі – Закон про медіацію). Крім того, були внесені зміни до Кодексу законів про працю України (далі – Кодекс), а саме доповнено статтею 222-1 «Врегулювання трудових спорів шляхом медіації» [2]. Однак, положеннями чинного законодавства у сфері використання процедури при вирішенні трудових спорів передбачена можливість застосування вказаного інституту лише при врегулюванні індивідуальних трудових спорів, що виникають між працівником і роботодавцем. Ми вважаємо за доцільне дослідити можливість використання медіації при вирішенні колективних трудових спорів, спираючись на відповідний позитивний досвід окремих зарубіжних країн з метою вдосконалення правового регулювання медіації як одного зі способів вирішення трудових спорів в Україні.

Дослідженням присвячені наукові праці таких учених, як О.В. Белінської, В.Я. Бурака, С.Я. Вавженчука, С.В. Венедиктова, Г.С. Гончарової, Н.В. Дараганової, Д.І. Сірохи, С.І. Запари, В.П. Мельника, Н.О. Мельничук, Л.Д. Меніва, П.Д. Пилипенка, А.О. Стратюка, О.Ю. Чечелюка та інших.

Враховуючи динаміку законотворчих процесів, що відбуваються в нашій державі, дослідження процедури медіації при вирішенні трудових спорів потребують подальшого дослідження.

Мета статті полягає в комплексному дослідженні досвіду використання процедури медіації в зарубіжних країнах при врегулюванні трудових відносин.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які пов'язані з використанням процедури медіації при вирішенні трудових спорів.

Методологія дослідження

Для написання статті були використані загальнонаукові та спеціально-юридичні методи наукового пізнання, а саме: метод аналізу, історичний, структурно-функціональний, формально-юридичний, порівняльно-правовий та інші методи.

Виклад основного матеріалу

У доктрині трудового права трудові спори визначають як розбіжності, що є неврегульованими в результаті взаємних переговорів між суб'єктами трудових правовідносин, які виникають щодо встановлення чи зміни умов праці або з приводу застосування законодавства про працю [3, с. 15]. Трудові спори можуть вирішуватись в позасудовому чи в судовому порядку. У листопаді 2021 року був прийнятий Закон України «Про медіацію» № 1875-ІХ, який набрав чинність 15 грудня 2021 року. Законом про медіацію визначено правові засади та порядок проведення медіації як процедури врегулювання спору (конфлікту) [1]. Крім того, Законом про медіацію було передбачено внесення змін до Кодексу законів про працю України, а саме доповнення його статтею 222-1 «Врегулювання трудових спорів шляхом медіації». Відповідно до вказаної статті трудовий спір між працівником і роботодавцем незалежно від форми трудового договору може бути врегульовано шляхом медіації відповідно до Закону України «Про медіацію» з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом. Договір про проведення медіації та угода за результатами медіації у трудових спорах укладаються в письмовій формі. У разі невиконання чи неналежного виконання угоди за результатами медіації сторони медіації мають право звернутися для розгляду трудового спору до органів, передбачених статтею 221 цього Кодексу [2].

Вивчення позитивного іноземного досвіду використання процедур примирливого характеру при врегулюванні трудових

спорів є актуальним і необхідним для дослідної рецепції зарубіжних ідей та найрезультативніших моделей.

Процедура медіації сама існує досить давно, а саме стільки, скільки існують конфлікти між людьми. Медіація у її сучасному розумінні почала розвиватися у другій половині ХХ століття. Насамперед, у країнах англо-саксонської правової сім'ї – Сполучених Штатах Америки, Австралії, Великої Британії та почала поступово поширюватися й у Європі. Перші спроби застосування медіації, як правило, робилися при вирішенні спорів у сфері сімейних відносин, що цілком обґрунтовано, оскільки: медіатору, який виступає в ролі фахівця-конфліктолога, простіше залагодити внутрішні конфлікти між близькими людьми. Згодом медіація здобула визнання під час вирішення спорів, починаючи від сімейних конфліктів і закінчуючи складними багатосторонніми конфліктами в комерційній та публічній сферах [4, с. 37].

О.Ю. Дрозд зазначає, що, починаючи з 2000 року, близько 15 країн прийняли відповідні закони чи постанови, з тим, аби запровадити альтернативу судовому розгляду трудових спорів на законодавчому рівні, а саме: Бельгія, Болгарія, Чеська Республіка, Фінляндія, Угорщина, Італія, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія та Великобританія. У чотирьох країнах – Фінляндії, Португалії, Румунії та Великобританії – ці заходи передбачали створення спеціалізованих органів або процесів посередництва [5, с. 134].

Використання медіації для врегулювання конфліктів у сфері праці є досить поширеним у США. До початку ХХ століття в американській економіці, що бурхливо розвивалася, виникла нова форма конфліктів між утвореними профспілками і роботодавцями щодо умов праці та розміру заробітної плати. Без швидкого вирішення трудових спорів виникала загроза страйків, масових звільнень та тимчасового закриття цілих фабрик. Тоді державою було запропоновано учасникам спорів Міністерство праці як нейтрального посередника. У 1947 році для виконання цього завдання було

створено спеціальний федеральний орган – Федеральна служба США з медіації та примирювальних процедур (англ. Federal Mediation Conciliation Service, FMCS), який діє і сьогодні. Вперше у США було вжито термін «медіація». Хоча ця форма ще не мала характеру самостійної процедури, вона заклала основу подальшого розвитку цього інституту [6].

Сучасна концепція медіації в Сполучених Штатах Америки сформувалась у межах руху щодо розвитку способів альтернативного вирішення спорів, що розпочалося США 1960-1970 рр. За майже 40-річну історію медіації в США кількість справ у судах знизилася майже втричі. До 1999 року направлення сторін до професійних посередників, які допомагають при врегулюванні спору, стало частиною всієї системи та цивільних судів Великої Британії. У Великій Британії, так само як і в США, медіація є обов'язковою процедурою щодо досить значної категорії спорів. Статистика свідчить, що у Великій Британії 85% трудових спорів урегулюються за допомогою медіації. При цьому, витрати працівника, який звернувся до суду, будуть великі через складність американського прецедентного права, яке потребує послуг кваліфікованого адвоката. Тому більшість трудових спорів у США вирішується у досудовому порядку [7, с. 54].

Відповідно до трудового законодавства Канади, медіація є обов'язковою під час вирішення колективного трудового спору. Федеральна служба медіації та примирення Канади уповноважена не лише проводити медіаційні процедури, а також і надавати послуги щодо запобігання виникнення конфліктів, проводячи тренінги пов'язані з питаннями спільного врегулювання конфліктів і ведення колективних переговорів. У випадку виникнення трудового спору уповноважена особа може призначити медіатора у будь-який час як за власною ініціативою, так і на вимогу однієї чи обох сторін [8, с. 131].

У Німеччині не тільки профспілки, але також й окремі працівники можуть бути стороною трудових спорів у справах, які розглядаються в трудових судах. Іншими

словами, профспілки не можуть перешкодити працівникові самостійно звернутися до суду. Тож більшість позовів подають окремі працівники, профспілки чи виробничі ради. Кожна справа, передана до суду першої інстанції, починається з примирного слухання (Gütetermin), яке проводиться одноосібно головою засідання. Метою цієї процедури є досягнення мирової угоди – компромісу між сторонами – без проведення офіційного слухання [5, с. 135]. Застосування медіації до трудових спорів обмежується судовою медіацією в цій країні, за проведення якої не стягується додаткова плата. Обов'язки медіатора виконує суддя, який бере участь у процесі. У такому випадку медіація фактично перетворюється на просту судову примирливу процедуру. Основним джерелом правового регулювання медіації є Закон Федеративної Республіки Німеччина «Про необхідність застосування медіації та інших позасудових способів врегулювання конфліктів» від 21 липня 2012 року. У Німеччині медіація почала стрімко розвиватися внаслідок діяльності судів, які безпосередньо брали участь у самому проведенні процедур медіативного характеру. У зв'язку з цим у німецькій практиці виникли терміни, які означали медіацію: «судова медіація», коли медіацію проводить суддя; «медіація при суді», коли медіація проводиться незалежним медіатором на пропозицію судді; «позасудова медіація», коли медіацію проводить незалежний медіатор на основі контракту [9].

Французьке трудове законодавство безпосередньо передбачає можливість використання процедури медіації у разі виникнення спорів у процесі відносин, що підпадають під регулювання Трудового кодексу Франції.

У Трудовому кодексі Франції медіації присвячені статті L2523-1–L2523-10 (глава «Médiation» у книзі V «Les conflits collectifs» (колективні трудові спори) II частини Трудового кодексу Франції, що регулює колективні відносини у сфері праці, а також стаття L115 у першій частині Трудового кодексу Франції, якою передбачено можливість проведення процедури медіації для вирішення спору при психологічному переслі-

дуванні працівника зі сторони іншого працівника (франц. «harcèlement moral») [10].

У Франції процедура медіації може бути призначена також і адміністративним органом на підставі письмової мотивованої заяви однієї зі сторін або з власної ініціативи. Для вирішення спорів на рівні регіону, департаменту чи муніципалітету за заявою префекту регіону. Списки медіаторів затверджуються Національною комісією з колективних переговорів (франц. Commission nationale de la négociation collective) – спеціальний орган, який формується на загальнодержавному рівні з представників держави, об'єднань роботодавців та профспілок. Національна комісія співпрацює з Міністерством праці Франції, зокрема, надаючи висновки щодо законопроектів та проектів підзаконних актів органів виконавчої влади у сфері праці [11, с. 148]. Процедура медіації відповідно до статті L2523-5 Трудового кодексу Франції включає: спробу медіатора примирити сторони; надання медіатором мотивованих рекомендацій та пропозицій сторонам щодо врегулювання спірних питань (протягом одного місяця, але може бути продовжений за згодою сторін). Якщо медіатор встановить, що спір викликаний нерозумінням або різною інтерпретацією сторонами положень угоди, угоди він повинен рекомендувати сторонам спору звернутися до суду чи арбітражу. Статтею L2523-6 Трудового кодексу Франції закріплено, що з моменту отримання пропозиції від медіатора щодо врегулювання спору сторони конфлікту мають право протягом восьми днів відмовитися від запропонованого медіатором шляху врегулювання розбіжностей, при цьому відмова має бути обґрунтованою. У випадку недосягнення примирення сторонами через сорока восьми годин після констатації непримирення сторін медіатор передає міністру праці свої рекомендації та мотивовані заяви сторін конфлікту. Протягом трьох місяців міністр праці має оприлюднити ці матеріали. При регулярному ухиленні однієї із сторін від процедури медіації або від надання необхідних документів, медіатор готує доповідь про це та подає її до адміністративного органу, який передає цю допо-

відь до прокуратури (статті L2523-8–L2523-9 Трудового кодексу Франції) [10].

Дослідники вказують на суттєві відмінності між процедурами медіації, що проводяться у двох передбачених Трудовим кодексом Франції випадках (колективний трудовий спір та індивідуальний спір внаслідок психологічного переслідування працівника іншим працівником). У першому випадку медіація спрямована на врегулювання наслідків колективного спору, у другому медіація покликана «зняти» причини конфлікту між працівниками [12, с. 13].

Згідно із положеннями трудового законодавства Франції врегулюванням колективного трудового спору можуть послідовно займатися примирювальна комісія, медіатор та арбітраж. Таким чином, у Франції функцію посередника у врегулюванні колективного трудового спору виконує саме медіатор.

У Чехії сторони спору обрають медіатора зі списку, що затверджується Міністерством праці, або за погодженням сторони наділені правом запросити іншу особу. Період, протягом якого процедура медіації має бути завершена, аналогічне положенням трудового законодавства Франції. Якщо сторони не дійдуть згоди протягом тридцяти днів, вони можуть перейти до розгляду спору арбітражем [13].

Висновки

Медіація є одним із основних способів врегулювання трудових спорів. Медіація має беззаперечні «плюси», зокрема: медіація дозволяє сторонам не просто вирішити спір, а врегулювати конфлікт і створити нові можливості для взаємодії сторін, що раніше конфліктували в майбутньому, змінивши поведінку сторін, трансформуючи відносини між ними, виводячи їх на якісно новий рівень. Таким чином, сторонам не доведеться припиняти відносини, як це нерідко буває при розгляді справи в суді.

Дослідивши досвід зарубіжних країн щодо використання медіації при вирішенні трудових спорів, можемо запропонувати наступні напрями вдосконалення національного законодавства України в цій сфері. Вважаємо за доцільне доповнити статтю

222-1 Кодексу законів про працю України частиною, якою передбачити можливість проведення медіації при виникненні колективного трудового спору. Також вважаємо за доцільне внести положення щодо можливості вирішення колективного трудового спору до проекту Закону «Про колективні трудові спори».

Крім того, в нашому суспільстві досі існують певні стереотипи та упередження щодо його використання інституту медіації, які, на нашу думку, пов'язані із його нещодавною появою в правовому полі нашої держави. Впровадженню медіації у сферу праці сприятиме включення до трудового договору умови проведення медіації у разі спору між працівником і роботодавцем.

Прийняття Закону про медіацію недостатньо для його успішної реалізації на практиці. На нашу думку, необхідно розробити механізми застосування медіації у трудових спорах із залученням профспілок та об'єднань роботодавців, що, у свою чергу, сприятиме впровадженню медіації у сферу праці як мінімум за рахунок підвищення рівня інформованості працівників та роботодавців про медіацію. Саме поширення інформації про медіацію дасть можливість використовувати медіацію при врегулюванні трудових спорів.

Література

1. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20> (дата звернення: 25.08.2023).

2. Кодекс законів про працю України : Закон УРСР від 10.12.1971 № 322-VII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 25.08.2023).

3. Фокіна Т. Альтернативні методи врегулювання трудових спорів. *Бюлетень Національної служби посередництва й примирення*. 2012. № 5-6. С. 14-18.

4. Бурак В.Я., Кулачок-Тітова Л.В., Пилипенко П.Д. Альтернативні способи вирішення трудових спорів. Хм.: ХУУП, 2015. 172 с.

5. Дрозд О.Ю. Зарубіжний досвід застосування медіації та інших альтернативних процедур вирішення спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 133–136. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/28.pdf (дата звернення: 25.08.2023).

6. Boucher G.P. To Mediate or Not Mediate – That is the Question. How Mediation Can Be Used to Resolve Labor Relations Conflicts. URL: <https://www.calpelra.org/pdf/Boucher,%20Gene.pdf> (дата звернення: 25.08.2023).

7. Hodges A. C. Mediation and the Transformation of American Labor Unions. *Missouri Law Review*. 2004. Vol. 69. Iss. 2. 77 p.

8. Альтернативні підходи до розв'язання конфліктів: теорія і практика застосування. уклад. : Н. Гайдук, І. Сенюта, О. Бік, Х. Терешко. Львів : ПАІС, 2007. 296 с.

9. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2010). Germany: Individual disputes at the workplace – alternative disputes resolution. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2010/germany-individual-disputes-at-the-workplacealternative-disputes-resolution> (дата звернення: 25.08.2023).

10. Code du travail. *Legifrance*. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/download_code_pdf.do (дата звернення: 25.08.2023).

11. Barthélémy J. et Cette G. Refondation du droit social: concilier protection des travailleurs et efficacité économique: Rapport au Conseil d'analyse économique. *La Documentation française*. Paris, 2010. P. 148–149.

12. Coutnot F., Duplat J. Quel avenir pour la médiation judiciaire en matière prud'homale. Paris, Ifomene, 2011. A. Simon. *La médiation prud'homale*. Justine, 2012, décembre. № 35. P. 12–13.

13. Collective Dispute Resolution through Conciliation, Mediation and Arbitration: European and ILO Perspectives. Geneva, 2007. URL: https://www.ilo.org/europe/meetings-and-events/WCMS_366949/lang-en/index.htm

SUMMARY

The article discusses the experience of using the mediation procedure in foreign countries to settle labor relations. In particular, the peculiarities of the legal regulation of the institution of mediation as a way of resolving labor disputes in such countries as the United States of America, Canada, Spain, the Czech Republic, Germany and France are analyzed. When writing the article, general scientific and special-legal methods of scientific knowledge were used, namely, the method of analysis, historical, structural-functional, formal-legal, comparative-legal and other methods. It was determined that in recent years, the use of mediation as a method of alternative dispute resolution has expanded in Ukraine. Mediation as a procedure capable of resolving a significant part of conflicts in society, in particular in the field of labor, is an innovation for Ukrainian society. With its help, it is possible to reduce the level of social tension, to create favorable conditions for the further development of society. On the basis of foreign experience, conclusions were made about the feasibility of using mediation in resolving collective labor disputes. In addition, our society is characterized by a low level of awareness regarding the possibility and main advantages of using the institution of mediation in resolving labor disputes. In our opinion, the introduction of the institution of mediation in the field of labor will be facilitated by the inclusion in the labor contract of the conditions for conducting mediation in the event of a dispute between the parties to the labor relationship. Despite the fact that the mention of mediation in the contract does not obligate the employee to anything, the employer can include this condition in the employment contract in order to inform the employee about the possibilities of mediation and about his readiness to resolve possible disputes with the help of this institute. The development of mechanisms for the application of mediation in labor disputes with the involvement of trade unions and employers' associations will also contribute to the introduction of mediation in the field of work at least by increasing the level of awareness of employees and employers about the possibility of using mediation procedures. It is the dissemination of information about mediation that will make it possible to use it in the settlement of labor disputes.

Keywords: labor law, labor legislation, labor disputes, protection of labor rights, methods of protection of labor rights, employee, employer; alternative dispute resolution, mediation, mediation procedure, foreign experience.

ПИТАННЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ПРОГРАМ МІЖНАРОДНИХ КОМПАНІЙ В УКРАЇНІ

ЩЕРБАКОВА Н.В. - доцент кафедри цивільного права і процесу Донецького національного університету імені Василя Стуса, к.ю.н., доцент

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0278-0170>

НОСАЧ О.Л. - студентка 2 курсу магістратури Донецького національного університету імені Василя Стуса

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-0808-2784>

УДК 346.5:343.3:346.2

DOI 10.32782/EP.2023.4.20

Ця стаття розглядає актуальну проблему підвищення ефективності антикорупційних програм, реалізованих міжнародними компаніями на території України в юридичній площині. Особлива актуальність постає в необхідності залучення зовнішніх ресурсів, інвестицій та технологічного досвіду для забезпечення стійкого розвитку країни.

Аналізується законодавство України та інших держав, підкреслюється існування певних розбіжностей між законодавством та практикою його правозастосування, спрямованого на боротьбу з корупцією у бізнес-середовищі України. Стаття також надає конкретні практичні рекомендації щодо впровадження підвищення ефективності антикорупційних програм, спрямованих на забезпечення дотримання високих стандартів етики та законності у діяльності міжнародних компаній на українському ринку, акцентується роль правознавців у впровадженні та забезпеченні ефективності антикорупційних програм.

Виокремлено заходи щодо підвищення ефективності комплаєнс програм в Україні: 1) освіта та навчання щодо корупційних ризиків, навчок етичної поведінки як важлива складова частина в підготовці висококваліфікованих співробітників; 2) вдосконалення компаніями системи внутрішнього контролю, включаючи моніторинг та аудит, для виявлення можливих порушень та зловживань; 3) співпраця з урядовими органами та органами правопорядку щодо виявлення та припинення корупційних дій; 4) забезпечення відкритості та комунікації з громадськістю щодо заходів боротьби із коруп-

цією; 5) регулярний аудит програми боротьби з корупцією та публікація звітів про її результативність; 6) розробка кодексів корпоративної етики, обов'язкових для всіх співробітників.

Доведено, що антикорупційні стандарти та норми є важливими компонентами при реалізації зовнішньої економічної діяльності іноземних корпорацій на території України.

Висновки цього дослідження підкреслюють необхідність активного сприяння антикорупційним стандартам та ефективному контролю у здійсненні діяльності міжнародними корпораціями на українському ринку; сприяють поглибленню розуміння юридичних аспектів антикорупційного комплаєнсу міжнародних компаній в Україні, а також можуть бути корисними для бізнесу, практикуючих юристів та науковців, що спеціалізуються у галузі боротьби з корупцією.

Ключові слова: антикорупційні програми, комплаєнс, міжнародні компанії, корпорація, суб'єкти господарювання, управління товариством, корупція, протидія, запобігання, захист майнових прав.

У сучасному контексті розвитку глобальної економіки й міжнародних відносин, наявність зарубіжних компаній на території України має надзвичайно важливе значення для перебудови економіки після подій, пов'язаних із збройним конфліктом. Залучення іноземних інвестицій і фахового досвіду набуває роль катализатора відродження національної економіки після військових подій. Для післявоєнної України неможливо піддавати сумніву

важливість входження міжнародних корпорацій, які володіють необхідними ресурсами, капіталом та технологічними знаннями для відновлення та розвитку різних секторів національної економіки. У той же час, цей процес повинен супроводжуватися не лише позитивними економічними наслідками, а й ефективним контролем за забезпеченням відповідних антикорупційних стандартів.

Зарубіжні корпорації несуть відповідальність за дотримання жорстких міжнародних антикорупційних норм і стандартів, незважаючи на те, що в умовах України можуть існувати труднощі їх впровадження. Інтернаціональний характер цих норм створює основу для побудови прозорого та ефективного бізнес-середовища, сприяючи зниженню ризику корупційних практик, що можуть завдати шкоди як компаніям, так і загальному економічному клімату держави. Україна, будучи активним учасником глобальних економічних та політичних процесів, привертає увагу іноземних корпорацій, що діють на світовому рівні. Водночас, країна також стикається із складними викликами антикорупційної спрямованості та потребою у вдосконаленні законодавства та практик боротьби з корупцією. Усе це обґрунтовує актуальність та нагальну потребу запровадження ефективних антикорупційних програм з боку міжнародних компаній, які оперують на українському ринку. Згідно з індексом сприйняття корупції, які були визначені *Transparency International* (неурядова міжнародна організація боротьби з корупцією та дослідження рівня корупції по всьому світу), Україна у 2022 році посідала 116-те місце зі 180 країн світу. При цьому необхідно відзначити, що такий же результат мають Алжир, Ангола, Замбія, Монголія, Сальвадор та Філіппіни; на один бал випереджають Боснія та Герцеговина, Гамбія, Індонезія, Малаві, Непал, Сьєрра-Леоне [1]. Більше того, станом на 2023 рік, як мінімум, вісім міжнародних корпорацій було визнано винними в корупційних порушеннях в Україні або перебувають у процесі розслідувань з боку правоохоронних органів США.

Метою цього дослідження є аналіз та оцінка можливостей підвищення ефектив-

ності антикорупційних програм міжнародних компаній в Україні та запровадження практичних рекомендацій щодо забезпечення ефективної реалізації антикорупційних комплаєнс програм для міжнародних компаній, що ведуть господарську діяльність в Україні. У межах цієї наукової статті буде досліджено різні аспекти антикорупційного комплаєнсу та його вплив на діяльність міжнародних компаній на українському ринку.

Об'єктом дослідження є антикорупційні програми міжнародних компаній, які діють в Україні. Дослідження охоплює вивчення стратегій, методології, практик та інноваційних підходів, що застосовуються міжнародними компаніями для забезпечення дотримання антикорупційних норм українського законодавства та міжнародних стандартів.

Проблема корупції загалом та антикорупційна політика України, зокрема, були предметом наукових досліджень таких науковців, як І. Беззуб, К. Березюк, С. Братков, В. Гладкий, Д. Заброда, В. Заросило, Ю. Івашук, Т. Кобелева, Т. Кустова, О. Лемешко, М. Луценко, О. Маркєєва, М. Мельник, О. Новіков, В. Оболенцев, О. Редько, В. Романовський, І. Сервецький, О. Скочильяс-Павлов, Н. Сметаніна, Д. Соларьова, В. Соловійов, Н. Хавронюк та інші.

Так, Д.В. Соларьова розглянула питання антикорупційного комплаєнсу в Україні, вказала, які зміни простежуються в антикорупційному законодавстві держави, пов'язані з поширенням комплаєнс культури серед українських компаній, визначила коло юридичних осіб, для яких прийняття спеціальних антикорупційних програм є обов'язковим на законодавчому рівні [2, с. 684].

У свою чергу, Т.О. Кобелева у монографії «Комплаєнс-безпека промислового підприємства» дослідила і узагальнена вітчизняний та зарубіжний досвід використання комплаєнс у практиці роботи підприємств та організацій; ввела в науковий обіг термін «комплаєнс-безпека», надала її детальний розгляд як економічної категорії; зробила акцент на питаннях, які спрямовані на вирішення проблем ефективного вибору органі-

заційних форм комплаєнса на промислових підприємствах [3, с. 10].

У своєму науковому дослідженні «Реалізація комплаєнс-політики НАЕК «Енергоатом» як основа розвитку соціальної відповідальності атомної енергетики» К. М. Березюк проаналізувала ефективність реалізації комплаєнс-політики в атомній енергетиці України; розглянула досвід впровадження комплаєнс-функції за кордоном та на вітчизняних підприємствах; проаналізувала основні проблеми функціонування політики, а також ефективність комплаєнс-політики на НАЕК «Енергоатом» [4, с. 43].

Треба зазначити, що сам термін «комплаєнс» (*compliance* – походить від англійського дієслова «*to comply*» виконувати, відповідати певним вимогам, стандартам). Комплаєнс означає відповідність будь-яким внутрішнім або зовнішнім вимогам або нормам [5, с. 1641]. Відповідність законам, правилам і стандартам у сфері комплаєнса, зазвичай, стосується таких питань, як дотримання належних стандартів поведінки на ринку, управління конфліктами інтересів, справедливе ставлення тощо.

Підприємство, яке не дотримується певних вимог і не відповідає певним стандартам, ставить під ризик здійснення своєї господарської діяльності. Такі ризики необхідно об'єктивно оцінити та за необхідності розробити й застосувати відповідні заходи для їх мінімізації. У сфері бізнесу такий вид діяльності відомий як «управління ризиками».

Концепція «комплаєнс» передбачає систему заходів з управління ризиками, пов'язаними з можливим невиконанням наступних вимог: законів України та інших країн; інших нормативних документів, таких як стандарти, правила тощо; етичних норм, які визначені кодексами поведінки.

Функція «комплаєнс» знаходить своє застосування в різних сферах, включаючи: антимонопольне регулювання; протидію корпоративному шахрайству та корупції; захист персональних даних; корпоративні відносини; захист прав споживачів; трудові відносини; дотримання екологічних стандартів; виконання технічних стандартів; дотримання вимог щодо санкцій; інші аспекти діяльності [6, с. 12].

Крім того, слід зазначити, що термін «комплаєнс» використовується в різних сферах професійної діяльності та може мати різні відтінки значень. У контексті цього дослідження «комплаєнс» розглядається як принцип дотримання відповідності, зокрема, контролю за дотриманням компаніями антикорупційних законів, що застосовуються до їх діяльності. Відповідно, впровадження корпоративної програми комплаєнсу має на меті забезпечити дотримання цих законів та принципів, спрямованих на запобігання корупції та забезпечення етичної поведінки в бізнес-середовищі.

Впровадження корпоративної програми комплаєнсу передбачає низку різнопланових заходів та підходів, що працюють узгоджено для досягнення конкретних цілей. Програма включає в себе методи, етичні стандарти, технічні рішення та стратегії. Методи можуть охоплювати навчання співробітників антикорупційним нормам, створення механізмів звітності про можливі порушення, розробку процедур внутрішнього контролю тощо. Етичні стандарти визначають відповідальність, прозорість та інші цінності, які повинні знаходитися в основі діяльності компанії.

Впровадження корпоративної програми комплаєнсу вимагає від суб'єктів господарювання глибокого розуміння антикорупційних законів та їхнього застосування в конкретному контексті. Це може бути досягнуто завдяки активній співпраці між різними відділами компанії, починаючи від вищого керівництва і закінчуючи, власне, співробітниками компанії.

Важливо зазначити, що норми антикорупційного законодавства мають екстериторіальний характер. У зв'язку із цим багато країн надають юридичну силу заходам протидії корупції як на своїй території, так і за її межами. Це стосується як громадян країни, так і громадян інших держав, як підприємств-резидентів, так і підприємств-нерезидентів, зареєстрованих в одній державі, але діяльність яких розповсюджується на інші. Отже, у розробці правового підходу щодо запобігання корупції в бізнесі важливо враховувати взаємодію трьох ключових складових: 1) міжнародних договорів та нор-

мативних актів, спрямованих на боротьбу з корупцією; 2) законодавства інших країн, що може стосуватися діяльності українських компаній; 3) внутрішніх антикорупційних норм та стандартів законодавства України. Зокрема, досягнення ефективності антикорупційних програм міжнародних компаній в Україні вимагає глибокого вивчення та аналізу цих нормативних актів, а також розроблення та впровадження відповідних стратегій та практик.

Щодо міжнародних нормативних актів, окремо слід виділити Конвенцію Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) «Про боротьбу з підкупом посадових осіб іноземних держав при проведенні міжнародних ділових операцій» [7], у якій було регламентовано та визначено наступні положення: питання підкупу посадових осіб іноземних держав як кримінального злочину; відповідальність юридичних осіб; санкції; юрисдикція та правозастосування тощо. Саме ця Конвенція згодом стала основою для важливішого документу – Конвенції ООН проти корупції, яка була підписана 31.10.2003 [8]. На відміну від Конвенції ОЕСР, цей документ був ратифікований Україною у відповідності із Законом України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції» (Закон № 251-V від 18.10.2006) [8]. Конвенцією вперше зобов'язано країни-учасниці встановити в національному законодавстві кримінальну відповідальність за такі дії, як: підкуп національних державних посадових осіб; підкуп іноземних державних посадових осіб і посадових осіб міжурядових організацій; розкрадання, неправомірне привласнення або інше нецільове використання майна державною посадовою особою; зловживання впливом (тиск, обіцянка надати перевагу тощо); зловживання службовим становищем.

Надзвичайно вагомою та широко обговорюваною подією стало прийняття та введення в дію Міжнародного стандарту ISO 37001, що визначив єдиний міжнародний стандарт антикорупційного комплаєнсу у сфері бізнесу [9]. Окрему увагу слід приділити міжнародному законодавству, зокре-

ма: FCPA (*Foreign Corrupt Practices Act*) – Закон США про запобігання корупції за кордоном [10]; UKBA (*UK Bribery Act*) – Британський Закон «Про протидію корупції» [11].

FCPA – Закон про запобігання корупції за кордоном, введений у дію в США в 1977 році з метою: запобігання та утримання від виплати хабарів іноземним урядовцям; більшої прозорості у фінансовій звітності; створення конкурентного середовища для компаній, що діють за кордоном. Особливістю FCPA, порівняно із законодавством України, є підхід, відповідно до якого корупційними визнається багато порушень, зокрема, у сфері фінансової звітності, які розглядаються як такі, що створюють умови для безпосередньо хабарництва, слугують інструментарієм таких дій, допомагають приховати корупційні злочини. Особливо небезпечними відповідно до FCPA вважаються корупційні злочини, скоєні компаніями, акції яких торгують на біржах, адже такі дії порушують стабільність фінансової системи США.

Іншим визначним законом у сфері запобігання корупції є Британський Закон «Про протидію корупції» (*UK Bribery Act*), який набув чинності 01.07.2011. З огляду на те, що цей закон був прийнятий значно пізніше FCPA і з урахуванням досвіду правозастосування FCPA, його відмінності від FCPA є цілком зрозумілими та передбачуваними: подібні цілі, але більш суворі положення; ширше трактування порушень; передбачено відповідальність не тільки за виплату хабарів урядовцям, а й за комерційний підкуп.

Переходячи до огляду вітчизняного законодавства, що регулює протидію корупції у сфері бізнесу, неможливо обійти увагою Закон України «Про запобігання корупції» (далі – Закон) [12]. Саме цей Закон вперше визначав обов'язок компаній та їх власників вживати заходів для запобігання корупції, а в певних ситуаціях – створювати антикорупційні програми. Важливо відзначити, що цей підхід може вважатися радикальним, оскільки більшість інших країн включають у своє законодавство рекомендації щодо цього питання. Тим не менше, з огляду на поширення корупційних проявів у вітчизняному бізнесі такі вимоги виглядають належним чином обґрунтованими. Крім того,

важливими є Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції України (НАЗК), зокрема Рішення НАЗК України від 13.07.2017 № 317 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо діяльності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції» [13].

Узагальнюючи, законодавство в сфері комплаєнс слід констатувати зростаючий обсяг нормативних актів та вимог, спрямованих на забезпечення ефективних антикорупційних програм та додержання етичних стандартів у діяльності господарюючих суб'єктів. Відповідно до міжнародних стандартів та національних законів, компанії повинні враховувати екстериторіальні аспекти антикорупційного законодавства, а також враховувати особливості регулювання в країнах, де вони здійснюють свою господарську діяльність.

Враховуючи вищезазначене, важливо відмітити, що ефективне дотримання антикорупційного законодавства, зокрема FCPA, вимагає від компаній ретельного аналізу ризиків, пов'язаних з їхньою діяльністю в різних юрисдикціях. Такий аналіз допомагає компаніям розробити та впровадити ефективні програми комплаєнсу, які спрямовані на запобігання порушенням антикорупційних норм і забезпечення відповідності вимогам законодавства.

Детальніше розглянемо зарубіжний досвід запровадження антикорупційної програми, зокрема застосування FCPA та UK Bribery Act. Кожна американська компанія, державна чи приватна, яка провадить діяльність за межами Сполучених Штатів, має приділити серйозну увагу створенню та впровадженню програми відповідності (комплаєнсу) Закону про корупцію за кордоном (FCPA). У контексті вищезазначеного, програма відповідності (комплаєнсу) FCPA означає єдиний документований корпоративний план, призначений для зниження ймовірності того, що компанія братиме участь у порушеннях антикорупційних положень FCPA, а також для виявлення таких порушень та притягнення до відповідальності.

Виважено прописана програма відповідності (комплаєнсу) має очевидну важ-

ливість для навчання співробітників їхнім обов'язкам у цій складній та небезпечній галузі і тим самим захищає компанію від потенційних витрат, зобов'язань та репутаційних збитків, пов'язаних з порушеннями федерального закону, що тягне за собою кримінальну відповідальність. Крім того, Закон передбачає, що корпоративні директори зобов'язані забезпечувати наявність програм, дотримання вимог, розумно розроблених з урахуванням ризиків бізнесу, а не просто намагатися боротися з неправомірними діями, які вже відбулися. Іншими словами, питанню розробки та запровадженню превентивних заходів впливу приділялася велика увага під час розглядання Закону FCPA для подальшої програми відповідності. Безперечна важливість Закону – розглядати процеси розробки програми відповідності з трьома основними компонентами такої програми – корпоративна політика, процедури контролю та моніторинг [10]. Отже, ефективна програма відповідності FCPA таким чином допомагає зменшити ризики хабарництва для міжнародних компаній.

Так само, УКВА означає Закон про боротьбу з хабарництвом (*UK Bribery Act*), яким встановлюються норми для запобігання хабарництву та іншим корупційним практикам; такий акт має екстериторіальний характер та застосовується до компаній, котрі мають бізнес у Великобританії. Подібна програма, котра відповідає специфіці УКВА, працюватиме для тих, хто зобов'язався дотримуватися британських законів [14].

Дослідження необхідності дотримання міжнародної комплаєнс програми Україною відображає актуальний аспект ефективного управління ризиками та дотриманням антикорупційних норм у міжнародних корпораціях. Враховуючи суттєві транснаціональні взаємозв'язки та практики, важливість внесення в програму комплаєнсу місцевих законодавчих вимог набуває вагомого значення.

При цьому слід відзначити, що інструкція Закону про зовнішньоекономічні стосунки (FCPA) віддзеркалює розуміння необхідності важливості внесення в програму комплаєнсу місцевих законодавчих вимог, заявляючи: «Хоча основна увага приділяється дотриманню FCPA, враховуючи існу-

вання антикорупційних законів у багатьох інших країнах, компаніям слід розглянути можливість розробки програми, спрямованої на дотримання антикорупційного законодавства в більш широкому плані» [10]. Така позиція відображає глобальний підхід до антикорупційної відповідальності, який визнає необхідність врахування специфічних правових режимів країн, де компанія провадить свою господарську діяльність.

Зважаючи на те, що корпоративна відповідність є важливою складовою етичного бізнесу та розвитку підприємств, акцентування уваги на визнанні та дотриманні місцевого антикорупційного законодавства має позитивний ефект. Українська бізнес спільнота вже активно адаптує принципи корпоративної відповідності до внутрішньої політики та структури компаній, що вказує на відповідність їхніх дій вимогам антикорупційного законодавства. В Україні названі закони можуть слугувати як рекомендація, котра базується на світовому досвіді щодо програм дотримання етичних норм в умовах антикорупційного контексту. Важливо підкреслити, що в українському контексті ці закони не мають сили закону, але можуть слугувати прикладом ефективних практик та стратегій.

Одним із практичних способів поділитися відповідними ефективними рекомендаціями, що містяться в комплаєнс програмі міжнародної корпорації, яка працює в Україні – є порівняння таких комплаєнс програм міжнародної корпорації з ключовими пунктами в рамках Ознак Програми ефективною відповідності, перелічених у Довіднику ресурсів до Закону США про корупцію за кордоном [10]. Найбільш корупційними є наступні зони: взаємодія з державними органами (такими як митні та дозвільні органи); залучення консультантів для роботи від вашого імені з державними службовцями; робота з квазідержавними службовцями (такими як медичні працівники); пожертвування на благодійні організації; продаж державним підприємствам.

На практиці компанії стикаються, принаймні, з чотирма складними питаннями, які можуть суттєво вплинути на зусилля з дотримання антикорупційних вимог в

Україні: 1) чи виявлять ознаки ефективною комплаєнс програми свою дієвість в умовах України; 2) наскільки можна застосовувати відповідні Закони США на території України, з урахуванням обмежень українського законодавства; 3) як враховані унікальні вимоги корпоративного дотримання вимог щодо боротьби з хабарництвом у міжнародній компанії, яка веде бізнес в Україні, та як вони відрізняються від стандартів, наданих FCPA та UKBA; 4) чи обов'язково адаптувати програми відповідності міжнародних корпорацій до місцевих українських нормативних вимог, додатково до внутрішніх законів їхніх країн.

З огляду на вищезазначене, резюмуємо ознаки ефективною комплаєнс програми, які можуть виявитися дієвими в умовах України на підставі аналізу соціокультурного та правового контексту. Передбачається, що успішність програми буде обумовлена адаптацією до національних особливостей, що включають не лише правовий аспект, а й етичні, культурні та інші аспекти корпоративної діяльності в Україні. Крім того, застосування відповідних Законів США на території України створює юридичні виклики, оскільки існують обмеження українського законодавства для зовнішньої юрисдикції. Враховуючи це, міжнародні компанії повинні визначити межі дії законодавства США в контексті відповідних бізнес-ситуацій та дотримуватися стандартів з врахуванням внутрішніх і зовнішніх обмежень.

Сам термін «комплаєнс» зустрічається в законах та положеннях різних сфер законодавства України. Наприклад, Законом України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», у редакції від 19 червня 2020 року [15] визначено поняття комплаєнсу в правовому полі товарних ринків. Так, відповідно до ст. 2 зазначеного Закону під комплаєнсом розуміється регламентований внутрішніми документами професійного учасника ринків капіталу та організованих товарних ринків або особи, яка здійснює діяльність, пов'язану з ринками капіталу та організованими товарними ринками, безперервний процес, спрямований на забезпечення та покращення:

а) опису всіх внутрішніх процесів, пов'язаних з провадженням професійної діяльності на ринках капіталу та організованих товарних ринках або діяльності, пов'язаної з ринками капіталу та організованими товарними ринками;

б) відповідності внутрішніх документів, що описують передбачені підпунктом «а» цього пункту процеси, вимогам законодавства про ринки капіталу та організовані товарні ринки, стандартів, правил, інших внутрішніх документів саморегулювальної організації, членом якої є професійний учасник, правил організованого ринку, учасником якого є такий професійний учасник або на якому його цінні папери допущені до торгів, а також відповідність бізнес-плану (бізнес-стратегії), ухваленого наглядовою радою або іншим органом, відповідальним за здійснення нагляду професійного учасника;

в) виконання працівниками професійного учасника ринків капіталу та організованих товарних ринків або особи, яка здійснює діяльність, пов'язану з ринками капіталу та організованими товарними ринками, правил та процедур, що описують передбачені підпунктом «а» цього пункту процеси;

Крім того, Закон України «Про запобігання корупції», прийнятий у 2014 році [12], а саме ст. ст. 62, 63 містить детальні вимоги щодо комплаєнс-програм для певних типів підприємств, підконтрольних державі тощо. Ці типи компаній повинні прийняти програму відповідності та призначити «комплаєнс спеціаліста».

Відповідно до публічно доступних фактів щодо антикорупційних розслідувань, які напряду стосувалися або стосуються України, можна зазначити наступне. По-перше, згідно з даними міжнародних антикорупційних організацій, Україна активно співпрацює у сфері протидії корупції. Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) та Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) були створені для проведення об'єктивних розслідувань корупційних злочинів. По-друге, Україна ратифікувала Конвенцію ООН проти корупції та інші міжнародні угоди, що зобов'язують країну боротися з цим явищем. Врешті-решт, протягом останніх років Україна

впроваджувала реформи в судовій системі та правоохоронних органах з метою забезпечення незалежності суду та ефективного розслідування корупційних злочинів.

Отже, як убачається із зазначеного, Україна не стоїть осторонь антикорупційних розслідувань, враховує світові тенденції, приділяє значну увагу боротьбі з корупцією та активно співпрацює з міжнародними партнерами в цьому напрямку.

Як слушно зазначають Н.В. Сметаніна та Д.І. Попова, комплаєнс відіграє, безумовно, важливу роль для сучасного бізнесу, зокрема, це стосується компаній, які працюють на міжнародному ринку. При цьому представники українського бізнесу можуть регулювати свої відносини у сфері комплаєнсу виключно базуючись на положеннях міжнародного законодавства. Комплаєнс виступає додатковою гарантією зниження корупційних ризиків та повинен підтримуватися державою. Існує необхідність у розробленні методичних рекомендації, які б встановлювали загальні положення про комплаєнс в Україні, у впровадженні державних заохочень для бізнесу, який добровільно стає на шлях антикорупційної діяльності [16, с. 267].

На сьогодні впровадження ефективних комплаєнс-програм й етичних програм в українських компаніях є найкращою можливістю запобігання корупції у приватній сфері й усунення відповідних проблем, а також захисту законних прав та інтересів бізнесу. Так, наприклад, в Україні комплаєнс-контроль застосовується в основному юридичними особами, які належать до представників, так званого, великого бізнесу, наприклад, група ДТЕК з 2010 року навіть має спеціальний підрозділ – службу комплаєнсу. ДТЕК – є однією з найбільших енергетичних компаній в Україні, у них існує програма комплаєнс, яка спрямована на дотримання правових та етичних стандартів в їх діяльності. Така програма може включати в себе:

✓ внутрішні політики та процедури (розробка і впровадження внутрішніх правил і процедур, які забезпечують дотримання законодавства та етичних норм у всіх аспектах діяльності компанії);

✓ Поведінковий кодекс (розроблення кодексу поведінки для співробітників, який встановлює стандарти етики та професійної поведінки);

✓ співпраця з регуляторами (забезпечення відповідності з обов'язковими вимогами регуляторів у сфері енергетики та інших галузях);

✓ навчання та освіта (проведення тренінгів та навчань для співробітників щодо важливості дотримання стандартів комплаєнсу, а також щодо способів ідентифікації та запобігання корупції та іншим порушенням);

✓ звітність та моніторинг (регулярна оцінка та моніторинг дотримання компанією встановлених стандартів, а також звітність про результати цього моніторингу);

✓ запобігання корупції (впровадження заходів для запобігання корупції та хибній діяльності) [17].

Крім того, показовим прикладом може слугувати ПАТ ВФ «Україна» (Vodafone) (далі – ПАТ). Як зазначають офіційні представники ПАТ: «Діяльність ПрАТ «ВФ Україна» будується виключно на основі застосовного чинного законодавства, відповідно до принципів сумлінного ведення бізнесу, високих стандартів ділової етики та професійної поведінки, прийнятими в нашій компанії» [18]. ПАТ затвердили Політику «Дотримання антикорупційного законодавства», відповідно до якої ключовими принципами діяльності стали: неприйняття корупції у будь-яких формах і проявах; дотримання застосовуваного антикорупційного законодавства; пріоритетність превентивних заходів; системність, інтегрованість антикорупційних заходів та їх відповідність рівню ризику; належна обачність; персональна відповідальність; послідовність та загальність застосування політики [18]. Крім того, ПАТ затвердили Кодекс поведінки, у якому викладено норми внутрішньо корпоративної поведінки, правила взаємодії співробітників ПАТ з клієнтами, діловими партнерами, державними органами та зовнішніми аудиторіями. Такий Кодекс є обов'язковим для виконання всіма співробітниками ПАТ незалежно від займаної посади, а також для будь-якої третьої сторони, що діє від імені

або в інтересах ПАТ, за умови умові підписання відповідного зобов'язання [18]. Крім того, варто відмітити, що комплаєнс застосовується й у діяльності державних підприємств, наприклад, ДП НАЕК «Енергоатом» [19], ГК Нафтогаз [20].

Як було зазначено вище, більшість нормативних актів, спрямованих на боротьбу з корупцією, мають екстериторіальну сферу дії, що означає їх застосування не лише на території держави, що прийняла їх. У цьому контексті варто дослідити практику використання цих законів протягом останніх років. Наприклад, Teva Pharmaceutical Industries Ltd сплатила понад 283 мільйони доларів для врегулювання звинувачень згідно із FCPA [10]. Міністерство юстиції США оголосило, що гігант фармацевтичної індустрії, ізраїльська компанія TEVA Pharmaceutical, найбільший у світі виробник лікарських препаратів, погодилася припинити кримінальні обвинувачення і сплатити понад 283 мільйони доларів у зв'язку зі схемами, включаючи підкуп посадових осіб в Україні та Мексиці. Крім того, компанія погодилася виплатити ще 236 мільйонів доларів відповідно до позасудової угоди з Американською Комісією з цінних паперів і фондових ринків. Протягом періоду з 2001 по 2011 рік, компанія регулярно давала хабарі українському посадовцеві, а також надавала подорожі та інші цінності на суму близько 200 тисяч доларів. За ці пільги чиновник використовував своє посадове становище та вплив в українському уряді для сприяння реєстрації фармацевтичних продуктів компанії TEVA. Важливо відзначити, що особи, їх посади та приналежність чиновників до департаменту залишаються анонімними. Подібні обвинувачення були також пред'явлені компанії в Мексиці [21].

Ще одним прикладом може слугувати справа проти Archer-Daniels-Midland. У грудні 2013 року Комісія з цінних паперів і фондових бірж США висунула обвинувачення проти Archer-Daniels-Midland (ADM) – світового виробника харчових продуктів – у недостатній ефективності своєї програми комплаєнс та порушенні Закону про зовнішні корупційні практики (FCPA), внаслідок чого було нараховано штрафи на суму

\$53,8 мільйонів. За звинуваченням, підтвердженим розслідуванням Комісії, дочірні підприємства ADM – АСТІ GmbH в Німеччині та АСТІ Ukraine в Україні – здійснювали неправомірні виплати на загальну суму в \$21 мільйон з метою сприяння поверненню податку на додану вартість українським посадовцям. Зазначені платежі були приховані шляхом їх внесення до бухгалтерського обліку, як страхові премії та інші бізнес-витрати. Крім того, розслідування було встановлено, що антикорупційна система комплаєнсу у компанії ADM була недостатньою та недосконалою, а дії дочірніх підприємств ADM в іноземних юрисдикціях спричинили незаконне збагачення на суму \$33 мільйони [22].

Судова практика України у справах, пов'язаних з комплаєнсом, постійно розвивається та адаптується до змін у законодавстві та міжнародних стандартах етики та боротьби з корупцією. Це стосується як цивільних, адміністративних, так і кримінальних справ, де питання комплаєнсу можуть виникати в контексті порушень антикорупційного та податкового законодавства, правил конкуренції, та в інших сферах. Наприклад, Рішенням Вищого антикорупційного суду був задовільнений адміністративний позов Міністерства юстиції України до ТОВ «Авангард-Віларті» та ТОВ «Інвестицій-ний союз «Либідь» про застосування санкції, передбаченої пунктом 11 частини першої статті 4 Закону України «Про санкції», у відповідності до якої видами санкцій згідно з цим Законом є: заборона або обмеження заходження іноземних військових суден та військових кораблів до територіального моря України, її внутрішніх вод, портів та повітряних суден до повітряного простору України або здійснення посадки на території України [23] та стягнути в дохід держави 100 % статутного капіталу ТОВ «Авангард-Віларті» та 66,65 % статутного капіталу ТОВ «Інвестицій-ний союз «Либідь» [24].

Таким чином, убачається, що в загальному контексті, судова практика в Україні в справах про комплаєнс має на меті забезпечити дотримання законів, етичних норм та стандартів у бізнесі та владі, а також відшкодування завданих збитків та відповідальність за правопорушення в цій сфері.

Висновки

Встановлено, що Україна прийняла низку законів та міжнародних зобов'язань, спрямованих на боротьбу з корупцією, втім, тим не менше, існують певні розбіжності між чинним законодавством та практикою його застосування. Важливим елементом ефективної антикорупційної програми є формування культури, відмови від корупційних практик як на рівні керівництва, так і серед співробітників.

З'ясовано, що український бізнес поступово адаптує принципи корпоративної відповідності до внутрішньої політики та структури компаній, що вказує на відповідність їхніх дій вимогам антикорупційного законодавства, але з погляду деяких учених використовує комплаєнс програми лише умовно, тобто виконуючи вимоги законодавства, але не здійснюючи реальної превенції корупційних ризиків. З огляду на практичні приклади компаній, у яких існують та виконуються програми комплаєнс, та практику міжнародних розслідувань за порушення антикорупційного законодавства, де фінансова відповідальність досягає неімовірних розмірів, виокремлені наступні можливості підвищення ефективності комплаєнс програм в Україні: 1) навчання (освіта та навчання щодо корупційних ризиків, навчок етичного поведінки як важлива складова частина в підготовці висококваліфікованих співробітників); 2) внутрішній контроль (вдосконалення компаніями системи внутрішнього контролю, включаючи моніторинг та аудит, для виявлення можливих порушень та зловживань); 3) партнерство з урядом (співпраця з урядовими органами та органами правопорядку щодо виявлення та припинення корупційних дій); 4) взаємодія з громадськістю (забезпечення відкритості та комунікації з громадськістю щодо заходів боротьби із корупцією); 5) аудит та звітність (регулярний аудит програми боротьби з корупцією та публікація звітів про її результативність); 6) розробка кодексів корпоративної етики, обов'язкових для всіх співробітників.

Доведено, що антикорупційні стандарти та норми є важливими компонентами при реалізації зовнішньої економічної діяльнос-

ті іноземних корпорацій на території України. Важливість дотримання цих стандартів є незаперечною, оскільки вони сприяють побудові прозорого та стійкого бізнес-середовища, що, у свою чергу, сприяє зниженню ризику корупційних практик та покращенню загального економічного клімату в країні.

У сучасному світовому економічному та політичному контексті, наявність іноземних корпорацій на території України виступає як ключовий фактор у процесі відновлення національної економіки та післявоєнної реконструкції після подій, пов'язаних із збройним конфліктом. Особлива актуальність цього питання випливає з необхідності залучення зовнішніх ресурсів, інвестицій та технологічного досвіду для забезпечення стійкого розвитку країни. Висновки цього дослідження підкреслюють необхідність активного сприяння антикорупційним стандартам та ефективному контролю у здійсненні діяльності міжнародними корпораціями на українському ринку.

Наукове дослідження антикорупційних програм іноземних корпорацій на українському ринку є актуальним та значущим для розв'язання антикорупційних викликів. Результати аналізу стратегій, методологій та практик антикорупційного комплаєнсу сприятимуть подальшій ефективній діяльності іноземних компаній в Україні та зміцненню боротьби з корупцією на рівні держави. Практична застосовність ефективних комплаєнс програм, безперечно, призведе до досягнення економічно позитивного ефекту компанії в цілому, особливо актуалізуватиметься у післявоєнний період, підвищить рівень захисту всіх учасників комплаєнс програм, знизить рівень корупції у нашій державі, слугуватиме залученню іноземних інвестицій та відповідному ефективному захисту прав та законних інтересів як бізнес-структур, так і держави.

Література

1. Офіційний сайт Transparency International URL: https://cpi.tiukraine.org/static/download/%D0%9E%D0%BF%D0%B8%D1%81%20%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BB_2022_ukr_final.pdf (дата звернення: 01.09.2023 р.).

2. Соларьова Д.В. Антикорупційний комплаєнс у діяльності юридичних осіб приватного права як один з механізмів запобігання корупції. *Молодий вчений*. 2018. № 10 (62). С.684-687.

3. Кобелєва Т.О. Комплаєнс-безпека промислового підприємства: теорія та методи: монографія. Харків: ООО «Планета-принт». 2020. 354 с.

4. Березюк К.М. (2021). Реалізація комплаєнс-політики НАЕК "Енергоатом" як основа розвитку соціальної відповідальності атомної енергетики. *Соціальна економіка*. 2021. № 61. С. 42-50.

5. Oxford English Dictionary. 2010. Vol. 17. 1641 p. URL: <https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=compliance> (дата звернення: 01.09.2023 р.).

6. Окунев О., Бойко О., Лукін С. Антикорупційний комплаєнс: посібник для програми з підготовки осіб, відповідальних за реалізацію антикорупційної програми. 2018. 177 с. URL: <https://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/2018/07/Compliance.pdf> (дата звернення: 01.09.2023 р.).

7. Конвенція Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) «Про боротьбу з підкупом посадових осіб іноземних держав при проведенні міжнародних ділових операцій» від 21.11.1997 URL: <https://www.oecd.org/daf/anti-bribery/oecdantibriberyconvention.htm> (дата звернення: 01.09.2023 р.).

8. Конвенція ООН проти корупції від 18.10.2006: Закону України № 251-V *Відомості Верховної Ради України*. 2007. N 49. (Конвенцію ратифіковано із заявами Законом N 251-V (251-16) від 18.10.2006. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. N 50. Ст.496).

9. Стандарт ISO 37001. Текст Стандарту відсутній у відкритому вільному доступі, придбати його можливо через сайт URL: ISO –<https://www.iso.org/standard/65034.html> (дата звернення: 01.09.2023 р.).

10. Закон про запобігання корупції за кордоном FCPA (Foreign Corrupt Practices Act) від 19.12.1977. URL: <https://www.justice.gov/criminal-fraud/fcpa-resource-guide> (дата звернення: 01.09.2023 р.).

11. Закон Британії «Про протидію корупції» (UK Bribery Act) від 01.07.2011 URL: <https://www.gov.uk/government/publications/bribery-act-2010-guidance> (дата звернення: 01.09.2023 р.).

12. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 49. Ст. 2056.

13. Рішення Національного Агентства з питань запобігання корупції № 317 від 13.07.2017 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0317884-17/sp:dark?dark=0#Text> (дата звернення: 01.09.2023 р.).

14. Офіційний інформаційний сайт Об'єднаного Королівства Великої Британії. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/bribery-act-2010-guidance> (дата звернення 28.08.2023 р.).

15. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 31. Ст. 268.

16. Сметаніна Н.В., Попова Д.І. Значення впровадження комплаєнс-програм для зростання прозорості українського бізнесу. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 266-269. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkur_2018_3_61 (дата звернення: 01.09.2023 р.).

17. Офіційний сайт ПАТ «ДТЕК» URL: https://dtek.com/ru/investors_and_partners/ethics_and_compliance (дата звернення: 28.08.2023 р.).

18. Офіційний сайт ПАТ «Водафон» URL: <https://www.vodafone.ua/ru/company/partneram/compliance> (дата звернення 28.08.2023 р.).

19. Офіційний сайт ДП НАЕК «Енергоатом» URL: http://www.energoatom.com.ua/ua/komplaens-17/corporate_rules-167- (дата звернення: 28.08.2023 р.).

20. Офіційний сайт ГК «Нафтогаз» URL: <https://gas.ua/uk/compliance> (дата звернення: 28.08.2023 р.).

21. Офіційний сайт уряду США URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/teva-pharmaceutical-industries-ltd-agrees-pay-more-283-million-resolve-foreign-corrupt> (дата звернення: 28.08.2023 р.).

22. Остаточне рішення США проти Archer-Daniels-Midland Company та ін. URL: <https://www.justice.gov/usdoj-media/atr/media/1160551/dl?inline-> (дата звернення: 28.08.2023 р.).

23. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 40. Ст. 2018.

24. Рішення Вищого антикорупційного суду від 20 березня 2023 року у справі № 991/1914/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109643500> (дата звернення: 28.08.2023 р.).

SUMMARY

This article discusses the pressing issue of enhancing the effectiveness of anti-corruption programs implemented by international companies in the legal context of Ukraine. The particular relevance arises from the need to attract external resources, investments, and technological experience to ensure the country's sustainable development.

The analysis covers the legislation of Ukraine and other countries, emphasizing the existence of certain discrepancies between the legal framework and the practice of its enforcement aimed at combating corruption in the Ukrainian business environment. The article also provides specific practical recommendations for improving the effectiveness of anti-corruption programs aimed at ensuring compliance with high ethical and legal standards in the activities of international companies in the Ukrainian market, the role of legal experts in the implementation and ensuring the effectiveness of anti-corruption programs is emphasized.

Measures to improve the effectiveness of compliance programs in Ukraine are highlighted: 1) education and training on corruption risks, ethical behavior skills as an important component in the training of highly qualified employees; 2) improvement by companies of the internal control system, including monitoring and auditing, to identify possible violations and abuses; 3) cooperation with government bodies and law enforcement agencies to identify and stop corrupt practices; 4) ensuring openness and communication with the public regarding anti-corruption measures; 5) regular audit of the anti-corruption program and publication of reports on its effectiveness; 6) development of codes of corporate ethics, mandatory for all employees.

It has been proven that anti-corruption standards and norms are important components in the implementation of external economic activities of foreign corporations on the territory of Ukraine.

The conclusions of this study emphasize the need for active promotion of anti-corruption standards and effective control over the activities of international corporations on the Ukrainian market; contribute to deepening the understanding of the legal aspects of anti-corruption compliance of international companies in Ukraine, and can also be useful for business, practicing lawyers and scientists specializing in the field of anti-corruption.

Keywords: anti-corruption programs, compliance, international companies, corporation, business entities, company management, corruption, resistance, prevention, protection of property rights.

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ОНЛАЙН-СИСТЕМИ МОДЕЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ «OPENLABYRINTH» В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО

ФУРСА Вадим Вікторович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5962-8327>

УДК 378.147: 34.06

DOI 10.32782/EP.2023.4.21

У статті досліджуються можливості використання онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth» в освітньому процесі закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Умови ефективного виконання завдань поліції в наш час постійно ускладнюються, у зв'язку з чим до підготовки поліцейських висувуються все нові і нові вимоги. Для належної підготовки майбутніх поліцейських дедалі частіше застосовують інтерактивні мультимедійні технології навчання та технології електронного навчання, у зв'язку з чим існує необхідність пошуку та вивчення ресурсів електронного інтерактивного навчання, які можуть бути використаними для такої підготовки. Одним із таких ресурсів є онлайн-система моделювання діяльності «OpenLabyrinth».

Наразі онлайн-система моделювання діяльності «OpenLabyrinth» використовується в навчальному процесі медичних закладів вищої освіти та є ефективним засобом підготовки майбутніх лікарів і відповідає сучасним вимогам проблемно-орієнтованого навчання. У той же час питання використання системи в освітньому процесі закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання залишається недослідженими. Вивчення зовнішнього інтерфейсу онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth», знайомство з віртуальними пацієнтами та проходження сценаріїв, які є у вільному доступі дозволило зробити висновок, що систему можливо використати в освітньому процесі ЗВО зі специфічними умовами навчання для викладання низки практичних

дисциплін, таких як тактико-спеціальна підготовка, вогнева та тактико-спеціальна підготовка, тактична медицина тощо.

Онлайн-система моделювання діяльності «OpenLabyrinth» дає змогу створювати лінійні, нелінійні та розгалужені «лабіринти», що, у свою чергу, дозволяє змоделювати будь-яку ситуацію максимально наближену до реальних ситуацій оперативно-службової та службово-бойової діяльності поліцейського. Загалом використання в освітньому процесі ЗВО зі специфічними умовами навчання онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth» дає змогу проводити проблемно-орієнтоване навчання майбутніх поліцейських. Її також можливо використовувати для моніторингу та оцінки самостійної роботи здобувача вищої освіти чи для проведення теоретичної частини підсумкового чи проміжного контролю знань здобувача вищої освіти.

Ключові слова: Національна поліція, підготовка поліцейського, освітній процес, тактико-спеціальна підготовка, проблемно-орієнтоване навчання, моделювання ситуацій, OpenLabyrinth, заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Постановка проблеми

У ст. 3 Основного Закону нашої держави вказано, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а держава відповідає

перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави[1]. З метою реалізації зазначених конституційних положень, в Україні створюються і функціонують державні органи, основною метою діяльності яких є захист прав та інтересів особи. Одним із таких державних органів є саме Національна поліція України.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» Національна поліція України (поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Основними завданнями поліції відповідно до ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» є надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги[2]. Також на поліцію у відповідності із її завданнями покладено широке коло повноважень, аналіз яких дозволяє зробити висновок, що діяльність Національної поліції носить різнобічний, багатогранний характер і тому часто не прогнозована у своїй динаміці. Умови ефективного виконання завдань поліції в наш час постійно ускладнюються не лише в Україні, а і в усіх регіонах світу взагалі. В Україні на успішність виконання повноважень Національної поліції додатково впливають збройна агресія та повномасштабні військові дії, постійні обстріли цивільної інфраструктури, зростання незаконного обігу зброї, вчинення зухвалих попередньо спланованих кримінальних правопорушень, вчинення латентних кримінальних правопорушень, висока політична радикалізація окремих верств населення тощо. За таких обставин поліцейські дедалі частіше зобов'язані діяти особливих, у тому числі, і в надзвичайних (екстремальних) умовах, бути готовими до виконання додаткових спеціальних завдань, до роботи з великими

моральними і фізичними навантаженнями і в більш складних умовах.

У зв'язку з цим зростають вимоги до рівня професійної підготовки правоохоронців. Під час навчання у поліцейських мають сформуватись навички особистої безпеки, прикриття напарника, тактично правильних дій у нетипових і екстремальних ситуаціях, в умовах високого фізичного та психічного навантаження тощо. Розв'язанню цих завдань допомагає використання у навчальному процесі інтерактивних мультимедійних технологій навчання та технологій електронного навчання, у зв'язку з чим існує необхідність пошуку та вивчення ресурсів електронного інтерактивного навчання, які можуть бути використаними для належної та сучасної підготовки поліцейських. Одним із таких ресурсів є онлайн-система моделювання діяльності «OpenLabyrinth».

Стан дослідження проблеми

Окремі питання електронного навчання досліджували Н. Балик, К. Бугайчук, О. Буйницька, С. Волкова, О. Вовк, В. Левчук, В. Лукін, Л. Олексієнко, С. Семеріков, О. Трубіцина, О. Черноус, Т. Шарова та інші. Питаннями використання в освітньому процесі онлайн-система моделювання діяльності «OpenLabyrinth» займалися М. Авраменко, Л. Журавльова Ю. Колесник, Н. Лопіна, С. Моргунцова, С. Сажин, І. Юрченко та інші. Проте їх роботи стосувалися впровадження онлайн-система моделювання діяльності «OpenLabyrinth» в освітній процес медичних закладів вищої освіти. Питанням впровадження онлайн-система моделювання діяльності «OpenLabyrinth» в освітній процес ЗВО зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, ніхто не займався.

Мета роботи

З огляду на вищезазначене метою нашої роботи є дослідження можливостей використання онлайн-система моделювання діяльності «OpenLabyrinth» у процесі підготовки поліцейського в ЗВО зі специфічними умовами навчання, виокремлення навчальних дисциплін, де використання зазначеної системи буде найбільш доцільним.

Виклад основного матеріалу

OpenLabyrinth – це онлайн-система моделювання діяльності з відкритим вихідним кодом, яка дозволяє користувачам створювати інтерактивні «ігрові» навчальні моделі, такі як віртуальні пацієнти, симуляції, багаторівневі системи контролю знань, лабіринти, моделі розгалужених процесів у різних предметних областях та алгоритми. Вона була розроблена так, щоб бути адаптивною та простою у використанні, зберігаючи при цьому безліч ігрових функцій. OpenLabyrinth поширюється на умовах Академічної вільної ліцензії (AFL) версії 3.0[3].

Оригінальна онлайн-система моделювання діяльності «OpenLabyrinth» була розроблена відділом навчальних технологій Коледжу медицини та ветеринарної медицини Единбурзького університету[3].

«Лабіринт» є основною організаційною одиницею онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth». Кожен «лабіринт» має ряд глобальних властивостей, таких як тип (сценарій, лабіринт, алгоритм тощо), відомості про авторів, таймер, візуальний вигляд (скіни), безпека, кількість балів тощо. Усередині кожного «лабіринту» є низка пов'язаних сторінок або «вузлів».

Вузли лабіринту – це одиниці представлення інформації користувачеві, як правило, веб-сторінки, навколо яких організовані всі інші компоненти «лабіринту». Зазвичай «лабіринт» складається з багатьох взаємопов'язаних вузлів.

Кожен вузол може бути наповнений різною навчальною інформацією, представленою в різних форматах: текстовому, аудіо-візуальному, відеовізуальному, графічному, інтерактивному тощо.

Кожен вузол лабіринту має свій унікальний ідентифікатор (ідентифікатор вузла), а також ряд інших властивостей, таких як назва, текстовий вміст, тип, а також низку властивостей правил і функцій. Правила та функції визначають, що буде показано користувачеві у кожному конкретному вузлі залежно від поточних властивостей вузла і від того, що користувач робив раніше.

Вузли лабіринту з'єднані серією посилань, виражених парами ідентифікаторів

вузлів з деякими додатковими властивостями, такими як впорядкованість, іконки та альтернативний текст. Посилання є односпрямованими, для зворотного зв'язку потрібне друге посилання з незалежними властивостями. Перехід з вузла на наступний вузол здійснюється активацією посилання. У лінійних моделях «лабіринту» існує тільки один перехід, у розгалужених невизначена кількість переходів.

Активація посилання дає змогу змоделювати прийняття того чи іншого рішення здобувачем вищої освіти на основі раніше введених даних у систему. Варіанти можливого прийнятого рішення та посилання для переходу розміщуються на кожній сторінці вузла лабіринту.

Онлайн-система моделювання діяльності «OpenLabyrinth» є багатозадачною системою, а отже, має можливості як для проведення заняття як одним здобувачем вищої освіти, так і групою. Для цього здобувач чи групу здобувачів реєструють у системі з наданням доступу до певного курсу. Здобувач вищої освіти, здійснюючи вхід у систему, вводить наданий йому текстовий ключ, який і слугує підставою для проходження того чи іншого курсу. Крім того, багатозадачність онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth» дає можливість створювати віртуальних пацієнтів групою викладачів-дизайнерів лабіринту. Створені лабіринти розміщуються у репозитарії на сервері онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth», та в подальшому можуть бути відредаговані, змінені або скопійовані (як весь лабіринт, так і його частина).

Наразі онлайн-систему моделювання діяльності «OpenLabyrinth» використовують Запорізький державний медичний університет, Буковинський державний медичний університет, Харківський національний медичний університет та інших. Зокрема, у Запорізькому державному медичному університеті за допомогою онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth» були створені 17 віртуальних пацієнтів на базі кейсів для першого та другого років навчання студентів у рамках програми. Проведені заняття передбачали формування досить

невеликих академічних груп по 8 студентів 3 курсу медичного факультету[4].

С. Сажин вказує, що моделювання клінічних ситуацій (кейсів) із віртуальними пацієнтами моделює різні варіанти подальших дій – правильних та помилкових, а підсумком клінічного випадку стає одужання чи смерть пацієнта. Створення бази розгалужених процесів дозволяє авторові змоделювати як правильну, так і хибні дії лікаря при обстеженні, діагностиці, тактиці лікування пацієнта. Після неправильного вибору система здійснює перехід на модель стану організму пацієнта та відображає поступовість подій, які призводять до порушення окремих органів, систем або смерті пацієнта. Помилки, які роблять студенти під час виконання кейсу, ретельно аналізуються та обговорюються разом із тьютором. Це дозволяє запобігти аналогічним помилкам у реальній медичній практиці в майбутньому. Окрім того, вид навчання, заснований на помилках, унеможливує роботу студентів із реальними хворими[5].

Технологія «Віртуальний пацієнт» надає студенту унікальну можливість вивчати в динаміці процес діагностики, впливати на тактику лікувального процесу, оцінювати його ефективність після тих чи інших втручань. Беззаперечними перевагами таких технологій є стимулювання інтересу до самостійного вивчення матеріалу, наочність, можливість лікувати та бачити результат лікування, забезпечення прав пацієнтів, безпека для студентів і викладачів тощо. Широке застосування віртуальних технологій, симуляторів та дистанційного навчання є невід'ємною складовою медичної освіти у провідних вишах світу[6].

Таким чином, можемо зробити висновок, що використання онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth» є ефективним засобом підготовки майбутніх лікарів, відповідає сучасним вимогам проблемно-орієнтовного навчання та створює достатньо можливостей для мобільності викладачів та здобувачів вищої освіти.

Що стосується використання системи в підготовці поліцейських, то, попередньо ознайомившись із зовнішнім інтерфейсом онлайн-системи моделювання діяльності

«OpenLabyrinth», віртуальними пацієнтами та пройшовши сценарії, які є у вільному доступі, можемо зробити висновок, що її можливо використати в освітньому процесі ЗВО зі специфічними умовами навчання. Так, онлайн-система моделювання діяльності «OpenLabyrinth» може бути використана для викладання низки практичних дисциплін, таких як: тактико-спеціальна підготовка, вогнева та тактико-спеціальна підготовка, тактична підготовка, тактична медицина, особиста безпека поліцейського, дії працівників Національної поліції при надзвичайних ситуаціях, організація та проведення спеціальних операцій Національної поліції та інших. Для цього необхідно лише створювати сценарії, які будуть відповідати меті та завданням навчальної дисципліни, зокрема, вирішувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері правоохоронної діяльності.

Так, наприклад, використання на заняттях з тактико-спеціальної підготовки онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth» у вигляді лінійного «лабіринту» дозволить здобувачам вищої освіти засвоїти типові алгоритми реагування на різні ситуації оперативно-службової та службово-бойової діяльності. Побудова ж «лабіринту» на базі нелінійної, розгалуженої моделі, дозволяє включити декілька варіантів рішень або поведінки поліцейського в тій чи іншій службовій ситуації, одні з яких будуть цілком правильні, окремі будуть допустимі в тій чи іншій ситуації, а решта будуть хибними чи недопустимими ні за якого розвитку ситуації. Так, наприклад, після прийняття допустимого/хибного рішення чи вибору варіанту допустимої/недопустимої поведінки, система здійснює перехід на вузол лабіринту, який відображає ескалацію ситуації в залежності від вибору. Подальший вибір варіанту дій або ж дозволить вирішити ситуацію або ж завести поліцейського у «глухий кут». Враховуючи, що побудова «лабіринту» на базі нелінійної, розгалуженої моделі, включає два і більше варіанти дій чи рішень, то ми можемо змоделювати будь-яку ситуацію максимально наближену до реальних ситуацій оперативно-службової та службово-бойової діяльності поліцейського. Варто також

значити, що для належної підготовки поліцейського доцільно буде конструювати «лабіринти», основу яких складатимуть реальні ситуації, з якими стикаються діючі поліцейські «на вулиці».

Також під час використання онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth», замість терміна «віртуальні пацієнти», доцільніше буде вживати терміни «віртуальний заявник», «віртуальний потерпілий», «віртуальний свідок чи очевидець», «віртуальний правопорушник» тощо (залежно від ситуації, яку змодує викладач-дизайнер).

На останок зазначимо, що онлайн-систему моделювання діяльності «OpenLabyrinth» можливо використовувати для моніторингу та оцінки самостійної роботи здобувача вищої освіти. Загальновідомо, що в рамках вивчення тієї чи іншої навчальної дисципліни, значна кількість навчальних тем або питань з навчальних тем виноситься на самостійне опрацювання здобувачем вищої освіти, контроль за успішністю засвоєння яких здійснюється, як правило, за допомогою тестових завдань. Застосування ж онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth» як засобу оцінки самостійної роботи дозволяє виконувати нам подвійну функцію – сприяння вивченню матеріалу, який винесений на самостійне опрацювання (навчальна функція) та оцінка процесу вивчення матеріалу, який винесений на самостійне опрацювання (контрольна функція).

Також онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth» можливо використовувати для проведення теоретичної частини підсумкового чи проміжного контролю знань здобувача вищої освіти.

Висновки

Онлайн-система моделювання діяльності «OpenLabyrinth» може використовуватися в освітньому процесі ЗВО зі специфічними умовами навчання, під час викладання практично-орієнтованих дисциплін, таких як: тактико-спеціальна підготовка, тактична підготовка, тактична медицина, дії працівників Національної поліції при надзвичайних ситуаціях, організація та проведення

спеціальних операцій Національної поліції, тощо. Вона дає змогу створювати лінійні, нелінійні та розгалужені «лабіринти», що у свою чергу, дозволяє змодує будь-яку ситуацію, максимально наближену до реальних ситуацій оперативно-службової та службово-бойової діяльності поліцейського. Використання в освітньому процесі ЗВО зі специфічними умовами навчання онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth» дає змогу проводити проблемно-орієнтоване навчання майбутніх поліцейських. Її також можливо використовувати для моніторингу та оцінки самостійної роботи здобувача вищої освіти.

Онлайн-система моделювання діяльності «OpenLabyrinth» дає можливість навчатися на будь-яких електронних пристроях в будь-який момент з будь-якого місця і загалом забезпечує майже таку ж саму теоретичну підготовку, як і навчання в аудиторії. У той же час система не в змозі замінити практичне навчання, тому її використання необхідно комбінувати з проведенням практичних занять на спеціалізованих полігонах чи навчальних аудиторіях.

Література

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
3. OpenLabyrinth. URL: <https://openlabyrinth.sgul.ac.uk/>
4. Досвід запровадження моделі проблемно-орієнтованого навчання у Запорізькому державному медичному університеті URL: http://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/4584/1/%D0%A2%D0%94%D0%9C%D0%A3_%D1%82%D0%BE%D0%BC1_66-67.pdf
5. Проблемно-орієнтовне навчання та технічна реалізація створення моделей віртуальних пацієнтів. URL: http://dspace.bsmu.edu.ua/bitstream/123456789/12960/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8_%D0%A1%D0%B0%D0%B6%D0%B8%D0%BD_%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%91%D0%9B%D0%95%D0%9C%D0%9D%D0%9E-%D0%9E%D0%A0%D

[0%86%D0%84%D0%9D%D0%A2%D0%9E%D0%92%D0%90%D0%9D%D0%95%20%D0%9D%D0%90%D0%92%D0%A7%D0%90%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%D0%A2%D0%90%20%D0%A2%D0%95%D0%A5%D0-%9D%D0%86%D0%A7%D0%9D%D0%90.pdf](https://news.sumdu.edu.ua/uk/news/4499-u-velikobritaniji-dotsent-sumdu-proshov-trening-z-virtualnikh-tekhnologi-suchasnoji-medichnoji-osviti.html)

6. У Великобританії доцент СумДУ пройшов тренінг з віртуальних технологій сучасної медичної освіти. URL: <https://news.sumdu.edu.ua/uk/news/4499-u-velikobritaniji-dotsent-sumdu-proshov-trening-z-virtualnikh-tekhnologi-suchasnoji-medichnoji-osviti.html>

Vadym Fursa

e-mail: vvf09@ukr.net

PROSPECTS FOR THE USE OF THE OPENLABYRINTH ONLINE ACTIVITY MODELLING SYSTEM IN THE PROCESS OF POLICE TRAINING

The article explores the possibilities of using the online activity modelling system «OpenLabyrinth» in the educational process of higher education institutions with specific learning conditions.

The conditions for effective performance of police tasks are becoming more and more complex nowadays, and therefore new demands are being made on police training. Interactive multimedia learning technologies and e-learning technologies are increasingly used for the proper training of future police officers, and there is a need to find and study e-learning resources that can be used for such training. One such resource is the OpenLabyrinth online simulation system.

At present, the online activity modelling system «OpenLabyrinth» is used in the

educational process of medical universities and is an effective means of training future doctors and meets the modern requirements of problem-based learning. At the same time, the issue of using the system in the educational process of higher education institutions with specific learning conditions remains unexplored. The study of the external interface of the online system of modelling activities «OpenLabyrinth», acquaintance with virtual patients and freely available scenarios allowed us to conclude that the system can be used in the educational process of higher education institutions with specific learning conditions for teaching a number of practical disciplines such as tactical and special training, firearms and tactical training, tactical medicine, etc.

The OpenLabyrinth online activity modelling system allows you to create linear, non-linear and branched «labyrinths», which in turn allow you to model any situation as close as possible to real situations of operational and combat activities of a police officer. In general, the use of the OpenLabyrinth online simulation system in the educational process of higher education institutions with specific learning conditions enables problem-based learning for future police officers. It can also be used to monitor and evaluate the independent work of a student or to carry out the theoretical part of the final or intermediate examination of the student's knowledge.

Keywords: National Police, police training, educational process, tactical and specialised training, problem-based learning, situation modelling, OpenLabyrinth, universities with special learning conditions.

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОЦІНЮВАННЯ РОБОТИ СУДІВ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

МУЗИЧУК Олександр Миколайович - доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-8367-2504>

НЕВЯДОВСЬКИЙ Владислав Олегович - доктор юридичних наук, доцент, учений секретар секретаріату Вченої ради Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3107-1464>

УДК 351.74:342.922

DOI 10.32782/EP.2023.4.22

У статті задля розуміння світоглядних та морально-етичних засад оцінки роботи судів, які виступають первинними та системоутворювальними по відношенню до організаційних та правових, з'ясовано історичний шлях становлення категорій «суд» та «суддя», у тому числі на рівні перших цивілізацій в історії людства та релігій, які надавали даним категоріям сакрального, «божественного» змісту.

У контексті морально-етичних засад наголошено на тісному взаємозв'язку правосуддя з релігією та мораллю, що бере свій початок із стародавніх часів. Відповідно і стрижневі, світоглядні аспекти діяльності судів та формування особистості судді можна простежити саме на рівні аналізу даних історичних періодів, релігійних учень та персоналій, які виступали «первісними суддями».

Зазначено, що з часом прогресивне бачення професії судді супроводжувалося і зміною підходів до процесу оцінювання як такого, в основі якого покладена вже не воля правителя, не «промисел Божий», а закони логіки та мислення, засновані на конкретних аргументах.

Наголошено, що важливою складовою оцінювання роботи суду виступає і пошук відповідного ідеалу, зразку не лише на рівні універсальних морально-етичних засад, але й у практиці функціонування судів, у тому числі й в інших країнах, співставленні та узагальненні такої практики з її одночасною екстраполяцією на вітчизняні соціально-економічні та політико-

правові реалії. Узагальнення такого зарубіжного досвіду дозволяє визначити розуміння оптимальних правових та організаційних засад оцінювання роботи судів. Зокрема, нами були проаналізовані підходи до оцінювання роботи судів у Франції, Польщі, Австралії та США. У тому числі осмислено роль зарубіжного досвіду громадського та наукового оцінювання роботи суду, яке є більш ініціативним, охоплює широкий спектр методів та підходів.

Зазначено, що в Україні оцінювання роботи судів відбувається на рівні Ради суддів України та Державної судової адміністрації України. Система оцінювання роботи суду в Україні затверджена Рішенням Ради суддів України від 02.04.2015 № 28, яким визначено відповідні стандарти, критерії, показники та методи оцінювання роботи суду.

Ключові слова: оцінювання, правові засади, робота судів, становлення судочинства, мораль.

Постановка проблеми

Добре функціонуюча судова система не лише підтримує захист прав людини, сприяє вирішенню спорів і сприяє притягненню винних до відповідальності, вона також захищає права власності, заохочує інвестиції та сприяє економічному зростанню [1, с. 6]. Водночас відправлення правосуддя в кожній країні з огляду на основоположний характер такої діяльності вимагає від уря-

дів здійснення ефективного нагляду за відправленням правосуддя у всіх його вимірах, включаючи соціальну справедливість і економічну доцільність [2, с. 189]. Так, оцінювання роботи суду в Україні та світі виступає багатовекторною, комплексною діяльністю, в основі якої лежать як морально-етичні, так організаційно-правові засади, що мають глибокі історичні корені та реалізуються у новітніх соціально-орієнтованих програмах у світі.

Стан дослідження теми

У вітчизняній правовій доктрині окремим питанням оцінювання роботи суду, ефективності судової системи присвячували свої дослідження такі вчені, як В. І. Борисов, В. Д. Бринцев, В. С. Зеленецький, Л. М. Москвич, М. Ю. Огай, О. В. Сердюк та багато інших. Значний внесок в осмислення досліджуваної проблематики, зокрема в контексті оцінювання окремих спеціалізованих судів у світі, внесли і зарубіжні дослідники, зокрема R. Boothroyd, A. Christy, M. French, J. Guydish, E. Hartsell, W. Hoyt, J. Lane, C. Leukefeld, T. Logan, E. Marchetti, K. McCollister, B. Tajima, W. Woods та інші. Проте окремим питанням, зокрема і морально-етичній основі такого оцінювання, і особливостям оцінювання спеціалізованих судів, у вітчизняній правовій літературі не приділено достатньої уваги.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб у контексті історичного розвитку та детального аналізу міжнародного досвіду окреслити морально-етичні, організаційні та правові засади оцінювання роботи судів в Україні та світі. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: розкрити сутність морально-етичних засад оцінювання роботи судів на основі встановлення тісного взаємозв'язку правосуддя з релігією та мораллю, що бере свій початок із стародавніх часів; проаналізувати практику оцінювання роботи судів (спеціалізованих судів) у Франції, Польщі, Австралії та США; визначити правові та організаційні засади оцінювання роботи судів в Україні.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому проаналізовано процес оцінювання роботи судів в контексті розгляду справ щодо окремих категорій громадян, під новітнім кутом для вітчизняної правової доктрини вивчено зарубіжний досвід у даній сфері, вперше осмислено морально-етичні засади оцінювання роботи суду.

Виклад основного матеріалу

Задля розуміння морально-етичних засад оцінки роботи судів, які виступають первинними та системоутворювальними по відношенню до організаційних та правових, на початку дослідження з'ясуємо історичний шлях становлення категорій «суд» та «суддя», у тому числі на рівні перших цивілізацій в історії людства та релігій, які надавали даним категоріям сакрального, «божественного» змісту.

Німецький науковець M. Stolleis зазначає, що більшість великих релігій малюють профіль судді, який судить дії людей, коли вони потрапляють у царство мертвих. Цей «суддя» порівнює добрі та злі вчинки одне з одним і приймає рішення про покарання чи винагороду. Так було і в стародавньому Вавилоні, і в стародавньому Єгипті, і в християнській традиції. Наша колективна історична свідомість, наголошує дослідник, зберігає ідеальні профілі цього судді: його символами є терези та караючий меч. Він усе бачить і вирішує справедливо. Його вирок не підлягає оскарженню. Він є «останньою інстанцією» [3, с. 204]. Це свідчить про тісний взаємозв'язок правосуддя з релігією та мораллю, що бере свій початок із стародавніх часів. Відповідно і стрижневі, світоглядні аспекти діяльності судів та формування особистості судді можна простежити саме на рівні аналізу даних історичних періодів, релігійних учень та персоналій, які виступали «первісними суддями». Зазначимо, що ці «первісні судді» втілювали в собі «вселенську справедливість», відповідно, їх дії та рішення, описані в окремих джерелах, не могли оцінюватися з точки зору «істинності» чи «неістинності», адже сам їх образ втілював у собі «істину». Подібна точка зору в часи Середньовіччя набула гіпертрофованих рис, штучно зменшуючи значення окремої осо-

бистості, її інтелекту, вмінь та навичок у порівнянні з орієнтиром єдиного «Судді», до якого в усій її гріховності людині ніколи не дорівнятися.

Нам імпонує позиція М. Stolleis, який, характеризує шлях інституційного та організаційно-управлінського становлення судів, зазначає, що представники аграрних суспільств вважають більш корисним перенести суперечки з клану на «громадські інтереси», таким чином нейтралізувати їх і зробити контрольованими. Так, постає суддя, незалежний від кланів, будь то вождь чи король, який тепер бере на себе функцію регулювання основних етнічних асоціацій. Підійшовши від цього етапу до ранньої розвиненої міської цивілізації, як відмічає дослідник, ми відразу виявимо розвинену судову систему. Правитель міста або фараон, вища рада або жрець є правителями судів. Це стосується стародавньої Месопотамії, Єгипту та стародавнього Ізраїлю [3, с. 205]. Так, описаний на даному етапі суддя-правитель також втілює у своїй особі «суддю-Бога», рішення якого є священними та не можуть бути оскаржені.

У політичній же реальності Європи 16-18 століття у країнах, які перейняли римське право, судді або ради суддів утворюють самосвідому професію з академічною освітою, репутація якої зростає завдяки тому факту, що держава наділила певну особу спеціальними повноваженнями, а саме приймати остаточні рішення [3, с. 207]. Таке прогресивне бачення професії судді супроводжується і зміною підходів до процесу оцінювання як такого, в основу якого покладена вже не воля правителя, не «промисел Божий», а закони логіки та мислення, засновані на конкретних аргументах.

Так, Р. Vondy виокремлює такі критерії оцінювання, як релевантність, достатність та прийнятність, що вписуються в метатеорію раціонального переконання в істинності висновку. Релевантність набору передумов до висновку, безсумнівно, важлива для того, щоб аргумент виконав свою мету. Тобто такі передумови мають бути актуальними. Достатність також є ключовим критерієм, якщо немає достатньої підтримки висновку, то не можна раціонально прийняти

істинність висновку на основі запропонованих аргументів [4, с. 154].

Словацька дослідниця Z. Palovicova виокремлює «Strong Evaluation» як модель практичного міркування в процесі оцінювання, що постає альтернативою утилітаристському та кантіанському процедуралізму. Дана модель заснована на легітимізації конкретних моральних вимог. Крім того, в їх обґрунтуванні враховується мотивація. Це дозволяє показати значення цінностей і оцінок у житті людини. Науковиця намагається відповісти на такі питання, як: Що означає оцінка на основі «Strong Evaluation»? Яка її природа? Яка роль у житті людини? Яке це має значення для етики? [5, с. 564].

Так, ми глибоко поділяємо позицію дослідниці щодо морально-етичного базису процесу оцінювання будь-якої діяльності, у тому числі й роботи суду. Проте важливою складовою такого оцінювання виступає і пошук відповідного ідеалу, зразку не лише на рівні універсальних морально-етичних координат, але й у практиці функціонування судів, у тому числі й в інших країнах, співставленні та узагальненні такої практики з її одночасною екстраполяцію на вітчизняні соціально-економічні та політико-правові реалії. Узагальнення такого зарубіжного досвіду дозволяє визначити розуміння оптимальних правових та організаційних засад оцінювання роботи судів. Зокрема, ми проаналізуємо підходи до оцінювання роботи судів у Франції, Польщі, Австралії та США.

М. І. Inshyn, О. V Pchelina., Т. М. Yampenko, Н. V. Tatarenko зазначають, що у Франції законодавче закріплення системи оцінювання діяльності суддів відбулося у 2005 році. Проведення відповідного оцінювання сприяє ефективності та якості правосуддя в країні. Цінність проведення належного оцінювання полягає в тому, що воно дає змогу оцінити не лише професійні, а й особистісні якості суддів, спонукати їх до кращої роботи та вироблення нових підходів до роботи. Така система оцінювання, на думку французьких вчених, набагато краща за рейтингову систему, яка діяла у Франції з 15 травня 1850 р. [6, с. 247]. Науковці відмічають, що французький законодавець, розробляючи окреслену систему

оцінювання, велику увагу приділив забезпеченню принципів автономії та незалежності суддів. Тому гарантії об'єктивності цієї системи оцінювання обов'язково проходили через фіксацію показників, які не допускають відхилень у бік будь-якої особистої оцінки. Оцінювання формально ґрунтується на звіті про професійну компетентність, який включає елементи, які дозволяють оцінювачу оцінити досягнення цілей і отримані результати оцінюваним суддею (що зазвичай передбачає, що професійні цілі були поставлені задалегідь) [6, с. 248].

Щодо польського досвіду оцінювання роботи судів, то провідним суб'єктом, на якого покладається така діяльність, виступає голова суду. До числа завдань голови суду з оцінювання роботи суду входять зокрема: аналіз судової практики у суді з точки зору оцінки рівня її одноманітності та витребування роз'яснень правових положень, які на практиці викликають сумніви; перевірка дотримання суддями правил розподілу справ; аналіз статистичних матеріалів щодо роботи наглядових суддів, зокрема стану ефективності правосуддя; поточне або періодичне спостереження за ходом провадження в окремих справах, якщо виявлено обставини, які свідчать про їх провадження з порушенням закону [6, с. 247].

Досвід окремих держав світу, зокрема і Австралії, дозволяє нам сформулювати розуміння процесу оцінювання роботи судів як такого, який враховує забезпечення особливих інтересів окремих категорій населення, що потребують специфічних підходів у здійсненні правосуддя. Так, E. Marchetti зазначає, що звичайні методи оцінки не в змозі реалізувати принципи «самовизначення, управління та розвитку», що лежать в основі індивідуальних і колективних прав, що містяться в Декларації ООН про права корінних народів [7, с. 259]. Дослідник підходить до того, що так звані «місцеві суди для винесення вироків» в Австралії – це суди, створені згідно з узгодженою практикою у містах регіонального рівня, які залучають до судових процесів звичайних учасників процесу, а також поважних членів з корінної громади, у якій засідає суд. Водночас діяльність таких судів регулюється законодавством

штатів і територій Австралії, а не звичаями корінного населення [7, с. 260]. Науковець наголошує на тому, що при розробці методології оцінювання таких судів вкрай необхідно провести консультації з людьми, які беруть участь у реалізації такої програми здійснення правосуддя, орієнтованої на корінне населення, щоб краще зрозуміти контексти, культурні особливості, в яких працюють програмні механізми [7, с. 271]. Як бачимо, ефективний процес оцінювання роботи суду з урахуванням етнічних та інших чинників може породжувати інституційні зміни в судовій системі, зумовлювати появу принципово нових судових органів.

У США також впроваджуються нетипові моделі здійснення судочинства відносно окремих категорій населення, зокрема функціонують так звані спеціалізовані суди з питань психічного здоров'я та суди з питань наркотиків, які також потребують адаптивної системи оцінювання їх роботи.

Колектив американських дослідників у складі A. Christy, R. Boothroyd., J. Petrila та S. Mehra у своїй статті аналізує діяльність першого в США такого суду, Суду з питань психічного здоров'я округу Бровард. Дослідники зазначають, що при оцінюванні роботи таких судів необхідно визначити основні змінні, що представляють інтерес та джерела для збору цих даних. Слід також оцінити точність цих джерел. Якщо ці джерела не є точними, як вказують науковці, потрібно буде розробити інші методи збору інформації та/або запропонувати та впровадити зміни в системах даних. Необхідно визначити персонал для збору цих даних, пам'ятаючи про проблеми з робочим навантаженням і необхідність навичок, пов'язаних із роботою з такими даними. Системи даних, основні змінні та персонал, який буде залучено до цієї роботи, відрізнятимуться залежно від заявлених основних цілей судів та конкретних, можливо, специфічних для певної громади, проблем зацікавлених сторін [8, с. 241].

Суди з питань наркотиків, як зазначають E. Wolfe, J. Guldish, W. Woods, B. Tajima, існують з 1989 року. Дослідники аналізують результати системи оцінювання програми суду з наркотиків у Сан-Матео, Каліфорнія,

яка була розроблена, щоб задокументувати історію програми, вивчити сильні сторони програми та сфери вдосконалення, оцінити ролі та відносини між різними залученими агенціями та описати вплив суду з питань наркотиків на системи правосуддя та лікування від наркозалежності. Методи оцінювання включали перегляд наявних програмних документів суду щодо наркотиків, інтерв'ю з ключовими зацікавленими сторонами та фокус-групи з учасниками суду щодо наркотиків [9, с. 379]. Дане дослідження дозволяє осмислити роль громадського та наукового оцінювання роботи суду. Подібне оцінювання є більш ініціативним, охоплює широкий спектр методів та підходів.

На основі аналізу інших зарубіжних досліджень ми можемо також виокремити економічне оцінювання, що відображає співвідношення вигод і витрат та економічні наслідки реалізації судів з наркотиків у США [10, с. 381]. Водночас окремі науковці акцентують увагу на самому форматі проведення оцінювання, зокрема його змінах в умовах карантинних обмежень. Так, Е. Hartsell та J. Lane у рамках дослідження, спрямованого на оцінку роботи суду, планували проведення особистих фокус-груп та інтерв'ю з командою суду та учасниками процесу, а також особисте спостереження за судовими засіданнями команди. Проте це було неможливо з березня 2020 року по червень 2021 року в зв'язку з карантинними обмеженнями, тому дослідники адаптували поточний план оцінки за допомогою інтерв'ю з використанням сервісу Zoom і платформи з управління даними та досвідом Qualtrics [11, с. 627].

В Україні оцінювання роботи судів відбувається на рівні Ради суддів України та Державної судової адміністрації України. Відповідно до Положення про Раду суддів України остання в період між з'їздами суддів є вищим органом суддівського самоврядування і діє для вирішення питань внутрішньої діяльності судів. Рада суддів України сприяє створенню належних організаційних та інших умов для забезпечення нормальної діяльності судів і суддів, утвердження незалежності та авторитету суду, забезпечення захисту суддів від втручання в

судову діяльність, підвищення професійного рівня суддів та працівників апарату судів, а також підвищення рівня роботи з кадрами у судовій системі [12].

Державна судова адміністрація України відповідно до Закону України «Про судові строки та статус суддів» від 02.06.2016 виконує такі повноваження з оцінювання роботи суду, як вивчення практики організації діяльності судів, розроблення і внесення у встановленому порядку пропозицій щодо її вдосконалення; вивчення кадрових питань апарату судів, прогнозування потреби у спеціалістах, замовлення на підготовку спеціалістів; забезпечення умов для підвищення кваліфікації працівників апарату судів, створення системи підвищення кваліфікації; організація роботи з ведення статистики; організація комп'ютеризації судів для здійснення судочинства; взаємодія з відповідними органами та установами, в тому числі інших держав, з метою вдосконалення організаційного забезпечення діяльності судів тощо [13].

Водночас окремі повноваження Державної судової адміністрації України з оцінювання роботи врегульовані підзаконними нормативно-правовими актами, зокрема Наказом Державної судової адміністрації України «Про затвердження Методики аналізу діяльності судів» № 286 від 07.06.2018, відповідно до якого Державна судова адміністрація України шокварталу аналізує діяльність судів для прийняття об'єктивних управлінських рішень щодо покращення стану розгляду судових справ та раціонального використання бюджетних коштів. Зокрема, досліджуються ефективність розгляду судових справ (організаційний аспект) та ефективність використання ресурсів (економічний аспект) [14].

Рішенням Ради суддів України від 02.04.2015 № 28 затверджено рамкову систему оцінювання роботи суду в Україні, яка визначає відповідні стандарти, критерії, показники та методи оцінювання роботи суду, у тому числі позначено необхідність розробки методичного посібника для суддів щодо використання даної системи оцінювання [15].

Висновки

Задля розуміння світоглядних та морально-етичних засад оцінки роботи судів, які виступають первинними та системоутворювальними по відношенню до організаційних та правових, на початку дослідження з'ясовано історичний шлях становлення категорій «суд» та «суддя», у тому числі на рівні перших цивілізацій в історії людства та релігій, які надавали даним категоріям сакрального, «божественного» змісту.

У контексті морально-етичних засад наголошено на тісному взаємозв'язку правосуддя з релігією та мораллю, що бере свій початок із стародавніх часів. Відповідно і стрижневі, світоглядні аспекти діяльності судів та формування особистості судді можна простежити саме на рівні аналізу даних історичних періодів, релігійних учень та персоналій, які виступали «первісними суддями».

З часом прогресивне бачення професії судді супроводжувалося і зміною підходів до процесу оцінювання як такого, в основі якого покладена вже не воля правителя, не «промисел Божий», а закони логіки та мислення, засновані на конкретних аргументах.

Важливою складовою оцінювання роботи суду виступає і пошук відповідного ідеалу, зразку не лише на рівні універсальних морально-етичних засад, але й у практиці функціонування судів, у тому числі й в інших країнах, співставленні та узагальненні такої практики з її одночасною екстраполяцією на вітчизняні соціально-економічні та політико-правові реалії. Узагальнення такого зарубіжного досвіду дозволяє визначити розуміння оптимальних правових та організаційних засад оцінювання роботи судів. Зокрема, нами були проаналізовані підходи до оцінювання роботи судів у Франції, Польщі, Австралії та США. У тому числі осмислено роль зарубіжного досвіду громадського та наукового оцінювання роботи суду, яке є більш ініціативним, охоплює широкий спектр методів та підходів.

В Україні оцінювання роботи судів відбувається на рівні Ради суддів України та Державної судової адміністрації України. Система оцінювання роботи суду в Україні

затверджена Рішенням Ради суддів України від 02.04.2015 № 28, яким визначено відповідні стандарти, критерії, показники та методи оцінювання роботи суду.

Перспективними напрямками подальших досліджень визначено подальше наукове осмислення процесу оцінювання роботи судів в контексті розгляду справ щодо окремих категорій громадян, вивчення у цьому контексті зарубіжного досвіду, подальше міждисциплінарне осмислення морально-етичних засад оцінювання роботи суду.

Література

1. Chong A., Cozzubo A. On Judicial Reform and Corruption in Developing and Transition Economies: Working Paper. Georgia: International Center for Public Policy. Georgia State University, 2019. 11 p.
2. Rahmati M., Sheidaeian M., MirKhalili S., Darabi S. Principle of supervision of criminal procedure. *Amazonia Investiga*. 2019. № 7 (14). P. 187-196.
3. Stolleis M. The profile of the judge in the European tradition. *Trames-Journal of the Humanities and Social Sciences*. 2008. № 12 (2). P. 204-214.
4. Bondy P. Truth and Argument Evaluation. *Informal Logic*. 2010. № 30 (2). P. 142-158.
5. Palovicova Z. The Nature of Strong Evaluation. *Filozofia*. 2010. № 65 (6). P. 564-573.
6. Inshyn M. I., Pchelina O. V., Yamnenko T. M., Tatarenko H. V. Experience of foreign countries on exercising departmental control over the activities of judges and the possibility of its application in Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2020. № 9 (29). P. 243-249.
7. Marchetti E. Nothing Works? A Meta-Review of Indigenous Sentencing Court Evaluations. *Current Issues in Criminal Justice*. 2017. № 28 (3). P. 257-276.
8. Christy A., Boothroyd R., Petrila J., Mehra S. Evaluating the Efficiency and Community Safety Goals of the Broward County Mental Health Court. *Behavioral Sciences & the Law*. 2005. № 23. P. 227-243.
9. Wolfe E., Guydish J., Woods W., Tajima B. Perspectives on the drug court model across systems: A process evaluation. *Journal of Psychoactive Drugs*. 2004. № 36 (3). P. 379-386.

10. Logan T., Hoyt W., McCollister K., French M., Leukefeld C., Minton L. Economic evaluation of drug court: methodology, results, and policy implications. *Evaluation and Program Planning*. 2004. № 27 (4). P. 381-396.

11. Hartsell E., Lane J. Initial lessons learned during a remote drug court evaluation during the COVID-19 pandemic. *Journal of Crime & Justice*. 2022. № 45 (5). P. 627-645.

12. Про затвердження Положення про Раду суддів України: Рішення XII позачергового з'їзду суддів України від 20.06.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0002415-14#Text>.

13. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

14. Про затвердження Методики аналізу діяльності судів: Наказ Державної судової адміністрації України від 07.06.2018 № 286. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/14/N_286_18.

15. Рішення Ради суддів України від 02.04.2015 № 28. URL: <https://rsu.court.gov.ua/rsu/rishennya/risksjdfh/>.

MORAL AND ETHICAL, ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF EVALUATING THE WORK OF COURTS IN UKRAINE AND WORLDWIDE

In order to understand the worldview and moral and ethical principles of evaluating the work of courts, which are primary and system-forming in relation to organizational and legal ones, the historical path of the formation of the categories «court» and «judge», including at the level of the first civilizations in history, is clarified in the article humanity and religions, which gave these categories a sacred, «divine» meaning.

In the context of moral and ethical principles, the close relationship of justice with

religion and morality, which originates from ancient times, is emphasized. Accordingly, the core, worldview aspects of court activity and the formation of a judge's personality can be traced precisely at the level of analysis of data from historical periods, religious teachings and personalities who acted as «original judges».

It is noted that over time, the progressive vision of the judge's profession was accompanied by a change in approaches to the assessment process as such, which is based not on the will of the ruler, not on «God's providence», but on the laws of logic and thinking, based on specific arguments.

It is emphasized that an important component of evaluating the work of the court is the search for a suitable ideal, a model not only at the level of universal moral and ethical principles, but also in the practice of the functioning of courts, including in other countries, comparing and generalizing such practice with its simultaneous extrapolation to domestic socio-economic and political-legal realities. The generalization of such foreign experience allows to determine the understanding of the optimal legal and organizational principles for evaluating the work of courts. In particular, we analyzed approaches to evaluating the work of courts in France, Poland, Australia and the USA. Including the role of foreign experience of public and scientific evaluation of the work of the court, which is more proactive, covers a wide range of methods and approaches.

It is noted that in Ukraine, evaluation of the work of courts takes place at the level of the Council of Judges of Ukraine and the State Judicial Administration of Ukraine. The system of evaluation of the work of the court in Ukraine was approved by the decision of the Council of Judges of Ukraine dated April 2, 2015 No. 28, which defined the relevant standards, criteria, indicators and methods of evaluation of the work of the court.

Key words: evaluation, courts, formation of judiciary, morals, legal principles.

ДОСТУП ДО ЛІКУВАННЯ ЯК ПРАВО ОСОБИ НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я

ЯКОВЕЦЬ Ірина Станіславівна - д.ю.н., с.н.с., керівник центру правового забезпечення розвитку науки і технологій Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України

УДК 346.548:614.27

DOI 10.32782/EP.2023.4.23

Стаття присвячена темі доступу до лікування, який у більшості асоціюється з можливістю отримувати медичні послуги, зокрема від діагностики до лікування рідкісних захворювань, та випадків, які загрожують життю людини. Проте, на сьогоднішній день доступ до лікування включає в себе, і можливість лікуватися брендовими лікарськими засобами.

Отримання необхідних ліків є основною частиною права людини на належне медичне обслуговування. Значення доступу до лікування розкривається через положення Європейської хартії прав пацієнтів в контексті загального права людини на охорону здоров'я.

Одночасно стверджується, що під час пандемії COVID-19 стало очевидним, що країни охоплені кризою в сфері дії механізмів забезпечення справедливого доступу до вакцин, яка носить глобальний характер і є каталізатором для перегляду національних механізмів забезпечення доступу до ліків. Крім того, в статті висвітлено досвід України в частині імплементації в національне законодавство договорів керованого доступу як механізму забезпечення доступу до лікування, який використовується у багатьох країнах.

На підставі проведеного дослідження сформульовано висновок про можливий позитивний досвід використання таких договорів з метою забезпечення населення України необхідними ліками для лікування рідкісних захворювань.

Ключові слова: доступ до лікування, охорона здоров'я, права людини, пандемія COVID-19, брендові лікарські засоби, договір керованого доступу, доступ до лікарських засобів, іннова-

ційні лікарські засоби, забезпечення лікарськими засобами.

Доступ до лікування – це не тільки можливість отримувати медичні послуги, такі як профілактика, діагностика, лікування та лікування захворювань, хвороб, розладів та інших станів, що впливають на здоров'я, а і отримувати можливість лікуватися ефективними та інноваційними лікарськими засобами.

Багато людей не мають доступу до лікування, до належного медичного обслуговування. Така ситуація досить поширена не тільки в країнах третього світу, але також і в розвинених країнах, таких як США, країни Європи. Недоступність медичної допомоги, в тому числі відсутність доступу до лікування новими і оригінальними інноваційними лікарськими засобами є проблемою державної політики у сфері охорони здоров'я.

Проблемами забезпечення доступу населення до лікування займалися різні науковці, в тому числі лікарськими засобами О. Галацан, В. Загородній, А. Немченко, Шмалько О.О. та ін. Дана тема є актуальною, і у воєнний час, коли в складних умовах постає питання забезпечення доступу до лікування.

Метою даного дослідження є визначення проблем доступу до лікування та шляхів забезпечення доступу населення до лікування, в тому числі через використання договорів керованого доступу.

Доступ до основних лікарських засобів є фундаментальною складовою права людини

на належне здоров'я. В умовах зростання цін на ліки, пандемій, надзвичайних ситуацій в світі, пов'язаних з природними катаклізмами, воєнний дій, актуальним є взаємозв'язок зобов'язань держав у сфері прав людини з зобов'язаннями в сфері охорони здоров'я, особливо у сфері забезпечення права доступу до лікування.

Слід відзначити, що права пацієнтів у Європі визначені Європейською хартією прав пацієнтів, яка була розроблена у співпраці з 12 громадськими організаціями з різних країн ЄС у 2002 році.

У даній Хартії закріплено 14 прав пацієнтів, зокрема: право на профілактичні заходи, право доступу, право на інформацію, право на згоду, право на вільний вибір, право на приватність і конфіденційність, право на повагу до часу пацієнтів, право на дотримання стандартів якості, право на безпеку, право на інновації, право уникати непотрібних страждань і болю, право на індивідуальне лікування, право на скаргу, право на компенсацію.

Ці права мають на меті гарантувати «високий рівень захисту здоров'я людини», як визначено статтею 35 Хартії основних прав Європейського Союзу [1].

Кожна людина має право на доступ до медичних послуг, як вимагають її потреби. Медичні послуги мають гарантувати рівний доступ кожному без дискримінації за фінансовими ресурсами, місцем проживання, видом захворювання чи часом доступу до лікування. Також, кожна людина має право на доступ до інноваційних процедур, включаючи діагностичні процедури, відповідно до міжнародних стандартів і незалежно від економічних чи фінансових моментів.

Можливість лікування інноваційними лікарськими засобами є невід'ємним правом пацієнта в країнах ЄС, де рівень соціальних гарантій для населення є досить високим.

Слід відзначити, що в період пандемії COVID-19 стало зрозумілим, що пандемія, яка охопила різні країни, стала тим чинником, який дав змогу виявити світову проблему пов'язану з забезпеченням фармацевтичними препаратами, можливістю отримати доступ до вакцин у найкоротший час, як того вимагала ситуація з розповсюдженням

хвороби. Складна ситуація із забезпеченням вакцинами, підштовхнула країни до перегляду та підвищення ефективності законодавчої бази, що регулює питання забезпечення ліками та полегшує доступ населення не тільки до вакцин, а і до лікарських засобів в цілому.

Системи охорони здоров'я у багатьох країнах зіштовхнулися з викликом забезпечення населення вакцинами, тому з боку держав були вчинені рішучі кроки в сфері забезпечення та обігу лікарських засобів.

Як зазначає Пашков В., стратегії національної безпеки багатьох сучасних держав передбачають охорону здоров'я нації і зміцнення системи охорони здоров'я як обов'язкові умови національної безпеки [2].

З проголошенням ВООЗ пандемії COVID-19 питання доступу до ліків набуло особливої гостроти. Світ зіткнувся з проблемою «фармацевтичного націоналізму», коли уряди багатьох країн (навіть у межах ЄС) забезпечували першочерговість доступу до стратегічного на той час гідроксихлорохініну в межах кордонів своїх держав і стримували паралельний імпорту ліків усередині ЄС, між державами-членами [3].

Отже, кроки Європейських країн на шляху забезпечення громадян необхідними вакцинами і ліками були направлені в першу чергу за захист національних інтересів в сфері охорони здоров'я, оскільки медична допомога у разі захворювання, а також профілактика, лікування та контроль захворювань значною мірою залежать від своєчасного та відповідного доступу до якісних ліків.

Охорона здоров'я є наріжним каменем будь-якого процвітаючого суспільства, оскільки не лише вирішує нагальні проблеми щодо здоров'я, але й підтримує загальний добробут. Здоров'я, сприяє продуктивній робочій силі та сприяє економічній стабільності. Доступ до якісного медичного лікування, до можливості використовувати у лікуванні сучасні та нові лікарські засоби сприяє збільшенню тривалості життя, покращенню якості життя та економічній стабільності.

Дійсно, доступ до сфери охорони здоров'я передбачає наявність адекватної пропозиції медичних послуг та пов'язаний з можливістю отримати медичну допомогу тоді, коли вона необхідна і в тому обсязі і якості, на яку роз-

раховує пацієнт. Нажаль, незважаючи на досягнутий прогрес, багато людей все ще не мають доступу до нових і ефективних ліків. Це пов'язано з перешкодами різного характеру.

До таких перешкод, слід віднести рівень усвідомлення пацієнтами своїх потреб у послугах та їх рішення звернутися за медичною допомогою, як правило є першим кроком у процесі доступу до лікування. Це проявляється у відмові від профілактичних послуг, затримках у зверненні пацієнтів із серйозними захворюваннями за медичною допомогою.

Також існують організаційні бар'єри під якими слід розуміти довгі черги, час очікування в доступі до лікування, які можуть бути наслідком неефективного використання системи надання медичних послуг, тобто нездатності надати послуги відповідно до потреб пацієнтів.

Але основним бар'єром є фінансовий, який суттєво впливає як на пацієнтів в отриманні можливості доступу до сучасних медичних технологій, можливості лікування не дженериками, а оригінальними інноваційними лікарськими засобами. Особливо така ситуація притаманна в сфері онкологічних та орфанних захворювань.

Доровартісне лікування за допомогою нових лікарських засобів, високі ціни на ліки є тим бар'єром, який чинить перешкоди в отриманні доступу до лікування. Тому кожна країна намагається запроваджувати різні механізми подолання таких бар'єрів.

Серед зазначених механізмів: договори керованого доступу (ДКД), які забезпечують доступ до брендів лікарських засобів, і які регулюються наразі статтею 79-1 Основ законодавства про охорону здоров'я, примусове ліцензування винаходів, які стосуються лікарських засобів з метою забезпечення здоров'я населення (ст. 30 Закону України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі») та використання запатентованого лікарського засобу в інтересах держави за надзвичайних обставин (ст. 31 Закону України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі») [4].

В зарубіжних країнах вже тривалий час використовується такий механізм забезпечення доступу до сучасних ліків як договір

керованого доступу, який дозволяє закуповувати дорогі брендові лікарські засоби за найнижчими цінами, тим самим забезпечити населення у доступі до лікарських засобів, які в першу чергу використовуються у лікуванні орфанних та онкологічних захворювань.

В Україні законодавче закріплення такого механізму забезпечення доступу до сучасних ліків як договір керованого доступу відбулося у 2020 році.

Так, Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» було доповнено новою статтею, яка і закріпила у національному законодавстві можливість використовувати договори керованого доступу для закупівлі інноваційних лікарських засобів.

Стаття 79-1 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» не містить визначення договору керованого доступу, а лише визначає, що Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, за власною ініціативою або за його дорученням особа, уповноважена на здійснення закупівель у сфері охорони здоров'я, та/чи за ініціативою власника реєстраційного посвідчення на оригінальний (інноваційний) лікарський засіб/або уповноваженого ним представника (далі – заявник) має право укладати договори керованого доступу із заявником з метою забезпечення доступності таких лікарських засобів для пацієнтів за бюджетні кошти (далі – договір керованого доступу). Перелік лікарських засобів, що закуповуються за договорами керованого доступу, затверджується Кабінетом Міністрів України. Для визначення доцільності укладення договору керованого доступу проводиться державна оцінка медичних технологій щодо лікарського засобу, який може постачатися відповідно до такого договору [5].

Виходячи з положень даної статті закону, слід відмітити, що держава виділятиме відповідне бюджетне фінансування для закупівлі оригінальних інноваційних лікарських засобів, які мають значні переваги перед дженериками, та пацієнти можуть розраховувати на доступ до лікування брендними лікарськими засобами, які знаходяться під патентною охороною.

Механізм договорів керованого доступу понад 15 років успішно працює у таких країнах, як США, Велика Британія, Франція, Італія, Польща, Естонія, Литва, Латвія, Угорщина, Румунія, Бельгія, Нідерланди, Словенія, Швеція, Данія та інші. Через конфіденційність даних щодо договорів керованого доступу важко визначити, яку суму вони дозволяють заощадити. За даними з відкритих джерел можна припустити, що за 2017 рік система охорони здоров'я Бельгії зекономила 273 млн євро, Італії – 532 млн євро, Франція – 1,3 млрд євро [6].

Таким чином, виходячи з наведених даних, можна припустити, що застосування в Україні таких договорів зможе забезпечити пацієнтів з орфанними та онкологічними захворюваннями брендовими лікарськими засобами та зменшити навантаження на бюджет щодо фінансування високоартісних інноваційних лікарських засобів.

Література

1. Greer SL, Falhy N, Elliott HA, Wismar M, Jarman H, Palm W. Everything you always wanted to know about European Union Health Policies but Were Afraid to Ask. 2012. WHO Regional Office for Europe. URL: <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/354182/9789289059022-eng.pdf?sequence=1>
2. Пашков В. М. Правове забезпечення імплементації законодавства ЄС щодо обігу лікарських засобів. *Медичне право*. 2016. № 2. С. 55–62.
3. Кашинцева О.Ю., Трофименко М.М. Правові механізми розширення доступу до лікування за умов пандемії в Україні та світі. *Медичне право*. 2020. №2 (26). С. 34-48. URL: http://medicallaw.org.ua/fileadmin/user_upload/pdf/2_26_kashyntseva.pdf
4. Правові механізми розширення доступу до лікування брендовими та генеричними лікарськими засобами в Україні. URL: <https://medcom.unba.org.ua/publications/publications/print/5726-pravovi-mehanizmi-rozshirennya-dostupu-do-likuvannya-brendovimi-ta-generichnimi-likars-kimi-zasobami-v-ukraini.html>
5. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
6. Радущкий М. Договори керованого доступу: як вони працюють та чому вигідні пацієнтам? URL: https://lb.ua/blog/mykhailo_radutskyi/486519_dogovori_kerovanogo_dostupu_yak_voni.html

Iakovets I. S.

ACCESS TO TREATMENT AS A PERSON'S RIGHT TO HEALTH CARE

The article is devoted to the topic of access to treatment, which is mostly associated with the ability to receive medical services, including diagnosis and treatment of rare diseases and life-threatening cases. However, today access to treatment includes the opportunity to be treated with branded medicines.

Today, receiving the necessary medicines is a fundamental part of the human right to adequate health care. The importance of access to treatment is revealed through the European Charter of Patients' Rights provisions in the context of the general human right to health care.

At the same time, it is argued that during the COVID-19 pandemic, it has become clear that countries are facing a crisis in the area of mechanisms for ensuring equitable access to vaccines, which is global in nature and is a catalyst for revising national mechanisms for ensuring access to medicines. In addition, the article highlights the experience of Ukraine in implementing managed access agreements into national legislation as a mechanism for ensuring access to treatment, which is used in many countries.

Based on the study, the author formulates a conclusion about the possible positive experience of using such agreements to provide the population of Ukraine with the necessary medicines for the treatment of rare diseases.

Key words: access to treatment, healthcare, human rights, COVID-19 pandemic, branded medicines, managed entry agreements, availability of medicines, innovative medicines, provision of medicines.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТІВ УПРАВЛІННЯ ОБ'ЄКТАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАСНОСТІ В ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ

ЯНІШЕВСЬКА Катерина Дмитрівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3648-5543>,

e-mail: k.yanishevskaya@jur.sumdu.edu.ua

УДК 342.841

DOI 10.32782/EP.2023.4.24

У контексті актуальності ефективної роботи оборонно-промислового комплексу та в умовах збройної агресії російської федерації проти України важливим є більш детальне вивчення складу суб'єктів, на яких покладено управління об'єктами державної власності оборонно-промислового комплексу. У статті розглянуто та охарактеризовано законодавчо визначених суб'єктів: Кабінет Міністрів України та Акціонерне товариство «Українська оборонна промисловість», їх взаємодію та вплив безпосередньо на суб'єктів господарювання, у власності яких знаходяться такі об'єкти державної власності. Крім того, аналізується питання розширення переліку таких суб'єктів управління з огляду на те, яке місце у відповідній системі займають, зокрема, Фонд державного майна України та Міністерство оборони України. Наголошено на тому, що в умовах опору збройній агресії відносно держави робота оборонно-промислового комплексу має бути максимально ефективною, без зайвих бюрократичних етапів, які можуть уповільнити темпи задоволення потреб Збройних сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України, для відсічі збройній агресії проти України. При цьому, саме такими суб'єктами формуються основні засади політики подальшого розвитку оборонно-промислового комплексу, залучення компетентних органів та осіб до впровадження більш ефективних напрямків роботи, завдяки яким об'єкти державної власності комплексу будуть максимально залучені у розбудову та підвищення обороноздатності держави та

її збройних сил. Крім того, все ще актуальним залишається питання законодавчого закріплення меж повноважень суб'єктів управління об'єктами державної власності, що сприятиме більш чіткому розподілу завдань та повноважень між суб'єктами в межах роботи оборонно-промислового комплексу та його взаємодії з іншими галузями.

Ключові слова: суб'єкти, оборонно-промисловий комплекс, державна власність, збройна агресія, управління власністю.

Постановка проблеми

Звичайно, функціонування оборонно-промислового комплексу завжди було актуальним питанням, проте після початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України, це питання набуло більшого значення. З огляду на те, наскільки важливим є забезпечення Збройних сил України усім необхідним, робота оборонно-промислового комплексу мусить мати максимальні темпи та ефективність, що у свою чергу визначається та регулюються саме суб'єктами управління об'єктами державної власності оборонно-промислового комплексу. Їх характеристика дасть зрозуміти основні підстави формування їх повноважень та їх місця в роботі оборонно-промислового комплексу загалом. Проте такий перелік суб'єктів є доволі обмеженим та не розкриває всю систему їх взаємодії із суб'єктами господарювання, у власності яких перебувають такі об'єкти державної власності.

Стан дослідження проблеми

Питання дотичні до характеристики суб'єктів управління об'єктами державної власності оборонно-промислового комплексу досліджувалось Потьомкіною М. Є., Семенишиним А.В., Стичішиною П.П. та іншими науковцями, проте відповідне питання і на далі залишається мало досліджуваним.

Мета дослідження

Метою дослідження є з загальна характеристика суб'єктів управління об'єктами державної власності оборонно-промислового комплексу, розгляд їх повноважень та місця у функціонуванні оборонно-промислового комплексу.

Виклад основного матеріалу

Крім того, аналізується питання розширення переліку таких суб'єктів управління з огляду на те, яке місце у відповідній системі займають, зокрема, Фонд державного майна України та Міністерство оборони України. Наголошено на тому, що в умовах опору збройній агресії відносно держави робота оборонно-промислового комплексу має бути максимально ефективною, без зайвих бюрократичних етапів, які можуть уповільнити темпи задоволення потреб Збройних сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України, для відсічі збройній агресії проти України. При цьому, саме такими суб'єктами формуються основні засади політики подальшого розвитку оборонно-промислового комплексу, залучення компетентних органів та осіб до впровадження більш ефективних напрямків роботи, завдяки яким об'єкти державної власності комплексу будуть максимально залучені у розбудову та підвищення обороноздатності держави та її збройних сил. Крім того, все ще актуальним залишається питання законодавчого закріплення меж повноважень суб'єктів управління об'єктами державної власності, що сприятиме більш чіткому розподілу завдань та повноважень між суб'єктами в межах роботи оборонно-промислового комплексу та його взаємодії з іншими галузями.

В умовах сьогодення, коли на території України ведуться активні бойові дії, стан оборонно-промислового комплексу має вагомое значення у процесах захисту незалежності та суверенітету держави. Це, у свою чергу, призводить до прискіпливої уваги громадськості до управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі з боку уповноважених на те суб'єктів, результативності вчинюваних дій та їх впливу на позиції України в умовах війни.

Законом України «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі» визначено наступне коло суб'єктів, на кого покладено основні питання з управління відповідними об'єктами: Кабінет Міністрів України та Державний концерн «Укроборонпром» [1]. Проте з огляду на останні зміни, які не торкнулись самого тексту Закону, окрім Кабінету Міністрів України, відповідні повноваження покладено на акціонерне товариство «Українська оборонна промисловість» (далі – АТ «УОП»), 100 відсотків акцій якого належать державі та яке утворено шляхом перетворення Державного концерну «Укроборонпром» [2].

Зважаючи на повний перехід усіх прав та обов'язків повноважень від Державного концерну «Укроборонпром» до акціонерного товариства «Українська оборонна промисловість», сутність та основи його роботи не зазнали суттєвих змін, що з одного боку не змінює основних характеризуючих ознак суб'єкта, проте з іншого – може не повноцінно описувати його роль в актуальних умовах, що склалися через збройну агресію російської федерації проти України.

Варто відмітити, що вищезгаданий Закон «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі», попри інші доповнення, так і не був розширений у частині функцій Кабінету Міністрів України у сфері управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі. Також законодавцем не визначено правового статусу інших органів виконавчої влади як, наприклад, Фонду державного майна України, попри те, що саме на нього в більшості по-

кладено функції реалізації державної політики у сфері управління об'єктами державної власності, приватизації державного майна та взаємодії з такими суб'єктами як АТ «УОП». Хоч такі доповнення і були запропоновані, проте втілення так і не знайшли [3].

Проте, якщо аналізувати ці два основних суб'єкти, які чітко окреслені законодавчо, то можна дещо розділити межі їх повноважень та функцій відносно здійснюваної діяльності. Відтак, Кабінет Міністрів України у даному випадку виступає в якості гарантуючого суб'єкта, який в межах своєї діяльності забезпечує нормативні та фактичні підстави здійснення такого управління з боку акціонерного товариства «Українська оборонна промисловість» на основі виданих постанов, сформованої стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу, включенню у цю діяльність інших органів та інституцій. Ті, у свої чергу, врегульовують свою взаємодію з АТ «УОП» на власних засадах.

Якщо брати до прикладу заплановані заходи щодо реформування галузі задля розвитку оборонно-промислового комплексу, то на Кабінет Міністрів України покладається: розробка та впровадження організаційних заходів; створення та забезпечення функціонування окремих органів та інституцій; розробка та внесення змін до законодавчих актів, що стосуються оборонно-промислового комплексу; розробка разом з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику, правової бази для впровадження необхідних дій тощо [4].

Тому, Кабінет Міністрів України відносно об'єктів державної власності в оборонно-промисловому комплексі має дещо узагальнюючу та організаційну роль, яка передбачає їх існування та подальше регулювання в межах функцій конкретних підприємств, товариств тощо.

Якщо говорити про акціонерне товариство «Українська оборонна промисловість», то пунктом 7 його Статуту визначено, що ним здійснюється управління корпоративними правами (частками у статутному капіталі) щодо господарських товариств в

оборонно-промисловому комплексі та виконуються функції уповноваженого суб'єкта господарювання з управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі щодо об'єктів державної власності, що не ввійшли до статутного капіталу господарських товариств в оборонно-промисловому комплексі [2].

При цьому, Товариством здійснюються більш чіткі дії щодо покладених на нього обов'язків управління з огляду на його пряму роль та вплив на відповідні об'єкти та діяльність відносно них. Так, у пункті 23 Статуту визначається, що Товариство як уповноважений суб'єкт управління об'єктами державної власності здійснює низку повноважень щодо державних підприємств, серед яких: здійснення регулювання, контролю та координаційної діяльності; призначення на посади та звільнення з посад їх керівників, укладення та розірвання з ними контрактів; затвердження річних фінансових та інвестиційних планів; ведення обліку об'єктів державної власності підприємств, здійснення контролю за їх ефективним використанням та збереженням тощо [2].

Це характеризує його повноваження як більш виконавчі, які своєю метою мають здійснення управління в межах чинного законодавства з дотриманням необхідних вимог щодо збереження та використання об'єктів державної власності оборонно-промислового комплексу. При цьому, АТ «УОП» стає певним посередником між державою та суб'єктами господарювання з такими об'єктами, формуючи найбільш сприятливі умови для реалізації необхідних проектів та виконання покладених на підпорядковані підприємства та товариства завдань.

У такому випадку, взаємодія між суб'єктами управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі та підприємствами, за якими закріплені відповідні об'єкти, має ознаки вертикальної комунікації як низхідного, так і висхідного виду. Завдяки цьому між ними формується змістовна комунікація, яка формує основні підходи до діяльності кожного залученого суб'єкта та сприяє пошуку та вирішенню проблемних питань, з якими

можуть стикатися виконавці. Варто також відмітити, що хоч і не опосередковано, але окремий правовий статус мають і підпорядковані АТ «УОП» суб'єкти господарювання, на які покладено виконання безпосередніх функцій щодо реалізації основних завдань оборонно-промислового комплексу в межах доступних їм потужностей [5, с. 109].

Проте, перелік уповноважених суб'єктів не має бути обмежений у той спосіб, який присутній наразі. Важливо розуміти, що потреби оборонно-промислового комплексу найбільш актуальні для діяльності Міністерства оборони України, особливо в умовах війни. При цьому, за таких умов Міністерство може виступати в якості замовника або дорадчого органу, без достатніх правових підстав для врегулювання основ діяльності оборонно-промислового комплексу, використання наявних об'єктів державної власності задля подальшого задоволення потреб Збройних сил України чи інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України, для відсічі збройній агресії проти України.

Тому, важливою є зміна законодавства, яка б могла розширити перелік уповноважених суб'єктів для подальшого управління об'єктами державної власності оборонно-промислового комплексу задля зменшення бюрократичного впливу на функціонування цієї галузі та реалізації не тільки заздалегідь сформованих цілей, але і виконання актуальних задач, які можуть видозмінюватись в умовах здійснення опору збройній агресії.

На наш погляд, важливо також звернути увагу на діяльність таких суб'єктів з актуалізації існуючої інформації щодо стану та потреб оборонно-промислового комплексу, знов таки, в умовах опору збройній агресії та задоволення не номінальних, а реальних потреб Збройних сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України, для відсічі збройній агресії проти України. Це може передбачати певні зміни відносно об'єктів державної власності в оборонно-промисловому комплексі, проте весь їх результат має бути спрямований у відповідному напрямку.

Раніше нами також було згадано Фонд державного майна України, який попри

відсутність про нього згадки, має вагомую роль у здійсненні повноважень АТ «УОП» та інших суб'єктів господарювання не тільки у сфері оборонно-промислового комплексу, але і інших галузей. Так, зокрема, Законом України «Про Фонд державного майна України» у статті 1 він визначений в якості центрального органу виконавчої влади із спеціальним статусом, що реалізує державну політику у сфері приватизації, оренди, використання та відчуження державного майна, управління об'єктами державної власності, у тому числі корпоративними правами держави щодо об'єктів державної власності, що належать до сфери його управління, а також у сфері державного регулювання оцінки майна, майнових прав та професійної оціночної діяльності [6]. Діяльність його спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України, проте наявність спеціального статусу надає йому окремі повноваження, що потенційно розширює його вплив на підпорядковані суб'єкти господарювання.

Якщо брати до уваги діяльність, яка здійснюється Фондом, в межах оборонно-промислового комплексу та підпорядкованих підприємств державної форми власності, то можна говорити про виключну його роль в умовах розпорядження об'єктами державної власності та їх охорони в рамках здійснюваної політики. Це, у свою чергу, нашою метою є включення Фонду державного майна України до переліку суб'єктів управління указаними об'єктами державної власності як центрального органу виконавчої влади, який уповноважений розподіляти та формувати баланси таких об'єктів оборонно-промислового комплексу.

На наш погляд, це було б доречним для більш чіткого визначення його повноважень та взаємодії з підпорядкованими суб'єктами господарювання, які у своїй власності мають такі об'єкти саме на підставі рішення Фонду. Це зробить комунікацію більш прозорою в межах актуальності протидії корупційним правопорушенням у сфері оборонно-промислового комплексу та суспільного інтересу до роботи органів виконавчої влади щодо покращення роботи комплексу на благо держави.

Звичайно, усі вищезгадані органи виконавчої влади та товариства разом формують основні засади оборонно-промислового комплексу в межах курсу тієї політики, яка була обрана державою раніше, що також може зачіпати питання управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі. При цьому, це має бути не тільки кількісний, але і якісний результат, на який мусять працювати всі інституції, що прямо чи опосередковано залучені до активної роботи комплексу. Тому, важливим також є більш ретельне дослідження задач, які покладаються на таких суб'єктів управління, більш змістовне та чітке розподілення обов'язків із залученням необхідних органів, які сприятимуть розробці більш актуалізованої стратегії розвитку галузі.

Звичайно, присутні суб'єкти управління відіграють вагомий роль у здійсненні відповідної діяльності, але наразі тільки акціонерне товариство «Українська оборонна промисловість» має чітко визначені функції та обов'язки відносно об'єктів державного управління оборонно-промислового комплексу. Це є своєрідною прогалиною з огляду на важливість розширення та доповнення законодавства, що врегульовує діяльність суб'єктів, задля чіткої та прозорої їх діяльності в сучасних умовах.

Висновки

Отже, підсумовуючи викладене, хотілось би наголосити на потребі розширення переліку суб'єктів управління об'єктами державної власності оборонно-промислового комплексу такими органами як Фонд державного майна України, Міністерство оборони України, задля чіткого коригування їх функцій та обов'язків в межах здійснення необхідної політики розвитку оборонно-промислового комплексу. Серед іншого, також варто виокремити важливість здійснюваної діяльності Кабінетом Міністрів України та акціонерним товариством «Українська оборонна промисловість» в умовах військової агресії російської федерації проти України з огляду на їх місце та правовий статус у здійсненні управління об'єктами державної власності. Завдяки ви-

будованій вертикальній системі комунікацій може здійснюватися найбільш ефективна взаємодія між уповноваженими органами та суб'єктами. Це дає змогу Кабінету Міністрів України формувати нормативні підстави, а акціонерному товариству «Українська оборонно-промисловість» разом із підпорядкованими суб'єктами господарювання використовувати їх задля ефективного використання об'єктів державної власності.

Література

1. Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі: Закон України від 16.06.2011. № 3531-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3531-17#Text> (дата звернення 20.10.2023).

2. Про утворення акціонерного товариства «Українська оборонна промисловість»: Постанова Каб. Міністрів України від 21.03.2023 р. № 441. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/441-2023-п#Text> (дата звернення: 20.10.2023).

3. Висновок на проект Закону України «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі» (реєстр. N 8462 від 29.04.2011 р., внесений Кабінетом Міністрів України). ІПС ЛІГА:ЗАКОН – система пошуку, аналізу та моніторингу нормативно-правової бази. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/XF6J200A?an=3> (дата звернення: 20.10.2023).

4. Розвиток оборонно-промислового комплексу. Урядовий портал: офіц. веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/ekonomichne-zrostannya/rozvitok-oboronno-promislovogo-kompleksu> (дата звернення: 20.10.2023).

5. Потьомкіна М. Є. Окремі проблеми правового регулювання питань, пов'язаних з управлінням об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі України. *Право і суспільство*. 2017. № 5. С. 105–111.

6. Про Фонд державного майна України: Закон України від 09.12.2011 р. № 4107-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4107-17#Text> (дата звернення: 20.10.2023).

**GENERAL CHARACTERISTIC OF
SUBJECTS OF MANAGEMENT OF STATE-
OWNED FACILITIES IN THE DEFENSE-
INDUSTRIAL COMPLEX**

In the context of the relevance of the effective work of the defense-industrial complex and the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, it is important to study the composition of the subjects entrusted with the management of state-owned objects of the defense-industrial complex in more detail. The article examines and characterizes the legally defined subjects: the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Joint-Stock Company «Ukrainian Defense Industry», their interaction and influence directly on business entities that own such state-owned objects. In addition, there is analyze of the issue of expanding the list of such management entities because of the place in the relevant system, for example, the State Property Fund of Ukraine and the Ministry of Defense of Ukraine. It was emphasized that in the conditions of resistance to armed aggression against the state, the work of the defense-industrial complex should be as

efficient as possible, without unnecessary bureaucratic stages that can slow down the pace of fulfilling of needs of the Armed Forces of Ukraine and other military formations formed in accordance with the legislation of Ukraine to repel armed aggression against Ukraine. At the same time, it is precisely that such subjects form the basic principles of the policy of further development of the defense-industrial complex, the involvement of competent authorities and persons in the implementation of more effective directions of work, thanks to which the state-owned objects of the complex will be maximally involved in the development and improvement of the defense capability of the state and its armed forces. It is also about the relevance of the issue of legislatively establishing the boundaries of the powers of entities managing state-owned objects, which will contribute to a clearer division of tasks and powers between entities within the scope of the work of the defense-industrial complex and its interaction with other industries.

Keywords: entities, defense-industrial complex, state property, armed aggression, property management.

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА В ІНФОРМАТИВНО-КОМУНІКАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

КРАВЧУК Мар'яна Юріївна - д.ю.н., доцент, завідувач кафедри адміністративного права та судочинства Західноукраїнського національного університету

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9987-0484>

УДК 342.9

DOI 10.32782/EP.2023.4.25

У статті здійснено аналіз поняття «комунікація», а також охарактеризовано національне законодавство України щодо засад здійснення інформативно-комунікаційної діяльності органів державної влади, правоохоронних органів. Детально розглянуто причини привабливості соцмереж серед громадськості. З'ясовано, що наразі задоволення інформаційних потреб органів прокуратури безпосередньо пов'язане із роботою в соціальних мережах. Адже саме від того, наскільки вміло та оперативно буде опрацьована інформація конкретним прокурором, настільки результативною буде відповідна оцінка, аналіз, прогноз тим чи іншим подіям. Розкриті питання належного адміністративно-правового регулювання соціальних Інтернет-мереж та її загалом необхідності перегляду на рівні держави ставлення до національного інформаційного простору, гарантування його безпеки. З врахуванням сучасних реалій зроблено висновок про важливість соціальних медіа в інформативно-комунікаційній діяльності органів прокуратури України.

Ключові слова: комунікація, соціальні медіа, інформативно-комунікаційна діяльність, державний орган, правоохоронні органи, органи прокуратури України, національне законодавство.

Постановка проблеми

Як відомо, на даний час кожна сфера нашого життя є надзвичайно діджиталізованою. Спілкування, обмін думками, ідеями, пошук інформації відбувається через мере-

жу Інтернет. Найбільш ефективним каналом комунікації є соціальні медіа – комп'ютерна технологія, яка полегшує обмін ідеями, думками та інформацією шляхом побудови віртуальних мереж.

Інтенсивне реформування органів прокуратури України також супроводжується постійними змінами, пов'язаними, в тому числі, із застосуванням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Тим більше, в реаліях сьогодення одним із показників, що свідчить про високий професіоналізм прокурора, є його вміння працювати з відповідною електронною інформацією.

Стан дослідження проблеми

Науково-теоретичним фундаментом дослідження стали роботи таких вчених, як: Амелін О., Бандурка О, Гайдай С., Голота Н., Гриценко В., Гуцалюк М., Діденко С., Козьяков І., Лесько Н., Лушер В., Мазурик С., Новицький А., Новицька Н. Хомич А., Швець М. та інші.

Однак, на противагу вищезазначеному, питання виокремлення ролі соціальних медіа в інформативно-комунікаційній діяльності органів прокуратури України залишається не в повній мірі урегульоване, тому і потребує ряду доопрацювань.

Метою даної статті є з'ясування ролі соціальних медіа в інформативно-комунікаційній діяльності органів прокуратури України.

Виклад основного матеріалу

Вивчення питання ролі соціальних медіа в інформативно-комунікаційній діяльності органів прокуратури України, на нашу думку, необхідно розпочати з короткого теоретичного аналізу поняття «комунікація».

У дослідженнях деяких учених комунікація розглядається як механізм, за допомогою якого забезпечуються існування та розвиток людських відносин, який охоплює всі розумові символи, засоби їх передачі у просторі та збереження у часі (Ч. Кулі); як соціальне поєднання індивідів за допомогою мови та знаків, установа загальнозначущих наборів правил для різної цілеспрямованої діяльності (К. Черрі); як акт відправлення інформації від мозку однієї людини до мозку іншої людини (П. Сміт, К. Беррі, А. Пулфорд), як специфічний обмін інформацією, процес передачі емоційного та інтелектуального змісту (А. Звєгінцев, А. Панфілов); як процес встановлення усвідомлених контактів між комунікаторами та реципієнтами (О. Соловійов) [1, с. 137]. Щодо організаційного контексту, то в його рамках поняття «комунікація» аналізується як процес (комунікація – це спілкування людей: обмін ідеями, думками, намірами, відчуттями, інформацією) і як об'єкт (сукупність технічних засобів, що забезпечують процеси передачі інформації) [2].

У сучасних умовах, коли дуже стрімко формується самоорганізація населення, неабиякого значення набувають питання створення ефективної системи комунікації між владою, правоохоронними органами і громадянами, що, як доводить досвід багатьох країн, значно сприяє підвищенню результативності діяльності вищезазначених органів, довіри до влади та правоохоронної системи, забезпечує сталий соціальний діалог. До того ж, взаємодія органів влади, правоохоронних органів та громадських організацій, оптимізація їх співпраці на новому якісному рівні з використанням сучасних ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій) має сприяти демократизації суспільства.

У результаті розвитку ідеї про необхідність налагодження комунікацій як двостороннього зв'язку між органами влади та громадянами було ухвалено Концепцію

проекту Закону України «Про основні засади державної комунікативної політики» [3]. Саме після прийняття Концепції [3] в Україні набувають популярності декілька нормативно-правових актів, положення яких створили необхідні та достатні механізми налагодження комунікації «державний орган – громада».

Окремо необхідно звернути увагу на достатньо демократичний, відповідно до європейських норм, Закон України «Про доступ до публічної інформації» [4]. Він надає великі можливості для вільного отримання інформації від органів державної влади, фактично закріплює необхідність, а іноді просто примушує владні установи спілкуватися із громадянами у публічному просторі через соціальні мережі [4].

Також варто згадати про прийняття в період війни РФ проти України ЗУ «Про медіа» [5], норми якого спрямовані на забезпечення реалізації права на свободу вираження поглядів, права на отримання різнобічної, достовірної та оперативної інформації, на забезпечення плюралізму думок і вільного поширення інформації, на захист національних інтересів України та прав користувачів медіа-сервісів, регулювання діяльності у сфері медіа відповідно до принципів прозорості, справедливості та неупередженості, стимулювання конкурентного середовища, рівноправності і незалежності медіа [5] та ін.

Існують різні канали, якими здійснюється комунікація в державі, і досить важко визначити, який з них є найважливішим і необхідним. Безумовно, офіційні засоби для комунікації в публічних організаціях несуть більше конкретики та перевірених даних, аніж неофіційні. Для прикладу, процес взаємодії прокуратури з суспільством відбувається за двома напрямками. Перший полягає в ініціативному інформуванні суспільства самими органами прокуратури (їх керівниками) шляхом надання узагальнених статистичних та аналітичних даних про результати роботи. Другий напрям утворюють публікації засобів масової інформації з питань діяльності органів прокуратури України, основу яких утворюють результати журналістських розслідувань та інших методів збирання інформації про прокурорську діяльність та

поведінку окремих прокурорів [6, с. 51-52]. Проте, в сучасних умовах такі традиційні канали спілкування органів державної влади, правоохоронних органів з громадянами (друковані медіа, телебачення, радіо тощо) дещо втрачають власні позиції та поступаються місцем Інтернет-комунікаціям.

У цьому питанні вірно підкреслює вчений Гайдай С. про те, що в органах прокуратури щодня створюються, опрацьовуються різноманітні за своїм наповненням, змістом та природою інформаційні масиви та дані, які необхідні не тільки для прийняття процесуальних та управлінських рішень у системі прокуратури, але й для функціонування всієї правоохоронної системи та сприяння правосуддю [7, с. 120]. Наразі задоволення інформаційних потреб органів прокуратури безпосередньо пов'язане із роботою в соціальних мережах. Адже саме від того, наскільки вміло та оперативно буде опрацьована інформація конкретним прокурором, настільки результативною буде відповідна оцінка, аналіз, прогноз тим чи іншим подіям.

Соціальні медіа є тим самим засобом, який забезпечує вільний і рівний доступ до інформаційного простору для усіх суб'єктів суспільних процесів. З одного боку, новітні медіа представляють технічні засоби і можливості для впровадження прямої демократії, а з іншого – неформальні методи впливу на хід процесів та громадську думку. Соціальні медіа дозволяють забезпечити пряму взаємодію з громадянами за допомогою використання інструментів інформування через офіційні сторінки у соціальних мережах, що сприяє, оперативному донесенню повідомлень до цільової аудиторії. Також завдяки таким каналам комунікації органи державної влади та правоохоронні органи можуть роз'яснювати свою діяльність, об'єднувати зусилля навколо досягнення суспільно важливих завдань та вирішення проблем.

Основними причинами привабливості соцмереж у сучасних умовах є те, що вони: будують зв'язки, що можуть впливати на функціонування інформаційного суспільства; сприяють налагодженню зв'язків між соціальними групами; прискорюють обмін

інформацією між користувачами соцмережі; налагоджують зворотний зв'язок і сприяють оперативному реагуванню на запити громадян; створюють умови для більш прозорих економічних і політичних процесів; здійснюють представництво інтересів не лише соціальних груп, а й цілих соціальних верств населення [8].

На даний час майже всі органи державної влади, правоохоронні органи мають свої прес-служби, прес-секретарів, відділи по зв'язках із ЗМІ та громадськістю, сайти в Інтернеті, сторінки в Instagram, Facebook, YouTube, навіть у Tik Tok. Зараз соціальні медіа настільки заповнили нас усіх, що ми радше будемо довіряти офіційному телеграм-каналу, аніж черговій статті в газеті.

Використовуючи нові цифрові медіа, такі як соціальні медіа, для поширення інформації серед широкої верстви населення, роблячи інформацію доступною для зацікавлених осіб, органи державної влади, правоохоронні органи таким чином взаємодіють з громадськістю. До того ж, соціальні медіа та цифрові технології вважаються важливими інструментами, які забезпечують взаємодію в реальному часі між органами державної влади, правоохоронними органами і громадянами майже без будь-яких витрат.

Разом з тим, спостереження, зроблене на соціальних сторінках відповідних органів показує, що не завжди можна отримати двосторонній обмін чи налагодити діалог з цільовою аудиторією. Такі сторінки, як Facebook та Twitter, у більшій мірі спрямовані на популяризацію діяльності цих органів.

Використання платформ соціальних медіа відрізняється за типом, залежно від характеру кожної програми, наприклад, мікроблоги, соціальні мережі (Facebook), обмін мультимедіа (YouTube та Instagram), відкриті дані (Google), інструменти опитування (Google Forms) та інше. Поширено припущення, що держави зосереджуються на платформах соціальних мереж, які найчастіше використовуються самими громадянами (наприклад, Facebook, YouTube, Instagram тощо). Однак технології соціальних мереж можуть, насправді, відрізнитися залежно від державного органу, що застосовує ту чи

іншу мережу. Офіційні сторінки у Facebook містять переважно інформаційні пости, де запитують думки громадян.

Поряд із позитивним потенціалом соціальних мереж не варто забувати про ризики, котрі можуть негативно впливати як на саму діяльність органів державної влади, правоохоронних органів, так і на їх взаємозв'язок з громадськістю. Однією з головних загроз користування соціальними мережами є витік персональних даних користувачів. До того ж є ряд проблем, пов'язаних із визначенням на законодавчому рівні стандарту інформування населення про діяльність відповідних органів в соціальних мережах. Як правило, кожен орган самостійно вирішує, яку інформацію розміщувати на сайті, на які запитання користувачів надавати відповіді, яких осіб зараховувати до цільової аудиторії і т.д. Так само будь-який суб'єкт може використовувати соціальні мережі, як канал поширення наклепів, неправдивих чуток, образ, залякування. В результаті це породжує наступні негативні наслідки: паніка серед населення, затрата часу на спростування інформації, зниження іміджу відповідного органу чи посадової особи, породження недовіри [9, с.104]. Звідси цілком зрозумілою для нас постає позиція науковиці Голоти Н. про те, що у період інформатизації в правоохоронних органах поряд з відомчими завданнями (такими, наприклад, як інформаційно-аналітичне забезпечення), з'являються нові, не властиві їм раніше завдання – організація системи захисту відомчої інформації та діяльності з боротьби щодо комп'ютерної злочинності [10, с. 70].

Враховуючи прогалини у сфері адміністративно-правового регулювання соціальних Інтернет-мереж, доступність розміщення будь-якої інформації, є необхідністю перегляду на рівні держави ставлення до національного інформаційного простору, гарантування його безпеки [9, с. 104].

Висновки

На даний момент вже не достатньо для державної установи мати відділ розгляду звернень громадян, телефон гарячої лінії та офіційний веб-сайт у мережі Інтернет. Зна-

чна кількість інституцій вже перенесли частину своєї комунікації в площину соціальних мереж. Однак далеко ще не всі публічні суб'єкти змінили формат інформування населення про свої досягнення та завдання.

Події в Україні та інших країнах світу стали яскравим прикладом значущості соціальних мереж для пересічного українця, засвідчили вплив Інтернет-сервісів на вирішення ряду питань. Соціальні мережі довели свою ефективність і значний вплив на людей. Соціальні медіа, насправді, спростили, процеси поширення інформації, передачі новин, розміщення коментарів тощо. Разом з тим, простота та масштабність соціальних медіа привели до того, що інформацію, новини та інший контент, розміщені у мережі, неможливо ігнорувати. Звідси виникла наступна проблема, а саме потреба у правовому регулюванні процесів використання соціальних медіа, як ще одного каналу збирання та передавання інформації.

Отже, соціальні медіа – це не лише платформа для двостороннього спілкування між органами державної влади, правоохоронними органами та громадянами, а й середовище для підвищення обізнаності населення. Тобто, на сьогодні соціальні медіа представляють абсолютно нову комунікаційну платформу, що надзвичайно відрізняється від тих інструментів взаємодії, які використовувались раніше.

Література

1. Остапенко М. Політична комунікація: теоретичні аспекти дослідження. *Політичний менеджмент*. 2012. № 3. С. 135-144.
2. Комунікації. Види і стратегії побудови. URL: <http://www.tsatu.edu.ua/tsst/wp-content/uploads/sites/6/lekcija-1-komunikaciyi.-vydy-i-stratehiyi-pobudovy-z-dyscypliny-nk.pdf>.
3. Про схвалення Концепції проекту Закону України «Про основні засади державної комунікативної політики»: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 13.01.2010 № 85-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85-2010-p#Text>.
4. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-

VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.

5. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>.

6. Козьяков І. Концептуальні основи комунікативної стратегії органів прокуратури. *Юридична наука*. 2016. № 9-10. С. 51-57.

7. Гайдай С. Інформатизація прокурорської діяльності: теоретико-правові засади. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Випуск 1 (17). С. 120-125.

8. Редчук Р. О. Особливості використання соціальних мереж у публічному управлінні як сучасного каналу комунікації. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/1_2022/13.pdf.

9. Кравчук М. Ю. Роль соціальних мереж у діяльності органів публічного управління. *Право в умовах воєнного стану: проблеми та перспективи*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 12 травня 2023 р.). Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. С.102-105.

10. Голота Н. Інформаційна політика в діяльності правоохоронних органів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Випуск 4 (12). С. 68-73.

Kravchuk M.

THE ROLE OF SOCIAL MEDIA IN THE INFORMATION AND COMMUNICATION ACTIVITIES OF THE PROSECUTION BODIES: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT

The article analyzes the concept of «communication», as well as characterizes the national legislation of Ukraine regarding the principles of information and communication activities of state authorities and

law enforcement agencies. The reasons for the attractiveness of social networks among the public are considered in detail. It was determined that social media is the same tool that provides free and equal access to the information space for all subjects of social processes. It has been established that currently almost all state authorities, law enforcement agencies have their own press services, press secretaries, departments for relations with the mass media and the public, websites on the Internet, pages on Instagram, Facebook, YouTube, even on Tik Tok. It was found that by using new digital media, such as social media, to disseminate information to the general population, making information available to interested parties, public authorities, law enforcement agencies interact with the public in this way. In addition, social media and digital technologies are considered important tools that enable real-time interaction between public authorities, law enforcement agencies and citizens at almost no cost. At the same time, according to the observations made on the social pages of government bodies, the opinion is outlined that it is not always possible to obtain a two-way exchange or establish a dialogue with the target audience. Such pages as Facebook and Twitter are more aimed at popularizing the activities of these bodies. Taking into account modern realities, a conclusion was made about the importance of social media in the communication and information activities of the prosecutor's office of Ukraine. It was determined that social media significantly simplified the processes of information dissemination, news transmission, posting of comments, etc. However, the simplicity and scale of social media has made it impossible to ignore information, news and other content posted online. Taking into account modern realities, a conclusion was made about the importance of social media in the informative and communication activities of the prosecutor's office of Ukraine.

Key words: communication, social media, information and communication activity, state body, law enforcement agencies, prosecutor's office of Ukraine, national legislation.

ПРОБЛЕМНІ СТАДІЇ ДОБОРУ КАНДИДАТІВ НА ПОСАДУ СУДДІ МІСЦЕВОГО СУДУ

ДАШКЕВИЧ Сергій - аспірант Західноукраїнського національного університету

**УДК 347.96:347.97/.99
DOI 10.32782/EP.2023.4.26**

Оперативний добір та призначення нових суддів в умовах тотальної кадрової кризи у судовій системі, має надзвичайно важливе значення. Ця стаття присвячена аналізу найпроблемніших та дискусійних стадій добору кандидатів на посаду судді місцевого суду. Зокрема, в цьому контексті досліджено стадію спеціалізованої підготовки в Національній школі суддів, стадію конкурсу на заміщення вакантної посади судді на основі рейтингу кандидатів, які взяли участь у такому конкурсі. Окремо розглянута проблема тривалості процедури добору загалом і його окремих стадій. Виходячи з аналізу вказаних стадій добору, зроблено висновок, що цей процес потребує оптимізації та розумного вдосконалення, що, з однієї сторони, не позначилося б на професійних якостях майбутнього суддівського корпусу, а з іншої, - унеможливило б затягування передбачених стадій і часту зміну правил шляхом ухвалення численних підзаконних нормативно-правових актів. Таким чином, доведена доцільність визначення на законодавчому рівні граничних строків проведення окремих стадій добору та добору загалом; закріплення умов проведення конкурсу на зайняття вакантних посад шляхом особистого вибору кандидатом бажаної посади в конкретному місцевому суді у черговості його місця у загальному рейтингу.

Ключові слова: судова влада, місцевий суд, добір на посаду судді, кандидат на посаду судді, стадії добору кандидатів на посаду судді, спеціальна підготовка кандидатів на посаду судді, конкурс на заміщення вакантної посади судді.

Постановка проблеми

2023 рік означився актуалізацією дискусій щодо напрямків продовження судової реформи. З однієї сторони, 30 червня 2023 року набув чинності Указ Президента про рішення Ради національної безпеки і оборони від 23 червня 2023 року «Про прискорення судової реформи та подолання проявів корупції у системі правосуддя». У ньому є доручення суб'єктам законодавчої ініціативи розробити до законодавства зміни щодо продовження ефективного й прозорого кваліфікаційного оцінювання суддів та можливості використання при цьому поліграфа. З іншої сторони, з 01 червня 2023 року, після майже чотирирічної перерви, активно запрацювала Вища кваліфікаційна комісія суддів України (далі – ВККС України), продовживши всі розпочаті попереднім складом ВККС процедури і конкурси. Тож в питаннях вдосконалення, оптимізації процедури добору кандидатів на посаду судді теж обговорюються різні позиції.

У публічному просторі почало дискутуватися питання про необхідність спрощення процедури добору на посаду судді, щоб вона не була тривалою в часі, але дозволяла б швидко поповнити суди першої інстанції новими кадрами. Комітетом Верховної Ради України з питань правової політики було створено робочу групу для напрацювання можливостей спрощення процедур добору, однак, щоб це не вплинуло на високі стандарти відбору майбутніх суддів.

Метою цієї статті є аналіз найпроблемніших та дискусійних стадій добору кандидатів на посаду судді місцевого суду.

Аналіз останніх досліджень

Питання модернізації, реформування та удосконалення функціонування судової влади завжди були актуальними, тим більше, якщо взяти до уваги великий суспільний запит на справедливий суд та нескінченний кадровий голод в судах з 2016 року, викликають вони інтерес у науковців і практиків і на тепер. Зокрема, можна згадати праці В. Гаркуші, А. Кулібаби, І. Марочкіна, В. Мартиненка, Л. Москвич, Є. Овчаренко, Б. Прокопенка, Л. Скоморохи та інших. Однак, наявність наукових публікацій з проблематики добору кандидатів на посаду судді не нівелює актуальності і витребуваності цієї теми, адже порядок призначення на посаду судді зазнає постійних змін, чергові з яких вже назріли.

Виклад основного матеріалу

Порядок добору та призначення на посаду судді визначено у ст. 70 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [1] від 02 червня 2016 року та на сьогоднішній день містить 15 стадій (замість 12, як це було встановлено у попередній редакції вказаного Закону від 2010 року [2, с. 85]).

За чинною на сьогодні процедурою єдиний добір на посаду судді був оголошений у квітні 2017 року минулим складом ВККС України (так званий «четвертий добір») і триває вже понад шість років. Щоправда частина кандидатів, які мали стаж помічників суддів, у 2020-2021 роках вже призначені на посади і здійснюють правосуддя. Інша частина кандидатів все ще проходить чергові стадії добору.

Деякі з цих стадій є досить формальними і полягають в прийнятті ВККС України певних рішень чи вчиненні дій організаційного характеру. Такими, наприклад, є:

«1) рішення ВККС України про оголошення добору кандидатів на посаду судді

з урахуванням прогнозованої кількості вакантних посад суддів;

2) розміщення ВККС України на своєму офіційному веб-сайті оголошення про проведення добору кандидатів на посаду судді» [1];

«5) допуск ВККС України осіб, які за результатами перевірки на час звернення відповідають установленим Законом вимогам до кандидата на посаду судді, до участі у доборі та складенні відбіркового іспиту» [1];

«7) встановлення ВККС України результатів відбіркового іспиту та їх оприлюднення на офіційному веб-сайті ВККС України» [1];

«11) зарахування ВККС України кандидатів на посаду судді за результатами кваліфікаційного іспиту до резерву на заміщення вакантних посад судді, визначення їх рейтингу, оприлюднення списку кандидатів на посаду судді, включених до резерву та рейтингового списку, на офіційному веб-сайті ВККС України» [1];

«12) оголошення ВККС України відповідно до кількості вакантних посад судді у місцевих судах конкурсу на заміщення таких посад» [1];

«13) проведення ВККС України конкурсу на заміщення вакантної посади судді на основі рейтингу кандидатів, які взяли участь у такому конкурсі, та внесення рекомендації Вищій раді правосуддя щодо призначення кандидата на посаду судді» [1].

Натомість складними, тривалими у часі, а відтак проблемними є такі стадії добору:

«3) подання особами, які виявили намір стати суддею, до ВККС України відповідної заяви та документів, визначених ст. 71 цього Закону;

4) здійснення ВККС України перевірки відповідності осіб, які звернулися із заявою для участі в доборі, установленим Законом вимогам до кандидата на посаду судді на основі поданих документів [1];»

«6) складення особою, допущеною до участі у доборі, відбіркового іспиту [1];»

«8) проведення стосовно осіб, які успішно склали відбіркового іспит,

спеціальної перевірки в порядку, визначеному законодавством про запобігання корупції, з урахуванням особливостей, визначених статтею 74 цього Закону;

9) проходження кандидатами, які успішно склали відбірковий іспит та пройшли спеціальну перевірку, спеціальної підготовки; отримання свідоцтва про проходження спеціальної підготовки;

10) складення кандидатами, які пройшли спеціальну підготовку, кваліфікаційного іспиту та встановлення його результатів [1].

Дві завершальні стадії – це:

«14) розгляд Вищою радою правосуддя рекомендацій ВККС України та ухвалення рішення щодо кандидата на посаду судді;

15) видання указу Президента України про призначення на посаду судді – у разі внесення Вищою радою правосуддя подання про призначення судді на посаду» [1].

Зважаючи на обмежений обсяг наукової статті, аналізувати будемо найпроблемніші, з нашої точки зору, аспекти і стадії добору. Так, досить проблемним моментом, з погляду безпосередніх учасників останнього добору, є строки його проведення, адже законодавчо строки проведення окремих процедур добору не визначені, як і не встановлено строку (тривалості) добору на посаду судді загалом. Так, Н. Алексашина наводить з власного досвіду приклади значних періодів очікування між стадіями добору, й зокрема:

✓ 03 квітня 2017 – 31 жовтня 2017 – майже 7 місяців очікування від стадії оголошення добору до проведення відбіркового іспиту;

✓ листопад 2017 року – 26 березня 2018 року – 4 місяці очікування від стадії перевірки морально-психологічних якостей до стадії спецпідготовки у Національній школі суддів України кандидатів з числа помічників суддів;

✓ 23 червня 2018 року – 29-31 жовтня 2018 року – 4 місяці очікування від завершення навчання до проведення кваліфікаційного іспиту;

✓ 29-31 жовтня 2018 року – 19 квітня, 14 та 15 травня 2019 року – 6 місяців очі-

кування від складання кваліфікаційного іспиту до оголошення його результатів;

✓ ще 2 місяці очікування до оголошення 02.07.2019 конкурсу на заміщення 505 вакантних посад суддів місцевих загальних судів;

✓ ще 1 місяць очікування рекомендацій про призначення 467 кандидатів на посади судді (07.08.2019);

✓ форсмажорних 9 місяців очікування до початку розгляду ВРП рекомендацій (27.04.2020) через судове оскарження проведення конкурсу;

✓ очікування указу Президента України про призначення на посаду судді було різної тривалості (деякі кандидати, що взяли участь у цьому конкурсі своїх указів чекають досі) [3].

Для учасників цього ж добору не з числа помічників суддів з припиненням у листопаді 2019 року повноважень членів ВККС України минулого складу подальше проведення добору призупинилося на стадії складення кваліфікаційного іспиту. Лише у 2023 році було сформовано новий склад ВККС, який розпочав свою діяльність у червні і вже до серпня 2023 року перевіряв і оголосив результати кваліфікаційного іспиту, внаслідок чого було сформовано новий резерв кандидатів на посади суддів місцевих судів з 565 кандидатів.

Як бачимо, не зазначення у законодавстві строків проведення закріплених стадій добору кандидатів на посаду судді на практиці призводить до зволікання, затягування усіх процедур, що має негативні наслідки, як-от: зростання надмірного навантаження на суддів, порушення права громадян на доступ до правосуддя тощо.

Однією з достатньо проблемних стадій для кандидатів на посаду судді стала спецпідготовка в Національній школі суддів – реальна новація в системі професійного навчання.

Так, відповідно до ч.4 ст.77 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» на період проходження кандидатом підготовки за ним зберігається основне місце роботи. Однак, ця норма не кореспондується з нормами трудового

законодавства, яке не передбачає такої можливості. Ця колізія уможливує зловживання деяких недобросовісних роботодавців, які звільнили кандидатів на посаду судді, зарахованих до Національної школи суддів України для спецпідготовки.

Крім того, дискусії викликає строк спеціальної підготовки, як і саме формулювання ч.3 ст.77 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яка закріплює, що «спеціальна підготовка проводиться протягом дванадцяти місяців (якщо інший строк не визначений рішенням ВККС України) за рахунок коштів Державного бюджету України» [1]. На практиці ця норма дозволила ВККС України встановити для кандидатів, які мають стаж роботи на посаді помічника судді не менше трьох років тримісячний строк спеціальної підготовки. Для інших кандидатів спецпідготовка тривала дев'ять місяців. Однак, варто підкреслити, що усі кандидати на посаду судді (відібрано найкращих 700 з-поміж 4529 учасників) мають вищу юридичну освіту, достатній стаж та досвід професійної правничої діяльності, що дещо резонує із позицією законодавця щодо тривалої (в календарний рік) теоретичної та практичної спецпідготовки у НШС України.

Крім надмірної тривалості спецпідготовки, законодавець ще й заклав можливість дискримінувати за рішенням ВККС України учасників одного і того ж добору за ознакою специфічного стажу, хоч його наявність не є, на наш погляд, свідченням того, що ця група кандидатів на посаду судді володіє кращими знаннями, уміннями, навичками чи компетентностями, ніж інша. На практиці це призвело до порушення принципу правової визначеності, який є невід'ємним складником принципу верховенства права, це ще більше затягнуло у часі добір для частини учасників, що, в свою чергу, посилює «кадровий голод». Як вказує В. Гаркуша, «у країні не вистачає більше ніж 2 тисячі суддів, що складає понад 30 % від загальної їх кількості. Існують суди, роботу яких призупинено, тому що в них не має жодного судді, у деяких судах працює один чи два судді, наванта-

ження на яких у 3–5 разів більше за нормативне» [4, с.79].

Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія) у Висновку № 969/2019 від 09.12.2019 вже звертала увагу на термінову необхідність заповнення вакансій у судах як гарантія забезпечення доступу громадян до правосуддя. Окрім цього, Венеційська комісія у п. 14 вказаного Висновку наголосила, що «принцип стабільності та узгодженості законів має важливе значення для передбачуваності законів для окремих осіб, включаючи суддів та інших осіб, які працюють в уражених інституціях. Часті зміни правил, що стосуються судових установ та призначення, можуть призвести до різних тлумачень, включаючи навіть твердження про недобросовісні наміри цих змін» [5].

Ще одне питання, пов'язане із стадією спецпідготовки, яке активно обговорюється: коли доцільніше проводити спецпідготовку – до складання кваліфікаційного іспиту, як це встановлено тепер, чи після? З однієї сторони, на стадії проходження досить тривалої спецпідготовки немає жодної впевненості, що кандидат в майбутньому успішно складе кваліфікаційний іспит та зможе перемогти у конкурсі (в такому випадку і сам кандидат даремно витратить свій час, і держава марно витратить кошти на організацію спецпідготовки такого кандидата). З іншої – кандидати на посаду судді з цією новелою отримали унікальний шанс здобути чи покращити необхідні знання та навички, навчитися бути суддею ще до початку діяльності на посаді.

Попри те, що більш обґрунтованими виглядають аргументи на користь позиції про доцільність проведення спецпідготовки після внесення Президентом України подання про призначення на посаду судді, або навіть і після прийняття Президентом України указу про призначення на посаду, на наш погляд, варто все ж таки залишити стадію спецпідготовки на тому місці, де вона знаходиться зараз. Спецпідготовка включає не лише комплекс тренінгових програм за всіма спеціалізаціями, які викладають викладачі НШС України (пере-

важно діючі досвідчені судді), але і програми практичного стажування за спеціалізаціями в судах України.

Ще одна проблемна стадія, як виявилось в ході реалізації чинних законодавчих приписів, це конкурс на зайняття вакантної посади судді, умови проведення якого, за ч. 4 ст. 79 вказаного Закону визначаються відповідним Положенням, затвердженим ВККС України. Таке Положення було затверджене рішенням ВККС України 02 листопада 2016 року № 141/зп-16, яке є чинним зі змінами, внесеними рішеннями ВККС України від 30 вересня 2017 року № 97/зп-17, від 05 жовтня 2018 року № 215/зп-18, від 07 червня 2019 року № 94/зп-19, від 01 серпня 2019 року № 139/зп-19. З досвіду проведення попередніх доборів кандидат міг взяти участь в конкурсі на зайняття вакантної посади судді лише в одному суді. Ця норма в умовах «кадрового голоду» показала свою неефективність, тож ВККС України в 2019 році передбачила, що кандидат може звернутись із заявою про участь у конкурсі з наміром претендувати на зайняття вакантної посади в не більше як 5 місцевих судів із зазначенням їх в порядку пріоритетності.

Оновлений порядок був апробований і мав позитивні відгуки (щодо результативності, справедливості, прозорості та чесності) під час проведення конкурсу на заміщення вакантних посад суддів у місцевих загальних судах, оголошеного 02.07.2019, та конкурсу на зайняття вакантних посад суддів місцевих адміністративних та місцевих господарських судів, оголошеного 09.08.2019.

Втім, вважаємо більш доцільним і набагато ефективнішим, якщо конкурс відбуватиметься не шляхом направлення до ВККС України письмової заяви з вказання кількох пріоритетних судів, а шляхом особистого (в порядку місця у рейтингу кандидатів) обрання однієї серед наявних вакантних посад за залишковим принципом. Це максимально забезпечило б справедливість і прозорість конкурсу, коли першочергово свій вибір вакантної посади робить кандидат, що має найвище місце у рейтингу, а кандидати з нижчим рейтин-

гом на обрану ним посаду вже претендувати не можуть. Саме такі умови конкурсу варто закріпити в Законі «Про судоустрій і статус суддів», щоб запобігти можливості ВККС України змінювати своїми рішеннями «правила гри» в процесі самої гри.

Висновки

Підсумовуючи, варто акцентувати, що оперативний добір та призначення нових суддів в умовах тотальної кадрової кризи у судовій системі, має надзвичайно важливе значення. Виходячи з аналізу окремих стадій добору, порядок якого визначено Законом України «Про судоустрій і статус суддів», цей процес потребує оптимізації та розумного вдосконалення, що, з однієї сторони, не позначилося б на професійних якостях майбутнього суддівського корпусу, а з іншої, – унеможливило б затягування передбачених стадій і часту зміну правил (під кожен добір або між його стадіями) шляхом прийняття численних підзаконних нормативно-правових актів. Отже, по-перше, доцільно на законодавчому рівні визначити граничні строки проведення окремих стадій добору та добору загалом. По-друге, закріпити умови проведення конкурсу на зайняття вакантних посад шляхом особистого вибору кандидатом бажаної посади в конкретному місцевому суді у черговості його місця у загальному рейтингу.

Література

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України № 1402-VIII від 02.06.2016. Редакція від 23.12.2022. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
2. Прокопенко Б. О. Деякі новели добору кандидатів на посаду судді за Законом «Про забезпечення права на справедливий суд». *Актуальні проблеми судового права* : матеріали міжнар. наук.-прак. конф., присвяч. пам'яті проф. І. Є. Марочкіна (Харків, 30 жовт. 2015 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. С. 84–86.
3. Алексашина Н. 15 сходинок до посади судді. Спрощення або удосконалення процедури добору? *Судово-юридична газета*.

Блог. 12 липня 2023. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/268527-15-skhodinok-do-posadi-suddi-sproschennya-abo-udoskonalennya-protседuri-doboru>

4. Гаркуша В. Особливості порядку добору та призначення на посаду судді. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 79-82.

5. Ukraine – Opinion No. 969/2019 on the Legal framework in Ukraine governing the Supreme Court and judicial self-governing bodies, adopted by the Venice Commission at its 121st Plenary Session, Venice, 6-7 December 2019. URL: [https://venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)027-e](https://venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)027-e)

References:

1. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy № 1402-VIII vid 02.06.2016. Redaktsiia vid 23.12.2022. [On the judicial system and the status of judges: Law of Ukraine № 1402-VIII dated June 2, 2016. Editorial from 12/23/2022]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> [in Ukrainian].

2. Prokopenko, B. O. (2015). Deiaki novely doboru kandydativ na posadu suddi za Zakonom «Pro zabezpechennia prava na spravedlyvyi sud» [Some amendments to the selection of candidates for the post of judge under the Law “On Ensuring the Right to a Fair Trial”]. Proceedings from *Aktualni problemy sudovoho prava : materialy mizhnar. nauk.-prak. konf., prysviach. pamiati prof. I. Ie. Marochkina (Kharkiv, 30 zhovt. 2015 r.)* – Actual problems of judicial law: materials of the international science-practice conf., dedicate. in memory of Prof. I. E. Marochkina (Kharkiv, October 30, 2015). Kharkiv, (pp. 84–86). Papirus [in Ukrainian].

3. Aleksashyna, N. (2023). 15 skhodynok do posady suddi. Sproschennia abo udoskonalennia protsedury doboru? [15 steps to the position of judge. Simplification or improvement of the selection procedure?]. *Sudovo-yurydychna hazeta – Judicial and legal newspaper*. 12 lypnia 2023. Retrieved from <https://sud.ua/uk/news/blog/268527-15-skhodinok-do-posadi-suddi-sproschennya-abo-udoskonalennya-protседuri-doboru> [in Ukrainian].

nya-abo-udoskonalennya-protседuri-doboru [in Ukrainian].

4. Harkusha, V. (2020). Osoblyvosti poriadku doboru ta pryznachennia na posadu suddi [Peculiarities of the procedure of selection and appointment of a judge]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 3, 79-82 [in Ukrainian].

5. Ukraine – Opinion No. 969/2019 on the Legal framework in Ukraine governing the Supreme Court and judicial self-governing bodies, adopted by the Venice Commission at its 121st Plenary Session, Venice, 6-7 December 2019. Retrieved from [https://venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)027-e](https://venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)027-e) [in English].

Dashkevych Serhii,

postgraduate West Ukrainian National University

PROBLEM STAGES OF SELECTION OF CANDIDATES FOR THE POST OF LOCAL COURT JUDGE

The prompt selection and appointment of new judges in the conditions of a total personnel crisis in the judicial system is extremely important. This article is devoted to the analysis of the most problematic and debatable stages of the selection of candidates for the post of local court judge. In particular, in this context, the stage of special training at the National School of Judges, the stage of the competition to fill the vacant position of a judge based on the rating of the candidates who participated in such a competition were investigated. The problem of the duration of the selection procedure and its individual stages is considered separately.

With regard to the special training of candidates for the post of judge, the problem of its excessive duration was considered, as well as the question: when is it more appropriate to conduct it – before passing the qualification exam, as it is established now, or after? On the one hand, at the stage of undergoing rather lengthy special training, there is no certainty that the candidate will successfully pass the qualifying exam in the future and be able to win the competition (in this case, the candidate himself will waste his time, and the state will waste

money on the organization of special training for such a candidate). On the other hand, candidates for the position of judge with this legislative novel got a unique chance to acquire or improve the necessary knowledge and skills, to learn how to be a judge even before starting their work in office.

Based on the analysis of the indicated stages of selection, it was concluded that this process needs optimization and reasonable improvement, which, on the one hand, would not affect the professional qualities of the future corps of judges, and on the other hand, would make it impossible to drag out the prescribed stages and frequently change the rules through adoption of numerous bylaws. Thus,

the expediency of determining at the legislative level the deadlines for carrying out individual stages of selection and selection in general has been proven; establishing the conditions for holding a competition to fill vacant positions through the candidate's personal choice of the desired position in a specific local court in the order of his place in the general rating.

Key words: judiciary, local court, selection for the post of judge, candidate for the post of judge, stages of selection of candidates for the post of judge, special training of candidates for the post of judge, competition for filling a vacant post of judge.

ДОГОВІР ПРО НЕРОЗГОЛОШЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ (NDA) ЯК ГАРАНТІЯ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ НА КОМЕРЦІЙНУ ТАЄМНИЦЮ

ЗАЙЦЕВА-КАЛАУР Інна В'ячеславівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнський національний університет

ORCID ID: 0000-0001-5924-5844

УДК: 618.177 06:34(045)

DOI 10.32782/EP.2023.4.27

Стаття присвячена дослідженню предмету договору про нерозголошення інформації (NDA) та його змістовному навантаженню. Особливу увагу приділено питанню відповідальності за порушення умов договору. Встановлено, що застосування штрафних санкцій є ефективним способом захисту у порівнянні з відшкодуванням збитків.

Визначено, що детально обумовлений порядок передавання документів та усієї інформації в разі припинення трудових відносин з працівником є важливою складовою договору про нерозголошення інформації і запорука захисту комерційної таємниці. Тому у договорі доцільно прописати порядок передавання, терміни передавання такої інформації і спосіб підтвердження цього.

Дослідивши основні умови договору NDA, виокремлено ряд положень, які варто враховувати суб'єкту господарювання для покращення ефективності його застосування.

Ключові слова: договір, договір про нерозголошення інформації (NDA), інноваційний продукт, комерційна таємниця, сторони договору, спосіб захисту, судовий захист.

Постановка проблеми

Дослідження проблем охорони та захисту комерційної таємниці завжди було актуальним. Адже за відсутності адекватного нормативно-правового регулювання даного інституту для суб'єкта господарювання завжди існують ризики неправомірного використання та розголошення комерційно-цінної інформації з боку працівників, інвесторів,

партнерів, тощо. Це може відбутися як умисно, так і з необережності.

Одним з найважливіших елементів доказування в справі про комерційну таємницю є встановлення факту вжиття адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності з метою захисту цих відомостей від розголошення.

Серед переліку заходів, які суб'єкт права на комерційну таємницю може вживати для захисту останньої від розголошення, належать такі:

– створення режимно-секретного підрозділу з функціями підтримки і контролю за дотриманням встановленого режиму секретності, діяльність якого визначається відповідними інструкціями, положеннями чи наказами;

– заходи для обмеження доступу до інформації із технічних засобів захисту комерційної таємниці, що базуються на використанні різних електронних пристроїв і спеціальних програм, що входять до складу системи обробки інформації та виконують функції захисту;

– наявність спеціальних процедур допуску до інформації, а також контрольоване доведення цих відомостей до обмеженого кола зацікавлених осіб на підставі обґрунтованої практичної необхідності;

– присвоєння важливим документам грифу секретності;

– підписання договорів про нерозголошення інформації (конфіденційність), які укладають у письмовій формі та покладають

на осіб, яким надається доступ до відомостей, обов'язок щодо їх збереження;

– підвищення лояльності працівників, що включають правильно організовану роботу з працівниками підприємства (кадрову політику) і застосування матеріальних та моральних стимулів.

Укладення договору про нерозголошення інформації (Non-disclosure agreement, або NDA) з усіма сторонами, яким надаються відомості, є одним з найчастіше вживаних заходів щодо збереження конфіденційності інформації, що має комерційну цінність в міжнародній практиці.

NDA це правовий інструмент для забезпечення захисту інформації, пов'язаної з інноваційними продуктами, дослідженнями та розробками, бізнес-планами, а також іншими комерційними таємницями, які є важливими для суб'єкта господарювання. Якщо компанія створює інновації, то цей договір є однією з гарантій того, що їхня технологія не буде розголошена третій стороні.

Основна мета укладення NDA полягає у наступному:

1. Надання режиму правового захисту тій інформації, яку суб'єкт господарювання вважає конфіденційною та котра має комерційну цінність;

2. Можливість підприємствам залишатися конкурентоздатними, забезпечуючи конфіденційність їхніх інноваційних зусиль та дозволяючи їм використовувати цю конкурентну перевагу на ринку;

3. Такий договір виступає одним з елементів захисту від недобросовісної конкуренції;

4. Попередження несанкціонованого витоку, розкриття і розповсюдження комерційно-цінної інформації;

5. Врегулювання питань у сфері використання комерційно-цінної інформації під час господарських, цивільно-правових та трудових відносин, що впливають з договорів;

6. Виконує функції організаційного характеру, оскільки сприяє формуванню відповідального ставлення до виконання покладених завдань на працівників підприємства.

Необхідність укладання договору про конфіденційність може виникати на різних

етапах діяльності суб'єкта господарювання. Зокрема, під час інноваційних досліджень та розробок, в процесі впровадження таких розробок, для захисту інформації про нові продукти або технології до їхнього офіційного виходу на ринок, для захисту результатів інтелектуальної діяльності, тощо. З огляду на це, такий договір є важливим для підписання з співробітниками, клієнтами, партнерами, інвесторами. У міжнародній практиці окрім договорів про нерозголошення (NDA) часто відомі і інші, зокрема: договір про неконкуренцію (NCA) та договір про непереманювання (NSA).

Аналіз наукових публікацій

Наукові дослідження присвячені питанням охорони та захисту комерційної таємниці висвітлені у працях таких науковців як-от: Г. Андрощук, В. Безух, Ю. Капіца, А. Нашинець-Наумова, Ю. Носік, О. Підопригора, Н. Саніахметова, О. Сліпачук, А. Сляднева, С. Чікін, В. Черненко та ін. У своїх працях, автори аналізують сучасний стан нормативно-правового регулювання даного інституту, провадять порівняльну характеристику комерційної таємниці в законодавстві іноземних країн та в міжнародному праві, розглядають заходи правового та організаційного характеру щодо її збереження тощо. Незважаючи на значний науковий доробок у зазначеній сфері, питання охорони та захисту комерційної таємниці залишаються актуальними і сьогодні. Відсутність спеціального закону про комерційну таємницю покладає на суб'єкта господарювання завдання самостійно встановлювати та застосовувати режим «комерційна таємниця» до інформації, яка є комерційно-цінною. Це надає останньому, як широкі можливості для захисту свого права, так і вимагає великих зусиль та відповідальності при прийнятті ним рішень.

Метою цієї статті є аналіз особливостей формування та укладення договору про нерозголошення інформації (Non-disclosure agreement, або NDA) з усіма сторонами, яким надаються відомості, що є одним з найчастіше вживаних заходів щодо збереження конфіденційності інформації, що має комерційну цінність.

Виклад основного матеріалу

Основні положення, на яких базуються договори про нерозголошення, закріплені в Цивільному кодексі України (статті 505-508, 862), Господарському кодексі (стаття 36), Законі України «Про захист від недобросовісної конкуренції» (розділ 4). Однак, дані законодавчі акти визначають лише поняття комерційної таємниці та конфіденційної інформації, умови їх використання та неправомірного розголошення.

У 2021 році прийнято Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки України», в рамках якого законодавець закріпив можливість укладати договір про нерозголошення для резидентів Дія Сіті з їх працівниками, підрядниками, партнерами тощо. Ст. 26 ч. 3 Закону, встановлено істотні умови такого договору, а саме: строк, протягом якого фахівець або інша особа зобов'язується не розголошувати інформацію з обмеженим доступом резидента Дія Сіті або стосовно резидента Дія Сіті; визначення інформації, на яку поширюється зобов'язання про нерозголошення [1]. Прийняття даного Закону є важливим в аспекті можливої реалізації захисту прав на інформацію з обмеженим доступом в судовому порядку.

Укладаючи договір про нерозголошення, перш за все необхідно встановити предмет договору, тобто відомості, які належать до конфіденційної інформації, що має комерційну цінність. Предмет договору є одним із основних його елементів, тому потрібно чітко визначити, яка саме інформація є комерційною таємницею.

Законом України «Про інформацію» та Постановою Кабінету Міністрів України від 09 серпня 1993 року № 611 визначено перелік відомостей, які не можуть становити комерційну таємницю суб'єкта господарювання, а отже, і бути предметом NDA. До таких відомостей віднесена, зокрема, інформація про стан довкілля, якість харчових продуктів, факти порушення прав і свобод людини, а також установчі документи та дозвільні документи компанії, документи про сплату податків і обов'язкових платежів тощо.

Сторонами договору є особа, яка володіє та надає доступ або передає конфіденційну інформацію (зазвичай іменується «розкри-

вачем») та особа, яка приймає інформацію (зазвичай іменується «одержувачем»). Відповідно наступним деталізованим розділом є права та обов'язки сторін договору. Як правило для таких договорів характерна ситуація, коли обов'язки мають односторонній характер. Лише одна сторона бере на себе обов'язок утримуватись від розголошення і розкриття інформації. Більше того, на таку особу слід покласти обов'язок вчиняти дії для збереження такої інформації, порядок повернення носіїв інформації після припинення договору.

Зважаючи на взяті зобов'язання стороною договору щодо збереження конфіденційності переданої інформації, варто передбачити положення про можливе розкриття інформації, тобто випадки, коли допустимо відступити від взятих на себе зобов'язань в цілому не порушуючи умов договору. Для прикладу, розкриття (надання) інформації, яка захищена NDA, на запит правоохоронних чи інших компетентних органів.

Важливим положенням у договорі про нерозголошення комерційно-цінної інформації є вимога про повернення усіх матеріальних носіїв, на яких міститься конфіденційна інформація суб'єкта господарювання або знищення такої інформації, якщо остання знаходиться на особистих електронних ресурсах, носіях іншої сторони.

Так, для прикладу, відсутність порядку передання комерційно-цінної інформації у договорі NDA працівником під час звільнення стало підставою додаткових втрат для підприємства у справі № 753/22236/19. Особа, що звільнялась, повідомила, що всю наявну в нього інформацію на паперових носіях він залишив, а відмова в задоволенні його заяви про звільнення за власним бажанням з вимогою надати додаткову інформацію не передбачена чинним КЗпП України [2]. Таким чином, передбачений і детально обумовлений порядок передання документів та усієї інформації в разі припинення трудових відносин з працівником є важливою складовою договору про нерозголошення інформації і запорука захисту комерційної таємниці. Більше того, варто прописати порядок передання, терміни передання такої інформації і спосіб підтвердження цього.

В договорі обов'язково має бути передбачена належним чином обумовлена відповідальність за використання комерційної таємниці, що може включати: відшкодування збитків, штрафи та інші санкції за невиконання умов договору. Проте, з аналізу судової практики, такий спосіб захисту, як відшкодування збитків є вкрай складним та практично не застосованим, через те, що вимоги доказування покладають на постраждалу сторону обов'язок довести, що ці доходи (вигода) не є абстрактними, а дійсно були б ним отримані в разі належного виконання правопорушником своїх обов'язків [2]. У цьому випадку, для позивача більш можливим є встановлення штрафу у випадку порушення умов договору.

Штраф повинен бути співмірним зі збитками. Між порушенням та штрафом повинен бути логічний зв'язок. Суму штрафу потрібно обґрунтувати [3]. А тому, чіткий перелік дій, які призводять до застосування штрафних санкцій є обов'язковою складовою договору, що забезпечить захист суб'єкта господарювання від розголошення відомостей комерційного характеру.

Крім того, наслідком порушення NDA може стати застосування до працівника заходів дисциплінарного впливу: догани, звільнення. При цьому, КЗпП України не містить такої підстави для звільнення як порушення договору про нерозголошення конфіденційної інформації. В таких випадках роботодавець може застосовувати як підставу для звільнення п. 3 ст. 40 КЗпП України: систематичне невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку, якщо до працівника раніше застосовувалися заходи дисциплінарного чи громадського стягнення [4].

Відсутність адекватного рівня відповідальності у разі несанкціонованого розкриття інформації не зможе забезпечити очікувану ефективність договору про нерозголошення. Більше того, як уже зазначалось вище, у тексті документа варто закріпити і перелік дій, які вважаються порушенням: недотримання правил суб'єкта господарювання про зберігання та передачу конфіденційних да-

них, передача інформації конкурентам, розміщення даних у відкритих джерелах, переманювання співробітників або створення конкуруючих продуктів, тощо. Прикладом може бути ситуація, коли «одержувач» розголосив інформацію про інноваційний продукт у пресі, порушивши тим самим NDA.

У NDA зазвичай визначається термін дії договору, після закінчення якого сторони вже не зобов'язані дотримуватись його умов. Також важливо визначити терміни обов'язковості NDA, що вказує, як довго сторони зобов'язані зберігати конфіденційність після закінчення терміну його дії. Для прикладу, у договорі визначено, що термін дії складає 5 років з моменту його підписання, однак, «одержувач» зобов'язаний зберігати конфіденційність ще протягом 2 років після закінчення терміну дії договору. Термін може бути чітко обумовлений, а у випадку не встановленого строку охорони та захисту комерційної таємниці – протягом усього часу зберігання такої інформації в режимі «комерційна таємниця».

NDA також визначає місце укладення договору та юрисдикцію, в якій вони регулюються. Це важливо для вирішення можливих судових спорів у разі конфлікту. Сьогодні не рідкість, коли українські суб'єкти господарювання активно співпрацюють з іноземними компаніями, для яких підписання договору про нерозголошення комерційної таємниці є обов'язковою умовою співпраці. В таких випадках в договорах про нерозголошення зазначається, в якій юрисдикції відбуватиметься судочинство, якщо одна зі сторін матиме намір звернутись до суду. Вибір судової інституції для розгляду спору залежить від локального розміщення суб'єкта господарювання та фінансової спроможності.

Аналізуючи практичну можливість реалізації права на захист комерційної таємниці у разі порушення договору NDA, юристи радять передбачити можливість розгляду спору у Міжнародному комерційному арбітражному суді при Торгово-промисловій палаті України (ICAC). Процедура у ICAC займе від трьох до дванадцяти місяців, а розгляд справи у суді може затягнутися не на один рік [3].

В NDA варто визначити конкретні засоби і технології, які використовуються для

забезпечення конфіденційності інформації, включаючи фізичні обмеження доступу до паперових документів, використання шифрування для електронних файлів та застосування системи контролю доступу до лабораторії з інноваційними дослідженнями тощо.

Розуміння цих юридичних аспектів NDA важливе для правильного укладення і виконання договору, що надає можливість забезпечити ефективний захист конфіденційної інформації, що є комерційною таємницею суб'єкта господарювання, пов'язаної з інноваційними продуктами та діяльністю компанії.

Однак судова практика показує, що не завжди компанії можуть довести порушення умов NDA співробітниками чи іншими особами, що отримали доступ до комерційно-цінної інформації підписавши договір про нерозголошення.

Юридична сила договору про нерозголошення інформації, що становить комерційну таємницю та перспективи судового захисту будуть вкрай сумнівними, якщо цьому не передуватимуть дії по затвердженню Положення про комерційну таємницю і Переліку інформації що є комерційною таємницею, затвердженого наказом. Наказ має бути виданий керівником підприємства, що є носієм суб'єктивних прав на комерційну таємницю і доведений до працівників підприємства. Показовою у цьому випадку є справа № 372/4550/19 за якою працівником за позовом роботодавця було розголошено комерційну таємницю, однак, під час вирішення спору, роботодавець не надав будь-яких доказів щодо ознайомлення працівника (під особистий підпис) з документами, які регулюють режим комерційної таємниці в компанії. Так, судом встановлено, що повірений - фізична особа, яка перебувала у трудових відносинах з ТОВ «Скайсмарт», на час підписання угоди не була ознайомлена з Положенням про забезпечення конфіденційної таємниці ТОВ «Скайсмарт», оскільки відсутні відповідні докази, а сама угода не містить дати її укладення, стороною відповідача не надано склад та об'єм відомостей, що містять комерційну таємницю та конфіденційну інформацію ТОВ «Скайсмарт». Так перелік відомостей, що є комерційною таємницею та конфіденційною

інформацією підприємства, а також доповнення та зміни до нього доводяться до відома всіх працівників і повинен бути доведений до відповідача під особистий підпис [5].

Зважаючи на вище викладене, для адекватного судового захисту у випадку порушення суб'єктивних прав на комерційну таємницю перш за все потрібно здійснити хоча б мінімальні дії організаційно-правового характеру, які складатимуть наступне:

- затверджене Положення про комерційну таємницю;
- чітко складений і визначений перелік інформації, що вважається конфіденційною (комерційною) таємницею підприємства;
- розробка Наказу про затвердження переліку інформації та відомостей, які є конфіденційними (становлять комерційну таємницю) та введення його в дію;
- ознайомлення під розпис кожного працівника з «Наказом про затвердження переліку інформації, яка є конфіденційною (становить комерційну таємницю)» та додатками до нього;
- укладення з працівниками Договору про нерозголошення (NDA).

Договір про нерозголошення інформації може бути частиною контракту або окремим договором. Все ж на практиці, як правило, суб'єкти господарювання в основному договорі передбачають окремий пункт, який буде захищати конфіденційність інформації, що має комерційну цінність, а деталі врегульовують окремим NDA.

Окрім того, сторонам потрібно розуміти, що розірвання контракту та припинення відносин між сторонами не є автоматично підставою для розірвання договору про нерозголошення конфіденційної інформації. Адже в судовій практиці існують випадки, коли роботодавець розірвавши основний договір з працівником вважає розірваним договір про нерозголошення інформації укладений з цим же працівником під час і для виконання його обов'язків за договором.

Так, для прикладу, предметом спору у справі №907/258/18 є розірвання договору про нерозголошення конфіденційної інформації, укладеного між сторонами у спорі 30.08.2017. Позовні вимоги підтримані судом першої інстанції мотивовані тим, що договір

про нерозголошення конфіденційної інформації був укладений у зв'язку та для забезпечення виконання укладеного між сторонами 10.08.2017 контракту, тобто по своїй суті є похідним від останнього. Така позиція суду є помилковою та не обґрунтованою, адже договір про нерозголошення конфіденційної інформації від 30.08.2017 було укладено між сторонами з метою збереження прав відповідача-замовника та гарантії того, що до того часу, доки проекти та інформація є актуальною, вона не буде розголошена, а також будуть збережені інші права замовника. Оспорюваний договір не містить вказівки на те, що укладається на виконання договору (контракту). Більше того, сторони врегулювали зазначене питання шляхом встановлення п. 4.7 договору, відповідно до положень якого зобов'язання сторін, визначені цим договором, залишаються чинними в межах строку дії цього договору, незалежно від припинення дії будь-яких інших договорів (контрактів), укладених між сторонами [6].

Для того щоб отримати позитивне рішення суду у справі про порушення прав на комерційну таємницю, володілець повинен продемонструвати, що відомості були отримані третіми особами незаконно, всупереч зобов'язанням відповідача про дотримання їх конфіденційності, що підтверджено укладанням угоди про нерозголошення. Більше того, тягар доведення обґрунтованості вимог пред'явленого позову за загальним правилом покладається на позивача [7, с.138].

Так, у справі № 752/5775/16-ц позивач ТОВ «Смайл-Експо» не отримав компенсацію за розголошення комерційної таємниці працівником, якому така інформація була довірена під час виконання трудових обов'язків та котрий підписав угоду про нерозповсюдження відомостей, які становлять комерційну таємницю та конфіденційну інформацію. Суд апеляційної інстанції погодився із висновком суду першої інстанції про те, що сам по собі факт входження в корпоративну систему ТОВ «Смайл-Експо»-«Redmine» з свого домашнього комп'ютера за допомогою власного паролю, що не було заборонено позивачем, без надання суду відомостей про незаконне використання відповідачем конкретної комерційної таємниці, не може свідчити про будь-які

порушення прав позивача. Суд установив, що ТОВ «Смайл-Експо», як на підставу своїх вимог не надало суду жодного належного та допустимого доказу про неправомірне використання працівником у власних цілях комерційної таємниці належної позивачу [8].

Дана справа є ще одним наглядним прикладом того, як важливо у договорі про нерозголошення визначити усі можливі шляхи та способи отримання доступу до інформації, порядок її передачі, умови використання, тощо.

З огляду на аналізовану судову практику щодо можливості захисту прав на комерційну таємницю суб'єктом господарювання, останньому варто достатньо уваги приділити організації процесу захисту комерційної таємниці саме на початкових етапах її визнання та впровадження, аніж потім забезпечувати докази правопорушення, яких не існує на відміну від самого правопорушення.

Висновки

Дослідивши основні умови договору NDA, слід виокремити ряд положень, які варто враховувати суб'єкту господарювання для покращення ефективності його застосування. Зокрема:

- суб'єкту господарювання до розроблення проекту договору про нерозголошення інформації варто проаналізувати всі можливі шляхи витоку інформації назовні та дослідити інформаційні потоки всередині підприємства з метою побудови системи обмежень і заборон щодо використання комерційної таємниці;

- сформувати внутрішні локальні акти, що слугуватимуть нормативно-правовим базисом охорони та захисту комерційної таємниці на підприємстві;

- детально описувати перелік конфіденційної інформації, яка може передаватись за договором;

- визначити термін дії договору, після закінчення якого сторони вже не зобов'язані дотримуватись його умов та терміни обов'язковості NDA, що вказує, як довго сторони зобов'язані зберігати конфіденційність після закінчення його дії;

- належним чином фіксувати момент передачі комерційно-цінної інформації розкривачем одержувачу;

- детально обумовити порядок передавання документів та усієї інформації суб'єкту господарювання в разі припинення трудових відносин з працівником прописуючи порядок передавання, терміни передавання такої інформації і спосіб підтвердження цього;
- детально передбачити конкретні умови настання відповідальності за порушення умов конфіденційності;
- встановити чіткий розмір відповідальності у вигляді фіксованої суми штрафу за кожне порушення умов договору, а також передбачити положення про відшкодування збитків, упущеної вигоди, тощо;
- надавати суду всі необхідні докази на підтвердження аргументів суб'єктом господарювання про порушення одержувачем умов про нерозголошення.

Література

1. Про стимулювання розвитку цифрової економіки України: Закон України від 15.07.2021 р. в редакції від 01.01.2023 р. № 2811-IX від 01.12.2022 ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>
2. Алфьоров Г. Нюанси захисту комерційної інформації на підприємстві та відповідальність в разі її розголошення. *Юридична практика*. <https://pravo.ua/niuansy-zakhystu-komertsiinoi-informatsii-na-pidpriemstvi-ta-vidpovidalnist-pri-ii-rozholoshenni>
3. Сталіров В. Договір про нерозголошення конфіденційної інформації для ІТ-компаній (NDA). <https://stalirov.lawyer/uk/posts/dogovir-pro-nerozgoloshennya-konfidencijnoyi-informaciyi-dlya-it-kompaniyi-nda-stalirovandco>
4. Угоди про не конкуренцію та конфіденційність чи працюють вони в Україні. <https://golaw.ua/ua/insights/publication/ugodi-pro-nekonkurenciyu-ta-konfidencijnist-chi-praczuuyut-voni-v-ukrayini/>
5. Постанова Київського апеляційного суду від 12.11.2020 № 372/4550/19 https://verdictum.ligazakon.net/document/92883670?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01

6. Постанова Західного апеляційного господарського суду від 28.02. 2019 р. Справа №907/258/18 <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/80396820>

7. Алієва-Барановська В., Ольга Сіренко О. Порівняльна характеристика комерційної таємниці в законодавстві іноземних країн та в міжнародному праві. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 135-149.

8. Постанова Верховного Суду від 28.02.2019 р. Справа № 752/5775/16-ц <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/80304725>

*Zaitseva-Kalaur Inna Vyacheslavovna
Candidate of Law, Associate Professor
Department of Civil Law and Procedure
(Western Ukrainian National University)*

NON-DISCLOSURE AGREEMENT (NDA) AS A GUARANTEE OF PROTECTION AND ENFORCEMENT OF TRADE SECRET RIGHTS

The article is devoted to the study of the subject matter of a non-disclosure agreement (NDA) and its content. Special attention is paid to the issue of liability for breach of contract. It is established that the application of penalties is an effective way of protection compared to damages.

It is determined that a detailed procedure for the transfer of documents and all information in the event of termination of employment is an important component of a non-disclosure agreement and a guarantee of protection of trade secrets. Therefore, it is advisable to specify the procedure for transferring such information, the timeframe for transferring such information and the method of confirming it in the agreement.

Having examined the main terms of an NDA agreement, the author identifies a number of provisions which should be taken into account by a business entity to improve the efficiency of its application.

Keywords: agreement, non-disclosure agreement (NDA), innovative product, trade secret, parties to the agreement, method of protection, judicial protection.

ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТ ОСОБОЮ КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА НА РОЗПОДІЛ ПРИБУТКУ ТОВАРИСТВА ТА ОТРИМАННЯ ДИВІДЕНДІВ

КАЛАУР Іван - доктор юридичних наук, професор, Західноукраїнський національний університет

ORCID: <https://orcid.org//0000-0003-1736-6175>

ГЕВКО Володимир - аспірант Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2716-8113>

УДК 347.724:347.9(477)

DOI 10.32782/EP.2023.4.28

Стаття присвячена дослідженню окремих питань здійснення та захисту корпоративних прав учасників (акціонерів) на розподіл прибутку та отримання дивідендів корпорації.

У роботі зазначається, що національне законодавство визначає певні умови для виплати дивідендів за наявності прибутку від діяльності корпорації, обов'язковості рішення загальних зборів учасників (акціонерів) про розподіл прибутку шляхом виплати дивідендів, а також відсутність заборон на виплату дивідендів.

Звертається увага на те, що серед дослідників даної проблематики існують різні підходи до вирішення зазначеного питання, зокрема, запропоновано запровадити законодавчо окрему «привілейовану» касту корпоративних учасників, які матимуть безумовне право ініціювати виплату дивідендів незалежно від колективного рішення усіх інших учасників (акціонерів) з питань перерозподілу прибутку.

Також, у роботі зауважується, що ефективним судовим способом захисту права особи на отримання дивідендів, є позовні вимоги про стягнення дивідендів, а не визнання недійсним рішення загальних зборів про невиплату дивідендів. При цьому суд вправі прийняти рішення про стягнення дивідендів лише за наявності рішення загальних зборів юридичної особи про спрямування прибутку на виплату дивідендів, яке і визначає розмір дивідендів, строки та порядок їх виплати.

Ключові слова: прибуток, дивіденди, рішення про виплату дивідендів, отримання

дивідендів, стягнення дивідендів, дивідендна політика, спосіб захисту, ефективний спосіб захисту.

Право на здійснення корпоративних прав особи на розподіл прибутку товариства та отримання дивідендів потребує чіткого розуміння його змісту, що дозволить з'ясувати особливості захисту такого права в суді з подальшим визначенням ефективних способів його захисту. Відсутність чіткого законодавчого окреслення умов, за яких виплата дивідендів товариства є безумовною та обов'язковою, а також неоднакові наукові підходи до вирішення цього питання призводять до неоднозначного правозастосування державою (її повноважними органами) та учасниками (акціонерами, іншими особами учасників корпорації). Фактично йдеться про підстави та порядок реалізації права на виплату частини прибутку (дивідендів), а звідси – різної правозастосовчої, у тому числі судової практики захисту даного права.

Дослідженням змісту суб'єктивного корпоративного прав особи на розподіл прибутку товариства та отримання дивідендів, займалися такі вчені як: В. Луць, В. Васильєва, І. Спасиво-Фатєєва, О. Кібенко, О. Кологойда, В. Цікало, І. Саракун, Л. Сішук, Н. Філатова, Ю. Великий, О. Велика та інші.

Незважаючи на тривалі дискусії, доктрина цивільного права не напрацювала узагальнених підходів до вирішення цього

питання, що зумовлює потребу нових наукових розвідок у вказаному сегменті тематики наукових досліджень.

Метою статті є доктринальний аналіз існуючих наукових напрацювань та судової практики, у яких висвітлюються підходи до вирішення спірних питань здійснення та захисту корпоративних прав учасників (акціонерів) на розподіл прибутку та отримання дивідендів корпорації.

Одним із основних видів майнових корпоративних прав особи є право на участь у розподілі прибутку товариства та одержання його частини – дивідендів.

У статті 96-1, якою нещодавно був доповнений Цивільний кодекс України (*далі* – ЦК України), з поміж прав учасників (засновників, акціонерів, пайовиків) юридичних осіб визначено право брати участь у розподілі прибутку юридичної особи і одержувати його частину (дивіденди) у порядку, встановленому установчим документом та законодавством України, якщо така юридична особа має на меті одержання прибутку. Аналогічне право особи передбачене і у статті 116 ЦК України [1].

Дивіденд – це частина чистого прибутку акціонерного товариства, що виплачується акціонеру з розрахунку на одну належну йому акцію певного типу та/або класу. Встановлено, що за акціями одного типу та класу нараховується однаковий розмір дивідендів (стаття 34 Закону України «Про акціонерні товариства»). Тобто виплата дивідендів власникам акцій одного типу та класу має здійснюватися пропорційно кількості належних їм цінних паперів. Умови виплати дивідендів, зокрема щодо строків, способу та суми дивідендів, мають бути однаковими для всіх власників акцій одного типу та класу. Закон передбачає, що товариство виплачує дивіденди виключно грошовими коштами. Дивіденди виплачуються за акціями, звіт про результати емісії яких зареєстровано у встановленому законодавством порядку. Рішення про виплату дивідендів та їх розмір за простими акціями приймається загальними зборами. Розмір дивідендів за привілейованими акціями всіх класів має бути визначеним у статуті акціонерного товариства [2].

У товариствах з обмеженою і додатковою відповідальністю порядок виплати дивідендів, а також певні обмеження щодо їх виплати визначені у статтях 26, 27 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю». Відповідно до статті 30 цього Закону розподіл чистого прибутку товариства, прийняття рішення про виплату дивідендів належить до компетенції загальних зборів учасників [3]. Порядок виплати та оподаткування дивідендів врегульовується також і законодавчими актами у сфері оподаткування.

Отож, національна законодавча база, що визначає підстави та регулює порядок розподілу прибутку товариства і одержання учасником (акціонером) його частини, зокрема дивідендів, доволі розгалужена.

У контексті розгляду питання виплати дивідендів, необхідно зауважити, що корпоративне законодавство нашої держави не обумовлює обов'язковість їх виплати, а навпаки – виплату дивідендів моделює як можливість, яка зумовлена низкою чинників. По-перше, виплата дивідендів перебуває у прямій залежності від прибутковості компанії за певний період часу. Однак, значна кількість товариств в Україні або є, або воліють бути збитковими «на папері», уникаючи сплати податків державі та дивідендів своїм учасникам (акціонерам). По-друге, законодавство не вимагає обов'язкової виплати дивідендів, навіть коли діяльність товариства прибуткова, оскільки питання їх виплати вирішують загальні збори учасників товариства. По-третє, існують певні законодавчі обмеження у виплаті дивідендів.

Доречно розділити наукову позицію дослідників правової природи права на дивіденди, які вказують на відносну умовність такого права за відсутності прибутку у товариства. Для того, щоб це право стало реальним, необхідною є наявність правоутворюючих юридичних фактів – отримання товариством прибутку, прийняття позитивного рішення про оголошення (виплату) дивідендів [12, с. 328].

Стосовно встановлення обмежень щодо виплати дивідендів учасникам товариств, то таке обмеження є одним з елементів доктрини «підтримання капіталу компанії»

(company's capital maintenance), загально-прийнятої в країнах ЄС, США, і Канаді. Завдяки цьому вирішується проблема платоспроможності компаній [9, с. 195].

Таким чином, можна окреслити наступні передумови виплати дивідендів: 1) товариство повинно бути прибутковим за період, що передує виплаті дивідендів; 2) загальні збори товариства прийняли рішення про розподіл прибутку шляхом виплати дивідендів; 3) відсутня законодавча заборона на виплату дивідендів.

Сучасне законодавство питання щодо прийняття рішення про виплату дивідендів визначає виключною компетенцією загальних зборів учасників (акціонерів) (стаття 39 Закону України «Про акціонерні товариства», стаття 30 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»).

Щодо судової практики з цього питання, то вона демонструє однозначну позицію, вказуючи, що коли збори не прийняли рішення про виплату дивідендів, то питання обов'язковості виплати дивідендів не може вирішуватися у суді, оскільки суд не може замінити органи управління корпорацією.

Так, зі змісту п. 3.1. Постанови Пленуму ВГСУ від 25.02.2016 № 4 «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин» суд має право прийняти рішення про стягнення дивідендів лише за наявності рішення загальних зборів юридичної особи про спрямування прибутку на виплату дивідендів, на підставі якого визначаються розмір належних позивачу – учаснику (акціонеру, члену) дивідендів, строки та порядок їх виплати. Прийняття господарським судом рішення стосовно спрямування прибутку (частини прибутку) юридичної особи на виплату дивідендів виходить за межі компетенції господарського суду [6].

Аналогічну позицію послідовно займає і Верховний Суд. Так, у Постанові КГС ВС від 13.10.2021 у справі № 910/12317/18 суд наголошує на тому, що право на отримання дивідендів, на захист якого подано позов, не може бути захищене шляхом визнання недійсним рішення загальних зборів про спрямування частини чистого прибутку до

державного бюджету та невиклату дивідендів, оскільки здійснення права на отримання дивідендів за простими акціями має умовний характер і може бути здійснено лише у разі прийняття рішення загальними зборами акціонерів про їх виплату (встановлення дивідендів). Прийняття такого рішення є виключною компетенцією загальних зборів. Господарські суди вправі приймати рішення щодо виплати учаснику частки прибутку (дивідендів) лише у разі невиклати господарським товариством дивідендів на підставі рішення загальних зборів або їх виплати в меншому розмірі, ніж передбачено відповідним рішенням. Якщо загальні збори прийняли рішення не розподіляти прибуток товариства та/або не виплачувати дивіденди, суд не може підняти вищий орган управління товариства і втручатися у господарську діяльність товариства, в тому числі шляхом визнання недійсним такого рішення в судовому порядку за позовом акціонера – власника простих акцій. Судовому захисту підлягає лише одне суб'єктивне право, що входить до складу права на отримання дивідендів, а саме: право на їх виплату [7].

З аналізу розглянутої судової практики можна виокремити основні особливості захисту права особи на отримання дивідендів: 1) ефективним способом захисту права особи на отримання дивідендів, є саме позов про стягнення дивідендів, а не визнання недійсним рішення загальних зборів про невиклату дивідендів; 2) суд має право прийняти рішення про стягнення дивідендів лише за наявності рішення загальних зборів юридичної особи про спрямування прибутку на виплату дивідендів, на підставі якого визначаються розмір належних позивачу – учаснику (акціонеру, члену) дивідендів, строки та порядок їх виплати; 3) прийняття господарським судом рішення стосовно спрямування прибутку (частини прибутку) юридичної особи на виплату дивідендів виходить за межі компетенції суду.

У сучасних дослідженнях проблем здійснення і захисту корпоративних прав запропоновано на законодавчому рівні закріпити обов'язковість виплати дивідендів на той випадок, коли товариство у певний

період спрацювало прибутково. Тобто незалежно від рішення зборів учасників (акціонерів). Так, В. Цікало пропонує розглядати право на виплату дивідендів як виняткове (ексклюзивне) корпоративне право, яке підлягає здійсненню за своєю волею учасника (акціонера), незалежно від волевиявлення товариства; пропорційно із необхідним розміром частки (кількістю акцій), встановленим законом. Причому право отримати дивіденди має бути надане не лише учасникам (акціонерам) із розміром частки (кількістю акцій), встановленим законом, але й усім іншим учасникам (акціонерам). Учасники (акціонери), які мають певний (визначений законом) розмір частки (кількість акцій), мають стати ініціаторами виплати дивідендів, однак право на їх отримання повинно бути реалізовано усіма іншими учасниками. Зважаючи на це, автор пропонує прийняти окремий закон «Про внесення змін та доповнень до Законів України «Про акціонерні товариства» і «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» щодо обов'язкової виплати дивідендів за вимогою учасників (акціонерів), яким належить не менше 10 (5) відсотків частки (кількості простих акцій) у статутному капіталі товариства. Водночас, автор пропонує виключити із компетенції загальних зборів товариств вирішення питання про виплату дивідендів [10, с. 482-484]. Отже, з позиції дослідника рішення про виплату дивідендів приймається за ініціативою будь-кого із учасників (акціонерів), яким належить не менше 10 (5) відсотків частки (кількості простих акцій) у статутному капіталі товариства. Така позиція не є беззаперечною.

Доречно зауважити, що прийняття загальними зборами учасників (акціонерів) різних за змістом рішень щодо долі прибутку і, відповідно, дивідендів властиве не лише нашій країні. Така корпоративна практика існує та поширена у світовій практиці. У теорії загальновідомими є такі види та типи дивідендної політики як: 1) політика «нульового» дивіденду, за якої дивіденди не виплачуються взагалі; 2) залишкова політика, за якої виплата дивідендів відбувається лише після задоволення потреби

у формуванні власних фінансових ресурсів; 3) політика фіксованого (стабільного) дивіденду, за якої виплачується однакова величина дивідендів із розрахунку на одну акцію, така політика найчастіше використовується для привілейованих акцій; 4) політика фіксованого дивіденду з преміальними виплатами у періоди, коли корпорація досягла високих позитивних результатів; 5) політика виділення на дивіденди фіксованого відсотку з прибутку; 6) прогресивна дивідендна політика, яка передбачає постійне збільшення дивідендів із розрахунку на одну акцію; 7) політика стовідсоткового дивіденду, за якої весь прибуток спрямовується на виплату дивідендів [11, с. 221].

У випадку «нульової» виплати дивідендів товариство оголошує, що дивіденди не виплачуватимуться акціонерам (учасникам), а прибуток товариства спрямовуватиметься у активи юридичної особи. Метою такої політики є, як правило, покращення загального фінансового і господарського стану юридичної особи, у зв'язку з певними кризовими явищами у її діяльності. В Україні виплата «нульового дивіденду» є поширеною практикою і, зазвичай, зумовлена тим, що учасники (акціонери) з переважачою кількістю голосів не вбачають за доцільне виплачувати дивіденди, а знаходять інші способи отримувати вигоди від володіння контрольним пакетом корпоративних прав і відповідно управлінням корпорацією.

Дивідендна практика в Україні має і декілька сумнівних спроб держави закріпити за собою право отримувати частину прибутку незалежно від прийнятого товариством рішення щодо виплати дивідендів. Так, відповідно до абзацу восьмого частини 5 статті 11 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» господарські товариства, у статутному капіталі яких є корпоративні права держави, та господарські товариства, 50 і більше відсотків акцій (часток) яких знаходяться у статутних капіталах господарських товариств, частка держави яких становить 100 відсотків, які не прийняли рішення про нарахування дивідендів до 1 травня року, що настає за звітним періодом, сплачують до

державного бюджету частину чистого прибутку у розмірі, визначеному за базовими нормативами відрахування частки прибутку, що спрямовується на виплату дивідендів, встановлених на відповідний рік, але не менше 30 відсотків, до 1 липня року, що настає за звітним. На суму таких коштів податковими органами нараховується пеня у порядку, визначеному абзацом шостим цієї частини, яка сплачується до загальнофонду Державного бюджету України [4].

Дослідники права на дивіденди характеризуючи вказану норму зазначають, що нею встановлюється такий правовий механізм: якщо держава не отримає коштів у вигляді дивідендів, то вона їх отримує у вигляді частини прибутку акціонерного товариства. Різниця ж у тому, що в першому випадку держава їх отримає як акціонер у розмірі, визначеному загальними зборами для всіх акціонерів. У другому ж випадку (тобто якщо акціонери не скористуються своїм правом прийняти рішення про виплату дивідендів) держава імперативно набуває частину прибутку акціонерного товариства у розмірі, який нею ж і встановлений [8, с. 265-266].

Особливе «привілейоване» становище держави, як корпоративного учасника товариств неодноразово піддавалось критиці, як серед науковців, так і у судовій практиці. Так, Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 22.07.2020 № 8-р(І)/2020 серед іншого, відмітив, що нормативне регулювання, передбачене абзацом восьмим частини п'ятої статті 11 Закону, спрямоване на забезпечення отримання державою частини чистого прибутку господарської організації державного сектора економіки у разі неприйняття рішення про нарахування дивідендів, а встановлений оспорюваними положеннями Закону обов'язок спрямувати частину чистого прибутку на користь держави є імперативним та не потребує волевиявлення учасників господарської організації. При цьому Конституційний Суд України вважає, що передбачений оспорюваними положеннями Закону механізм, який полягає в обов'язковому спрямуванні частини чистого прибутку до державного бюджету без волевиявлення учасників гос-

подарської організації, обмежує їх корпоративні права, зокрема таку складову, як правомочність на участь в управлінні господарською організацією. Вказане нормативне регулювання ставить державу у привілейоване становище порівняно з іншими учасниками господарської організації державного сектора економіки, тобто є дискримінаційним, оскільки, визначаючи правові основи управління об'єктами державної власності, законодавець не передбачив можливості спрямування частини чистого прибутку на користь таких учасників у разі неприйняття рішення про нарахування дивідендів. Водночас саме держава через систему організаційно-господарських повноважень відповідних органів управління здійснює управління суб'єктами господарювання державного сектора економіки та має вирішальний вплив на їх господарську діяльність. Таким чином, запроваджене абзацом восьмим частини п'ятої статті 11 Закону обмеження не можна вважати конституційно допустимим, адже таке нормативне регулювання не узгоджується з умовами, які уможливають втручання держави у право власності, зокрема із дотриманням засад справедливості, пропорційності. Отже, Конституційний Суд України дійшов висновку, що абзац восьмий частини п'ятої статті 11 Закону суперечить частині першій статті 8, частині четвертій статті 13, частинам першій, четвертій статті 41 Конституції України та визнав його неконституційним [5].

Неодноразові спроби запровадити окрему «привілейовану» касту корпоративних учасників, які матимуть безумовне право ініціювати виплату дивідендів незалежно від колективного рішення усіх інших учасників (акціонерів), висловлених ними на зборах з питань перерозподілу прибутку, як то держава чи учасники (акціонери), яким належить не менше 10 (5) відсотків частки (кількості простих акцій) у статутному капіталі товариства, суперечитиме, з нашого погляду, загальногалузевому принципу юридичної рівності усіх учасників, що встановлений у статті 1 ЦК України та корпоративному принципу, відповідно до якого усі учасники (акціонери) мають одна-

кові права на виплату дивідендів, у розмірі залежно від розміру їх частки (акцій) у статутному капіталі товариства.

Більше того, такий підхід, певною мірою нівелюватиме принцип корпоративного управління корпорацією, – більшістю голосів вирішувати справи товариства. Зокрема, у кризовий період діяльності товариства, що вимагатиме покращення фінансового становища організації, учасники колективно вирішуватимуть питання виплати дивідендів шляхом прийняття відповідного рішення про розподіл прибутку на загальних зборах товариства. Колективне вирішення не виключає участі акціонерів, які володіють меншими за 10 (5) відсотків частками у статутному капіталі, проте усі разом вони забезпечують кворум зборів і кворум більшості голосів від загальної кількості голосів учасників (акціонерів) на зборах товариства. Такому порядку колективного прийняття рішення, тобто більшістю голосів учасників корпорації підкоряються усі учасники (акціонери). Тому ситуація, за якої будь-хто, хто володіє 10 (5) відсотками частки у статутному капіталі товариства може ігнорувати думку, і голоси більшості, наприклад, усіх решта, хто володіє 90 (95) відсотками частки, і безумовно вимагає виплати дивідендів, не відповідає загальним принципам корпоративного управління.

У цьому контексті, доречно зауважити, що отримати вигоду від володіння корпоративною часткою можна не тільки у формі дивідендів, а, наприклад, шляхом відчуження частки або продажу акцій на вторинному ринку. Як правило, у світовій практиці діяльності компаній, дивіденди від володіння корпоративним правами не є основною ціллю участі у товаристві. У багатьох випадках саме торгівля акціями (частками) на вторинному ринку приносить володільцю більший зиск аніж виплачені з них дивіденди. Також є приклади, коли виплата дивідендів, у силу значного податкового тягаря, не вигідна і самій корпорації та вона заміняє її іншими видами прибутку з акції. Наприклад, компанія «Google» зовсім не виплачує дивідендів, податки на дивіденди досить високі у США (30-35%), тому компанії досить часто замість сплати

дивідендів віддають перевагу зворотному викупу своїх акцій [11, с. 221].

Водночас, необхідно зауважити, що сьогодні чинне законодавство вже виокремлює категорії осіб, які бажаючи отримати дивіденди за будь-яких обставин, придбавають привілейовані корпоративні права у формі привілейованих акцій. Такого роду законодавчо закріплені гарантії на виплату дивідендів дозволяють отримати дивіденди у випадку відсутності у товариства прибутку за рахунок резервного фонду (ст. 21 ст. 34 Закону України «Про акціонерні товариства»).

Характеризуючи певні обмеження у виплаті дивідендів слід звернути увагу на те, що у частинах 1–3 статті 35 Закону України «Про акціонерні товариства» розрізняють випадки, коли акціонерному товариству заборонено приймати рішення про виплату дивідендів, і випадки, коли таке рішення все ж могло бути прийняте, проте, виплату дивідендів проводити заборонено.

Так, ч. 1 ст. 35 Закону України «Про акціонерні товариства» містить імперативну норму, яка чітко передбачає, що акціонерне товариство не має права приймати рішення про виплату дивідендів та здійснювати виплату дивідендів за простими акціями, якщо: 1) звіт про результати емісії акцій не зареєстровано у встановленому законодавством порядку; 2) власний капітал товариства є меншим або у результаті такої виплати стане меншим за суму розмірів його статутного капіталу, резервного капіталу та розміру перевищення ліквідаційної вартості привілейованих акцій над їх номінальною вартістю; 3) майна товариства недостатньо для задоволення вимог кредиторів за зобов'язаннями, строк виконання яких настав, або за результатами прийняття такого рішення стане недостатньо для задоволення таких вимог. У перелічених випадках товариство не має права приймати рішення про виплату дивідендів та їх виплачувати.

В іншому випадку, акціонерне товариство не має права здійснювати виплату дивідендів за простими акціями, якщо: 1) товариство має зобов'язання щодо викупу акцій відповідно до статті 102 цього Закону;

2) дивіденди за привілейованими акціями виплачено не у повному обсязі. Акціонерне товариство не має права здійснювати виплату дивідендів за привілейованими акціями певного класу до виплати поточних дивідендів за привілейованими акціями, власники яких мають перевагу щодо черговості отримання дивідендів (ч. 2, 3 ст. 35 Закону України «Про акціонерні товариства»). Наведені випадки можуть виникати уже після прийняття рішення вищим органом управління товариства (загальні збори, засновник) про виплату дивідендів.

На підставі викладеного, можна сформулювати такі висновки:

1. Передумовою виплати дивідендів є:

1) прибутковість за певний період діяльності, що передує виплаті дивідендів; 2) наявність рішення загальних зборів товариства про розподіл прибутку шляхом виплати дивідендів; 3) відсутність законодавчих заборон на виплату дивідендів.

2. Ефективним способом захисту права особи на отримання дивідендів є позов про стягнення дивідендів, а не визнання недійсним рішення загальних зборів про невиконання дивідендів. Суд має право прийняти рішення про стягнення дивідендів лише за наявності рішення загальних зборів юридичної особи про спрямування прибутку на виплату дивідендів, на підставі якого визначаються розмір належних позивачу – учаснику (акціонеру, члену) дивідендів, строки та порядок їх виплати. Прийняття господарським судом рішення стосовно спрямування прибутку (частини прибутку) юридичної особи на виплату дивідендів виходить за межі компетенції суду.

3. Ідея «привілейованих» каст корпоративних учасників, які матимуть безумовне право ініціювати виплату дивідендів незалежно від колективного рішення усіх інших учасників (акціонерів), прийнятого на зборах з питань перерозподілу прибутку, як то держава чи учасники (акціонери), яким належить не менше 10 (5) відсотків частки (кількості простих акцій) у статутному капіталі товариства, суперечитиме, принципу юридичної рівності учасників цивільних правовідносин, та не узгоджується із принципами корпоративного управління

корпорацією, зокрема, більшістю голосів вирішити долю прибутку товариства.

Література

1. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n14>.

2. Закон України «Про акціонерні товариства» від 27.07.2022 № 2465-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#n1985>.

3. Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 06.02.2018 № 2275-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text>.

4. Закон України «Про управління об'єктами державної власності» від 21.09.2006 № 185-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text>

5. Рішення Конституційного Суду України від 22.07.2020 № 8-р(І)/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va08p710-20#Text>.

6. Постанова Пленуму ВГСУ від 25.02.2016 № 4 «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16#Text>

7. Постанова КГС ВС від 13.10.2021 у справі № 910/12317/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100775675>

8. Корпоративне право крізь призму судової практики: монографія/за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2021. 512 с.

9. Корпоративні спори: комент. суд. практики / за заг. ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: Право, 2018. 288 с.

10. Цікало В.І. Засада пропорційності здійснення корпоративних прав: Монографія. – Вид 2-ге, перероблене і доповнене. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. 590 с.

11. Великий Ю.М., Велика О.Ю. Особливості дивідендної політики корпорації. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 17. С. 219–223.

12. Козирєва М.І. Право на участь у розподілі прибутку господарського товариства // *Проблеми цивільного прав та процесу*. Харків. 2019. С. 327 -330.

Ivan Kalaur,

*Doctor of Civil Law, Professor, West Ukrainian
National University;*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1736-6175>;

E-mail: kalaur.ir@gmail.com

Volodymyr Gevko,

postgraduate student of the Academician

*F.H. Burchak Scientific Research Institute of
Private Law and Entrepreneurship, Judge of the*

Commercial Court of Ternopil region;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2716-8113>;

E-mail: lvovuch999@ukr.net

**IMPLEMENTATION AND
PROTECTION OF CORPORATE LAW BY
A PERSON FOR THE DISTRIBUTION OF
THE COMPANY'S PROFIT AND RECEIPT
OF DIVIDENDS**

The article is devoted to the study of certain issues of implementation and protection of the corporate rights of participants (shareholders) to distribute profits and receive dividends of the corporation.

The authors states that the current legislation defines certain conditions for the payment of dividends in terms of the presence of profit from the activities of the corporation, the bindingness of the decision of the general meeting of participants (shareholders) on the distribution of profit through the payment of dividends, as well as the absence of prohibitions on the payment of dividends.

Attention is drawn to the fact that among researchers of this issue there are different approaches to understanding the specified issue, in particular, there are attempts to introduce a legally separate “privileged” caste of corporate participants who will have the unconditional right to initiate the payment of dividends regardless of the collective decision of all other participants (shareholders) issues of profit redistribution.

Also, the work notes that an effective judicial way of protecting a person's right to receive dividends is precisely the claim for the collection of dividends, and not the invalidation of the decision of the general meeting on non-payment of dividends. At the same time, the court has the right to make a decision on the collection of dividends only if there is a decision of the general meeting of the legal entity on the allocation of profits to the payment of dividends, which determines the amount of dividends, the terms and procedure for their payment. The adoption of a decision by the commercial court regarding the allocation of the profit (part of the profit) of a legal entity to the payment of dividends is beyond the court's competence.

Key words: profit, dividends, decision to pay dividends, receiving dividends, dividend collection, dividend policy, method of protection, effective method of protection.

АКРЕДИТАЦІЯ ВИПРОБУВАЛЬНИХ ЛАБОРАТОРІЙ ЯК СКЛАДОВА ПРОЦЕСУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

ГРОХОЛЬСЬКИЙ Вадим Петрович - кандидат юридичних наук, доцент провідний науковий співробітник Інституту підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4731-6489>

КОГУТ Артем Анатолійович - старший викладач спеціальної кафедри №4 Інституту підготовки юридичних кадрів для СБ України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-5417-2376>

DOI 10.32782/EP.2023.4.29

Метою дослідження є встановлення впливу акредитації випробувальних лабораторій на якість експертних досліджень, в процесі розслідувань кримінальних проваджень, що складають доказову базу. Аналіз нормативно-правової актів дозволяє встановити взаємозв'язок між акредитацією випробувальних лабораторій та якістю та неупередженістю експертних досліджень, а також можливість прийняття проведених досліджень у якості доказів у міжнародних інстанціях.

Результатом дослідження встановлено що, ДСТУ ISO 17025 в редакції 2017 року вводить у дію для виконання нові, більш сучасні вимоги до компетентностей. Також в дослідженні особливу увагу приділено визначенню фізиків щодо компетентності, неупередженості та порядку функціонування (лабораторно діяльності) та можливості щодо подальшого вдосконалення.

Ключові слова: експертне дослідження, міжнародний стандарт, ДСТУ ISO 17025, акредитація, акредитація випробувальних лабораторій.

Постановка проблеми

З початку бойових дій на території України виникають дуже багато робочих питань в процесі розслідування злочинів пов'язаних із збройною агресією РФ. Це стосується фіксації самих випадків злочинів, кваліфікації, допиту свідків, призначення відповідних експертиз, а також інших слід-

чих дій. Одним із важливих питань в даному процесі є достатність та відповідність зібраних доказів, які доводять вину окупантів, а також осіб що ведуть колабораційну діяльність допомагаючи ворогу. Тому особливу увагу приділяється роботі експертних установ, які підпорядковані Службі безпеки України, Міністерству внутрішніх справ України та Міністерства юстиції України. Якість та повнота проведення експертних досліджень безпосередньо впливає на процес досудового слідства, оскільки доводити провину окупантів буде необхідно не тільки в українських судах, а також в судах міжнародного рівня. Тому питання якості проведення експертних досліджень, в даному випадку, безпосередньо стосується також і відповідності діяльності експертних установ міжнародним стандартам, які застосовуються до випробувальних лабораторій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Слід зазначити що на формування наукової думки, щодо питань пов'язаних з акредитацією випробувальних лабораторій згідно стандарту ДСТУ ISO 17025 в редакції 2017 року суттєво вплинули дослідження таких вчених, як В.М. Новікова, Н.В.Топчія та інших. Основою досліджень в цій галузі складають саме міжнародні стандарти ISO, аналіз яких дозволяє розкрити сутність ін-

новаційного підходу. Тому автори залишають за собою право спиратися на дослідження нормативно-правових документів, а також висловлювання експертно-аналітичного середовища.

Формулювання завдання

Мета дослідження полягає у аналізі положень нормативно-правових документів щодо організації акредитації випробувальних лабораторій згідно стандарту ДСТУ ISO 17025, а також їх вплив на результати роботи експертних закладів.

Наукова новизна полягає у осмисленні та встановленні теоретичних та практичних підходів до змін у сучасні нормативно-правові бази щодо питань акредитації та оцінки відповідності в умовах застосування ДСТУ ISO 17025 в редакції 2017 року.

Викладення основних положень

Відповідно до Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності», технічне регулювання – правове регулювання відносин у сфері визначення та виконання обов'язкових вимог до характеристик продукції або пов'язаних з ними процесів та методів виробництва, а також перевірки їх додержання шляхом оцінки відповідності та/або державного ринкового нагляду і контролю нехарчової продукції чи інших видів державного нагляду (контролю). [1]

Таким чином технічне регулювання, це нетарифне регулювання за допомогою комплексу заходів технічного характеру. До нетарифних обмежень технічного характеру можуть бути віднесені національні стандарти; правила і процедури оцінки та підтвердження відповідності; вимоги, що встановлюються санітарно-ветеринарних і закладами охорони органами; вимоги екологічного характеру.

Систему технічного регулювання складають системи метрології, стандартизації та оцінки відповідності. Одним з найважливіших факторів довіри споживачів різного рівня до результатів робіт в цій системі є акредитація органів з оцінки відповідності.

Згідно ст.1 Закону України «Про акредитацію органів з оцінки відповідності»

акредитація органів з оцінки відповідності – засвідчення національним органом України з акредитації того, що орган з оцінки відповідності відповідає вимогам національних стандартів, гармонізованих з відповідними міжнародними та європейськими стандартами або вимогам міжнародних чи європейських стандартів, та у разі необхідності будь-яким додатковим вимогам щодо акредитації у відповідних сферах для провадження визначеної діяльності з оцінки відповідності. [2] Відповідно до ст.4 вказаного закону, метою діяльності з акредитації є забезпечення єдиної технічної політики у сфері оцінки відповідності та довіри споживачів до результатів цієї діяльності, а також необхідність створення умов для взаємного визнання результатів діяльності акредитованих органів на міжнародному рівні. [2]

В Україні прийняті нормативні акти, згідно яким відбувається акредитація випробувальних лабораторій.

Ціль акредитації: забезпечення єдиної технічної політики в сфері оцінки відповідності; забезпечення довіри споживачів до діяльності по оцінці відповідності; створення умов для взаємного визнання результатів діяльності акредитованих органів на міжнародному рівні; усунення технічних бар'єрів у торгівлі.

Основні принципи діяльності по акредитації: забезпечення рівності прав, законних інтересів усіх зацікавлених сторін; загальнодоступність і неупередженість проведення робіт з акредитації; прозорість діяльності по акредитації; професійної компетентності виконавців робіт; добровільності акредитації; дотримання суспільних інтересів; конфіденційності інформації, отриманої в процесі акредитації. [2]

Відповідно до Закону України «Про акредитацію органів з оцінки відповідності» акредитація ООВ в Україні проводиться національним органом з акредитації, яким в Україна є Національне агентство з акредитації України (НААУ).

ДСТУ ISO 17025 – є базовим для оцінки їх діяльності. До подачі заявки на проведення акредитації випробувальна лабораторія НДІ повинна впровадити цей стандарт в свою діяльність, привести у відповідність

всю документальну базу, провести навчання співробітників. Основна мета навчити персонал лабораторії особливостям системи роботи в умовах акредитації. Тобто на належному рівні отримати знання державних та міжнародних стандартів, оцінки придатності методик вимірювання та аналізу результатів. [3]

Зміст діючого ДСТУ ISO 17025 принципово відрізняється від структури аналогічних документів попередніх версій і приведена у відповідність до загальної ідеології стандартів ISO/IEC серії 17000, що враховує існування будь-якого органу з оцінки відповідності такі як лабораторії — як незалежної юридичної особи. Серед інших принципових відмінностей стандарту варто зазначити те, що він сьогодні визначає не тільки вимоги до компетентності, а й до неупередженості та порядку діяльності лабораторії.

Поняття неупередженості широко відоме фахівцям, але в міжнародному стандарті ISO/IEC 17025 з'являється вперше. Для лабораторій це означає, що вони мають довести (при акредитації) що немає зовнішніх та внутрішніх «впливів» на формування достовірного результату. Коли лабораторія є незалежною юридичною особою, то зазвичай докази неупередженості сформувавши не складно, бо зовнішні ризики неупередженості незначні, а внутрішні ризики неупередженості досить просто ліквідувати, наприклад, шляхом забезпечення дотримання часових рамок проведення вимірювань. Формування положень міжнародних стандартів щодо компетентності лабораторій та вдосконалення лабораторної системи менеджменту ISO 9001, 2 1987 ISO Guide 25 1978 ISO Guide 25 1982 ISO Guide 25 1990 ISO/IEC 17025 1999 ISO/IEC 17025 2005 СМ – управління з метою удосконалення елементи ризик-орієнтованого менеджменту в лабораторній практиці система забезпечення якості в лабораторії ISO/IEC 17025 2017 ISO 9001, 2 1994 ISO 9001 2000 ISO 9001 2007 ISO 9001 2015 60 ЛАБОРАТОРНА СПРАВА – № 3/2018 СТАНДАРТИ (калібрувань), забезпечення незалежності заробітної плати операторів методик від результатів, кодуванням зразків таким чином, щоб оператор не міг ідентифікувати замов-

ника, обмеженням персональних контактів між операторами методик і замовниками. Набагато складніше здається доведення неупередженості діяльності лабораторій, яка є підпорядкованою головній організації (є структурним підрозділом якоїсь організації). У такому випадку у «залежній» лабораторії є конфлікти інтересів між лабораторією (її мета діяльності — отримання достовірного результату) та вищою організацією, до якої вона входить (її мета — отримання максимального прибутку). У Стандарті зазначається, що компетентна лабораторія має управляти ризиками неупередженості на «постійній основі». Очевидно, простої декларації вищого керівництва організації про неутручання в діяльність лабораторії тепер недостатньо для доведення того, що підпорядкована лабораторія є компетентною також і в частині управління ризиками неупередженості. [4]

Процес акредитації випробувальних лабораторій дає можливість суттєво змінити якість отриманих результатів, що безпосередньо впливає на розслідування кримінальних злочинів в умовах російської агресії в Україні. Доказова база, яка доводить вину окупантів, а також осіб що ведуть колабораційну діяльність, будуть розглядатись не тільки в судах України, а також і в міжнародних інстанціях. Тому якість експертних досліджень, особливо в рамках компетентності та неупередженості які встановлює ДСТУ ISO 17025 може суттєво вплинути на розгляд вказаної категорії справ.

Інтеграція України у європейську спільноту залежить не тільки від проголошених намірів, але і від відповідності європейському законодавству і стандартам, які встановлює Європейський Союз(далі ЄС). Тому прискорення процесів переходу до стандартів ЄС буде мати суттєвий вплив не тільки на економічні, соціальні та політичні процеси, а також допоможе побудувати новітню систему національної безпеки, в якій процес доказування повинен відповідати сучасним вимогам до України, як складової ЄС.

В Законі України «Про національну безпеку України» зазначено, що державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і

громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій. Також одним із важливих фундаментальних національних інтересів України є інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами. [5]

Визначене коло питань свідчить про те, що існуюча система експертних установ в Україні повинна прискорити перехід до міжнародних стандартів в рамках сприяння вирішенню завдань, визначених Комплексним стратегічним планом реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023 – 2027 роки, затвердженим Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023.

Література

1. Закон України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» від 06 червня 2019 р. N 2740-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-19#Text>. (дата звернення 1.08.2023).

2. Закон України «Про акредитацію органів з оцінки відповідності» від 17 травня 2001 року № 2407-III URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2407-14#Text> (дата звернення 1.08.2023).

3. Топчій Н.В. Акредитація випробувальних лабораторій в сфері на-

SUMMARY

The purpose of the study is to establish the impact of accreditation of testing laboratories on the quality of expert research, in the process of investigations of criminal proceedings that make up the evidence base. The analysis of legal acts allows establishing the relationship between the accreditation of testing laboratories and the quality and impartiality of expert research, as well as the possibility of accepting the conducted research as evidence in international bodies.

As a result of the study, it was established that DSTU ISO 17025 in the 2017 edition puts into effect new, more modern requirements for competences. Also, in the studies, special attention was paid to the identification of risks regarding competence, impartiality and order of functioning (laboratory activities) and opportunities for further improvement.

Keywords: expert research, international standard, DSTU ISO 17025, accreditation, accreditation of testing laboratories.

уково-технічної діяльності. URL:<https://www.journals.ksauniv.ks.ua/index.php/tech/article/download/266/245>. (дата звернення 1.08.2023).

4. Новиков В. М. Акредитація лабораторій за новою версією стандарту ISO/IEC 17025:2017. URL:http://www.euroacademia.com.ua/data/site/5e4d559e554d9224%D0%BB%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0_LabS_03.pdf. (дата звернення 1.08.2023).

5. Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#top> (дата звернення 1.08.2023).

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ КЛЮЧОВИХ ФУНКЦІЙ КЕРІВНИКА ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ ТА ЗАКОННОСТІ

СТАРЧЕНКО Валентин Михайлович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0009-0008-0894-2664>

УДК 342.9

DOI 10.32782/EP.2023.4.30

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, виокремлено наступні ключові функції керівника Державного бюро розслідувань як суб'єкта забезпечення дисципліни та законності: організаційно-розпорядчу; контрольнo-спостережну; аналітико-планувальну; та інноваційну. Надано змістовну характеристику кожній із виділених функцій. Наголошено на необхідності їх законодавчого закріплення.

Ключові слова: функції, керівник, Державне бюро розслідувань, дисципліна, законність.

Постановка проблеми

Забезпечення ефективного функціонування Державного бюро розслідувань залежить від багатьох чинників, серед яких важливе місце відводиться діяльності керівника даного відомства. Саме від роботи останнього напряму залежить забезпечення законності та дисципліни у діяльності відповідного правоохоронного органу. Зазначене пояснюється тим, що саме керівник ДБР: по-перше, володіє широким інструментарієм, який надає йому можливість здійснювати управлінський та дисциплінарний вплив на особовий склад органів та підрозділів Бюро; по-друге, здійснює безпосередній, поточний та систематичний контроль за станом роботи підпорядкованих органів та підрозділів, що дає можливість попереджати та своєчасно виявляти і припиняти порушення в процесі діяльності підпорядкованих йому кадрів. При цьому варто також зауважити, що керівник

ДБР виконує низку важливих функцій, дослідженню яких і буде присвячено дана стаття.

Стан дослідження

Зауважимо, що окремі проблемні питання, пов'язані із діяльністю керівників Державного бюро розслідувань, у своїх наукових працях розглядали: С.М. Алфьоров, К.В. Антонов, С.В. Ващенко, М.М. Долгополова, С.В. Микитюк, О.Ю. Минюк, О.Ю. Салманова, В.М. Тertiшник та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість теоретичних здобутків, в науковій літературі відсутні комплексні теоретичні дослідження, присвячені характеристиці функцій керівника ДБР саме як суб'єкта забезпечення дисципліни та законності.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб встановити коло та надати характеристику функціям керівника Державного бюро розслідувань як суб'єкта забезпечення дисципліни та законності. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: здійснити аналіз норм чинного законодавства, яке регулює діяльність ДБР взагалі, та її керівника, зокрема; виокремити коло функцій керівника ДБР та надати їм змістовну характеристику.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна роботи полягає у тому, що в статті дістав подальшого опрацюван-

ня перелік ключових функцій керівника Державного бюро розслідувань як суб'єкта забезпечення дисципліни та законності.

Виклад основного матеріалу

У тлумачних словниках функція (від латинського «functio» – виконання, службовий обов'язок, сплата податків) розкривається, як: 1) явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін; 2) робота кого-небудь, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності, когось, чогось; повинність, місія; 3) специфічна діяльність організму людини, тварин, рослин, їхніх органів, тканин і клітин; 4) величина, яка змінюється зі зміною незалежної змінної величини (аргументу) [1, с.707]. У філософії інтерес до функції як до однієї з фундаментальних категорій зростає у міру поширення в різних галузях науки функціональних методів дослідження. У найбільш розгорнутій формі функціональний підхід був реалізований Е. Кассіроном, який розробив теорію понять, або «функцій». Ця спроба побудови теорії пізнання на основі функціонального підходу значною мірою вплинула на філософські уявлення про функцію. У математиці функція – це залежність одних змінюваних величин від інших, у фізіології – це здійснення людиною, тваринними та рослинними організмами різних відправлень, які забезпечують їх життєдіяльність та пристосованість до умов оточуючого середовища, в соціології – це роль, яку певний соціальний інститут або соціальний процес виконує стосовно потреб системи більш високого рівня організації (при цьому розрізняють явні функції, тобто, які співпадають з відкрито проголошеними цілями і та приховані функції, які проявляють себе лише з часом і які відрізняються від проголошених намірів) або залежність, яка спостерігається між різними компонентами одного соціального процесу, коли зміни в одній частині системи є похідними від змін в іншій її частині. Термін «функція» є досить багатомірним і придатним для характеристики будь-яких динамічних структур. У філософських дослідженнях функція – це відношення двох (групи) об'єктів, в якому зміна

одного з них веде до зміни іншого. Функція може розглядатися з точки зору наслідків (сприятливих, несприятливих – дисфункціональних або нейтральних афункціональних), які викликаються зміною одного параметру в інших параметрах об'єкта (функціональність), або взаємозв'язком окремих частин в рамках якогось цілого (функціонування) [2, с.12].

Консолідуючи викладене можна визначити, що функція – це процесуальна категорія, яка показує сферу, або напрям активної діяльності об'єкту, характеризуючи його призначення з точки зору практичних наслідків, до яких робота останнього має приводити. В юридичній літературі до функцій саме керівника, найчастіше відносять: інформаційно-аналітичну, планування, контролю, юрисдикційну, комунікативну, стратегічну, виховну, представницьку, адміністративну та інші [3]. Тож, на нашу думку, до основних функцій керівника Державного бюро розслідувань саме як суб'єкта забезпечення дисципліни та законності, слід віднести наступні:

1) організаційно-розпорядча функція. Поняття «організація» найчастіше розкривається як система, зокрема система управління, що розглядається як єдиний організм; стадія процесу управління, призначена для створення нової або реорганізації чи ліквідації діючої системи; суб'єкт господарювання. У широкому розумінні поняття «організація» – це певний порядок, а підвищення рівня організованості – впорядкування. Досягнутий порядок вважають повним, якщо в ньому практично відобразилися чотири аспекти впорядкованості, які впливають у зв'язку з тим, що визначено: 1) межі системи, тобто встановлено, скільки та які системо утворюючі одиниці вона охоплює; 2) змінні, що характеризують одиниці, котрі утворюють систему; 3) допустимі співвідношення між можливими кількісними значеннями змінних шляхом накладання обмежень па кожному з них; 4) спосіб дії кожної одиниці їх взаємодії [4]. Як функція управління, організація – це процес систематичного коригування багатьох завдань і взаємовідносин між людьми, що їх виконують. Організація будь-якого технологіч-

ного процесу складається зі структурної організації та організації самого процесу. Науковці також виділяють структурну організацію, розкриваючи її як процес визначення відповідальних за певну функцію в організації та перелік виконавчих органів, згідно з нормами керованості, її апарату управління. Чисельність підлеглих, якими може ефективно керувати одна людина, залежить від можливостей менеджера, кількості його помічників, здібностей працівників, видів виконуваних робіт, їх стандартизації та розміщення робочих зон чи місць [5].

Таким чином, організаційно-розпорядча функція передбачає вчинення керівником відповідного підприємства чи установи дій, заходів і процедур, спрямованих на упорядкування роботи підлеглих, забезпечення умов реалізації ними всіх функціональних завдань, створення нормативної основи адміністративної та трудової діяльності тощо. В контексті забезпечення законності і дисципліни в ДБР організаційно-розпорядча функція керівника передбачає використання останнім наданих йому повноважень та офіційного правового становища з метою: а) налагодження ефективної та якісної роботи Бюро та кожного окремого органу і підрозділу, що входять до його структури; б) налагодження механізмів співробітництва структурних складових Бюро у тому числі й з питань забезпечення дисципліни та законності; в) визначення пріоритетів та вимог щодо діяльності особового складу правоохоронного органу у частині дотримання вимог нормативних актів відомчого характеру; г) видання локальних нормативних документів з питань реалізації трудових прав і обов'язків підпорядкованого особового складу, покращення стану службової дисципліни, реагування на порушення режиму законності;

2) контрольно-спостережна функція. Категорія «контроль» є багатозначним поняттям, яке трактується вченими по-різному. Наприклад, низка науковців визначають контроль, як процес спостереження і перевірки виробничої і фінансово-господарської діяльності підприємств, здійснюваний відповідними суб'єктами управління з

метою виявлення відхилень від встановлених параметрів цієї діяльності, усунення та попередження негативних явищ і тенденцій. Інші розглядають його як управлінську діяльність, завданням якої є кількісна та якісна оцінка та облік результатів роботи організації; або є заключним етапом управлінського циклу і початком нового циклу, здійснює порівняння кінцевих результатів і всього процесу функціонування і керуючої системи з наперед заданими параметрами, цілями і обмеженнями [6]. Окремі науковці, наприклад, Л. Зверенчук зазначають, що поняття «контроль» може реалізовуватися у двох напрямках. По-перше, контроль як перевірка виконання прийнятих рішень і дотримання визначених обмежень. Таке формулювання акцентує функціональне призначення контролю, виникнення його на етапі прийняття рішення й у процесі його реалізації. По-друге, поняття позначається як прояв відповідності дійсного стану запланованому, тобто наголошується інформаційна спрямованість контролю. Вчений підкреслює єдність контрольної функції на стадії прийняття рішень і їх виконання. Разом із тим контроль аналізується як спосіб, механізм порівняння результатів із завданнями [7].

Тож, як функція керівника із забезпечення законності і дисципліни в Державному бюро розслідувань, контроль полягає у виявленні та припиненні порушень в роботі Бюро, кожного підрозділу та органу, а також службовця, визначенні причин та умов даних порушень, реалізації заходів із покращення роботи ДБР з метою недопущення прорахунків в майбутньому та притягненні винних осіб до юридичної відповідальності. З метою якісного виконання цієї функції в структурі ДБР створено спеціальні підрозділи внутрішнього контролю. Відповідно до статті 24 Закону України «Про державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 №794-VIII з метою запобігання і виявлення правопорушень у діяльності працівників Державного бюро розслідувань у складі центрального апарату Державного бюро розслідувань та його територіальних управлінь діють підрозділи внутрішнього контролю. Підрозділи внутрішнього контролю

територіальних управлінь підпорядковуються керівнику підрозділу внутрішнього контролю у складі центрального апарату Державного бюро розслідувань. Підрозділ внутрішнього контролю Державного бюро розслідувань має такі обов'язки: «1) запобігання вчиненню правопорушень працівниками Державного бюро розслідувань згідно з вимогами законів України «Про запобігання корупції» та «Про державну службу»; 2) здійснення контролю за дотриманням працівниками Державного бюро розслідувань правил етичної поведінки, вимог щодо недопущення виникнення конфлікту інтересів; 3) проведення перевірок працівниками Державного бюро розслідувань на добросовісність та моніторингу способу їх життя; 4) проведення з особами психофізіологічних інтерв'ю із застосуванням поліграфа під час вступу на службу та проходження служби в Державному бюро розслідувань; 5) перевірка інформації, що міститься у зверненнях фізичних та юридичних осіб, медіа, інших джерелах, у тому числі отриманої через спеціальну телефонну лінію, сторінку в мережі Інтернет, засоби електронного зв'язку Державного бюро розслідувань, щодо причетності працівників Державного бюро розслідувань до вчинення правопорушень; 6) проведення службового розслідування стосовно працівників Державного бюро розслідувань; 7) проведення спеціальної перевірки щодо осіб, які претендують на призначення на посади в Державному бюро розслідувань; 8) вжиття заходів щодо захисту працівників Державного бюро розслідувань, які повідомляють про вчинення протиправних дій чи бездіяльність інших працівників Державного бюро розслідувань; 9) консультування працівників Державного бюро розслідувань щодо правил етичної поведінки, конфлікту інтересів, декларування майна, доходів, видатків та зобов'язань фінансового характеру» [8]. Працівник Державного бюро розслідувань, якому стала відома інформація про протиправні дії чи бездіяльність іншого працівника Державного бюро розслідувань, зобов'язаний негайно повідомити про це Директора Державного бюро розслідувань та підрозділ внутрішнього

контролю Державного бюро розслідувань [8].

3) аналітико-планувальна функція. Відмітимо, аналітика – це цілісна сукупність принципів методологічного, організаційного й технологічного забезпечення індивідуальної й колективної розумової діяльності, що дає змогу ефективно опрацювати інформацію з метою вдосконалення якості наявних і надбання нових знань, а також підготовки інформаційної бази для ухвалення оптимальних управлінських рішень [9, с.172]. Своєю чергою планування є внутрішньо властивою суспільству в цілому та його підсистемам діяльністю по виробленню і ухваленню управлінських рішень. Воно (планування) визначає перспективу розвитку і майбутній стан системи як об'єкта, так і суб'єкта управління, разом узяті. Тобто, це процес прийняття управлінського рішення, який базується на опрацюванні вихідної інформації і передбачає вибір та наукову постановку мети, вибір засобів і шляхів її досягнення за допомогою порівняльної оцінки альтернативних варіантів і вибору найбільш прийняттого з них в очікуваних умовах розвитку [10, с.86].

Планування та аналітика є взаємодоповнюючими напрямками в сфері забезпечення законності та дисципліни в ДБР. Зокрема, перший дозволяє системно обробляти інформацію про стан дисципліни та законності в органах та підрозділах ДБР; кількість вчинених порушень особливим складом Бюро; обсяги реалізованих заходів із подолання негативних факторів, які впливають на погіршення стану дисципліни та законності; ресурсні та кадрові можливості органів та підрозділів ДБР в цілому, тощо. В свою чергу, планування дозволяє, на основі аналітичної інформації, визначати заходи та процедури спрямовані на покращення та зміцнення законності і дисципліни в майбутньому. З цією метою в ДБР затверджуються перспективні, поточні та оперативні плани роботи органу [8].

4) інноваційна функція. Поняття «інновація» вперше з'явилося в наукових дослідженнях культурологів ще у XIX столітті і означало введення деяких елементів однієї культури в іншу. Зазвичай ідеться про ін-

фільтрацію європейських звичаїв і способів організації у традиційні азіатські й африканські суспільства. У XVIII столітті Адам Сміт у своїй роботі «Дослідження про природу і причини багатства народів» указував на роль технологічних інновацій у забезпеченні зростання продуктивності праці. На сьогоднішній день категорія «інновація» застосовується у значенні – комплексного процесу створення, розповсюдження і використання нового практичного засобу (нововведення) для нової або для кращого задоволення вже відомої потреби людей; одночасно це є процес пов'язаних із введенням даних змін у тому соціальному і речовому середовищі, у якому здійснюється його «життєвий цикл» [11]. Враховуючи вищевикладене, інноваційна функція керівника, як суб'єкта забезпечення законності та дисципліни в Державному бюро розслідувань, полягає у системному та невпинному пошуку шляхів та моделей удосконалення діяльності досліджуваного відомства, що передбачає наступне: вивчення міжнародного досвіду із зазначеного питання; проведення теоретико-правових досліджень у відповідному напрямку та використання їх результатів у практичній роботі ДБР; врахування та використання сучасних надбань науки та техніки тощо.

Висновок

Таким чином, саме наведені функції керівника Державного бюро розслідувань як суб'єкта забезпечення дисципліни та законності найбільш змістовно та повно характеризують сутність та зміст його діяльності у відповідному напрямку. Разом із тим, як недолік, слід відзначити той факт, що дані функції не дістали свого належного законодавчого закріплення, вони лише розмито відображені у положеннях нормативно-правових актів різної юридичної сили. А відтак, дана прогалина потребує усунення, що, безумовно, покращить правозастосов-

ну практику, а також сприятиме активізації наукових досліджень у даній сфері.

Література

1. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. К. : Аконіт. Т. 4. 1998. 941 с.
2. Матійко М.В. Інформаційна функція цивільного права: дисертація. Одеса: Одеська національна юридична академія. 2009. 221 с.
3. Іллічов М.О. Загальні функції посадової особи органів внутрішніх справ України. Вісник Одеського інститут внутрішніх справ. 2001. №3. С.61-66.
4. Дикань Н.В., Борисенко І.І. Менеджмент: навчальний посібник. К.: Знання, 2008. 364 с.
5. Мартинюк Т. Основні функції менеджменту. VIII Міжвузівська студентська науково-практична інтернет-конференція «Актуальні проблеми менеджменту та маркетингу в XXI ст.», 24-26 квітня 2018 р, ЖДУ ім І. Франка. С. 1-3.
6. Орел В.М. Сутність і роль контролю як функцій управління. Електронний журнал «Ефективна економіка». 2013. №6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3763>.
7. Ісаков М.Г. Поняття, публічно-правові засади та значення державного контролю у економічній сфері. Вісник Одеського національного університету. 2012. № 7. С.140–143.
8. Про Державне бюро розслідувань: закон від 12.11.2015 №794-VIII. Відомості Верховної ради України. 2016. №6. Ст.55.
9. Мандзюк О. Поняття та зміст аналітичної діяльності. Підприємництво, господарство і право. 2017. №10. С.171-176.
10. Попадюк О.І. Особливості планування як пріоритетної функції управління. Інвестиції: практика та досвід. 2012. №5. С.86-87.
11. Іванов В.В. Дослідження теорії поняття інновації. Економіка пром-сті. 2009. № 4. С. 80-86.

АНОТАЦІЯ

Виокремлено та охарактеризовано наступні ключові функції керівника Державного бюро розслідувань як суб'єкта забезпечення дисципліни та законності: організаційно-розпорядча; контроль-но-спостережна; аналітико-планувальна; та інноваційна.

Аргументовано, що в контексті забезпечення законності і дисципліни в ДБР організаційно-розпорядча функція керівника передбачає використання останнім наданих йому повноважень та офіційного правового становища з метою: а) налагодження ефективної та якісної роботи Бюро та кожного окремого органу і підрозділу, що входять до його структури; б) налагодження механізмів співробітництва структурних складових Бюро у тому числі й з питань забезпечення дисципліни та законності; в) визначення пріоритетів та вимог щодо діяльності особового складу правоохоронного органу у частині дотримання вимог нормативних актів відомчого характеру; г) видання локальних нормативних документів з питань реалізації трудових прав і обов'язків підпорядкованого особового складу, покращення стану службової дисципліни, реагування на порушення режиму законності

Узагальнено, що планування та аналітика є взаємодоповнюючими напрямками в сфері забезпечення законності та дисципліни в ДБР. Зокрема, перший дозволяє системно обробляти інформацію про стан дисципліни та законності в органах та підрозділах ДБР; кількість вчинених порушень особовим складом Бюро; обсяги реалізованих заходів із подолання негативних факторів, які впливають на погіршення стану дисципліни та законності; ресурсні та кадрові можливості органів та підрозділів ДБР в цілому, тощо. В свою чергу, планування дозволяє, на основі аналітичної інформації, визначати заходи та процедури спрямовані на покращення та зміцнення законності і дисципліни в майбутньому.

Доведено, що інноваційна функція керівника, як суб'єкта забезпечення законності та дисципліни в Державному бюро розслідувань, полягає у системному та неупинному пошуку шляхів та моделей удосконалення діяльності досліджуваного відомства, що передбачає наступне: вивчення міжнародного досвіду із зазначеного питання; проведення теоретико-правових досліджень у відповідному напрямку та використання їх результатів у практичній роботі ДБР; врахування та використання сучасних надбань науки та техніки тощо.

Ключові слова: функції, керівник, Державне бюро розслідувань, дисципліна, законність.

SUMMARY

The following key functions of the head of the State Bureau of Investigation as a subject of ensuring discipline and legality are highlighted and characterized: organizational and management; control and observation; analytical and planning; and innovative.

It is argued that in the context of ensuring legality and discipline in the SBI, the organizational and administrative function of the head involves the use of the powers and official legal status granted to him by the latter in order to: a) establish the effective and high-quality work of the Bureau and each individual body and unit that is part of its structure; b) establishment of cooperation mechanisms of structural components of the Bureau, including issues of ensuring discipline and legality; c) determination of priorities and requirements for the activity of the personnel of the law enforcement body in terms of compliance with the requirements of regulatory acts of a departmental nature; d) issuance of local regulatory documents on the implementation of labor rights and responsibilities of subordinate personnel, improvement of the state of official discipline, response to violations of the rule of law

It is summarized that planning and analytics are complementary directions in the field of ensuring legality and discipline in the SBI. In particular, the first one allows for systematic processing of information about the state of discipline and legality in bodies and units of the SBI; the number of violations committed by the staff of the Bureau; the scope of implemented measures to overcome negative factors that affect the deterioration of the state of discipline and legality; resource and personnel capabilities of bodies and subdivisions of the SBI as a whole, etc. In turn, planning allows, on the basis of analytical information, to determine measures and procedures aimed at improving and strengthening legality and discipline in the future.

It has been proven that the innovative function of the head, as a subject of ensuring legality and discipline in the State Bureau of Investigation, consists in a systematic and relentless search for ways and models of improving the activity of the investigated department, which involves the following: studying international experience on the specified issue; conducting theoretical and legal research in the relevant direction and using their results in the practical work of the SBI; consideration and use of modern assets of science and technology, etc.

Key words: functions, manager, State Bureau of Investigation, discipline, legality.

ПРОБЛЕМНІСТЬ ЗМІН У ПОРЯДКУ ВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВОЄННИМ СТАНОМ В УКРАЇНІ, ЯК ОСНОВА ДЛЯ НОВОГО ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН

ДУМЧИКОВ Михайло Олександрович - кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4244-2419>,

e-mail: m.dumchykov@yur.sumdu.edu.ua

АНДРІЄНКО Р.І. - студент 2-го курсу магістратури Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2950-3528>

e-mail: boriska2018@ukr.net

УДК: 347.424

DOI 10.32782/EP.2023.4.31

Стаття присвячена аналізу змін у порядку виконання цивільних зобов'язань, які пов'язані з прийняттям воєнного стану та бойовими діями на території України. Повномасштабне збройне вторгнення російської федерації в Україну від 24 лютого 2022 року спровокувало необхідність введення спеціального правового режиму – воєнного стану, що дало можливість урегулювати деякі правовідносини, адаптувавши їх під реалії воєнного часу. Перш за все такі адаптації пов'язані з економічною і юридичними галузями держави. Водночас тримати все під контролем у такий час неможливо, а тому постала необхідність продумати засоби відповідальності за невиконання чи неналежне виконання своїх зобов'язань суб'єктами, що пов'язане з веденням бойових дій на території нашої держави.

У сьогоденних умовах дії воєнного стану договірна діяльність в Україні де-факто розділилася на 2 частини: договори, котрі укладені до початку воєнного стану, та після його введення. Специфікою застосування форс-мажору для вітчизняних правовідносин під час воєнного стану є настання його наслідків переважно для обох сторін. Оскільки, відповідно, кожний із видів договорів, який укладений між сторонами, зазвичай міс-

тить тези про дії сторін, а саме про ті, які необхідні в умовах форс-мажорних обставин і його наслідків (котрі наступають для сторін щодо виконання договірних зобов'язань). Аналізуючи норму, наведену в ч. 1 ст. 212 ЦК України, «форс-мажор» для сторін договірних правовідносин є «відстрошеною» обставиною з приводу виконання договірних правовідносин. Розглянуто, що чільною ознакою форс-мажору є причинно-наслідковий зв'язок між обставинами непереборної сили та неможливістю виконати окреме зобов'язання. Доведено, війна не може автоматично забезпечувати звільнення від виконання будь-ким в Україні аби яких зобов'язань, попри те, чи є реальна можливість їх виконати, чи ні. Указано, що форс-мажору передбачає не буквально звільнення від взятого зобов'язання як такого, а тільки звільнення від відповідальності за його невиконання, тому обов'язок по виконанню зобов'язання лишається після припинення дії форс-мажорних обставин, якщо воно не припиниться внаслідок інших можливих підстав.

Ключові слова: цивільні правовідносини, цивільне зобов'язання, цивільно-правова відповідальність, форс-мажор, обставина непереборної сили, військовий стан.

Постановка проблеми

Унаслідок оголошення воєнного стану на території України, значна кількість осіб, які мають кредитні зобов'язання, перебувають у складній фінансовій ситуації і не можуть вчасно виконувати свої платежі. Враховуючи цю проблему, Верховна Рада України прийняла Закон України № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період воєнного стану». Слід зазначити, що сфера застосування цього закону обмежена і має відношення до переважно позикових угод, для яких встановлені певні пільги в разі невиконання їх зобов'язань через воєнний стан. У випадку, коли неможливо виконати зобов'язання за іншими видами договорів, рекомендується користуватися концепцією форс-мажору. Дослідження зосереджуються на аналізі юридичних наслідків воєнного стану та його впливу на договірні відносини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

За останній рік тема зміни порядку виконання цивільних зобов'язань через наслідки воєнного стану як форс-мажорної обставини стала однією з найбільш актуальних серед досліджень науковців. Наслідки воєнного стану мають серйозний вплив на різні сфери суспільства, включаючи цивільні відносини. Вплив воєнного стану як форс-мажору на виконання цивільних правовідносин вивчали такі науковці, як: І. Я. Костів, Н. А. Федосенко, О. О. Мельник, роботи яких згадані в цьому дослідженні. Інші аспекти цивільно-правових зобов'язань та їх змін, відповідно, через військовий стан, також розглядалися М. В. Логіновою, О. С. Кочиновою, В. М. Болдиревою та ін. Оскільки на сьогоднішній день існує безпрецедентна проблематика у питанні яке розглядається в даній статті, є необхідність у розгляді змін у порядку виконання цивільних зобов'язань.

Формулювання цілей

Метою даної статті є спроба розглянути і охарактеризувати ознаки воєнного стану

як форс-мажорної обставини та її наслідків для виконання цивільних зобов'язань.

Виклад основного матеріалу

24 лютого 2022 року Указом Президента України №64/2022, затвердженого Законом України №2102-IX, на території України було введено воєнний стан. З цього моменту кожен українець стикнувся з багатьма змінами. Не минули ці зміни й цивільні правовідносини [1].

Так, 28 лютого 2022 року Торгово-промисловою палатою України офіційним листом № 2024/02.0-7.1 засвідчила форс-мажорну обставину (обставину непереборної сили) – військову агресію російської федерації проти України, що має силу від введення воєнного стану 24 лютого 2022 року до офіційного завершення. Зазначені обставини було визнано невідворотними і надзвичайними [2].

Варто зазначити, що форс-мажором визнають: 1) подію, яка не є передбачуваною (землетрус, епідемії, стихійне лихо, епідемії); 2) подію, як непередбачувана воля сторін, але призводить до неможливості виконання обов'язків [3].

Зрозуміло, що важливим завданням на сьогодні є підтримка економіки України, зокрема шляхом виконання договірних зобов'язань, сплати податків тощо. Як визначає у своїй роботі Н. А. Федосенко, саме «форс-мажор» – дієвий інструмент, механізм якого дозволяє звільнити від відповідальності за прострочення виконання зобов'язання, за існування реальних причин [4, с. 786]. З цією позицією важко не погодитись, адже форс-мажор, на думку авторів роботи, є тим єдиним страхувальним механізмом, який дозволить амортизувати і зменшити вплив від сторонніх факторів, а також зменшити ризики настання несприятливих наслідків особи від подій, які вона контролювати не в силах.

Для цивільної галузі права прийняття такого рішення має вагоме значення, адже з установленням факту наявності непереборної сили можуть бути пов'язані такі обставини, як: зупинення перебігу позовної давності (стаття 263 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)), звіль-

нення від відповідальності за порушення зобов'язань (стаття 617 ЦК України), звільнення від відповідальності за шкоду особою, що здійснює діяльність, яка є джерелом підвищеної небезпеки (ч. 5 ст. 1187 ЦК України), тощо [5].

Для більшого розуміння аспекту визнання обставин форс-мажорними, варто вказати на їх властиві ознаки:

- нестандартність, важливість індивідуального підходу в кожному окремому випадку;

- невизначеність, що говорить про неможливість передбачити виникнення обставин під час укладання договору;

- невідворотність обставини, відсутність варіантів впливу на її настання та можливих наслідків [6].

Саме тому 15.03.2022 відбулось прийняття Закону України № 2120-ІХ «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану», яким до ЦК України було додано п. 18 і п. 19 Прикінцевих і перехідних положень. Так, згідно з пунктом 19 Положень, на період дії надзвичайного чи воєнного стану продовжують діяти строки загальної, спеціальної позовної давності; строки, визначені статтею 259 ЦК України, щодо зміни тривалості позовної давності у відповідності до домовленості сторін; строки позовної давності, що пов'язані з переважним правом здійснення купівлі частки в загальному праві спільної часткової власності; позовної давності щодо вимог, що є наслідком недоліків проданого товару; до вимог щодо розірвання договору дарування; до вимог, що пов'язані з договором найму; до вимог про визнання дій виконавця заповіту як неправомірних; до вимог, пов'язаних із припиненням договору поруки [7].

Але не можна судити про однозначність того, що визнання Торгово-Промисловою Палатою агресії росії проти України форс-мажорною обставиною буде нести наслідки для загальної системи правосуддя і знайде відображення у кожній конкретній справі. Так, відповідно до правової позиції, висловленої в Постанові Верховного Суду в складі колегії суддів Касаційного адміні-

стративного суду № 500/1912/22 від 29 вересня 2022 року, «сам факт запровадження воєнного стану в Україні, без обґрунтування неможливості звернення до суду саме позивачем у встановлені строки, у зв'язку із запровадження такого, не може безумовно вважатись поважною причиною для безумовного поновлення цих строків» [8].

Цим самим було констатовано, що наслідки, що трапились для конкретної особи через бойові дії можуть бути визнані як обставини непереборної сили, лише якщо ця особа має докази, тобто здатна це підтвердити. Відповідний правовий висновок був покликаний трохи стабілізувати утворену дилему, коли введенням відповідних доповнень до ЦК України ледь не було скасовано інститут позовної давності на весь період дії воєнного стану.

Узагалі, прийняття від 15.03.2022 Закону України № 2120-ІХ «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» багато в чому стало визначальним і ключовим, адже, окрім вже згаданого положення про позовну давність, Прикінцеві і перехідні положення ЦК України було доповнено пунктом 18. Важливість цього пункту в тому, що ним закріплюється правило, за яким в період дії на території України воєнного стану, надзвичайного стану і в 30-денний строк після завершення відповідних станів, у випадку, якщо позичальником було прострочено виконання грошового зобов'язання за позикою (кредитом), позичальника звільняють від відповідальності, яка визначена статтею 625 ЦК України, від необхідності сплати неустойки, а неустойка й інші платежі, що були нараховані після введення воєнного стану, від 24 лютого 2022 року, мають бути списані кредитором [7].

Подібні положення були введені і до Закону України «Про споживче кредитування», у пункт 6-1 Прикінцевих і перехідних положень. У відповідному законі цей пункт також знайшов і таке положення: «Забороняється збільшення процентної ставки за користування кредитом з причин інших, ніж передбачені частиною четвертою статті 1056-1 ЦК України, у разі невиконання

зобов'язань за договором про споживчий кредит у період, зазначений у цьому пункті. Норми цього пункту поширюються, у тому числі, на кредити, визначені частиною другою статті 3 цього Закону» [9].

Так можна констатувати, що на період воєнного стану єдиною підставою для змінення процентної ставки кредитування є встановлена договором змінювана процентна ставка. Безсумнівно, позитивного значення має застосування гарантованого 30-денного періоду від закінчення воєнного/надзвичайного стану, протягом якого особа звільняється від відповідальності за невиконання, неналежне виконання, прострочення виконання грошового зобов'язання, що, безсумнівно, дає можливість особі знову налаштувати свою роботу, покращити становище і забезпечити собі необхідні умови для подальшого виконання своїх зобов'язань.

Введення положень про звільнення позичальника від відповідальності за прострочення виконання зобов'язань є цікавим, адже, з одного боку, воно є логічним і справедливим, а також забезпечує боржників, що у випадку об'єктивної неможливості сплати ними боргових зобов'язань, які пов'язані з бойовими діями, вони не потраплять в «боргову яму». З іншого боку, введення цього положення може спровокувати зловживання та порушити право кредитора на вчасне отримання виконання від боржника своїх зобов'язань. Ще цікавим моментом є деяка незрозумілість статусу нововведення й обов'язковості його застосування, тобто чи не буде застосування цих положень суддею, за своєю ініціативою, порушенням принципу змагальності. У такому випадку ці відносини можуть бути схожими до застосування інституту позовної давності, який може бути врахований судом, лише якщо про нього зазначить відповідач.

Із зазначеного постає очевидний висновок, що правовідносини позики встановлюють такий режим відповідальності позичальника за прострочення виконання свого зобов'язання, при якому він фактично звільняється від відповідальності на період дії воєнного стану і протягом тридцяти

днів після нього. При цьому він звільнений від обов'язку доводити, що бойові дії вплинули на нього особисто. Правовідносини, які не підпадають під визначення «кредитних правовідносин», також можуть застосовувати правило звільнення сторони, що порушила своє зобов'язання, від відповідальності, але загальним правилом, що застосовується в цьому випадку, буде стаття 617 ЦК України. Так для звільнення від відповідальності за цією статтею, особа має довести, що порушення зобов'язання трапилось через непереборну силу або випадок. Цікавим у цьому положенні є те, що відсутність на ринку необхідних для виконання зобов'язання товарів, навіть якщо така відсутність спровокована військовими діями, не є «випадком», що прямо впливає з положень цивільного кодексу [5].

Обставини непереборної сили засвідчуються відповідно до ч. 1 ст. 14 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» Торгово-промисловою палатою України, а також уповноваженими нею регіональними торгово-промисловими палатами через видання сертифікатів [10].

Враховуючи те, що Торгово-промислова палата вже визнала введення воєнного стану форс-мажорною обставиною (обставиною непереборної сили), процедура отримання підтвердження є спрощеною.

Щодо положень згаданого акту, також висловлювався адвокат О. О. Мельник, який зазначив, що, попри те, що вказаний офіційний лист про визнання форс-мажорних обставин стосується невизначеного кола осіб, це не означає, що положення вказаного листа звільняють від цивільно-правової відповідальності сторону договору. Важливим аспектом є саме доведення того, що зобов'язання невиконане або неможливо виконати саме через воєнні дії [11, с. 101]. З цією думкою адвоката неможливо не погодитись, адже цілком очевидно, що існування воєнного стану, форс-мажорних обставин тільки тоді буде ефективним заходом захисту законних інтересів суспільства, коли не буде провокувати зловживань і не буде призводити до безпідставного порушення виконання тих обов'язків, які можуть бути виконані та мають виконуватися.

Так для уникнення відповідальності за невиконання зобов'язань у зв'язку з бойовими діями потрібно довести, що саме конкретно бойові дії або будь-які інші фактори, що з цими бойовими діями пов'язані, спровокували настання неможливості для особи виконувати свої зобов'язання, а також по-слатися на те, що відповідне вже визнано форс-мажорною обставиною. Тобто потрібно констатувати, що у випадку, коли боржник не може виконувати свої зобов'язання за договором позики, він безумовно звільняється від відповідальності за такі дії, що прямо закріплено в положеннях цивільного законодавства, на період дії воєнного стану та в тридцятиденний термін після його закінчення. У тому випадку, коли форс-мажорна обставина є підставою звільнення від відповідальності особи за невиконання чи неналежне виконання своїх зобов'язань, що не пов'язане з борговими зобов'язаннями, якщо це передбачено договором або впливає із положень закону, така особа також може бути звільненою від відповідальності, коли прямо доведе, що обставини, визнані Торгово-промисловою палатою надзвичайними, мали вплив на її можливість виконувати свої зобов'язання. Проте потрібно зазначити, що в будь-якому випадку форс-мажорні обставини не звільняють від необхідності виконувати зобов'язання цілком, а лише мають вплив на зміну умов і термінів виконання зобов'язання. Щодо особи не будуть застосовані штрафні санкції у випадку наявності підстав для звільнення від відповідальності за неналежне виконання зобов'язання чи за його невиконання, але після того, як припинять дію непереборні обставини, боржник має продовжити виконувати свої зобов'язання, адже в протилежному випадку з'явиться можливість притягнення його до цивільно-правової відповідальності.

У загальному вигляді зрозуміло, що держава стала на шлях справедливого вирішення проблем відповідальності за зобов'язання. Це проявляється в першу чергу в тому, що довести відсутність можливості виконати умови договору поставки, перевезення, виконання робіт тощо, значно простіше, ніж умови договору за бор-

говими зобов'язаннями. У цьому випадку простіше навести причини, через які не відбулось виконання: проведення бойових дій на території виконання зобов'язання, руйнація транспортних шляхів, відсутність транспорту у зв'язку з його примусовим вилученням командуванням Збройних Сил України, чи його фізичним знищенням, тощо, чим довести погіршення матеріального стану, зникнення матеріальних ресурсів, які мали бути використані для виконання положень за борговими зобов'язаннями.

Протягом всієї статті напрям нашого дослідження був зміщений певним чином у бік такої ситуації, за якої особа не втратила взагалі предмет, щодо якого відбувалися договірні зобов'язання, а в деяких випадках навіть зловживала наявністю спеціального статусу воєнного стану для ухилення від належного виконання зобов'язань. Водночас потрібно розуміти та разом розглянути й іншу можливу обставину, за якої особа фізично позбавлена можливості й бажання виконувати зобов'язання, адже воєнні дії вплинули на неї безпосередньо – вона втратила об'єкт договору. Невибіркове, подекуди килимове бомбардування населених пунктів російською терористичною армією призвело до значної руйнації житлового фонду у великій кількості населених пунктів, серед яких Харків, Бахмут, Попасна, Маріуполь, Київ, Одеса й т.ін. Так велика кількість людей в Україні укладає кредитні договори, і непоодинокі випадки, коли житло вщент зруйноване, а кредитні зобов'язання за цим житлом в особи залишились. На цей випадок державою було розроблено механізм, який введено в дію 28.01.2023 року Законом України №2823-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо підтримки позичальників, майно яких було знищено або зазнало пошкоджень внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України», згідно з яким Закон України «Про споживче кредитування», у частині Прикінцевих і перехідних положень було доповнено пунктами 8-16 [12].

Так, відповідно до пункту 12 цього акту, протягом 90 днів після припинення/скасу-

вання воєнного стану, боржник має право звернутися до кредитора задля анулювання заборгованості, що виникла в боржника згідно з договором про споживчий кредит, якщо виконуються вимоги одночасно:

1). Предмет забезпечення – це нерухоме майно, що було знищено внаслідок збройної агресії російської федерації, якщо це майно було чи мало стати єдиним місцем проживання для іпотекодавця, що відмінний від позичальника, але належить до сім'ї позичальника чи сім'ї боржника.

2). Заборгованість, станом на 23.02.2022 року за цим договором не була прострочена більше як на 7 днів.

3). Метою отримання відповідного кредиту за договором було придбання, будівництво або реконструкція відповідного зруйнованого житлового нерухомого майна чи майнових прав на них.

У випадку отримання відповідної заяви, кредитор анулює заборгованість за цим договором, у тому числі основну суму, комісії, проценти й інші платежі, а також отримує право на набуття від держави компенсації. Розмір компенсації не має перевищувати основну суму кредиту. Інші ж витрати, тобто недоотримані проценти, інші доходи і комісії, визнаються відповідно до цього закону; у відносинах, де відбулось анулювання заборгованості, – упущеною вигодою, а з цього можуть бути відшкодовані кошти, згідно із законодавством, за рахунок російської федерації.

Ця конструкція є цікавою з правового відображення: по-перше, відбувається, свого роду, гарантування, що позичальник, який дотримався процедури з подання заяви, і дійсно отримав право на анулювання заборгованості, не буде виплачувати кредитне зобов'язання за неіснуючу квартиру, що була зруйнована; по-друге встановлюється право кредитора на отримання відшкодування, щоб анулювання заборгованості не мало ефекту необґрунтованих втрат для кредитора; а по-третє, визначено механізм та обсяг відповідальності для держави-агресора за дії, що спричинили руйнування відповідного нерухомого майна.

Ще цікавим для аналізу є пункт 8 зазначеного акту, який вводить право пози-

чальника на звернення до кредитора із заявою про призупинення сплати грошового зобов'язання, що включає основну суму кредиту, проценти, комісію, інші платежі за кредитним договором, предметом якого є нерухоме майно на час введення воєнного стану та протягом 90 днів після скасування чи припинення його, якщо наявна хоч одна з ознак:

1. Нерухоме майно на час подання заяви знаходиться на тимчасово окупованій території чи на території, де проводяться бойові дії, на території, що тимчасово окупована збройними формуваннями російської федерації.

2. Нерухоме майно було пошкоджено через збройну агресію рф, може бути відновлене виключно шляхом реконструкції чи капітального ремонту.

3. Нерухоме майно було знищеним через збройну агресію рф, і відновлення шляхом реконструкції чи капітального ремонту є неможливим або економічно недоцільним.

Для цього кредитору потрібно надати оригінали або нотаріально посвідчені копії документів, що підтверджують зазначений стан нерухомого майна. Відповідне введення є справедливим, добре узгоджується з попередньо дослідженим пунктом 12, сукупно формує справедливу модель відповідальності за зобов'язанням щодо майна, доступ до якого, або технічні характеристики і вид якого змінені, унаслідок ведення бойових дій. Також цей акт передбачає відновлення обов'язку сплати позичальником у випадку отримання відшкодування від держави не пізніше ніж після 180 днів від припинення воєнного стану, зі звільненням від сплати в період від 24.02.2022 до дня відновлення сплати грошового зобов'язання [12].

Ці нововведення формують адекватний порядок розрахунку зобов'язання, який одночасно враховує інтереси кредитора і позичальника. Єдине питання в цьому акті залишає механізм отримання відшкодування від держави-агресора, який поки що не передбачено ніяким нормативним актом.

Висновки

Підводячи підсумки, потрібно зазначити, що діяльність державних інституцій є значною, а відповідні відносини ще перебувають у процесі доопрацювання справедливих механізмів відповідальності і звільнення від відповідальності за порушення зобов'язань, що можуть виникнути під час воєнного стану. У загальному розумінні стало очевидним, що на цивільні відносини знайшло своє відображення правило спрощеного доведення настання обставини непереборної сили для строків позовної давності, хоча й не безумовного продовження їх на весь період воєнного стану. Так для продовження строків із застосуванням положень про воєнний стан потрібно довести, що форс-мажорні обставини, які вже були визнані Торгово-промисловою палатою, трапились саме з позивачем. Відповідальність за неналежне виконання зобов'язань у загальному вигляді має таку систему: за прострочення сплати кредитних зобов'язань особа звільняється від відповідальності на період воєнного стану і тридцяти днів після його закінчення, щодо інших, некредитних зобов'язань, то за їх невиконання/неналежне виконання особа звільняється, якщо доведе, що визначені Торгово-промисловою палатою форс-мажорні обставини воєнного стану мали значення саме для сторони, що не виконала/не належно виконала зобов'язання. Поправки, які внесені до Закону України «Про споживче кредитування», передбачають, що боржник може розраховувати на звільнення від сплати за зобов'язання, якщо предмет договору у вигляді нерухомого майна було зруйновано, із відшкодуванням кредитору залишків кредитного зобов'язання нашою державою і державою агресором коштів, а також зупинення у виконанні кредитних зобов'язань у випадку пошкодження, руйнування чи знаходження нерухомого майна на тимчасово окупованій, чи іншій, пов'язаній із бойовими діями території. Це свідчить про комплексний і справедливий підхід держави, доопрацювання в майбутньому механізмів притягнення до відповідальності країни агресора, а також

врахування інтересів як кредитора, так і боржника.

Це, своєю чергою, може стати в подальшому основою для майбутніх робіт, де буде порушено питання раціоналізації, оптимізації і покращення правовідносин, що склалися.

Література

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 46. С. 16. Ст. 2497.
2. Лист Торгово-промислової палати України № 2024/02.0-7.1 «Про засвідчення форс-мажорною обставиною військову агресію Російської Федерації проти України» від 28.02.2022 року/ *Торгово промислова палата України*. URL : https://cci.vn.ua/wp-content/uploads/2022/02/Lyst_TPPU_fors-mazhor_-28.02-1.jpg. (дата звернення: 01.03.2023).
3. Костів І. Я. Форс-мажор за договором контрактації. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наукових статей*. 2019. Вип. 51. С. 33-39.
4. Федосенко Н. А. Вплив воєнного стану як форс-мажору на виконання цивільно-правових. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 785-787.
5. Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.
6. Клименко О. Державне регулювання ринку страхування у форс-мажорних ситуаціях. *Публічне урядування*, № 25(5). 2020. С. 95-106.
7. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022

№2120-IX. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>. (дата звернення: 01.02.2023)

8. Постанова Верховного Суду № 500/1912/22 від 29 вересня 2022 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/106545406>. (дата звернення: 01.02.2023).

9. Про споживче кредитування : Закон України від 15.11.2016 №1734-VIII. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text>. (дата звернення: 01.02.2023)

10. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 02.12.1997 №671/97-ВР. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-вр#Text>. (дата звернення: 22.01.2023);

11. Мельник О. О. Виконання умов договору внаслідок дії обставин форс-мажору під час воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 74. Ч. 1. С. 98-102.

12. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо підтримки позичальників, майно яких було знищено або зазнало пошкоджень внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України : Закон України від 01.12.2022 №2823-IX. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2823-20#Text>. (дата звернення: 22.01.2023).

SUMMARY

The article analyzes the changes in the procedure for fulfillment of civil obligations related to the introduction of martial law and hostilities on the territory of Ukraine. The full-scale armed invasion of Ukraine by the Russian Federation on February 24, 2022 provoked the need to introduce a special legal regime - martial law, which made it possible to regulate certain legal relations by adapting them to the realities of wartime. First, such adaptations are related to the economic and legal sectors of the state. At the same time, it is impossible to keep everything under control at such a time, and therefore it became necessary to think over the means of liability for non-fulfillment or improper fulfillment of their obligations by entities related to the conduct of hostilities on the territory of our state.

In the current conditions of martial law, contractual activity in Ukraine has de facto been divided into 2 parts: contracts concluded before the beginning of martial law and after its introduction. The specificity of force majeure for domestic legal relations during martial law is that its consequences are mainly for both parties. Since, accordingly, each type of agreement concluded between the parties usually contains theses on the actions of the parties, namely: what should be done in the event of force majeure and its consequences for the parties in terms of fulfillment of contractual obligations. Analyzing the provision of Part 1 of Article 212 of the Civil Code of Ukraine, the author shows that force majeure is a postponing circumstance for the parties to contractual legal relations regarding the performance of contractual legal relations. The author considers that the main feature of force majeure is the causal link between force majeure circumstances and the inability to fulfill a particular obligation. It is proved that war cannot automatically provide for exemption from fulfillment of any obligation by anyone in Ukraine, regardless of whether there is a real possibility to fulfill them or not. The author points out that force majeure does not provide for a literal release from the obligation as such, but only for release from liability for its non-fulfillment, and therefore the obligation to fulfill the obligation remains after the force majeure has ceased, unless it is terminated due to other possible grounds.

Keywords: civil legal relations; civil obligation; civil liability; force majeure; force majeure; martial law; martial law.

ПРОБЛЕМА ВІДСУТНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ

МОСКАЛЮК Олександр Володимирович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права ННІ права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

sashasprinter85@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5310-9507>

УДК 342.5

DOI 10.32782/EP.2023.4.32

В статті розглянуто можливі підходи щодо проведення виборів президента України під час воєнного стану. Зроблений висновок, що «мовчання» конституції пов'язано з тим, що на момент її прийняття ніхто не передбачав можливість «накладки» двох юридичних фактів: воєнного стану (війни) та те, що на цей період може припасти завершення терміну повноважень президента. Таким чином, в межах конституції це питання залишилося неврегульованим. Як наслідок має місце прогалина в Конституції. Єдиним способом її розв'язання є врегулювання виборів президента в законі.

Ключові слова: глава держави, президент, прогалина в законодавстві, тлумачення, змішана республіка.

Постановка проблеми

На сьогодні одним з найбільш обговорюваних питань теорії та практики конституційного права є конституційні основи проведення виборів в умовах воєнного стану. При цьому, якщо стосовно парламентських виборів орієнтиром слугує норма частини четвертої статті 83 Конституції («у разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України під час дії воєнного чи надзвичайного стану її повноваження продовжуються до дня першого засідання першої сесії Верховної Ради України, обраної після скасування воєнного чи надзвичайного стану»), то щодо виборів Президента такі орієнтири відсутні. Відтак в межах цієї статті, ґрунтуючись на правилах тлумачення правових норм, ми спробуємо проана-

лізувати можливі варіанти вирішення цієї проблеми.

Насамперед необхідно з'ясувати причини, чому вказане питання не знайшло свого вирішення в тексті Конституції. Тобто постає питання, чи така ситуація склалася внаслідок свідомого рішення парламентарів під час ухвалення тексту Конституції, чи випадкового збігу обставин.

Почнемо з того, що Конституція України 1996 року ухвалювалася в умовах, коли більшість держав з соціалістичним минулим цей процес вже пройшли, використовуючи як зразок прийняті раніше конституції зарубіжних країн. Інакше кажучи, прийняття конституцій цього періоду (їх називають також конституціями четвертої хвилі) здійснювалося на основі рецепції, під якою в теорії права розуміється запозичення правових норм та інститутів правовою системою однієї держави у більш розвинутої¹.

Конституційно-правова рецепція була використана і при ухваленні Конституції України. Такий висновок, навіть, без аналізу історії прийняття Конституції, можна зробити порівнюючи текст Конституції України з конституціями зарубіжних країн. Тому не дивно, що в Конституції України складно знайти правові норми чи інститути, які невідомі конституційному праву зарубіжних країн. Водночас, рецепція, яка відбувалася

¹ Саме це явище більш відоме в розрізі рецепції римського цивільного права, здійсненої Наполеоном при прийнятті Цивільного Кодексу 1804 року. Втім воно часто зустрічається і в інших галузях права.

в Україні характеризувалася певними специфічними ознаками, серед яких в розрізі нашого дослідження, важливими є наступні:

1) При прийнятті Конституції мала місце так звана компіляційна рецепція, коли матеріал обирається з конституційного права кількох держав². Зокрема, під час розробки проекту Конституції України спеціально створений орган «Конституційна комісія» консультувався із зарубіжними конституціоналістами в галузі конституційного права ФРН, США, Франції, Угорщини [1, с.185].

2) Рецепції при прийнятті Конституції України була добровільною, оскільки Україна як країна-реципієнт в процесі конституційного реформування виявляла бажання сприйняти, впровадити та засвоїти зарубіжний конституційно-правовий матеріал з метою розвитку системи конституційного права без нав'язування чи примушування зі сторони зарубіжних держав [2, с.88].

3) Україна та інші постсоціалістичні держави здійснили сингулярну рецепцію змішаної форми державного правління, беручи за основу модель П'ятої Республіки у Франції [2, с.140]. Така рецепція характеризується тим, що сама країна-донор є індеферентною до цього процесу.

З наведеного вище, може бути зроблений висновок про в цілому позитивний характер такої рецепції, адже Україні ніхто не нав'язував зовні текст Конституції (на відмінну від приміром Боснії і Герцеговини, Іраку чи Афганістану). Компілятивний характер цього процесу свідчив про процес творчого перероблення запозичуваного тексту. Водночас, здійснення рецепції має і свої вади. Наскільки б ретельно і творчо не підходив би законодавець до цього процесу, однак, як свідчить світовий досвід, уникнути механістичного перенесення правових норм (інститутів) неможливо. Як наслідок при регулюванні окремими нормами правовідносин втрачається логіка правого регулювання. Ця проблема збільшується у

випадку рецепції у формі компіляції, коли запозичуються норми конституцій різних держав.

Відтак, для розуміння причин ситуації, яка склалася, видається необхідним здійснити аналіз текстів конституцій, що справили вплив на Конституцію України, або конституції держав, які є схожими до України. Для вибірки ми взяли наступні держави: Франція (державна, яка за формою правління як і Україна є змішаною республікою та як вказувалося вище справила вплив на конституційний розвиток України), Польща, Румунія (мають аналогічну форму правління та співставні з точки зору кількості населення та території), Німеччина, Італія та Угорщина (ці держави, хоча і є парламентарними республіками, проте їх досвід як нами також зазначалося враховувався при прийнятті Конституції України).

В Конституції Франції відсутні положення щодо проведення виборів в умовах війни. Натомість конституція Польщі вказує на неможливість проведення виборів під час воєнного стану як президента, так і обох палат парламенту. Деяко інше конституційно-правове регулювання за Конституцією Румунії, згідно якої повноваження президента, Палати Депутатів та Сенату в умовах війни можуть продовжуватися на підставі прийняття спеціального органічного закону. Італійська конституція забороняє проведення парламентських виборів під час війни, хоча щодо виборів президента в ній нічого не говориться. Аналогічно це питання врегульоване і в Конституції Угорщини.

Отже, найбільш схожим чином до України дане питання врегульоване в конституціях Угорщини та Італії. Втім, ці країни за формою правління є парламентарними республіками, в яких вибори глави держави відбуваються в стінах парламенту. Зрозуміло, що за таких обставин навіть в умовах війни проведення виборів не має тих викликів, які постають за умови прямих виборів президента. Сказане нами дозволяє припустити, що скоріше за все мовчання конституції щодо президентських виборів є радше випадковістю, а не наміром законодавця.

З точки зору юридичної кваліфікації така ситуація може бути охарактеризована

² Крім компіляційної рецепції, Ю. Ільченко виділяє також суцільне запозичення (країна-реципієнт здійснює запозичення від одного донора. Саме так трапилося, при прийнятті Конституції Кот д'Івуар, яка ґрунтувалася на Конституції Франції 1958 року. с.49 (Ю.Ільченко)

як прогалина в Конституції, коли конституція не врегулювала питання, які входять до предмету її регулювання. Скоріше всього конституційодавець не врахував уявний на час прийняття конституції сценарій «накладки» двох юридичних фактів: воєнного стану та закінчення терміну повноважень президента саме під час його дії.

З точки зору класичних підходів розв'язання прогалин здійснюється шляхом застосування аналогії. Якщо використовувати цей інструмент, то можна дійти висновку, що має бути використана норма статті 83 Конституції, а отже вибори президента мають відбутися лише після його завершення. В той же час, застосування аналогії для конституційного права завжди є проблем з огляду на публічний характер цієї галузі права та припису частини другої статті 19 Конституції України: «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України».

Відтак, на нашу точку зору, єдино можливим варіантом вирішення цієї ситуації може бути застосування презумпції розумності актуального законодавця, в даному випадку точніше конституційодавця. Це передбачає не стільки спробу зрозуміти, що хотів він сказати тими чи іншими положеннями або їх відсутністю³, як необхідність тлумачити ситуацію таким чином, ніби законодавець її передбачив.

В розрізі досліджуваної проблеми презумпція конкретизується наступним чином. Законодавець спеціально не врегулював у конституції питання можливості проведення виборів президента в умовах воєнного стану, щоб мати змогу приймати рішення щодо виборів, зважаючи на конкретні обставини, шляхом вирішення цього питання на рівні законодавчих актів.

Разом з тим, при тлумаченні конституції слід виходити з припущення, що законодавець (конституційодавець) завжди мислить

послідовно. В розрізі розглядуваної ситуації це означає наступне. Припускається, що законодавець умисно не врегулював це питання в конституції, тим самим залишивши можливість зробити це на рівні закону. Пояснюється це тим, що фіксація в тексті конституції певних положень через складність внесення змін до неї не дозволяє «маневрувати» та враховувати фактичні обставини. Така позиція дає змогу змінити підхід законодавця до проведення виборів: неможливість проведення виборів сьогодні не означає, що завтра, навіть за умови збереження воєнного стану, їх не треба проводити.

В розрізі тієї ситуації, яка має місце на сьогоднішній день, ми вважаємо, що законодавець має виходити з наступного.

1) Вище ми вже вказували, що в абсолютній більшості країн передбачена заборона проведення виборів в умовах воєнного стану. На нашу думку, правова природу такої заборони пов'язана з неможливістю проведення виборів відповідно до стандартів «вільного вибору». Адже вибори передбачають спроможність осіб, які хочуть приймати в них участь, балотуватися. Ця можливість має не лише суто формальний аспект, пов'язаний з реєстрацією особи як кандидата в президента, але і фактичну здатність особи здійснювати агітацію на свою підтримку через ЗМІ та зустрічі. В умовах воєнного стану складно уявляється проведення публічних заходів, спрямованих на підтримку кандидата, враховуючи не потенційну, а реальну загрозу ракетних ударів.

2) Вибори президента серед іншого передбачають процес усвідомленого прийняття рішення поза впливом «емоційних» факторів. Безумовно, що завжди існують чинники, які зменшують ступінь раціональності в прийнятті вибору. Разом з тим, наявність воєнного стану суттєво обмежує процес раціонального прийняття рішення, що змістовно впливає на реалізацію права обирати.

3) Легітимність президента зменшується по мірі віддалення від часу виборів. Найбільшої легітимності президент має в перший рік після обрання. Втім, якщо керуватися виключно виміром легітимності, то вибори необхідно провадити щороку. Натомість загальноприйнятою є практика вибо-

³ тим паче, що ми вже вказували про ймовірно випадковий характер певних положень нашої конституції як наслідок рецепції, наприклад запозичення відповідного регулювання з конституції Італії, що недопустимо, зважаючи на аргументи нами наведені.

рів глави держави раз в чотири-пять років. При цьому періодичність виборів, закріплена в конституціях, не має універсального характеру. Інакше кажучи, вона може бути змінена в силу екстраординарних обставин, однією з яких є воєнний стан.

4) Право обирати є конституційним правом, але як і будь-яке право воно має відносний характер. В теорії конституційного права лише два права, які мають абсолютний характер і не можуть бути обмежені ні за яких умов (право на гідність та на свободу від рабства). Відтак, питання полягає в тому, чи право обирати може бути обмежене з огляду на принцип пропорційності. Виглядає так, підстави для такого обмеження мають легітимну мету, а засоби, використані для такого обмеження є співмірні з метою.

5) Окреме питання, чи можливо технічно забезпечити процес здійснення виборів. На сьогодні мільйони громадян України проживають за її межами. І хоча існують приклади успішного запровадження електронного голосування, проте вони стосуються держав значно менших за чисельністю населення (Естонія). До того ж здійснення електронного голосування має бути альтернативою поруч з «класичним» варіантом. Електронне голосування не може повністю замінювати традиційний варіант.

В той же час, ми допускаємо можливість зміни правового регулювання виборів президента України в умовах воєнного стану, якщо перераховані вище обставини зміняться. Так само на характер правового регулювання може вплинути тривалість воєнного стану: чим довшим він буде, тим менша легітимність президента, що дозволить законодавцю ставити питання про надання законодавчого дозволу на проведення виборів.

Висновки

1) «Мовчання» в Конституції щодо регулювання відносин, які входять до предмету її відання слід розглядати як прогалину в Конституції.

2) В той же час така прогалина може бути вирішена шляхом прийняття законодавчого акту. При цьому фактично законодавець бере на себе функції тлумачення Конституції.

SUMMARY

One of the most relevant topics in the constitutional law of Ukraine is the question of the possibility of holding presidential elections during the war. The author considers that the absence of rules indicates a gap in the Constitution.

The process of adoption of the Constitution of Ukraine is analyzed. According to the author, the Constitution of Ukraine was the result of the adoption of the constitutions of foreign countries in an earlier period. Thus, the adoption of the constitution of Ukraine was influenced by the constitutions of the US, Germany, Hungary and especially France.

This process, although it must be described as positive, was not without its own shortcomings. This situation has arisen because the adoption of the Constitution of Ukraine did not take into account the possibility of “overlapping” two legal facts: the war and the end of the President’s term of office for that period.

The only way to solve the problem is to regulate the situation at the level of the law. In this case, the legislator is the interpreter of its norms. Changes in factual circumstances allow the legislator to change the legal regulation.

Nevertheless, the author considers that a more adequate legal regulation provides for the impossibility of holding presidential elections during martial law. This conclusion is based on the fact that the constitutional law of States where the President is directly elected by the population provides that it is impossible to elect a Head of State during martial law.

Key words: Head of State, President, legislation gap, interpretation, semi-presidential system.

3) Зміна фактичних обставин є підставою для законодавця змінити таке правове регулювання. Станом на сьогоднішній день проведення виборів президента видається неможливим з огляду на організаційні та безпекові причини. Втім, це абсолютно не означає, що така ситуація не може бути змінена, результатом чого і буде проведення виборів президента України.

Література

1. Козаченко А. І. Історія розвитку конституціоналізму в Україні: Навч. посібник. – Полтава: “Астрія”, 2020. – 217 с.

2. Верлос Н.В. Рецепція у конституційному праві : досвід компаративного аналізу: монографія / Н.В. Верлос. – Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2020. – 364 с.

ПОНЯТТЯ ТИ ВИДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОНТРАБАНДУ ТОВАРІВ

**ПОДОРОЖНІЙ Євген Юрійович - доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри трудового та господарського права факультету №2
Харківського національного університету внутрішніх справ**

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1677-1937>

DOI 10.32782/EP.2023.4.33

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення понять «контрабанда» та «юридична відповідальність». Виокремлено адміністративну та кримінальну відповідальність за контрабанду товарів. Акцентовано увагу на тому, що в сучасних умовах, в яких знаходиться українська держава, нагальним питанням є посилення юридичної відповідальності за порушення митного законодавства взагалі, та за контрабанду товарів зокрема.

Аргументовано, що контрабанда товарів - це нелегальна діяльність, спрямована на незаконне переміщення товарів через кордон без відповідного митного оформлення та сплати обов'язкових податків, зборів та платежів. Зазначене включає в себе ухилення від митних обов'язків, ввезення заборонених товарів чи товарів, які не були належним чином декларовані. Контрабанда часто супроводжується корупцією та може призводити до серйозних економічних та соціальних наслідків для країни.

Доведено, що під юридичною відповідальністю за контрабанду товарів найбільш доцільно розуміти негативну правову реакцію з боку держави на неправомірну поведінку фізичних та/або юридичних осіб у сфері ввезення чи вивезення товарів за кордон, яка передбачає застосування до порушників заходів з метою позбавлення його певних соціальних благ чи цінностей.

Констатовано, що в сучасних умовах, в яких знаходиться українська держава, нагальним питанням є посилення юридичної відповідальності за порушення митного законодавства

взагалі, та за контрабанду товарів зокрема. Зазначене пояснюється тим, що сьогодні законодавець повинен створювати максимально сприятливі умови для розвитку економіки, а також максимальному наповненню державного бюджету, що дозволить Україні: по-перше, швидше перемогти ворога; по-друге, активніше запроваджувати реформи у сфері європейської інтеграції

Ключові слова: юридична відповідальність, контрабанда, митне законодавство, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми

Протидія та запобігання контрабанді товарів є одним із найбільш важливих завдань будь-якої сучасної держави у сфері захисту її економічних інтересів. І Україна у цьому контексті, не є виключенням. Протягом останніх двох десятиліть контрабандні операції стали значущою частиною зовнішньоторговельних потоків нашої держави. Особлива загроза полягає в тому, що контрабандні операції часто виконуються з використанням корупційних дій посадових осіб державних та місцевих органів влади. Це завдає шкоди інтересам вітчизняних виробників, оскільки нелегальне ввезення іноземних товарів призводить до зменшення попиту на українську продукцію, зниження конкурентоспроможності на внутрішньому ринку та переміщення підприємств за кордон [1]. З огляду на зазначене вище, на сьогодні-

ні важливим питанням є притягнення до відповідальності осіб за здійснення контрабанди товарів.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, пов'язані із протидією контрабанди товарів у своїх наукових працях досліджувало багато науковців. Зокрема, їй приділяли увагу: Р.С. Белкін, М.Г. Богуславський, В.І. Галаган, В.Ю. Журавльов, В.Т. Контеміров, І.В. Максимченко, А.П. Сакаль, В.Ю. Шепітько та багато інших. Втім, незважаючи на значні теоретичні здобутки, в юридичній літературі недостатньо якісно опрацьованою є проблематики юридичної відповідальності за контрабанду товарів.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб надати визначення поняттю та розкрити види юридичної відповідальності за контрабанду товарів. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність поняття «контрабанда товарів»; розкрити зміст категорії «юридична відповідальність»; окреслити види юридичної відповідальності за контрабанду товарів.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістало подальшого опрацювання питання визначення поняття юридичної відповідальності за контрабанду товарів, а також виокремлення її видів.

Виклад основного матеріалу

Контрабанда – це фактично намагання зловмисника звільнити імпортні товари від будь-яких податків і зборів на території України. Імпортер, отримавши відшкодування ПДВ в середньому на рівні 20% при вивезенні продукції з країни походження та сплативши близько 5%, в якості трансакційних витрат на нелегальну доставку продукції в Україну, автоматично набуває непомірної конкурентної переваги над вітчизняним виробником. Таким чином, легальний український бізнес, має суттєві ризики фінансового характеру, оскільки

поступається контрабандному імпорту. Купуючи контрабандний товар і отримуючи короткострокову вигоду, вітчизняний споживач запускає мультиплікатор зниження внутрішнього попиту і, відповідно, згорання виробництва. Як наслідок, підприємства починають скорочувати персонал та зменшувати фонди заробітних плат. Відповідно, реальним платником за існування контрабандних схем в підсумку виступають звичайні громадяни [2, с.178]. Тож, контрабанда товарів – це нелегальна діяльність, спрямована на незаконне переміщення товарів через кордон без відповідного митного оформлення та сплати обов'язкових податків, зборів та платежів. Зазначене включає в себе ухилення від митних обов'язків, ввезення заборонених товарів чи товарів, які не були належним чином декларовані. Контрабанда часто супроводжується корупцією та може призводити до серйозних економічних та соціальних наслідків для країни. А відтак, контрабанда – це протиправна діяльність, за яку передбачено юридичну відповідальність.

Відповідальність, як суто соціальне явище, має зовнішній та внутрішній аспекти. Перший, тобто зовнішній аспект, виявляється у наявності певних вимог, що ставляться суспільством (соціальною групою) перед особою, і змушують останню будувати свою поведінку у відповідності до цих вимог. Другий, внутрішній аспект, відображає рівень сприйняття особою цих вимог та її готовність слідувати їм, виконувати їх. З цього приводу доречним буде відзначити думку, яку висловила Н. В. Гришина, що відповідальність, як внутрішня особливість індивіда – складне в структурному відношенні явище, яке включає: а) усвідомлення необхідності діяти згідно з суспільними вимогами та нормами як соціальними цінностями; б) усвідомлення своєї соціальної цінності і суспільної ролі; в) передбачення наслідків вибору рішення, дій; г) критичність і постійний контроль за своїми діями, нагляд за їх наслідками для інших; д) реалізацію в об'єктивному світі; е) самооцінку; ж) готовність відповідати за свої вчинки;

з) соціально-відповідальну діяльність [3, с.29].

О. Ф. Скакун пише, що юридична відповідальність – це передбачені законом вид і міра державно-владного (примусового) зазнання особою втрат благ особистого, організаційного і майнового характеру за вчинене правопорушення [4, с.431]. В. Л. Федоренко вважає, що відповідальність юридична – вид соціальної відповідальності, зміст якої передбачає негативну реакцію на правопорушення (делікт) і протиправну поведінку або діяльність суб'єктів (фізичних і юридичних осіб), які їх скоїли, з боку держави і суспільства та застосування державою до деліктоздатних суб'єктів відповідних санкцій [5, с.94]. На думку К. Г. Волинки юридичною відповідальністю є застосування до особи, що скоїла правопорушення, примусових заходів, передбачених санкцією порушеної норми, у встановленому для цього процесуальному порядку від імені держави і на підставі закону [6, с.183].

Цікаву, але доволі спірну, точку зору щодо розуміння сутності юридичної відповідальності формулював А.А. Бровій. Свій підхід він пояснював тим, що сформулювати загальне поняття юридичної відповідальності, справедливе для кожної галузі права, можна тільки у тому випадку, якщо зосередити увагу на її аспекті, що характеризує відповідальність як реакцію на протиправні дії, незалежно від того, у якій сфері суспільного життя вони вчиняються та, нормами якого права забороняються. Загальним для будь-якого різновиду відповідальності є те, що вона спрямована на примус порушника до належного виконання обов'язків [7, с.33]. З такою позицією не погоджується В. С. Венедіктов, який відмічає, що юридична відповідальність – це виконання обов'язку не тільки на основі примусу. Юридична відповідальність – це правовий засіб, спрямований на забезпечення виконання обов'язків, договірних зобов'язань і т. д. Як будуть виконані зобов'язання або обов'язки, добровільно або в силу примусу, залежить від того, наскільки правильно і усвідомлено суб'єкт даних відносин сприйняв необхід-

ність їх виконання, тобто від його правового стану. Юридична відповідальність реалізує своє призначення в тому, що вона забезпечила їх виконання: чи то шляхом позитивного аспекту, то чи негативного аспекту [8, с.45].

Таким чином, під юридичною відповідальністю за контрабанду товарів найбільш доцільно розуміти негативну правову реакцію з боку держави на неправомірну поведінку фізичних та/або юридичних осіб у сфері ввезення чи вивезення товарів за кордон, яка передбачає застосування до порушників заходів з метою позбавлення його певних соціальних благ чи цінностей. Відповідно до чинного законодавства до порушників може бути застосовано два види юридичної відповідальності: адміністративну та кримінальну.

Адміністративну відповідальність, як правило, розуміють як різновид юридичної відповідальності, що являє собою сукупність адміністративних правовідносин, які виникають у зв'язку із застосуванням уповноваженими органами (посадовими особами) до осіб, що вчинили адміністративний проступок, передбачених нормами адміністративного права особливих санкцій – адміністративних стягнень [9, с.430-431]. Ю. П. Битяк пише, що адміністративна відповідальність – це накладення на порушників загальнообов'язкових правил, що діють у державному управлінні та інших сферах, адміністративних стягнень, які тягнуть для цих осіб обтяжливі наслідки матеріального чи морального характеру [10, с.177-178]. Як слушно відмічає у своєму дисертаційному дослідженні Ю.Я. Кінаш, що незважаючи на розходження в трактуваннях, у цілому, вбачається єдиний погляд на риси, якими визначається зміст адміністративної відповідальності. До них відносяться: 1) адміністративна відповідальність – це різновид юридичної відповідальності; 2) адміністративна відповідальність менш сувора, ніж кримінальна; 3) притягнення до адміністративної відповідальності не спричиняє судимість; 4) підставою притягнення до адміністративної відповідальності є адміністративне правопорушення; 5) засобом

адміністративної відповідальності виступає несприятливий наслідок особистого чи майнового характеру, виражений у вигляді адміністративного стягнення; б) адміністративне стягнення накладається як у судовому, так і в позасудовому порядку; 7) суб'єктами адміністративної відповідальності виступають як фізичні, так і юридичні особи; 8) порядок притягнення до адміністративної відповідальності порівняно простий, але містить гарантії законності [11].

Відповідно до Митного кодексу України, порушення митних правил є адміністративним правопорушенням, яке являє собою протиправні, винні (умисні або з необережності) дії чи бездіяльність, що посягають на встановлений Митним Кодексом та іншими актами законодавства України порядок переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, пред'явлення їх митним органам для проведення митного контролю та митного оформлення, а також здійснення операцій з товарами, що перебувають під митним контролем або контроль за якими покладено на митні органи цим Кодексом чи іншими законами України, і за які цим Кодексом передбачена адміністративна відповідальність [12]. Суб'єктами адміністративної відповідальності за порушення митних правил можуть бути громадяни, які на момент вчинення такого правопорушення досягли 16-річного віку, а при вчиненні порушень митних правил підприємствами – посадові особи цих підприємств.

Відповідно до Статті 461 вказаного вище Кодексу «за порушення митних правил можуть бути накладені такі адміністративні стягнення: 1) попередження; 2) штраф. Штраф, як адміністративне стягнення за порушення митних правил, полягає у покладенні на особу, яка притягується до адміністративної відповідальності за таке правопорушення, обов'язку сплатити до державного бюджету грошові кошти у сумі, яка визначається цим Кодексом залежно від виду та характеру вчиненого правопорушення; 3) конфіскація товарів, транспортних засобів комерційного при-

значення – безпосередніх предметів порушення митних правил, товарів, транспортних засобів із спеціально виготовленими сховищами (тайниками), що використовувалися для приховування товарів – безпосередніх предметів порушення митних правил від митного контролю (крім транспортних засобів комерційного призначення, які використовуються виключно для перевезення пасажирів і товарів через митний кордон України за визначеними маршрутами та рейсами, що здійснюються відповідно до розкладу руху на підставі міжнародних договорів, укладених відповідно до закону), а також транспортних засобів, що використовувалися для переміщення товарів – безпосередніх предметів порушення митних правил через митний кордон України поза місцем розташування митного органу [12]. За одне і те саме порушення митних правил може накладатися тільки основне або основне і додаткове адміністративні стягнення. Якщо статтею, якою встановлюється адміністративна відповідальність за порушення митних правил, передбачається основне і додаткове адміністративні стягнення, застосування лише додаткового адміністративного стягнення без основного не допускається [12].

Наступним видом юридичної відповідальності за контрабанду товарів є відповідальність кримінальна. Остання представляє собою обов'язок особи, яка винна у вчиненні злочину, зазнати заходів державного впливу (покарання), а покарання це реалізація обов'язку особи зазнати суворих примусових заходів кримінально-правового характеру [13]. Згідно із статтею 201 Кримінального кодексу України від 05.04.2001 №2341-III, контрабанда – це переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частин вогнепальної різної зброї, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації. Карою за такі дії є позбавлення волі

на строк від трьох до семи років, а якщо маються кваліфікуючі ознаки (контрабанда вчинена за попередньою змовою групою осіб або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, або службовою особою з використанням службового становища) – позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна [14]. Переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України. Переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України, - карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років [14].

Варто відзначити, що Верховна Рада України прийняла в цілому Закон про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо криміналізації контрабанди товарів та підакцизних товарів, а також недостовірного декларування товарів. Прийнятим Законом запроваджено з 1 липня 2024 року кримінальну відповідальність за товарну контрабанду вартістю від 7,57 до 15,14 млн грн у вигляді штрафу від 170 до 425 тис грн, а вартістю понад 15,14 млн грн – відповідальність від штрафу в 850 тис грн до позбавлення волі на 11 років з конфіскацією майна. Для підакцизних товарів вартістю від 1,136 до 2,271 млн грн діятиме санкція від 340 тис грн штрафу до 6 років позбавлення волі, а вартістю понад 2,271 млн грн – від 1,275 млн грн штрафу до 12 років в'язниці з конфіскацією майна [15].

Висновок

Таким чином, проведене наукове дослідження дає змогу констатувати, що

в сучасних умовах, в яких знаходиться українська держава, нагальним питанням є посилення юридичної відповідальності за порушення митного законодавства взагалі, та за контрабанду товарів зокрема. Зазначене пояснюється тим, що сьогодні законодавець повинен створювати максимально сприятливі умови для розвитку економіки, а також максимальному наповненню державного бюджету, що дозволить Україні: по-перше, швидше перемогти ворога; по-друге, активніше запроваджувати реформи у сфері європейської інтеграції.

Література

1. Бусол О. Проблема контрабанди в Україні: як змінити систему протидії? *Юридичний вісник України*. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/problema-kontrabandy-v-ukrayini-yak-zminyty-systemu-protydiy/>
2. Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності : підручник / за наук. ред. А.А. Мазаракі. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. 560 с.
3. Гришина Н. В. Соціально-правовий аспект адміністративної відповідальності : дис. ... канд. наук: 12.00.07 / Гришина Н. В. Х. : ХНУВС, 2007.
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
5. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.
6. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. / Волинка К. Г. К. : МАУП, 2003. 240 с.
7. Бровій А.А. Адміністративно-правове регулювання трудових відносин в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / А.А. Бровій ; Акад. упр. МВС України. К., 2009. 242 с.
8. Венедиктов В. С. Теоретические проблемы юридической ответственности в трудовом праве / Венедиктов В. С. Харьков : НПКФ «Консум», 1995. 136 с.

9. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Рсд. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). К.: Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.

10. Административное право Украины. 2-е изд., перераб. и доп. [Учебник для студентов высш. учеб. заведений юрид. спец./ Ю. П. Битяк, В. В. Богущкий, В. Н. Гарашук и др.]; Под ред. проф. Ю. П. Битяка. Харьков : Право, 2003. 576 с.

11. Кінаш Ю. Я. Засоби адміністративного примусу у сфері забезпечення безпеки у вугільних шахтах [Текст] : Дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Кінаш Юлія Ярославівна ; Донецький ін-т внутрішніх справ МВС України. – Донецьк, 2003. – 204 арк.

12. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/conv#Text>

13. Матишевський П.С. Кримінальне право України. -Київ Юрінком Інтер 2000. 505 с.

14. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#Text>

15. Із 1 липня 2024 року за контрабанду буде кримінальна відповідальність – Закон прийнято URL: https://buh.ligazakon.net/news/224179_z-1-lipnya-2024-roku-za-kontrabandu-bude-kriminalna-vdpovdalnst-zakon-priynuto#:~:text=Прийнятим%20Законом%20запроваджено%20з%201,11%20років%20з%20конфіскацією%20майна.

SUMMARY

In the article, based on the analysis of the scientific views of scientists, the author's definition of the concepts of «contraband» and «legal responsibility» is proposed. Administrative and criminal liability for smuggling of goods is distinguished. Attention is focused on the fact that in the modern conditions in which the Ukrainian state is, an urgent issue is the strengthening of legal responsibility for violations of customs legislation in general, and for smuggling of goods in particular.

It is argued that the smuggling of goods is an illegal activity aimed at the illegal movement of goods across the border without the appropriate customs clearance and payment of mandatory taxes, fees and payments. This includes evasion of customs duties, importation of prohibited goods or goods that have not been properly declared. Smuggling is often accompanied by corruption and can lead to serious economic and social consequences for the country.

It has been proven that under legal responsibility for the smuggling of goods it is most appropriate to understand the negative legal reaction on the part of the state to the illegal behavior of individuals and/or legal entities in the sphere of importing or exporting goods abroad, which involves the application of measures to violators with the aim of depriving them of certain social benefits or values.

It was established that in the modern conditions in which the Ukrainian state is, an urgent issue is the strengthening of legal responsibility for violations of customs legislation in general, and for smuggling of goods in particular. This is explained by the fact that today the legislator must create the most favorable conditions for the development of the economy, as well as the maximum filling of the state budget, which will allow Ukraine: first, to defeat the enemy faster; secondly, to more actively introduce reforms in the field of European integration

Key words: legal responsibility, smuggling, customs legislation, administrative responsibility, criminal responsibility.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ ЯК ЗАСОБУ ЗАПОБІГАННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ ПРИ ФОРМУВАННІ ОКРУЖНИХ ВИБОРЧИХ КОМІСІЙ НА ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНИХ ВИБОРАХ В УКРАЇНІ

ЄВСТІГНЄЄВ Андрій Сергійович - доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID 0000-0001-6994-1069
DOI 10.32782/EP.2023.4.34

Стаття присвячена аналізу правових засад дотримання принципу рівності як засобу запобігання дискримінації при формуванні окружних виборчих комісій на загальнодержавних виборах.

Досліджено порядок внесення подань до складу окружних виборчих комісій на виборах Президента України та виборах народних депутатів України, порядок розподілу квот у таких комісіях та суб'єктний склад подання кандидатур до складу таких комісій в аспекті дотримання/недотримання принципу рівності відповідних суб'єктів подання кандидатур та наявності/відсутності ознак дискримінації. Сформульовано авторські висновки за результатами проведеного дослідження.

Ключові слова: принцип рівності, рівність, загальнодержавні вибори, окружні виборчі комісії, принцип рівності при формуванні окружних виборчих комісій, запобігання дискримінації

Постановка проблеми

Відповідно до положень ч. 2 ст. 3 Виборчого кодексу України (далі – ВКУ) [1] різновидами загальнодержавних виборів є вибори Президента України та вибори народних депутатів України. На організацію і проведення таких виборів поширюються конституційні та визначені виборчим законодавством принципи. Серед таких принципів важливе значення належить принципу рівного виборчого права, передбаченого ст. 71 Конституції України [2], зміст

якого деталізовано на рівні приписів ст. 12 ВКУ.

Так, ч.ч. 3 та 4 ст. 12 ВКУ встановлено, що усі кандидати, зареєстровані у порядку, встановленому ВКУ, мають у виборчому процесі виборів, на яких вони висунуті, рівні права та беруть участь у цьому процесі на умовах, рівних для відповідних виборів, а усі партії, які набули статусу суб'єкта виборчого процесу відповідно до ВКУ, мають рівні права і можливості брати участь у виборчому процесі відповідних загальнодержавних виборів у порядку та в межах, встановлених ВКУ.

Очевидно, що цей принцип має поширюватись на фундаментальну з точки зору організації адміністрування загальнодержавних виборів процедуру формування окружних виборчих комісій (далі – Комісії), що дозволить запобігти дискримінації відповідних суб'єктів. До Комісій має бути забезпечена безумовна довіра як виборців, так і кандидатів на відповідних виборах, важливим чинником якої є справедливість при формуванні складу таких Комісій.

Тому аналіз дотримання досліджуваного принципу рівності, чому присвячена ця стаття, є актуальним.

Аналіз наукових публікацій

Проблематика організації і проведення різних типів та видів виборів є предметом наукових досліджень, зокрема, таких відомих науковців як Ю.Г. Барабаш, О.П. Ва-

сильченко, О.С. Лотюк, О.В. Москалюк, П.В. Романюк, О.В. Сінкевич та інших.

Водночас, питання дотримання принципу рівності та запобігання дискримінації кандидатів на загальнодержавних виборах у сфері формування персонального складу Комісій потребує додаткового аналізу.

Метою цієї статті є характеристика правового регулювання формування Комісій на загальнодержавних виборах в аспекті дотримання принципу рівності як засобу запобігання дискримінації кандидатів при поданні кандидатур до складу таких Комісій.

Виклад основного матеріалу

Вибори Президента України. Ч. 1 ст. 84 ВКУ передбачено, що Комісія утворюється Центральною виборчою комісією не пізніше як за сорок днів до дня виборів у складі голови, заступника голови, секретаря та інших членів комісії у кількості не менше дванадцяти осіб.

Відповідно до ч. 2 ст. 84 ВКУ подання стосовно кандидатур до складу Комісій (по одній особі до однієї Комісії від одного кандидата) вносяться кандидатами на пост Президента України, які зареєстровані у Центральній виборчій комісії (далі – ЦВК). Такі подання вносяться до ЦВК на паперових носіях та в електронному вигляді не пізніше як за сорок п'ять днів до дня виборів за підписом кандидата на пост Президента України або його уповноваженого представника ЦВК.

Важливо, що за загальним правилом всі Комісії мають бути сформовані із осіб, запропонованих кандидатами на пост Президента України, і лише у разі якщо у встановлений ВКУ строк не надійшли подання щодо складу Комісії або якщо кількість запропонованих до її складу осіб становить менше дванадцяти, така Комісія утворюється ЦВК за поданням її Голови на підставі пропозицій членів ЦВК у кількості дванадцяти осіб з обов'язковим урахуванням поданих кандидатур від кандидатів на пост Президента України, внесених відповідно до частини другої цієї статті (ч. 5 ст. 84 ВКУ).

Відповідно до ч. 6 ст. 84 ВКУ кожний суб'єкт подання кандидатур до складу окружних виборчих комісій (яким є кандидат на пост Президента України) має право на пропорційну частку кожної категорії керівних посад в Комісіях. При цьому, надалі в цій же нормі деталізується, що частка керівних посад для кожного суб'єкта подання кандидатур до складу окружних виборчих комісій у межах загальнодержавного округу визначається відповідно до кількості кандидатур, включених від цього суб'єкта до складу окружних виборчих комісій, у відношенні до загальної кількості осіб, включених до складу окружних виборчих комісій. Крім того, особа, включена до складу окружної виборчої комісії за поданням Голови ЦВК, не може бути призначена на керівну посаду у виборчій комісії, крім випадків, якщо до складу відповідної виборчої комісії не надійшли або надійшли у недостатній кількості подання від кандидатів на пост Президента України. Розподіл керівних посад між суб'єктами подання в межах часток, визначених відповідно до цієї частини, визначається ЦВК. При цьому дотримується приблизна рівномірність територіального розподілу посад, отриманих представниками кожного суб'єкта подання.

Наведене дає підстави для висновку, що принцип рівності та відсутність дискримінації кандидатів на пост Президента України при формуванні складу Комісій закріплено чинним виборчим законодавством і основними правовими гарантіями його реалізації є: – право кожного кандидата на подання кандидатур до складу Комісій; – рівна кількість кандидатур до складу кожної із Комісій, які можуть бути подані (по одній особі до однієї Комісії від одного кандидата); – право кожного кандидата на пропорційну частку кожної категорії керівних посад в Комісіях.

Крім того, ВКУ передбачає єдині для всіх кандидатів процедуру та вимоги щодо подання та розгляду подань до складів Комісій, а також до осіб, які пропонуються для включення до складу Комісій.

Так, ч. 2 ст. 84 ВКУ визначено єдині вимоги до змісту подання стосовно кандида-

тур до складу Комісії, а також додатків до нього, якими є копії паспорта громадянина України (копії першої та другої сторінок паспорта громадянина України у вигляді паспортної книжечки або копії лицьового та зворотного боків паспорта громадянина України у вигляді картки), копії першої та другої сторінок тимчасового посвідчення громадянина України (для осіб, недавно прийнятих до громадянства України) кожної запропонованої особи.

Також для всіх кандидатів на пост Президента України у четвертому абзаці ч. 2 ст. 84 ВКУ передбачена вимога отримати письмові заяви осіб, запропонованих до складу Комісії, про згоду на участь у її роботі від відповідного суб'єкта подання, згоду виконувати посадові обов'язки голови, заступника голови або секретаря виборчої комісії та про ненадання згоди на участь у роботі виборчої комісії іншим суб'єктам подання на відповідних виборах, до моменту внесення до ЦВК подання стосовно кандидатур до складу окружних виборчих комісій.

Крім того, у п'ятому абзаці ч. 2 ст. 84 ВКУ встановлене загальне для всіх кандидатів правило, відповідно до якого у разі виявлення ЦВК одночасного внесення однієї кандидатури до складу Комісії від різних суб'єктів подання, ЦВК звертається до відповідних суб'єктів подання, кандидата, запропонованого до складу окружної виборчої комісії, для уточнення інформації та надання заяви про згоду на участь у роботі окружної виборчої комісії від відповідного суб'єкта подання, і у разі непідтвердження згоди особи на участь у роботі Комісії від відповідного суб'єкта подання ЦВК відхиляє кандидатуру такої особи.

Приписами ч. 3 ст. 84 ВКУ всі кандидати на пост Президента України однаково захищені від можливого формалістичного підходу з боку ЦВК щодо розгляду подань стосовно кандидатур до складу Комісій. Цими приписами визначено, що технічні описки та неточності, допущені у поданні, не є підставою для відхилення внесених кандидатур; у разі виявлення технічних помилок та неточностей при зазначенні у поданні прізвища, імені та по батькові осо-

би, дати її народження – в постанові про утворення Комісії зазначаються відомості на підставі копій паспортних документів.

У разі дострокового припинення повноважень голови, заступника голови, секретаря Комісії і невнесення суб'єктом подання, від якого було включено відповідну особу до складу такої Комісії, інших кандидатур на заміну не пізніше ніж на наступний день з дня отримання повідомлення про виникнення підстав для припинення їх повноважень, але не пізніше останнього дня перед днем голосування, на відповідну посаду голови, заступника голови, секретаря окружної виборчої комісії призначається інший член цієї комісії без дотримання права на пропорційну частку кожної категорії керівних посад відповідного суб'єкта подання (третій абзац ч. 6 ст. 84 ВКУ).

У ст. 34 ВКУ визначено єдині для всіх поданих кандидатами на пост Президента України кандидатур до складу Комісії вимоги, зокрема: – такі особи мають бути громадянами України, які мають право голосу відповідно до статті 70 Конституції України; – такі особи не можуть бути кандидатами на відповідних виборах (усіх виборах, виборчі процеси яких проводяться одночасно), довіреними особами, представниками у виборчих комісіях, уповноваженими особами (представниками) партій (організацій партій), офіційними спостерігачами, посадовими та службовими особами органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, суддями, працівниками судів та правоохоронних органів, а також громадянами, які утримуються в установах виконання покарань чи слідчих ізоляторах або мають судимість за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину чи кримінального правопорушення проти виборчих прав громадян чи корупційного кримінального правопорушення, чи кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України, передбаченого статтею 111¹ Кримінального кодексу України, якщо ця судимість не погашена або не знята у встановленому законом порядку.

Зазначене вище також є підтвердженням реалізації правового принципу рівності як засобу запобігання дискримінації кандидатів на пост Президента України в контексті неточностей у поданнях, персонального складу Комісій, розподілу керівних посад і заміни членів Комісій, які обіймають такі посади, та вимог до членів Комісій.

Вибори народних депутатів України.

Ч. 1 ст. 140 ВКУ встановлено, що Комісія утворюється ЦВК не пізніше як за двадцять вісім днів до дня голосування у складі голови, заступника голови, секретаря та інших членів комісії у кількості не менше дванадцяти і не більше вісімнадцяти осіб.

Відповідно до ч. 2 ст. 140 ВКУ суб'єктами подання кандидатур до складу окружних виборчих комісій (далі – суб'єкт подання) є: 1) політична партія, депутатська фракція якої зареєстрована в Апараті Верховної Ради України поточного скликання; 2) політичні партії – суб'єкти виборчого процесу, кандидати у депутати від яких зареєстровані у загальнодержавному окрузі.

До складу Комісії обов'язково включаються (за наявності відповідного подання) по два представники від суб'єкта подання, зазначеного у пункті 1 попереднього абзацу, а також не більше ніж по одному представнику від суб'єктів подання, зазначених у пункті 2 попереднього абзацу, включаються до складу окружної виборчої комісії за результатами жеребкування, що проводиться ЦВК у встановленому нею порядку (ч. 3 ст. 140 ВКУ).

Наведена норма передбачає переваги для політичних партій, які мають депутатську фракцію у парламенті поточного скликання, адже такі партії мають можливість гарантовано отримати по дві «квоти» у складі кожної із Комісій, тоді як всі інші політичні партії – суб'єкти виборчого процесу можуть отримати лише одну «квоту» у Комісії виключно у випадку «перемоги» у жеребкуванні щодо включення до складу такої Комісії.

Рівними для всіх суб'єктів подання кандидатур до складу Комісій є, зокрема, визначені ст. 140 ВКУ вимоги щодо: – форми і змісту відповідних подань і до-

датків до них (копії паспорта громадянина України (копії першої та другої сторінок паспорта громадянина України у вигляді паспортної книжечки або копії лицьового та зворотного боків паспорта громадянина України у вигляді картки), копії першої та другої сторінок тимчасового посвідчення громадянина України (для осіб, недавно прийнятих до громадянства України) кожної запропонованої особи); – щодо необхідності подання відповідним політичним партіям – суб'єктам подання заяв осіб, запропонованих до складу Комісії, про згоду на участь у її роботі від відповідного суб'єкта подання, згоду виконувати посадові обов'язки голови, заступника голови або секретаря виборчої комісії та про ненадання згоди на участь у роботі виборчої комісії іншим суб'єктам подання на відповідних виборах; – щодо вимог до членів Комісій, закріплених у ст. 43 ВКУ, яку були проаналізовані вище в цій статті; – щодо технічних описок і неточностей у поданнях кандидатур до складу Комісій, які не є підставою для відхилення таких кандидатур.

Висновки

Чинне виборче законодавство України щодо виборів Президента України передбачає рівні права всіх кандидатів на відповідний пост щодо висунення у рівній кількості кандидатур до складу Комісій та щодо включення таких кандидатур до складу таких Комісій у разі їх відповідності однаковим для всіх кандидатів вимогам.

Натомість, нормами виборчого законодавства щодо виборів народних депутатів України передбачено переваги у питаннях кількості кандидатур до складу Комісій та обов'язковості їх включення до такого складу (по дві особи до кожної Комісії) для політичних партій, депутатська фракція яких зареєстрована в Апараті Верховної Ради України поточного скликання, тоді як для інших політичних партій – суб'єктів відповідного виборчого процесу можуть розраховувати на включення до складу кожної Комісії лише по одній поданій ними кандидатурі та ще й за наслідками жеребкування.

Вважаємо, що висвітлена в цій статті законодавчо передбачена нерівність політичних партій у сфері формування Комісії на виборах народних депутатів України має стати предметом подальших дискусій і обговорення, метою яких має бути удосконалення відповідного законодавства з метою максимального забезпечення принципу рівності та запобігання дискримінації.

Література

1. *Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 року.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20>.

2. *Конституція України від 28 червня 1996 року.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

References

1. *Vyborchiy kodeks Ukrainy vid 19 grudnia 2019 roku.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20>.

2. *Konstitutsia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

Yevstihnieiev A.S.

LEGAL GROUNDS OF ADHERENCE OF THE PRINCIPLE OF EQUALITY IN THE FORMATION OF DISTRICT ELECTION COMMISSIONS AT NATIONAL ELECTIONS IN UKRAINE

The article is devoted to the analysis of the legal foundations of security of the principle of equality as a means of preventing discrimination in the formation of district election commissions in national elections.

The procedures of submitting applications for the composition of district election commissions squads in the elections of the President of Ukraine and the Parliamentary elections in Ukraine were studied, the procedure for division of quotas in such commissions and the list of subjects authorized to nominate for membership of such commissions in the aspect of securing/non-securing of the principle of equality of the relevant subjects and the presence/absence of signs of discrimination of them were analyzed. The author's conclusions are formulated based on the results of the conducted research.

Key words: the principle of equality, equality, national elections, district election commissions, the principle of equality in the formation of district election commissions, prevention of discrimination

ДО ПИТАННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ ПОЗИТИВНОГО ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

БОДНАР Сергій Вікторович - кандидат юридичних наук, доцент проректор з фінансово-господарської роботи ПВНЗ Вінницького фінансово-економічного університету

<https://orcid.org/0000-0003-3322-6279>

УДК 342.9

DOI 10.32782/EP.2023.4.35

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, узагальнено позитивний зарубіжний досвід державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти. Узагальнено, що на сьогоднішній день державно-приватне партнерство у сфері вищої освіти активно використовується у провідних державах Світу, що в свою чергу дало можливість підняти рівень освіти в цих країнах на досить високий рівень. Запропоновано авторське бачення щодо можливості використання відповідного досвіду в українських реаліях.

Ключові слова: зарубіжний досвід, законодавство, вища освіта, державно-приватне партнерство.

Постановка проблеми

В складних умовах, в яких знаходиться сьогодні Україна, важливим завданням вітчизняного законодавця є вдосконалення та розвиток сфери вищої освіти, задля чого надважливим питанням є вдосконалення державно-приватного партнерства у відповідній сфері. При цьому варто зауважити, що в даному контексті важливим є вивчення та запровадження в Україні позитивного зарубіжного досвіду у відповідній сфері, адже як показує практика, у великій кількості провідних країн світу даний інститут функціонує досить ефективно. А відтак, вивчення позитивного зарубіжного досвіду у сфері державно-приватного партнерства у галузі вищої освіти має важливе теоретичне та практичне значення.

Стан дослідження

Окремі проблемні аспекти, пов'язані із зарубіжним досвідом функціонування інституту державно-приватного партнерства, у своїх наукових працях розглядали: С.С. Вітвицька, С.Д. Данасарова, О.В. Джафарова, В.С. Іванов, М.В. Корнієнко, Л.В. Підвашецька, Р.В. Хусаїнов та багато інших. Втім, незважаючи на значні теоретичні здобутки, в науковій літературі відсутні комплексні теоретичні дослідження, присвячені опрацюванню зарубіжного досвіду державно-приватного партнерства саме у сфері вищої освіти.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб узагальнити позитивний зарубіжний досвід щодо державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти та опрацювати можливості його використання в Україні. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: здійснити аналіз чинного законодавства низки зарубіжних країн у досліджуваній сфері; розкрити наукові погляди вчених, які займалися вивченням зарубіжного досвіду у відповідній сфері; запропонувати авторське бачення щодо можливостей імплементації відповідного досвіду в українські реалії.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна роботи полягає у тому, що в статті вперше дістав комплексного опрацювання зарубіжний досвід державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти та

опрацьовано можливості його використання в Україні.

Виклад основного матеріалу

Почати наукове дослідження вбачається необхідним із вивчення досвіду Великобританії. Важливість вивчення останнього обумовлена тим, що система вищої освіти у Британії – одна з найстаріших у Європі. В Англії більшість студентів отримують від держави і місцевих органів допомогу. Англійські університети завдяки багатовіковій традиції зберегли (теоретично) незалежність від виконавчої влади і підпорядковані лише парламентові. Університет очолює канцлер, призначений для церемоній. Керує системою освіти, у тому числі й вищої, державний секретар з освіти та науки, якому підпорядковується державний міністр і два парламентських помічники державного секретаря. Центральний уряд не керує школами чи коледжами, не наймає вчителів, не рекомендує підручників чи програм. Проте у нього є дві важливі функції: встановлювати «мінімальні стандарти» діяльності навчальних закладів і контролювати фінансові справи [1; 2]. В англійських вищих навчальних закладах термін навчання з більшості спеціальностей коротший, аніж у вищих закладах освіти США, і має вузький профіль підготовки. Типовий строк навчання, за невеличким виключенням, складає три роки, – як в університетах, так і в спеціалізованих коледжах. Тривалість навчального року, завантаженість аудиторними заняттями (не більше 16 годин в тиждень) приблизно така ж, як у США; так само дозволене вільне відвідування лекцій. Якщо в США на загальнонаукову підготовку відводиться практично два роки, а загальний строк навчання – чотири роки, то трирічний строк навчання в Англії не може забезпечити підготовку повноцінного спеціаліста. Не проводиться виробнича практика; малою є частка дисциплін для вивчення за вибором [1; 2].

Велика Британія займає передові позиції серед європейських країн у сфері державно-приватного партнерства та найпершою сформуvala власну модель ДПП. У 1992 році була заснована «Приватна фінансова ініціатива» (PFI) – британська форма державно-приватного партнерства, суть якої полягала

в залученні приватних інвестицій для будівництва великих державних об'єктів, коли фактично приватний бізнес сам здійснював будівництво державного об'єкту за рахунок власних коштів. Компенсація витрат приватного інвестора здійснюється згодом або за рахунок доходів від експлуатації, або за рахунок платежів з бюджету. У багатьох випадках приватної фінансової ініціативи інвестор залучається до подальшої експлуатації об'єкта та організації його діяльності. Об'єктами приватної фінансової ініціативи можуть виступати об'єкти інфраструктури (включаючи автомобільні і залізні дороги), школи, лікарні, будинки престарілих і навіть в'язниці. Великобританія лідирує у Європі за кількістю та вартістю проектів ДПП. За даними британського уряду, такі проекти забезпечують 17% економії для бюджету країни [3].

Тож, у досліджуваній вище країні, традиційно, є дві основні цілі впровадження ДПП: а) для того, щоб збільшити обсяг інвестицій шляхом залучення приватного капіталу, при цьому не збільшуючи капітальні витрати уряду; б) забезпечити поліпшення методів (форм) державних закупівельних процедур, які за певних обставин можуть забезпечити суттєву економію за рахунок ефективності. ДПП став широко використовуваним механізмом у наданні державних послуг у Великобританії в цілому ряді різних секторів, таких як освіта, охорона здоров'я, охорона навколишнього середовища та утилізація відходів. За статистичними даними, станом на березень 2012 року, було укладено угоди на реалізацію 717 проектів ДПП оціночною вартістю 54,7 млрд. фунтів стерлінгів [4; 5].

Система державно-приватного-партнерства у Великобританії за своєю сутністю змістом та призначенням є дуже подібною до Сполучених Штатів Америки. У цій країні також використовується система P3 У Великій Британії близько 25 університетів наразі співпрацювали з приватними партнерами в рамках так званих угод «Проектування, будівництво, фінансування та експлуатація» (DBFO), а інші активно вивчають цей варіант, за словами Роберта Кінгема, директора відділу вищої освіти у Великобританії. За сценаріями DBFO університети погоджують умови зі спеціалізованими розробниками та мене-

джерерами, які беруть ділянку в довгострокову оренду на термін до 50 років, протягом якого вони управляють будівлями та орендою, а також беруть на себе ризик щодо витрат, проектування, будівництва, експлуатації і обслуговування [6].

Варто зауважити, що наразі у Великобританії відбувається значне реформування інституту ДПП, оскільки національний аудит визначив модель приватних фінансових інвестицій як таку, що не відображає паритету ціни та якості. Це надало активного розвитку іншим формам ДПП, таким як: 1) концесія – приватному суб'єктові надається виняткове право на створення, обслуговування й експлуатацію активів протягом тривалого часу, а робота підрядника оплачується за рахунок доходів від експлуатації об'єкта; 2) стратегічне партнерство у сфері інфраструктури, зміст якого зводиться до спільної діяльності чи створення спільного підприємства, що необхідно для поетапної реалізації проекту; 3) ліцензійний договір на комерційну діяльність, відповідно до якого ліцензіат повертатиме дохід від витрат на розробку та експлуатацію активів; 4) передача в управління приватному суб'єктові державного підприємства; 5) гібридні проекти – об'єднують вищезначені договори [7, с. 161; 8].

На нашу думку, особливостями державно-приватного партнерства (ДПП) у сфері вищої освіти у Великобританії є:

- фінансова незалежність та гнучкість закладів вищої освіти, що дозволяє їм залучати фінансування від приватних джерел та бути більш гнучкими у вирішенні фінансових питань, зокрема, при реалізації певних проектів та програм;

- університети можуть отримувати гранти, пожертвування та фінансування від приватних благодійників, випускників та бізнес-партнерів, що забезпечує більшу різноманітність ресурсів;

- як і у Сполучених Штатах Америки, університети Великобританії активно співпрацюють з приватним сектором у сфері досліджень, що сприяє ефективному розвитку нових технологій та інновацій.

- державно-приватне партнерство у сфері вищої освіти Великобританії орієнтоване, в тому числі, й на розвиток стартапів

через «інкубатори» та «акселератори» на базі університетів.

- активна міжнародна співпраця, що дозволяє університетам залучати студентів та викладачів з різних країн та розвивати міжнародне партнерство.

Наступна Європейська країна, досвіду якої ми приділимо увагу, - Німеччина. Основи системи вищої освіти цієї країни становлять університети і прирівняні до них ВУЗи, які є установами, що знаходяться у підпорядкуванні земель (за винятком декількох приватних, зокрема церковних і військових вузів Бундесверу). Федерація і землі співпрацюють у сфері планування будівництва, реконструкції та фінансування ВУЗів. Вища школа має право на самоврядування. У рамках законів вона приймає власну конституцію. На чолі вищого учбового закладу стоїть ректор або президент, якого обирають на декілька років. У самоврядуванні діє принцип етапної співучасті всіх груп з розподілом обов'язків. Викладачі, студенти, наукові та інші співробітники створюють групи відповідно до їх кваліфікації, службового становища, відповідальності та причетності. У більшості федеральних земель студентство само керує своїми справами. Навчання в університетах триває в середньому 7 років і закінчується захистом диплому, складанням іспитів на звання магістра або здачею державного екзамену. Після цього можливе продовження навчання, аж до захисту докторської дисертації (здобуття вищого ступеня) [9].

Яскравим прикладом ДПП вважається дуальне навчання Німеччини, що є зразковим на міжнародному рівні. Соціальні партнери беруть активну участь у формуванні політики як на регіональному (Länder – земель), так і на федеральному рівнях. Державна професійна освіта фінансується урядом, проте приватний сектор забезпечує практичне навчання на робочому місці під час стажування. Нормативно-правові акти та правові інструкції регулюють політику застосування ДПП у Німеччині, а також диктують вимоги до навчальних планів та організації перевірки знань. Професійні стандарти визначають набір компетентностей для певної кваліфікації та встановлюють мінімальні критерії, необхідні для складання іспиту. Для кожного здобувача освіти, який бере участь у дуальній

освіті, укладається договір про навчання. Це особливий вид трудового договору, що включає додаткові правила і реєструється палатою, відповідальною за моніторинг. У контракті містяться положення про [10, с.47]: мету, тип, зміст і тривалість навчання за певною професією; часові рамки щоденного навчання, тобто час початку та тривалість (регулюється Законом про захист зайнятості молоді); оплата праці, випробувальний термін та відпустка; права та обов'язки обох сторін. Власне такий досвід навчання включає в себе високий рівень працевлаштування випускників і гарантію кваліфікованої робочої сили для компаній [11].

Наступна Європейська країна, досвіду якої ми приділимо увагу в розрізі представленого наукового дослідження є Франція. Французькій системі вищої освіти притаманна велика різноманітність навчальних закладів із міцними традиціями, здатними, насамперед, чітко орієнтуватися при підготовці фахівців на вимоги сьогодення. Система вищої освіти цієї країни вирізняється великою кількістю навчальних закладів з різною кінцевою метою, різними структурами та умовами зарахування. У зв'язку з цим відзначимо, що якість, різноманітність, специфіка навчальних закладів ускладнює їх класифікацію [10, с.64; 13]. З одного боку, в країні існують так звані Вищі школи (*Grandes écoles*), спеціалізовані вищі навчальні заклади, які дають найкращу освіту, готують переважно державних службовців, кадри для різних галузей господарського, адміністративного та культурного життя й гарантують випускникам постійне місце роботи. Для вступу до *Grandes écoles* кращим випускникам ліцєїв необхідно пройти низку достатньо жорстких випробувань, а саме, успішно закінчити дворічні підготовчі курси (*classes préparatoires aux Grandes écoles*), зарахування на які проводиться на підставі конкурсу атестатів, після цього скласти на високому рівні вступні іспити. Таким чином, вступ до найпрестижніших вищих навчальних закладів Франції відбувається на підставі конкурсних іспитів (8–10 і більше кандидатів на кожне вакантне місце) [12, с.64; 13].

Сприяння державно-приватному партнерству у сфері вищої освіти, наукових досліджень та інновацій має велике значення в по-

літиці Міністерства вищої освіти Франції, наукових досліджень та підготовки керівників (MESRSFC). Ця політика спрямована на зміцнення зв'язків між науковим та діловим світом, а також на створення належних умов для тісних, плідних, тривалих і дружніх відносин між цими двома «світами». Зокрема, він спрямований на сприяння взаємовигідному партнерству, яке одночасно є інноваційним, створює синергію, багатство, робочі місця, сталий розвиток і прискорює зростання. Сприяння та консолідація співпраці з соціально-економічним середовищем є одним із головних стратегічних напрямків УМІ, адже співпраця з національними інституціями, як державними, так і приватними, дозволяє якісно та помітно змінити реакцію університету на потреби суспільства [14]. З огляду на це, 14 березня 2019 р. президенти чотирьох університетів регіону Фес-Мекнес підписали угоду про партнерство, спрямований на зміцнення співпраці чотирьох університетів у сферах навчання, наукових досліджень та інновацій за темами, що становлять спільний інтерес для регіону Фес-Мекнес. Народження цього першого університетського консорціуму створило новий простір для співпраці та інтеграції, дозволяючи консолідувати бачення проблем регіону, оптимізувати наявні матеріальні та людські ресурси та відкрити більш широкі горизонти для співпраці на національному та міжнародному рівнях. Приватний сектор є для УМІ головним партнером у рамках державно-приватного партнерства, зокрема з угодами про кваліфікаційні сертифікати та короткі навчальні курси, спрямовані на розвиток мобільності стажування в компаніях або навіть продовження навчання.

Висновок

У підсумку представленого наукового дослідження слід узагальнити, що на сьогоднішній день державно-приватне партнерство у сфері вищої освіти активно використовується у провідних державах Європи, що в свою чергу дало можливість підняти рівень освіти в цих країнах на досить високий рівень. Тож, до найбільш позитивного досвіду, який слід використати вітчизняному законодавцю в рамках вдосконалення державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти, слід віднести наступний:

- по-перше, вбачається доцільним надати закладам вищої освіти більше можливостей для того, щоб взаємодіяти з приватним сектором, що в свою чергу дасть їм більше фінансової волі та стабільності;

- по-друге, створення ефективних організаційно-правових механізмів забезпечення та реалізації механізмів державно-приватного партнерства;

- по-третє, слід розвивати механізми для активної участі підприємств у розробці та оновленні навчальних програм. Зазначене має передбачати формування та реалізацію спільних проєктів, стажування студентів;

- по-четверте, створення політичних, економічних та соціальних механізмів для стимулювання приватних інвестицій у сучасну освітню інфраструктуру, а також використання передових технологій у навчальному процесі;

- по-п'яте, створення програм обміну для студентів та викладачів з провідними університетами за кордоном. Окрім того, необхідним є встановлення міжнародних дослідницьких колаборацій та участь в спільних міждержавних проєктах.

Література

1. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: підручник за модульнорейтинговою системою навчання для студентів магістратури. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 384 с.

2. Ліневич А., Мирончук Н.М. Досвід підготовки магістрів за кордоном (США, Англія) // Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном : збірник наукових праць / за заг. ред. д.п.н., проф. С. С. Вітвицької, к.п.н., доц. Н. М. Мирончук. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 213-216.

3. Мигас, І. І. Державно-приватне партнерство Великої Британії та розвиток його нових форм : диплом. робота за освіт.-кваліф. рівнем «магістр» : спец. 8.03050301 – міжнародна економіка магістер. програма – європейська економіка / Ірина Іванівна Мигас ; наук. керівник к.е.н., доцент Н. В. Комар. Тернопіль, 2017. 112 с.

4. Suhaiza Ismail. (2014) «Driving forces for implementation of public private partnerships (PPP) in Malaysia and a comparison with the United Kingdom», Journal of Economic and

Administrative Sciences, Vol. 30 Iss: 2, pp. 82–95. doi: 10.1108/JEAS-06-2013-0019.

5. Хусаїнов Р. Моделі державно-приватного партнерства: закордонний досвід та перспективи для України. Науковий вісник ОНЕУ. URL: <http://n-visnik.oneu.edu.ua/collections/2015/224/pdf/177-192.pdf>

6. Why public-private partnerships are the future for higher education

7. Малишева Н.Р., Гурова А.М. Зарубіжний досвід державно-приватного партнерства та можливості його впровадження в космічній галузі України. Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. 2019. Вип. 1 (85). С. 155 – 164.

8. Стойка В.С. Державно-приватне партнерство в розвинених країнах світу. Sciences of Europe. 2021. № 84. Том 2. С. 9–14.

9. Козак Т. Б. Модель системи освіти Німеччини як вагомий чинник здійснення професійної підготовки / Т. Б. Козак // Збірник наукових праць Львівського національного університету ім. Івана Франка. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. С. 229–233

10. Avagyan A. Gesamtmetall in Germany: skills development for metal and electrical engineering industries. Public-private partnerships for skills development: a governance perspective. Volume II, Case studies. European Training Foundation. 2020. Vol. 2, pp. 46-51. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2816/371790>

11. Вороніна-Пригодій Д. Особливості розвитку державно-приватного партнерства з професійної освіти у Німеччині та Франції. Розвиток сучасної науки та освіти: реалії, проблеми якості, інновації: матеріали IV Міжнародної наук.-практ. інтернет-конф. (м. Запоріжжя, 29-31 травня 2023 р.) / [за наук. ред. С. В. Кюрчев, В. О. Радкевич, В. М. Кюрчев та інш.]. Запоріжжя : ТДАТУ, 2023. С.396-402

12. Albouy V. Accès à l'enseignement supérieur en France: une démocratisation réelle mais de faible ampleur / V. Albouy, C. Tavan // Économie et statistique. 2007. № 410. P. 61–66

13. Гуз О. П., Мандрик І. П. Система сучасної вищої освіти Франції. Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Актуальні проблеми країнознавчої науки». 2015. URL: <https://internationalconference2014.wordpress.com/2015/12/15/>

14. Partenariat Public Privé PPP/ URL: https://www.umi.ac.ma/?page_id=7708

АНОТАЦІЯ

Встановлено, що особливостями державно-приватного партнерства (ДПП) у сфері вищої освіти у Великобританії є: фінансова незалежність та гнучкість закладів вищої освіти, що дозволяє їм залучати фінансування від приватних джерел та бути більш гнучкими у вирішенні фінансових питань, зокрема, при реалізації певних проектів та програм; університети можуть отримувати гранти, пожертвування та фінансування від приватних благодійників, випускників та бізнес-партнерів, що забезпечує більшу різноманітність ресурсів; як і у Сполучених Штатах Америки, університети Великобританії активно співпрацюють з приватним сектором у сфері досліджень, що сприяє ефективному розвитку нових технологій та інновацій; державно-приватне партнерство у сфері вищої освіти Великобританії орієнтоване, в тому числі й на розвиток стартапів через «інкубатори» та «акселератори» на базі університетів; активна міжнародна співпраця, що дозволяє університетам залучати студентів та викладачів з різних країн та розвивати міжнародні партнерства.

Узагальнено, що на сьогоднішній день державно-приватне партнерство у сфері вищої освіти активно використовується у провідних державах Європи, що в свою чергу дало можливість підняти рівень освіти в цих країнах на досить високий рівень. Тож, до найбільш позитивного досвіду, який слід використати вітчизняному законодавцю з метою вдосконалення державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти, слід віднести наступний: по-перше, вбачається доцільним надати закладам вищої освіти більше можливостей для того, щоб взаємодіяти з приватним сектором, що в свою чергу дасть їм більше фінансової волі та стабільності; по-друге, створення ефективних організаційно-правових механізмів забезпечення та реалізації механізмів державно-приватного партнерства; по-третє, слід розвивати механізми для активної участі підприємств у розробці та оновленні навчальних програм. Зазначене має передбачати формування та реалізацію спільних проектів, стажування для студентів; по-четверте, створення політичних, економічних та соціальних механізмів для стимулювання приватних інвестицій у сучасну освітню інфраструктуру, а також використання передових технологій у навчальному процесі; по-п'яте, створення програм обміну для студентів та викладачів з провідними університетами за кордоном. Окрім того, необхідним є встановлення міжнародних дослідницьких колаборацій та участь в спільних міждержавних проектах.

Ключові слова: зарубіжний досвід, законодавство, вища освіта, державно-приватне партнерство.

SUMMARY

It has been established that the features of public-private partnership (PPP) in the field of higher education in Great Britain are: financial independence and flexibility of higher education institutions, which allows them to attract funding from private sources and be more flexible in solving financial issues, in particular, when implementing certain projects and programs; universities can receive grants, donations and funding from private benefactors, alumni and business partners, which provides a greater diversity of resources; as in the United States of America, British universities actively cooperate with the private sector in the field of research, which contributes to the effective development of new technologies and innovations; public-private partnership in the field of higher education in Great Britain is focused, including on the development of startups through "incubators" and "accelerators" on the basis of universities; active international cooperation, which allows universities to attract students and teachers from different countries and develop international partnerships.

It is summarized that today public-private partnership in the field of higher education is actively used in the leading countries of Europe, which in turn made it possible to raise the level of education in these countries to a fairly high level. Therefore, the most positive experience that should be used by the domestic legislator in order to improve public-private partnership in the field of higher education should include the following: firstly, it is considered appropriate to provide higher education institutions with more opportunities to interact with the private sector, which in turn, will give them more financial freedom and stability; secondly, the creation of effective organizational and legal mechanisms for ensuring and implementing public-private partnership mechanisms; thirdly, mechanisms for the active participation of enterprises in the development and updating of educational programs should be developed. This should provide for the formation and implementation of joint projects, internships for students; fourth, the creation of political, economic and social mechanisms to stimulate private investment in modern educational infrastructure, as well as the use of advanced technologies in the educational process; fifth, creating exchange programs for students and teachers with leading universities abroad. In addition, it is necessary to establish international research collaborations and participate in joint interstate projects.

Keywords: foreign experience, legislation, higher education, public-private partnership.

МІСЦЕ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ ПРАВОВИХ ЗАСАД КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

КОЛОБИЛІНА Олександра Олегівна - аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0009-0007-3589-6651>

УДК 342.9

DOI 10.32782/EP.2023.4.36

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення поняття адміністративно-правове регулювання. Охарактеризовано нормативно-правові акти різної юридичної сили, норми яких спрямовані на врегулювання кадрового забезпечення Державної митної служби України. Аргументовано, що в системі відповідних засад ключове місце відводиться нормам адміністративної галузі права.

Ключові слова: адміністративне право, правове регулювання, кадрове забезпечення, Державна митна служба України.

Постановка проблеми

За всіма об'єктивними ознаками, кадрове забезпечення, у своєму класичному вигляді, як правило вчені відносять до сфери регулювання трудовим законодавством, адже стосується трудової діяльності працівників, які працюють на підприємстві, в установі або організації. Однак, кадрове забезпечення Державної митної служби України, як вбачається, має публічно-управлінське забарвлення, що виражено в її особливостях, функціях, принципах та сфері здійснення. Зазначене вказує на те, що в система правових засада кадрового забезпечення Держмитслужби складається із великої кількості правових норм, які мають різну галузеву належність. І досить часто норми різних галузей права, які регулюють кадрове забезпечення Держмитслужби не узгоджені між собою і мають суперечності, тож ви-

никає питання, в яких випадках норми якої галузі права варто використовувати в царині кадрового забезпечення Держмитслужби.

Стан дослідження

Окремі проблемні аспекти, пов'язані із кадровим забезпеченням Державної митної служби України, у своїх наукових працях розглядали: О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, Н. А. Болотова, Н. Р. Нижник, Т.Є. Кагановська, А.М. Клочко, А.Т. Комзюк, Н.А. Матюхіна, В.М. Плішкін, В. М. Шмаров та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, у науковій літературі точиться жвава дискусія стосовно того, норми якої галузі права регулюють суспільні відносини у даній сфері.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб встановити місце норм адміністративного права в системі правових засад кадрового забезпечення Державної митної служби України. З огляду на визначену мету, ключовими завданнями дослідження є: розкрити загальнотеоретичні підходи щодо тлумачення понять «правове регулювання» та «адміністративно-правове регулювання»; встановити коло нормативно-правових актів, норми яких спрямовані на врегулювання кадрового забезпечення в Держмитслужбі.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістала подальшого розвитку характеристика система правових засад кадрового забезпечення Державної митної служби України та опрацьовано місце в ньому норм адміністративного права.

Виклад основного матеріалу

У загальноприйнятому, енциклопедичному розумінні, правове регулювання – це (від латинського «regulare» – спрямовувати, впорядковувати) – один з основних засобів державного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування в інтересах людини, суспільства і держави. Є різновидом соціального регулювання. Предмет правового регулювання складають правові, політичні, економічні та інші суспільні відносини, впорядкувавши яких неможливе без використання норм права. Забезпечується правове регулювання за допомогою спеціально створеного державою механізму, головними складовими якого є: а) норми права, зафіксовані в законах та інших правових актах, якими визначається модель можливої та необхідної поведінки суб'єктів суспільних відносин (норми права – основа механізму правового регулювання); б) юридичні факти, тобто конкретні життєві обставини, з якими пов'язані виникнення, зміна чи припинення правових відносин; в) власне правові відносини, тобто суспільні відносини, опосередковані нормами права; г) акти реалізації прав та обов'язків суб'єктів суспільних відносин, тобто дії цих суб'єктів у межах приписів відповідних правових норм; д) правові санкції щодо порушників норм права [1, с.40-41].

В свою чергу, адміністративно-правове регулювання – це кваліфікований, галузевий різновид правового регулювання, який відрізняється особливим механізмом. Вчені наголошують, що із даною категорією пов'язано з'ясування суті, змісту та форми держави (форми державного правління і форми державного устрою), розкриття функціональних, організаційно-структурних і політико-правових параметрів влади [2; 3, с.40-41]. О.І. Оста-

пенко, М.В. Ковалів, С.С. Єсімов пишуть: «Суспільні відносини, врегульовані адміністративним правом, пов'язані з виконавчою і розпорядчою діяльністю держави. Адміністративне право чинить регулюючий вплив на такі суспільні відносини, які виникають, змінюються або припиняються безпосередньо в зв'язку із здійсненням задач і функцій публічного управління, тобто з практичною діяльністю органів публічної влади держави по керівництву господарською, соціально-культурною і адміністративно-політичною сферами. Для визначення предмета адміністративного права необхідна ще одна умова, а саме: суспільні відносини, що підлягають його регулюючому впливові повинні виникати саме з приводу здійснення органами виконавчої влади виконавчих і розпорядчих функцій (управлінських), а також функцій щодо забезпечення максимально повної реалізації громадянами їх прав, свобод і законних інтересів у відповідній сфері чи галузі суспільного життя. В усіх цих відносинах однією із сторін завжди є орган публічної влади, або уповноважена ним посадова особа, який здійснює від імені держави покладені на нього відповідні функції і наділений з цією метою владними повноваженнями. Проте, здебільшого ці відносини виникають з приводу практичної реалізації функцій органами виконавчої влади» [4, с.37].

Виходячи з вищевикладеного, адміністративно-правове регулювання – це здійснюваний за допомогою норм адміністративної галузі права регулюючий та упорядковуючий вплив на суспільно-правові відносини в сфері публічного управління, а також забезпечення виконання функцій держави та діяльності її органів та їх посадових осіб. Ключове значення в механізмі адміністративно-правового регулювання відіграють саме нормативно-правові акти, за допомогою яких встановлюється порядок, межі, а також інші особливості впорядкування відповідної системи суспільних правовідносин.

Варто наголосити, що систему правових засад кадрового забезпечення Держмитслужби складає велика кількість нор-

мативно-правових актів різної юридичної сили. Так, центральне місце серед них займає Конституція України. Теоретики та філософи права наголошують на особливій важливості та статусі цього документу. Конституція – це основний встановлений людиною закон. За формою, Конституція є нормативно-правовим актом де знаходять своє відображення і закріплення: основні засади державного та суспільного ладу, державно-територіальний устрій та адміністративно-територіальний поділ, права і свободи людини і громадянина, форми здійснення народовладдя, поділ і організація державної влади та місцевого самоврядування, тощо. Окрім того, Конституція – це рамковий документ політичної системи, в якому визначаються основні засади політичної системи, оскільки певний конституційний лад є головним змістом політичної системи. Документ в загальних рисах регламентує діяльність конкретних суб'єктів та інститутів політичної системи [5; 6, с.68].

Отже, Конституція України – це Основний Закон, ключовий нормативний документ держави, відповідно до положень якого формується структура системи органів державної влади та правова система країни в цілому. Цей нормативно-правовий акт має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Основного Закону є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується, що пояснюється визнанням та дією принципу верховенства права. Безпосередньо, як засада кадрового забезпечення Державної митної служби України, Конституція закріплює норми щодо правового регулювання митної справи, організації роботи системи митних органів, основоположних принципів роботи із кадрами і таке інше [7].

На законодавчому рівні, до правових засад кадрового забезпечення Державної митної служби України також варто віднести два кодифіковані нормативно-правові

акти: Кодекс Законів про працю України від 10.11.1971 №322-VIII (далі – КЗпП) та Митний кодекс України від 13.03.2012 №4495-VI. Відповідно до статті 1 КЗпП, зазначений Закон регулює трудові відносини всіх працівників, сприяючи зростанню продуктивності праці, поліпшенню якості роботи, підвищенню ефективності суспільного виробництва і піднесенню на цій основі матеріального і культурного рівня життя працівників, зміцненню трудової дисципліни і поступовому перетворенню праці на благо суспільства в першу життєву потребу кожної працездатної людини. Кодексом визначено зміст права на працю та шляхи його реалізації. З цього приводу стаття 2 КЗпП закріплює, що право громадян України на працю, – тобто на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру, – включаючи право на вільний вибір професії, роду занять і роботи, забезпечується державою [8]. «Держава створює умови для ефективної зайнятості населення, сприяє працевлаштуванню, підготовці і підвищенню трудової кваліфікації, а при необхідності забезпечує перепідготовку осіб, вивільнюваних у результаті переходу на ринкову економіку. Працівники реалізують право на працю шляхом укладення трудового договору про роботу на підприємстві, в установі, організації або з фізичною особою. Працівники мають право на відпочинок відповідно до законів про обмеження робочого дня та робочого тижня і про щорічні оплачувані відпустки, право на здорові і безпечні умови праці, на гідне ставлення з боку роботодавця, інших працівників, на об'єднання в професійні спілки та на вирішення колективних трудових конфліктів (спорів) у встановленому законом порядку, на участь в управлінні підприємством, установою, організацією, на матеріальне забезпечення в порядку соціального страхування в старості, а також у разі хвороби або реабілітації, повної або часткової втрати працездатності, на матеріальну допомогу в разі безробіття, на право звернення до суду для вирішення трудових спорів незалежно від характеру виконуваної роботи або займаної посади,

крім випадків, передбачених законодавством, та інші права, встановлені законодавством» [8].

Окрім зазначеного, КЗпП містить норми, які чітко регламентують права та обов'язки працівника і роботодавця, а також гарантії прав та інтересів даних суб'єктів, основи трудової дисципліни та юридичної відповідальності в межах трудових правовідносин, пільги в сфері праці для окремої категорії осіб і таке інше. Тобто, Кодекс є головним та єдиним на сьогоднішній день юридичним джерелом, яке регулює всі відносини пов'язані із трудовою діяльністю, у тому числі в органах влади, таких як Державна митна служба [8].

Далі, в контексті досліджуваного питання, варто відзначити Митний кодекс України, який регулює питання здійснення митної справи, поряд із Конституцією України, іншими законами України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також з нормативно-правовими актами, виданими на основі та на виконання МК та інших законодавчих актів. Окремий розділ Митного кодексу присвячено закріпленню правовому статусу митних органів; спеціальному, відмінному правовому положенню його працівників; особливостям їх службово-трудова діяльності, зокрема, порядку добору на роботу, пенсійному і соціальному забезпеченню, професійному навчанню, регулюванню робочого часу, обмеженням, пов'язаних зі службою тощо [9]. Так, стаття 574 МК встановлює, що «тривалість та режим роботи, час відпочинку посадових осіб митних органів встановлюються відповідно до законодавства України про працю з урахуванням особливостей, передбачених Митним кодексом» [9]. «Для виконання митних формальностей поза робочим часом, установленим для митних органів, а також для виконання невідкладних або непередбачуваних заходів з митного контролю, митного оформлення, боротьби з контрабандою і порушеннями митних правил та інших службових завдань посадові особи митних органів на підставі наказу (розпорядження) керівника митного

органу або іншої уповноваженої ним особи зобов'язані з'явитися на службу і працювати понад установлену тривалість робочого дня, а також у вихідні, святкові та неробочі дні, у нічний час. Залучення до роботи понад установлену тривалість робочого дня, а також у вихідні, святкові та неробочі дні, у нічний час окремих категорій посадових осіб митних органів здійснюється з урахуванням обмежень, встановлених законодавством. За роботу в зазначені дні (час) посадовим особам митних органів надається грошова компенсація у розмірі та порядку, визначених законодавством, або протягом місяця надаються відповідні дні відпочинку» [9].

Той факт, що на окремих працівників Державної митної служби розповсюджується статус державних службовців, вимагає віднесення до правових засад кадрового забезпечення відомства Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 №889-VIII, який визначає принципи, правові та організаційні засади забезпечення публічної, професійної, політично неупередженої, ефективної, орієнтованої на громадян державної служби, яка функціонує в інтересах держави і суспільства, а також порядок реалізації громадянами України права рівного доступу до державної служби, що базується на їхніх особистих якостях та досягненнях. Досить детально в положеннях Закону прописано особливості правового статусу державного службовця. Відповідно до статті 7 Закону «Про державну службу», державний службовець має право на: «1) повагу до своєї особистості, честі та гідності, справедливе і шанобливе ставлення з боку керівників, колег та інших осіб; 2) чітке визначення посадових обов'язків; 3) належні для роботи умови служби та їх матеріально-технічне забезпечення; 4) оплату праці залежно від займаної посади, результатів службової діяльності, стажу державної служби, рангу та умов контракту про проходження державної служби (у разі укладення); 5) відпустки, соціальне та пенсійне забезпечення відповідно до закону; 6) професійне навчання, зокрема за державні кошти, відповідно до потреб державного органу;

7) просування по службі з урахуванням професійної компетентності та сумлінного виконання своїх посадових обов'язків; 8) участь у професійних спілках з метою захисту своїх прав та інтересів» [10]; тощо.

Багато питань функціонування Державної митної служби та її кадрового забезпечення регламентовано на рівні підзаконних нормативно-правових актів, а саме постановами Кабінету Міністрів України (далі – КМУ). Юридичні основи діяльності і правовий статус Держмитслужби закріплено Постановою КМУ «Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України» від 06.03.2019 №227. Зазначений нормативно-правовий акт, окрім іншого, визначає структурні особливості побудови органу, а також специфіку заходів із організації його функціонування [11].

Постановка КМУ від 20.04.2016 №306 затверджує «Порядок присвоєння рангів державних службовців», зокрема тих, що проходять службу на посадах в органах та підрозділах Державної митної служби України. Питання прийняття на службу до органу вичерпно врегульовано Постановою КМУ «Про затвердження Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби» від 25.03.2016 №246 [12;13].

Процедури контролю та забезпечення дисципліни в службовій діяльності митників Держмитслужби України ґрунтуються на таких нормативно-правових актах, як Постанова КМУ «Про затвердження Порядку проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців» від 23.08.2017 №640, та «Про затвердження Порядку здійснення дисциплінарного провадження» від 04.12.2019 №1039 тощо [14;15].

До правових засад кадрового забезпечення Держмитслужби можна віднести не тільки підзаконні нормативно-правові акти КМУ, але й нормативні акти інших державних органів та відомств. Наприклад, Наказ Міністерства фінансів України (далі – Мінфін) від 23.02.2022 №90, який визначив загальні положення щодо орга-

нізації та проходження стажування громадян з числа молоді, які не перебувають на посадах державної служби, в апараті Державної митної служби України та її територіальних органах [16]. Варто також звернути увагу на Наказ Національного агентства України з питань державної служби (далі – НАДС) «Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування» від 05.08.2016 №158. Правила є узагальненим зібранням професійно-етичних вимог щодо правил поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, діяльність яких спрямована на служіння народу України і територіальній громаді шляхом забезпечення охорони та сприяння у реалізації прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина. Метою цих Загальних правил є зміцнення авторитету державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, формування позитивної репутації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, а також забезпечення інформування громадян про норми етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування стосовно них [17].

Висновки

Тож, проведене наукове дослідження, дає змогу констатувати, що у системі нормативно-правового регулювання кадрового забезпечення Державної митної служби гармонічно поєднано норми різних галузей права, зокрема, трудового та адміністративного. Разом із тим, здійснений аналіз дає можливість говорити про те, що у системі правових засад кадрового забезпечення Державної митної служби України ключове місце належить саме нормам адміністративної галузі права, адже саме за допомогою останніх: 1) регламентується порядок діяльності суб'єктів кадрового забезпечення, їх адміністративно-правовий статус, завдання та функції; 2) регулюються організаційно-управлінські особливості внутрішньої діяльності Держмитслужби, її організаційно-штатна структура, яка прямо впливає на кадрову політику; 3) окрес-

люються адміністративно-правові форми та методи кадрового забезпечення даного відомства; 4) розкриваються адміністративні процедури кадрового забезпечення; тощо.

Література

1. Юридична енциклопедія: В 6 т. Редкол.: Ю70 Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998 Т. 5: П-С. 2003. 736 с.
2. Аверьянов В.Б. Аппарат государственного управления: интересы и деятельность. К., 1993. 216 с.
3. Федорова К.І. Адміністративно-правове регулювання приватної нотаріальної діяльності в Україні: дисертація. Запоріжжя: Запорізький національний університет. 2008. 209 с.
4. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін. ; Вид. 2-е, доп. Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с.
5. Кадафі М. Зелена книга. К. : Фенікс, 2003. 160 с.
6. Комзюк А.Т. Адміністративний примус в правоохоронній діяльності міліції в Україні: дисертація. Харків: Національний університет внутрішніх справ. 2002. 408 с.
7. Конституція України: закон від 28.06.1996 №254к/96-вр. Офіційний вісник України. 2010. №72/1. Ст.2598.
8. Кодекс законів про працю України: кодекс, закон від 10.12.1971 №322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. Додаток до №50.
9. Митний кодекс України. 13.03.2012 №4495-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. №44-45.
10. Про державну службу: закон від 10.12.2015 №889-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. №4. Ст.43.
11. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: постановва, положення від 06.03.2019 №227. Офіційний вісник України. 2019. №26. Ст.900.
12. Про затвердження Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби: постановва, порядок від 25.03.2016 №246. Офіційний вісник України. 2016. №28. Ст.1116.
13. Питання присвоєння рангів державних службовців та співвідношення між рангами державних службовців і рангами посадових осіб місцевого самоврядування, військовими званнями, дипломатичними рангами та іншими спеціальними званнями: постановва від 20.04.2016 №306. Офіційний вісник України. 2016. №34. Ст.1329.
14. Про затвердження Порядку здійснення дисциплінарного провадження: постановва від 04.12.2019 №1039. Офіційний вісник України. 2019. №100. Ст.3354.
15. Про затвердження Порядку проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців: постановва від 23.08.2017 №640. Офіційний вісник України. 2017. №70. С.2124.
16. Про затвердження Порядку проведення стажування громадян з числа молоді, які не перебувають на посадах державної служби, в апараті Державної митної служби України та її територіальних органах: наказ від 23.02.2022 №90. Офіційний вісник України. 2022. №22. Ст.1174.
17. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: наказ від 05.08.2016 №158. Офіційний вісник України. 2016. №74. Ст.2493.

АНОТАЦІЯ

З'ясовано, що адміністративно-правове регулювання – це здійснюваний за допомогою норм адміністративної галузі права регулюючий та упорядковувачий вплив на суспільно-правові відносини в сфері публічного управління, а також у напрямку забезпечення виконання функцій держави та діяльності її органів та їх посадових осіб. Відмічено, що ключове значення в механізмі адміністративно-правового регулювання відіграють саме нормативно-правові акти, за допомогою яких встановлюється порядок, межі, а також інші особливості впорядкування відповідної системи суспільних правовідносин. Наголошено, що систему правових засад кадрового забезпечення Держмитслужби складає велика кількість нормативно-правових актів різної юридичної сили.

Констатовано, що у системі нормативно-правового регулювання кадрового забезпечення Державної митної служби гармонічно поєднано норми різних галузей права, зокрема, трудового та адміністративного. Разом із тим, здійснений аналіз дав можливість обґрунтувати, що в системі правових засад кадрового забезпечення Державної митної служби України ключове місце належить саме нормам адміністративної галузі права, адже саме за допомогою останніх: 1) регламентується порядок діяльності суб'єктів кадрового забезпечення, їх адміністративно-правовий статус, завдання та функції; 2) регулюються організаційно-управлінські особливості внутрішньої діяльності Держмитслужби, її організаційно-штатна структура, яка прямо впливає на кадрову політику; 3) окреслюються адміністративно-правові форми та методи кадрового забезпечення даного відомства; 4) розкриваються адміністративні процедури кадрового забезпечення; тощо.

Ключові слова: адміністративне право, правове регулювання, кадрове забезпечення, Державна митна служба України.

SUMMARY

It was found that administrative-legal regulation is a regulatory and ordering influence on social-legal relations in the field of public administration, as well as in the direction of ensuring the performance of state functions and the activities of its bodies and their officials, carried out with the help of the norms of the administrative branch of law. It is noted that the key importance in the mechanism of administrative and legal regulation is played by regulatory and legal acts, with the help of which the order, boundaries, and other features of the regulation of the corresponding system of public legal relations are established. It is emphasized that the system of legal foundations of personnel support of the State Customs Service consists of a large number of normative legal acts of different legal force.

It has been established that in the system of regulatory and legal regulation of personnel support of the State Customs Service, the norms of various branches of law, in particular, labor and administrative, are harmoniously combined. At the same time, the analysis provided an opportunity to substantiate that in the system of legal foundations of personnel support of the State Customs Service of Ukraine, the key place belongs precisely to the norms of the administrative branch of law, because it is with the help of the latter: 1) the order of activity of personnel support subjects, their administrative legal status, tasks and functions; 2) the organizational and managerial peculiarities of the internal activity of the State Customs Service, its organizational and staffing structure, which directly affects personnel policy, are regulated; 3) the administrative and legal forms and methods of staffing of this department are outlined; 4) the administrative procedures of personnel support are disclosed; etc.

Keywords: administrative law, legal regulation, personnel support, State Customs Service of Ukraine.

INTERNATIONAL ECONOMIC AGREEMENTS AMONG DEVELOPING NATIONS IN ASIA: CASES OF VIETNAM AND MALAYSIA

YEDELIEV Roman - PhD (International Law), Associate Professor, Educational and Scientific Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID ID 0000-0002-6135-3518

УДК 341:33

DOI 10.32782/EP.2023.4.37

This comprehensive research explores the intricate dynamics of international economic agreements among Southeast Asian nations, with a primary focus on the economies of Vietnam and Malaysia. Through a meticulous examination of historical trajectories and contemporary trends, the study provides valuable insights into the evolution of economic cooperation within the ASEAN framework and its impact on regional development. By employing a comparative analysis, the research elucidates the distinct economic profiles of Vietnam and Malaysia, highlighting their roles as key drivers of economic growth and integration in Southeast Asia. The study further investigates the efficacy of major trade agreements such as the ASEAN Free Trade Area (AFTA) and the Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership (CPTPP) in promoting trade liberalization and enhancing market access. Moreover, the research endeavors to unravel the complex causal relationships between international economic agreements and the socioeconomic development of the ASEAN region, thereby contributing to a deeper understanding of regional dynamics and facilitating evidence-based policymaking. Through its comprehensive approach and rigorous analysis, this study aims to advance scholarly discourse on regional integration, economic cooperation, and sustainable development in Southeast Asia.

Keywords: international economic law, international organization, international economic agreement, treaty, free trade association, economic cooperation, ASEAN, Southeast Asia.

Introduction

International economic agreements among Southeast Asian nations are pivotal instruments fostering economic cooperation and development in the region. These agreements, exemplified by initiatives like the ASEAN Free Trade Area (AFTA) and the ASEAN Economic Community (AEC), aim to enhance trade relations, promote investment, and facilitate economic growth across member states. The economies of Southeast Asian nations are deeply interconnected through trade, investment, and regional integration initiatives such as the ASEAN Economic Community. Each country's economic performance significantly impacts the overall economic health of ASEAN due to the region's high level of intra-regional trade and investment. For example, Malaysia's role as a financial hub and trading center amplifies its influence on the ASEAN economy. Similarly, the manufacturing process of countries like Indonesia and Vietnam contributes to the region's supply chain resilience and competitiveness. Economic policies and developments in major economies like Indonesia and Malaysia have far-reaching implications for the stability and growth of the ASEAN region as a whole. Overall, the interconnectedness of Southeast Asian economies underscores the importance of regional cooperation and coordination to promote sustainable economic development and prosperity.

Issues and purpose of the research

This study endeavors to undertake a comprehensive retrospective analysis concerning

the developmental trajectories of distinct economies within the Southeast Asian region and their collective repercussions on the broader regional landscape. Additionally, it seeks to elucidate the causal nexus between ratified international accords and the efficacy of multilateral trade dynamics within the region. Finally, the research aspires to discern the correlation, if any, between the establishment of free trade zones and the pace of economic advancement within the region.

Analysis and results

Vietnam is a nation experiencing steady and fast economic growth. However, Vietnam's economy has slowed down recently as a result of the global economic recession and the effects of the public debt crisis in Europe, the US, and China, which are thought to be significant export markets for Vietnam.

To avoid hurting the nation's exports and economy, the Vietnamese government has managed the fluctuation of the dong's exchange rate against the US dollar to a level of 1 USD for every 20,800–21,000 dong, even with the implementation of stimulus measures. Periodically, the Vietnamese government implements measures to entice foreign investors to conduct business there, through enhancing and changing restrictions. To make it easier for foreigners to start a trading company by permitting able to register a trading corporation with 100% ownership [1].

With the sixth-largest economy in ASEAN right now, Vietnam plays a significant role in the Greater Mekong Subregional Economic Corridor, an alliance of six nations that also includes Thailand and Myanmar. China, Vietnam, Cambodia, Laos, and the southern region to encourage commercial expansion of investment and development in a range of sectors, including the environment, telecommunications, electrical systems, and transportation routes, among others.

Vietnam boasts a population of over 90 million, making it a good supply of labor as well as a market for goods and services. It also offers an abundance of natural resources for the manufacturing and tourism sectors. Vietnam is ideally situated geographically as well. Vietnam has great potential for economic growth as it

is well-connected by road, has connections to other ASEAN nations, and serves as Laos' and China's Yunnan Province's seaport. It also attracts foreign investors' attention. The following industries are of interest: processing of agricultural crops, and fisheries. The following industries are developing now: building of accommodation and producing supplies, fabrics and ready-made apparel, travel, etc. [2].

In comparison to other ASEAN members, Vietnam's business start-up index is at a satisfactory level as a consequence of ongoing improvements to investment-related regulations. Additionally, the country has started banking sector reforms that will make it easier for investors to obtain funding sources for business operations. Nonetheless, Vietnam's energy infrastructure continues to face issues, in the area of electrical energy specifically, and tax system issues that are still intricate and unique to each region. As a result, investors should research, prepare, and take appropriate action to avoid and resolve these issues.

As a member of the ASEAN Economic Community, Vietnam benefits from tax advantages in trade with other members of the AEC as well as the right to treat 89 nations (including 25 members of the European Union) as most-favored nations. In addition, Vietnam receives preferential tariffs from the US, the EU, Japan, and Australia when export goods are not eligible for tax breaks. Including the generalized system of preferential taxes (GSP) from those nations. Furthermore, Vietnam has established thirteen free trade agreements with fifty-three significant nations and territories, such as the Regional Economic Partnership Agreement and the Eurasian Economic Union (EAEU). EU-Vietnam FTA 40 and the Pacific (Comprehensive and Progressive Trans-Pacific Partnership, or CPTPP). Vietnam can compete in significant international marketplaces since it has a sizable international market and the lowest import taxes in the group [3]. Consequently, the worth of global trade has consistently grown, rising from US\$428,126 million in 2017 to US\$45,355 million in 2020. Over the course of that time, it grew by 11.8 percent year on average and experienced a trade surplus. At the end of 2020, there will be 94.8 billion US dollars in international reserves, which can

cover imports for 3.7 months. This represents an increase from 2,112 million US dollars in 2017 to 19,955 million US dollars in 2020, or an average annual growth of 96.1 percent. [4] This demonstrates Vietnam's economic situation, which is one of the things luring foreign investors seeking out production sources with solid economic foundations due to its steady and robust expansion. steady and offers investment opportunities.

Vietnam continues to place a high value on ASEAN integration for a number of reasons. First off, given Vietnam's comparatively low level of development, ASEAN was the first region to liberalize trade and investment through the ASEAN trade in goods agreement and the ASEAN investments protection agreements. The slow pace of ASEAN integration also makes it possible to make less expensive adjustments to the economic and regulatory facets. Second, the scope of ASEAN integration has expanded, encompassing not just trade and investment but also foreign policy, socioeconomic concerns, security cooperation, and even non-traditional security issues. Thirdly, the Member States of ASEAN have been collaborating to lessen the disparity in intra-regional development, specifically between Vietnam, Burma, Viet Nam, Lao PDR, and Cambodia. For instance, the ASEAN Declaration of Human Rights plays a crucial role in fostering economic development across the ASEAN region by promoting social stability and inclusivity, which are essential for attracting investments and fostering business confidence. By upholding human rights principles such as non-discrimination, fair labor practices, and access to education and healthcare [5].

Lastly, ASEAN as a whole has gained prominence in global and regional projects like the Asia-Europe Meeting and the East Asia Summit. As a result, Vietnam has been able to participate in a number of regional initiatives and discussions that support increased economic integration and sustainable development in Southeast Asia as a result of its membership in ASEAN.

There are other strategic advantages for Vietnam's growth in addition to the apparent ones of promoting trade with other nations and improving its appeal as an investment location for importers and exporters. With the support

of free trade agreements, Vietnam's economy will be able to export more sophisticated high-tech commodities including electronics, machinery, automobiles, and medical equipment rather than mostly low-tech manufacturing products and basic goods.

First, the nation can increase its export competitiveness by expanding its trade networks and importing cheaper intermediate goods from partner nations, thereby diversifying its sourcing partners.

By forming alliances with overseas companies that can provide the technology and know-how required to transition to higher value-added production. Although Vietnam is known for its low-cost manufacturing, the industry leader Vingroup has collaborated with multinational corporations (MNCs) to develop high technology products by using technology and know-how transfer may help Vietnam produce its own goods. The utilization of advanced business techniques and technology has the potential to enhance labor productivity in Vietnam and increase the nation's export potential.

Vietnam's participation in these trade agreements will also guarantee compliance with national laws protecting the environment and labor rights, among other things. Vietnam will be able to develop into a manufacturing hub and increase its export base thanks to the standards of product quality, manufacturing, and employee rights provided by these accords. Additionally, Vietnam is a party to the ASEAN Economic Community Blueprint, which outlines measures to create a single market and production base, further enhancing economic cooperation and growth within ASEAN.

On the other hand, Malaysia which is being studied in the context of this research has a more diversified economy than Vietnam, with a strong focus on manufacturing, services, and natural resources. The country is one of the world's largest producers of palm oil and rubber, and it also has a well-developed manufacturing sector, particularly in electronics, automotive, and petroleum products. Malaysia has also invested heavily in infrastructure and technology, contributing to its economic development. It is situated on a major maritime waterway that links the Pacific and Indian oceans to the east and west, giving it a strategic location

along the Straits of Malacca. Malaysia acknowledges the significance of global trade and relationships for the advancement and prosperity of the country. Its gross exports of products and services show this.

Due to its reliance on foreign trade, Malaysia has liberalized its trade laws and placed a strong priority on bilateral and regional trade agreements. Malaysia was a founder member of the World Trade Organization which superseded the General Agreement on Trade and Tariffs, having joined the GATT in 1957.

Malaysia participates in the ASEAN Trade-In Goods Agreement (ATIGA) and has regional free trade agreements (FTAs) with China, Japan, Korea, India, Australia, and New Zealand through ASEAN. The Developing Eight (D-8) Preferential Tariff accords (PTA) and the Trade Preferential System-Organization of Islamic Conference (TPS-OIC) are two more completed trade accords. In June 2019, the ASEAN-Hong Kong, China Free Trade Agreement (AHKFTA) came into effect. As per the terms of the agreement, 10% of tariff lines would be eliminated by Malaysia within 14 years, and customs charges on 85% of products traded with Hong Kong will be eliminated within 10 years [6].

On February 4, 2016, the Trans-Pacific Partnership Agreement (TPPA) was signed. The remaining TPP members developed the Comprehensive and Progressive Agreement for the Trans-Pacific Partnership (CPTPP) following the formal withdrawal of the United States from the TPP in 2017. All eleven of the participating nations—Australia, Brunei Darussalam, Canada, Chile, Japan, Malaysia, Mexico, New Zealand, Peru, Singapore, and Vietnam—signed the CPTPP on March 8, 2018. The CPTPP, which was accepted by the Malaysian government on October 5, 2022, is anticipated to give Malaysia greater access to markets that it has not previously had through other free trade agreements, including Canada, Mexico, and Peru [7].

On March 18, 2022, the Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP) became operative for Malaysia. With 29 percent of global commerce, the RCEP is the largest free trade agreement and is between China, South Korea, Australia, Japan, New Zealand, and the

ten ASEAN members. Creating a more thorough regional economic integration among its members is the aim of the RCEP. The member nations' individual bilateral free trade agreements are also to be streamlined and unified by the RCEP.

Malaysia got the main impact from the trade agreement with non-tariff measures become more crucial in a low-tariff environment. NTMs can be employed as a tool for protectionist trade regulations. Malaysian traders and manufacturers understand the significance of NTMs in this regard since they have an impact on the import of finished goods, intermediate inputs, and raw materials. If NTMs are utilized adversely, a variety of justifications, such as those related to health, safety, or sanitation, may be invoked to impede trade. This particularly applies to SMEs.

The ramifications of these problems for Malaysian SMEs are dire. Malaysia aspires to grow its total demand, mostly through domestic demand, hence the development of its SMEs is more important than ever. SMEs are crucial to this scheme's success. NTMs must be lowered in order to promote SMEs' expansion and enable them to focus more on exports. Thus, the AEC's objectives of lowering NTMs align with Malaysia's own objective of promoting the expansion of SMEs [8].

A list of NTMs can be found in the Royal Malaysian Customs (Prohibition of Import) Order. This list has four schedules that categorize imports according to the NTM's objective. The products for which imports are strictly forbidden are listed in the first schedule. The second schedule enumerates imports that are prohibited without import licenses for the protection of intellectual property, the environment, public health, and security. The third schedule lists imports that require licenses in order to safeguard regional industries, and the fourth schedule lists products for which imports are only permitted in accordance with the stated importation method.

Non-tariff protection for autos and parts has been preserved or even expanded throughout time. According to the World Trade Organization (2006), the import licensing system and substantial import taxes protect the automobile sector. One of the main obstacles to the import

of automobiles made in other countries is the high excise tax structure. This effectively operates as a barrier for foreign cars, especially when combined with the tax concessions granted to local autos based on local content [9].

While there are still problems with NTMs, there are also places where there has been substantial improvement. The creation of sound standards and testing procedures is one such example. Good facilities are available at the Standards and Industrial Research Institute of Malaysia to guarantee that standards are measured in accordance with global benchmarks. SME interviews indicate that more work has to be done to streamline processes and paperwork. Furthermore, delays in clearance are attributed to the Standards and Industrial Research Institute of Malaysia's shortage of skilled staff.

Another aspect of trade agreement with Malaysia is the policy towards liberalization. Although Malaysia's ASEAN Comprehensive Investment Agreement (ACIA) reservation list for products is somewhat lengthy, the country has been aggressively working to liberalize its services sector [10]. It has given local automakers preferential treatment, but it is selectively loosening regulations on energy-efficient cars. This shows how a national champion is prioritized while simultaneously trying to include strategic industrial aims.

The government has consistently maintained that it wants to liberalize investment. 2009 saw the announcement of several measures by Prime Minister Najib Razak in his 2009 Budget Speech, marking a significant step in this direction. One of the actions made was the rationalization of the Foreign Investment Committee's investment standards, which made it possible for foreign investment to be more liberally accepted. The announcement to liberalize 27 services-related subsectors was even more groundbreaking. The government said that certain sectors will not be subject to the 30% Bumiputera equity criteria, thereby relaxing the equity condition. The business, tourism, transportation, computer and associated goods, health and service, and sports and other recreational services sectors were among the exempted industries [11].

The government's seriousness about liberalizing investment is evident from the available data. It has made significant progress toward investment liberalization, especially in the services industry. In light of Malaysia's expansion and the numerous economic corridors that have been established, this is essential. Second, Malaysia seeks to promote the expansion of the services sector as a means of promoting national economic growth. Lastly, the nation is pursuing a number of free trade agreements that won't be possible without investment liberalization. Without a question, the government is committed to achieving its goal of liberalizing investment, but more needs to be done. This comprises benchmarking practices, international standard-compliant policies, and uniform rules and regulations.

Conclusion

In conclusion, this study has shed light on the intricate interplay between international economic agreements and the economic development of Southeast Asian nations. Through a retrospective analysis, it has been elucidated that these agreements have played a significant role in shaping the economic landscape of the region, facilitating trade, investment, and growth. Additionally, trade agreements have fulfilled a number of its promises on regional integration. But the liberalization of the merchandise trade has seen the greatest advancements. There is still plenty of space to support additional liberalization in other sectors, like trade in services and investments. Experiences from the past in ASEAN have demonstrated that more liberalized business environments do not always translate into stronger economic growth and more sophisticated economy. Therefore, institutional shortcomings, the wide disparities across ASEAN Member States, or the introduction of new concerns, such as non-traditional security issues, may provide a hurdle to future attempts at ASEAN integration and common international undertakings in a form of multilateral agreements.

Sources

1. Vietnam Tax & Legal Handbook. 2020 and beyond. *KPMG*. URL: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/vn/pdf/publica->

tion/2020/Vietnam_Tax_Legal_Handbook.pdf (date of access: 27.12.2023).

2. Vietnam Economic Update – H1 2023. PwC Market Research & Economic Study. *PwC*. URL: <https://pwc.com/vn/en/publications/2023/230811-pwc-vietnam-quarterly-economic-h12023.pdf> (date of access: 27.12.2023).

3. EU-Vietnam free trade agreement in process. 2018. *European Parliament*. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628248/EPRS_BRI\(2018\)628248_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628248/EPRS_BRI(2018)628248_EN.pdf) (date of access: 27.12.2023).

4. World Trade Statistical Review 2022. *World Trade Organization*. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/wtsr_2022_e.pdf (date of access: 27.12.2023).

5. ASEAN Declaration of Human Rights. November 19, 2012. *ASEAN*. URL: <https://asean.org/asean-human-rights-declaration/> (date of access: 27.12.2023).

6. Dardak R., Masdek N. Trade Liberalization ASEAN and its Impact on Malaysia's Food Security. *Food and Fertilizer Technology Center for the Asian and Pacific Region*. URL: <https://ap.ffc.org.tw/article/3397> (date of access: 27.12.2023).

7. Malaysia Country Commercial Guide. *Official Website of the International Trade Administration*. URL: <https://www.trade.gov/malaysia-country-commercial-guide> (date of access: 27.12.2023).

8. Non-Tariff Barriers (NTBs) in ASEAN and their elimination from a business perspective. *Enhanced Regional EU-ASEAN Dialogue Instrument (E-READI)*. URL: <https://static1.squarespace.com/static/5393d501e4b0643446abd228/t/5d0f2c0e17e3300001e2e857/1561275474331/NTBs+in+ASEAN.pdf> (date of access: 27.12.2023).

9. Malaysian Customs Order. *Official Portal of Royal Malaysian Customs Department*. URL: https://www.customs.gov.my/en/pg/Pages/pg_prthkastam.aspx (date of access: 27.12.2023).

10. ASEAN Comprehensive Investment Agreement. *ASEAN*. URL: <https://agreement.asean.org/media/download/20140119035519.pdf> (date of access: 27.12.2023).

11. Doing Business in Malaysia. 2016. *Baker McKenzie*. URL: https://www.bakermckenzie.com/-/media/files/insight/publications/2017/10/belt-road/doing_business_in_malaysia_2016.pdf?la=en (date of access: 27.12.2023).

Єделєв Роман Сергійович, кандидат юридичних наук, доцент НН Інститут міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ДОГОВОРИ ДЕРЖАВ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ, У АЗІЇ: ДОСВІД В'ЄТНАМУ ТА МАЛАЙЗІЇ

У дослідженні вивчається взаємозв'язок міжнародних економічних договорів між державами країнами Південно-Східної Азії з головною увагою на досвід В'єтнаму та Малайзії. Дослідження визначає еволюцію економічної співпраці в рамках АСЕАН і її вплив на регіональний розвиток. За допомогою порівняльного аналізу з'ясовано відмінні економічні профілі В'єтнаму та Малайзії, підкреслена їхня роль як ключових рушійних сил економічного зростання та інтеграції в Південно-Східній Азії. Порівняна ефективність основних торговельних угод, таких як Зона вільної торгівлі АСЕАН і Всеохоплююча та прогресивна угода про транстихоокеанське партнерство, у сприянні лібералізації торгівлі та розширенні доступу до ринку. Крім того, з'ясовані причинно-наслідкові зв'язки між міжнародними економічними договорами та соціально-економічним розвитком регіону АСЕАН, що сприяє глибшому розумінню регіональної динаміки та виробленню політики на основі фактичних даних. Дослідження спрямоване на розвиток наукового дискурсу щодо регіональної інтеграції, економічного співробітництва та сталого розвитку в Південно-Східній Азії.

Ключові слова: міжнародне економічне право, міжнародна організація, міжнародна економічна угода, міжнародний договір, зона вільної торгівлі, економічне співробітництво, АСЕАН, Південно-Східна Азія.

ЦИФРОВІ АКТИВИ, ЯК ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН

АНИКІНА Галина Володимирівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління а права імені Леоніда Юзькова

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7482-019X>

ГРИЦИШИНА Лариса Валеріївна - доктор філософії з права, доцент кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління а права імені Леоніда Юзькова

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8590-728X>

DOI [10.32782/EP.2023.4.38](https://doi.org/10.32782/EP.2023.4.38)

Статтю присвячено теоретичному осмисленню та встановленню поняття цифрових речей як нових об'єктів цивільних правовідносин. Акцентовано увагу, що останнім часом з'явилися і продовжують з'являтися об'єкти, які потребують окремого осмислення задля прийняття важливих рішень щодо їх належного регулювання. В нормативних актах поняття «цифрових активів» ототожнюється з поняттям «віртуальних активів», «цифрового контенту», «криптоактивів», «криптовалюти». Така термінологічна плутанина створює умови для виникнення суперечливості та неоднозначності щодо цих термінів. У дослідженні проаналізовано ознаки кожного з цих понять. Висловлюється думка, що поняття «цифрових активів» і «віртуальних активів» є тотожними. Віртуальні активи можуть існувати лише за допомогою використанням електронних систем інформацію у двійковий код. Всі інші поняття такі як «цифровий контент», «криптоактиви» є вужчими поняттями.

Акцентується увага, що у наш час постала особлива необхідність легітимації операцій із віртуальними активами, доцільно прискорити розробку та вдосконалення правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу. При укладенні договорів, об'єктом яких виступають цифрові речі варто враховувати їх особливості.

Ключові слова: цифрова річ, цифровий актив, віртуальний актив, криптовалюта, об'єкт цивільних прав, правовий режим, оборотоздатність, цивільні договірні відносини.

Постановка проблеми

Сучасність безперервно трансформує звичний стан речей у суспільстві, модернізуючи його в усіх можливих проявах. Активне впровадження в наше життя технологій впливає на всі сфери життя практично кожної людини.

Розвиток здобутків технічного прогресу та цифрових інновацій постійно супроводжуються дискусіями юридичного характеру. Зокрема, такий розвиток зумовив появу нових понять: «цифрові речі», «цифрові активи», «віртуальні активи», «цифровий контент», «криптовалюта» та пов'язаних із ними процесів. В наш час особливо актуальним є питання щодо визначення правового режиму вищезгаданих об'єктів, їх можливості бути об'єктом цивільних договірних відносин. З цього приводу слушно зазначає І. В. Спасибо-Фатєєва: «останнім часом з'явилися і продовжують з'являтися об'єкти, які потребують окремого осмислення задля прийняття важливих рішень щодо їх належного регулювання. Вимагають уваги такі новітні об'єкти, як активи, в тому числі віртуальні, цифровий контент. Вони вже «освоїлись» у нашому бутті, але не в правовій площині, тим більш науковій, де про них інформації обмаль» [1, с. 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремими питаннями щодо дослідження правових питань пов'язаних з використанням об'єктів цифрового середовища займалися такі вітчизняні й зарубіжні вчені:

С. В. Волосович, І. І. Дороніна, С. О. Грицай, Н. О. Горобець, І. В. Майсун, А. М. Ісаєв, А. Т. Ковальчук, А. А. Кудь К. Г. Некіт Р. А. Майданик, Л. М. Максимів, А. С. Овчаренко, І. В. Спасибо-Фатєєва, Ю. Є. Ходико, С. В. Цукан, В. О. Яроцький та інші.

Метою статті є дослідження понять «цифрові речі», «цифрові активи», «віртуальні активи», «цифровий контент», «криптовалюта», осмислення правового режиму зазначених об'єктів, їх особливостей як об'єкта цивільних договірних відносин.

Викладення основного матеріалу

На сьогодні поняття «цифровий актив» не має єдиного однозначного комплексного визначення, яке б повністю розкривало суть цього терміна. Це що значно ускладнює розуміння багатьох процесів, пов'язаних із його використанням. Насамперед слід з'ясувати поняття «цифрового активу». Визначення поняття «цифровий актив» складається з двох самостійних понять — «цифровий» та «актив». Слово «цифровий» описує інформацію, виражену за допомогою чисел і означає електронну форму існування певного об'єкту. Зазначений термін походить від англійського «digital», що означає «цифровий». У Тлумачному словнику поняття «цифровий» розглядається як такий, що переводить інформацію з використанням електронних систем у двійковий код, призначений для послідовного оброблення, збереження та передавання відповідної інформації [2]. Це поняття тісно пов'язане із процесами розповсюдження, інтеграції інформації та інформаційних технологій у різноманітні сфери діяльності та є невід'ємною частиною багатьох понять і процесів, які характеризують зміни, які відбуваються не лише в фінансово-економічному секторі, але й в суспільстві в цілому. Слово «актив» означає майнову цінність цифрового об'єкта і розкривається як сукупність грошей, майна, що належить суб'єкту господарювання, в які попередньо були вкладені кошти власників. Використання активів, повинно призвести до отримання економічних вигод у майбутньому [3, с. 27].

На думку Л. М. Максимова, цифрові активи є об'єктом цивільних прав, який не має

матеріальної форми, однак, на думку автора щодо них можуть виникати цивільні права та обов'язки [4, с. 288].

В нормативних актах поняття цифрових активів ототожнюється з поняттям «віртуальних активів», «цифрового контенту» «криптоактивів», «криптовалюти» Така термінологічна плутанина створює умови для виникнення суперечливості та неоднозначності поняття «цифровий актив» та перспектив його використання.

Слово «віртуальний» набуло надзвичайного поширення, воно стало своєрідним символом нової комп'ютерної епохи. Великий тлумачний словник сучасної мови трактує термін «віртуальний» як можливий, уявний, здатний заступати собою що-небудь [5]. Його використовують для уявного позначення найрізноманітніших явищ буденного життя, в значенні «нереальний», матеріально не втілений, уявний, химерний, той, що існує в іншому вимірі.

Визначення «віртуальних активів» закріплено в З У «Про віртуальні активи» від 17 лютого 2022, який поки не набрав чинності [6]. Відповідно до зазначеного нормативного акту, віртуальним активом є нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене за допомогою сукупності даних в електронній формі.

Відповідно до З У «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового ураження» від 6 грудня 2019 [7], віртуальним активом є цифрове вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати, та яке може використовуватися для платіжних, або інвестиційних цілей.

З вищезазначеного можна визначити такі ознаки віртуальних активів: а) являють собою нематеріальне благо; б) виражені в електронній формі; в) мають вартість, тобто – грошово-вартісний зміст; г) можуть бути об'єктом правовідносин.

Відповідно до ст. 4 З У «Про віртуальні активи», віртуальні активи поділяються на забезпечені та незабезпечені. Незабезпечені віртуальні активи не посвідчують майнових прав, забезпечені – посвідчують майнові

права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав. Під забезпеченням віртуального активу розуміється посвідчення ним майнових прав, зокрема прав вимоги на інші об'єкти цивільних прав [6].

Одним з різновидів «віртуальних активів» є криптовалюта. За своєю природою криптовалюта має автономний, децентралізований, транскордонний характер, не має юрисдикційної прив'язки й визначеного емітента. На сьогодні немає єдиного підходу до визначення криптовалют та інших віртуальних активів. Це пояснюється тим, що наразі світовими фінансовими установами та центральними банками не розроблено системних підходів до використання віртуальних валют.

Відповідно до Директиви ЄС 2018/843 «віртуальні валюти», визначаються як цифрове вираження вартості, яке не випускається чи не гарантується центральним банком, або державним органом, яке не обов'язково пов'язане із законодавчо встановленою валютою та не має правового режиму валюти чи грошей, але приймається фізичними або юридичними особами в якості засобу обміну, який можна передавати, зберігати та торгувати в електронному вигляді. Слід зауважити, що дане визначення має нейтральний характер, оскільки не містить жодних зв'язків, що стосуються технологій розподіленого реєстру [8].

Таким чином, правильним є висновок А. С. Овчаренко, що криптовалютам не властиві всі функції грошей повною мірою (як одиниця розрахунку, засіб збереження вартості), вони не забезпечуються державою, тому можна лише вести мову про використання криптовалют, як засобу обігу [9, с. 200].

Різні думки щодо співвідношення понять «цифрові активи», «віртуальні активи», зустрічається в юридичній літературі.

С. В. Цукан вважає, що поняття «віртуальні активи» та «цифрові активи» є синонімами [10, с. 613]. Л. М. Максимів не ототожнює цифрові активи і активи віртуальні. На думку науковця, віртуальний актив є різновидом цифрових речей. До категорії цифрових речей окрім віртуальних активів, входять цифровий контент, онлайнний обліковий запис, гроші та цінні папери, що існують виключно у цифровій формі [4, с. 289]. В той же час,

поняття «віртуальні активи» ширше ніж поняття «криптоактиви», оскільки віртуальний актив може використовувати не лише технологію блокчейн щоб мати електронну форму. Тобто термін «криптоактиви» ширший, ніж поняття «криптовалюти» та включає в себе останні.

В актах національного законодавства зустрічається поняття «цифровий контент». В З У «Про цифровий контент та цифрові послуги» термін «цифровий контент» трактується як дані, які створюються і надаються в цифровій формі [11]. Відповідно до ст. 1 З У «Про платіжні послуги» «цифровим контентом» є товари чи послуги, що створюються і постачаються (надаються) виключно в електронному вигляді, споживаються з використанням технічних (цифрових, електронних) пристроїв та не передбачають використання, або споживання фізичних товарів чи послуг [12].

В юридичній літературі поняття «цифровий контент» розуміють як один з різновидів цифрової речі. Так на думку Р. А. Майданика, цифровою річчю визнається: цифровий контент, на який вона має право, обліковий запис електронної пошти, в мережі, або інший онлайнний обліковий запис, на який вона має право. Якщо цифровий контент надається на матеріальному носії, такому як компакт-диски або цифрові універсальні диски, до нього застосовуються положення про речі (майно) [13, с. 9]. Науковець акцентує увагу, на суб'єкті, який є зберігачем цифрової речі. Ним, вважає науковець є особа – суб'єкт господарсько діяльності, яка на професійних засадах надає доступ, підтримку, обробляє, отримує або зберігає цифрову річ іншої особи (користувача) на основі договору між зберігачем і користувачем [13, с. 10]. Право на об'єкт цифрових технологій має особа, в якій є права доступу до нього. Цей доступ відбувається через автентифікацію та верифікацію (авторизацію). Автентифікація є підтвердженням того, що вхід у систему здійснює належний користувач електронного ресурсу. Таким чином, відбувається проходження перевірки автентичності під час входу в електронний (цифровий) ресурс. Саме авторизація є процедурою, що дає особі можливість робити певні дії в електронній системі після входу

(перевірка, підтвердження прав на вчинення тих чи тих дій в системі). Автентифікація та авторизація може відбуватися, наприклад, через введення логіна, пароля, внаслідок чого надається доступ до віртуального блага, що міститься в електронній системі.

До специфічних ознак цифрових речей К. Г. Некіт відносить такі: 1) нематеріальність – цифрові речі не мають тілесної субстанції, відповідно, на відміну від матеріальних речей не піддаються амортизації; 2) стійкість і визначеність – цифрові речі як сукупність даних мають стійкий незмінований характер; 3) економічна цінність – вони мають комерційну цінність; 4) відчужуваність – цифрові речі можуть бути відділені від особи, яка їх передає, без можливості її тиражування, що визначає можливість розпорядження; 5) виключність – можливість контролю в певний момент часу лише однією особою [14, с. 39].

Цифровий контент, який є різновидом цифрової речі характеризується такими ознаками: *а) являє собою дані; б) є товарами чи послугами; в) виражений в електронній формі; г) споживається в електронній формі.* Згідно з зазначеним пунктом до цифрового контенту належать комп'ютерні програми, застосунки, ігри, музика, відеозаписи, або тексти, незалежно від того, яким чином вони надаються споживачу: шляхом завантаження, чи через надання віддаленого доступу до них, чи шляхом передання споживачеві матеріального носія, на якому вони записані (CD, DVD, флеш-диск тощо).

З усього вищезазначеного можна зробити висновок, що цифрові активи, віртуальні активи, цифровий контент, криптовалюта є різновидами цифрових речей. Зазначені об'єкти: *а) не мають об'єктивного вираження; б) існують в електронній формі; в) можуть бути вираженими в грошовому еквіваленті є об'єктами цивільний правовідносин.*

На нашу думку, поняття «цифрових активів» і «віртуальних активів» є тотожними. Віртуальні активи можуть бути лише за допомогою використання електронних систем інформацію у двійковий код.

Всі інші поняття такі як «цифровий контент», «криптоактиви» є вужчими поняттями і включаються в поняття «цифрових» і «віртуальних» активів.

У зв'язку з цим, на нашу думку, надзвичайно важливим є те що сьогодні статті 177. Цивільного Кодексу України доповнено такими об'єктами цивільних прав як цифрові речі [15].

Ряд вітчизняних науковців Т. Гудіма, В. Устименко, Р. Джабраїлов, О. Черних цілком слушно стверджують, що за умов не сформованості системи правового регулювання відносин щодо цифрових речей та наявності суперечностей у підходах до визначення функцій віртуальних активів виникає ситуація, коли порушуються фундаментальні засади правової держави зокрема і принцип верховенства права [16, с. 138]. А. С. Овчаренко також акцентує увагу на проблемі невизначеності правового режиму віртуальних активів. На думку автора, така невизначеність призводить до того, що особи, які мають у своїй власності віртуальні активи, фактично позбавлені ефективного способу захисту свого права власності на такі активи [9, с. 200].

Б. В. Деревянко звертає увагу на особливу необхідність легітимації операцій із віртуальними активами під час воєнного стану», наголошує на доцільності прискорення розробки та вдосконалення правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу [17, с. 33]. Цілком підтримуємо думку автора, адже після повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України благодійна допомога нашої державі та її громадянам надається у тому числі і у вигляді віртуальних активів. Отримуючи таку допомогу, благодійні організації ставлять під сумнів прозорість своєї діяльності. У разі пожертви криптовалюти неможливо перевірити, чи є благодійник законним власником валюти. На відміну від інших активів, інформація, яка супроводжує операції з криптовалютами не є законним підтвердженням права власності на віртуальні активи.

Речове право забезпечує стан належності певних благ особі, панування над благом. Правочини (зокрема, договори) забезпечують цивільний обіг благ. Важливо з'ясувати чи можуть цифрові технології бути об'єктом класичних цивільних договорів?

На думку Є. О. Мічуріна, те що цифрові об'єкти виступають товаром у цивільно-

му обороті, не викликає сумніву. На думку науковця, в договорних правовідносинах, об'єктом яких є цифрові об'єкти, мова повинна йти про забезпечення можливості доступу до такого об'єкта. Якщо набувач через доступ чи через обумовлений відповідний електронний ресурс отримує можливість доступу до такого об'єкта у сенсі юридичного володіння віртуальним активом згідно із договором, цей договір можна вважати належно виконаним [18, с. 26].

Цілоком погоджуємось з думкою Є. О. Мічуріна, яка полягає у тому, що при укладенні договорів, об'єктом яких виступають цифрові речі варто враховувати їх особливості. У майбутньому щодо об'єктів цифрових технологій має з'явитися спеціальна концепція абсолютних прав, яка буде враховувати їхню специфіку, як нематеріальних об'єктів. Сьогодні такої спеціальної концепції щодо об'єктів цифрових технологій не існує [18, с. 27].

Висновки із цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

На сьогодні поняття «цифровий актив» не має єдиного однозначного комплексного визначення, яке б повністю розкривало суть цього терміна, що значно ускладнює розуміння багатьох процесів, пов'язаних із його використанням.

В нормативних актах поняття «цифрових активів» ототожнюється з поняттям «віртуальних активів», «цифрового контенту» «криптоактивів», «криптовалюти». Така термінологічна плутанина створює умови для виникнення суперечливості та неоднозначності поняття «цифровий актив», та перспектив його використання. В результаті проведеного дослідження зроблено висновок, що поняття «цифрових активів» і «віртуальних активів» є тотожними. Віртуальні активи можуть бути лише за допомогою використання електронних систем інформацію у двійковий код.

Всі інші поняття такі як «цифровий контент», «криптоактиви» є вужчими і включаються в поняття «цифрових» і «віртуальних активів».

У зв'язку з цим, на нашу думку, надзвичайно важливим є те що сьогодні ст. 177. ЦК України доповнено такими об'єктами цивіль-

них прав як цифрові речі. В наш час постала особлива необхідність легітимації операцій із віртуальними активами, доцільно прискорення розробку та вдосконалення правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу. При укладенні договорів, об'єктом яких виступають цифрові речі варто враховувати їх особливості. В договорних правовідносинах, об'єктом яких є цифрові об'єкти, мова повинна йти про забезпечення можливості доступу до такого об'єкта.

Література

1. Нетипові об'єкти : зб. ст. / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2022. 266 с.
2. Комплекс базових понять феномену «цифровий актив». URL: <https://www.bitbon.space/ua/knowledge-base/use-of-digital-assets/predicting-the-impact-of-digital-assets-on-socioeconomic-development-of-an-enterprise/a-complex-of-basic-concepts-of-the-digital-asset-phenomenon>
3. Прогнозування впливу цифрових активів на соціально-економічний розвиток підприємства: метод. посіб. / Кудь А. А. та ін. Харків: ХОГОКЗ, 2020. 76 с.
4. Максимів Л. М. Теоретико-правова характеристика поняття та особливостей віртуальних активів за законодавством України. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства*. 2023. № 61. С. 286-295.
5. Великий тлумачний словник сучасної мови. URL: <https://slovnnyk.me/dict/vts/%D0%B2%D1%96%D1%80%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9>
6. Про віртуальні активи. Закон України від 17 лютого 2022 р. № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/b1>
7. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Закон України від 06 грудня 2019 р. № 361-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020 р., № 25. Ст.171.
8. Directive (EU) 2018/843 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive (EU) 2015/849 on the prevention of the use of the financial system for

the purposes of money laundering or terrorist financing, and amending Directives 2009/138/EC and 2013/36/EU. Official Journal of the European. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3A0J.L_2018.L_156.01.0043.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2018%3A156%3ATOC

9. Овчаренко А. С. Правове регулювання віртуальних активів та криптовалют в Україні: сучасний стан і перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4. 2020. С. 201-202.

10. Цукан С. В. Поняття, правова природа та класифікація віртуальних активів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. 2023. Випуск 80. С. 613-618.

11. Про цифровий контент та цифрові послуги від 10 серпня 2023 № 3321-IX. *Офіційний вісник України*. 2023 р. № 85, Ст. 4905.

12. Про платіжні послуги: Закон України від 30 червня 2021 № 1591-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>

13. Майданик Р. А., Романюк Я. М. Переосмислення речового права в сучасних умовах. *Речове право: пріоритети та перспективи*. Матеріали київських правових читань. (м. Київ, 22 березня 2019 року); відп. ред. Р. А. Майданик. К.: Алерта, 2019. С. 8–32.

14. Некіт К. Г. Цифрові дані та інформація як об'єкти права власності. *Часопис цивілістики*. №42. С. 38–44.

15. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 №435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

16. Гудіма Т., Устименко В., Джабраїлов Р., Черних О. Особливості правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні: де-факто vs де-юре. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. Volume 5 (46). 2022. С. 137-148. file:///C:/Users/UserComp/Downloads/3844_137_148.pdf

17. Дерев'яник Б. В. Потреба в легітимізації операцій із криптовалютою під час воєнного стану. *Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні: освітній вимір*: матеріали XI Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Полтава, 8 червня 2022 р.). Полтава : ПУЕТ, 2022. С. 32-35.

18. Мічурін Є. О. Об'єкти цифрових технологій та їхнє правове регулювання.

COPERNICUS Political and Legal Studies. Vol. 1, Issue 3 (September 2022). С. 22-29.

Halyna ANIKINA

Larysa HRYTSYSHYNA

DIGITAL ASSETS, AS OBJECTS OF CIVIL CONTRACTUAL RELATIONS

The article is devoted to the theoretical understanding and establishment of the concept of digital things as «new» objects of civil legal relations. Attention is drawn to the fact that recently there have been and continue to be objects that require separate consideration in order to make important decisions regarding their proper regulation. Such new objects require attention. In regulatory acts, the concept of digital assets is identified with the concept of «virtual assets», «digital content», «crypto-assets», «crypto-currency». Such terminological confusion creates conditions for the emergence of contradictions and ambiguity regarding these words. The study analyzed the characteristics of each of these concepts. As a result of the research, it was concluded that digital assets, virtual assets, digital content, cryptocurrency are types of digital things. The specified objects: a) do not have an objective expression; b) exist in electronic form; c) can be expressed in monetary terms and are objects of civil legal relations.

The opinion is expressed that the concepts of «digital assets» and «virtual assets» are identical. Virtual assets can only be through the use of electronic systems information in binary code.

All other concepts such as digital content, cryptoassets are narrower concepts and are included in the concept of digital and virtual assets. It is emphasized that in our time, there is a special need to legitimize transactions with virtual assets, it is expedient to accelerate the development and improvement of legal regulation of the circulation of virtual assets in Ukraine, taking into account the experience of the countries of the European Union. When concluding contracts, the object of which are digital things, their peculiarities should be taken into account.

Keywords: digital thing, digital asset, virtual asset, cryptocurrency, object of civil rights, legal regime, negotiable, civil contractual relations.

Науково-практичний журнал

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

EUROPEAN PERSPECTIVES

№ 4, 2023

Головний редактор
Музичук Олександр Миколайович

Здано до набору 18.09.2023 р.
Підписано до друку 06.10.2023 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 19,53.
Тираж 1200. Зам. № 8056.

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76